

BOREC

1960

ŠT. 4

VSEBINA 4. ŠTEVILKE

Višnja na kamnu (Duško Kalič)	145
Pomladna parada (Dušan Mevlja)	146
Moša Pijade v bileskem taborišču (Vinko Blatnik)	148
»Bolje grob nego rob!« (D. Vukobratović)	151
Strelj na Donavi (dr. Andrija Deak)	154
Kaj takega svet še ni doživel (Lord Russel)	156
Dvakrat umrla (Jožica Veble)	158
Kakšen bo spomenik v Auschwitzu (France Sušteršič)	160
Priprave na razstavo o trpljenju in boju internirancev (France Sušteršič)	161
Iz priprav na »Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane« (M. P.)	162
Brigada (Nada Carevska)	163
Partijski sestanek (Branko Pavlovič)	164
Obkoljeni (Dušan Mevlja)	165
Vreča (Dane Debič)	166
Kulturno-prosvetni in zgodovinski zavod »Borec« in njegova dejavnost (Tone Seliskar)	168
Nešteto Korošcev se ga spominja (Karel Prušnik)	170
Iz strahu (V. Ježov in G. Čuhraj)	171
Tesnoba (Miha Klinar)	172
OKNO V SVET	
Don Adenauer in Franco Pansa (Jože Sircelj)	174
Nova Kuba je napravila izpit (Miran Ogrin)	175
El Paraguay (Miran Ogrin)	178
Zvezni svet za enotnost odporiškega gibanja v Italiji	178
ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN	
Po sledovih kriptografije (Branislav Popov)	179
SE NE VESTE?	
MIMO NAŠIH KNJIŽNIH IZLOŽB	
Pismo uredništvu »Borca« (Matevž Hace)	181
Se nekaj novih del (France Severkar)	182
Dober svet (France Sušteršič)	182
MED KNJIGAMI NA TUJEM	
»Pravijo jim sodniki« (Franc Sušteršič)	183
IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV	
»Veter je ponehal ob zori« (Mile Pavlin)	183
Tri četrtine uspeha (Mile Pavlin)	184
»Obračun na Atlantiku« (Mile Pavlin)	185
Novi filmi (France Severkar)	186
ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV	
Pismo Centralnega sveta ZSJ	187
Za rešitev stanovanjskega vprašanja	188
Pojasnilo	188
KRATKE NOVICE	
Popravki	189
ZA MLADE BRALCE	
Požigalčeva čelada (Franjo Gođec)	190
Posladkani bencin (Anton Petje)	192

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Založba »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Škerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrač, Jože Štok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-70, 3-1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Klišej, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

Naročniki na revijo »Borec« plačujejo naročnino dokaj redno. Uprava in uredništvo revije pa prosita, da naročniki poravnajo po možnosti celoletno naročnino (600 dinarjev) naenkrat ali vsaj v dveh obrokih po 300 dinarjev. Nadalje naprošamo naročnike, naj na poštne položnice, kadar naročnino pošljejo po pošti, čitljivo in razločno napišejo svoj popolni naslov: priimek, ime, kraj, pošto, hišno številko, ulico. Prav tako je potrebno napisati, za kaj je namenjena vsota: ali za naročnino na revijo »Borec« ali za naročnino na knjige, za oglase ali za kaj drugega.

Odpovedi med letom lahko upošteevamo samo v posebnih primerih, kakor je na primer smrt naročnika, daljša odsotnost in podobno. Redno odpoved je potrebno poslati proti koncu tekočega leta za prihodnje leto. Naročnike tudi prosimo, da sproti sporočajo upravi revije »Borec« vse spremembe naslovov, selitve oziroma spremembo imena podjetja, ulice ali kraja.

Prosim naročnike, naj gornja priporočila upoštevajo. Tako bodo redno prejeli revijo, upravi pa bodo prihranili nepotrebne stroške.

Slika na naslovni strani ovitka, ki predstavlja Ljubljano, je delo akademskega slikarja Franceta Slane.

V ospredju slike vidimo arhitektonsko lepo zaokrožen kompleks, ki ga pred štirimi leti še ni bilo. To je Trg VII. kongresa ZKJ. Ime nas spominja na zgodovinski VII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bil tu pred tremi leti — aprila 1957.

Meseca aprila se spominjamo še enega zgodovinskega dogodka, ki je tesno povezan z Ljubljano. Dne 27. aprila 1941, po treh tednih sovražne okupacije, je bil v Ljubljani na pobudo Komunistične partije ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je kljub sovražnemu terorju postala kmalu »država v državi« — okrog nje so se zbrali vsi pošteni Slovenci in dvignili pest proti okupatorjem in domačim izdajalcem.

Borbena Ljubljana je bila srce upora slovenskega naroda, ki si je v 4 letih skupaj z ostalimi jugoslovanskimi narodi pod zastavo Komunistične partije priboril svobodo in si začel graditi novo življenje pod streho nove Jugoslavije.

Prihodnji mesec bo minilo petnajst let, odkar je Ljubljana pozdravila osvoboditelje in odkar so morali sovražniki zapustiti našo domovino.

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 4 — Letnik XII — April 1960

DUŠKO KALIČ:

Višnja na kamnu

LEŽAL je obrnjen k oknu, zagledan v popke mlade akacije, ki je rasla na stražarski poti za bodečo žico. Noč je bila svetla, polna mesečine in rose. Omamljen od vonja rosne trave in cvetočega drevja je čutil, kako ga nekaj vleče iz postelje; srce mu je burno utripalo in tako utripajoče in skrčeno v prsih se mu je zdelo, da bo skočilo iz njih. Dolgo je ležal buden z edino željo, da bi v tej čudoviti noči užival vse vonjave pomladi, kar se jih je ustavilo na bodeči žici. Za trenutek so mu stopile solze v oči in v njih je najprej zadrhtel sij zvezdnatega neba, potem pa so povsem utonile v tej vlagi. Ker se ni mogel ubraniti solz, se je naglo obrnil in pritisnil glavo na hrbet fanta, ki se je že pripravljaj zaspati, ne da bi slutil nemir svojega prijatelja.

»Kaj še ne spiš?« ga je pokaral fant.

»Molči...« mu je odgovoril prijatelj tiho.

»O čem premišljaš?«

»A ti?«

»O materinih jabolčnih pitah...« se je pošalil drugi.

»Zakaj lažeš...«

»Pusti me pri miru in nehaj se cmeriti. Ljudje se ti bodo smejali...«

»Neumnosti govoriš. Saj ne jočem...«, je rekel prvi in si obliznil gornjo ustnico, na kateri se mu je bila ustavila solza, potem pa je hitro obrnil glavo v stran. »Ali veš, kateri mesec imamo zdaj?«

»Maj... Zakaj me pa to vprašuješ? Da se nisi morda rodil v maju?«

»Ne... Ali poznaš tisto višnjo na kamnu?«

»Kaj ti pa pride na misel?«

»Razcvela je,« je rekel prvi ognjevit in se počasi obrnil k oknu.

»Mar zavoljo tega ne spiš?«

»Kaj veš ti o pomladi... Nič! Sanjaj o materinih pitah...«

Prijatelj mu dolgo ni odgovoril. Naslonjen s komolcem na vzglavje postelje je zdaj tudi sam z očmi, polnimi solz in mesečine, gledal akacijo na stražarski poti.

»Ne jezi se,« je zašepetal z drhtečim glasom in pobožal prijatelja po rami. »Tudi jaz imam rad cvetoče višnje... Poskusi zaspati... Do jutra ni več daleč.«

V somraku, ko so prve luči zažarele na taboriščnih zidovih, je kolona pripornikov krenila iz kamnoloma z zadnjim tovorom kamenja. Na upognjenih hrbtih z lesenimi nosili se je gugalo kamenje v ritmu štokljanja okornih lesenih cokel in povelj, ki jih je ko navit dajal nadzornikov pomočnik, orjak z izredno majhno glavo. Prijel se ga je bil vzdevek Modri medved, toda nihče ga ni nikoli tako ogovarjal. Njegova edina naloga na pohodu kolone nosačev je bila, da je kar naprej kričal: »Gugaj se! Ena, dve!« Včasih je tudi grdo zaklel; znal je grdo opsovati nosače, nikoli pa ni nikogar udaril z debelo gorjačo, ki jo je na pohodu spretno sukal okrog glave. Zdaj je hodil na začetju in na ves glas je moral kričati, da so ga slišali nosači iz prvih vrst. Kolona se je pomikala proti taborišču. Šli so po bližnjici, po sto osemdesetih stopnicah, ki so jih ljudje z lesenimi nosili imenovali Peklenske stopnice. Na njih je po vsakem pohodu obležalo nekaj mrtvih nosačev. Pot do stopnic je držala ob

livadi, poraščeni s praprotnjo in trstiko izsušenega močvirja, na drugi strani, nekje na koncu poti, pa je cvela pod počeno skalo majhna višnja.

Celo kolone se je počasi bližalo vrhu, vtem ko se je začelje nekam plaho majalo, pritegovalo jermena lesenih nosil in se v strahu bližalo stopnicam. Na levi in desni strani kolone nosačev, ki so s svojimi cebrastimi oblekami spominjali na ogromno gosenico, je ležalo nekaj izmučenih in skrušenih pod težo kamenja. Nadzornik jim je bil že odvzel nosila, kar je pomenilo, da je zanje končana pot po Peklenskih stopnicah. Njihova življenja so končali volčjaki šele potem, ko je že vsa kolona zapustila kamnolom. Esesovci so običajno počakali, da so onemogli zbrali nekaj moči, potem pa so jih nagnali, da so tekli po stopnicah, za njimi pa so poslali svoje pse.

Nekje na začelju kolone je interniranec, ki mu je bilo komaj sedemnajst let, pošepnil tovarišu za seboj:

»Še deset korakov, pa bomo pri njej...«

»Pusti višnjo in pazi na stopnice pred seboj,« mu je rekel tovariš.

Tu je bila straža nekoliko redkejša, ker so morali stražarji v strelski vrsti zajeti vso širino stopnic. Fant je izmeril razdaljo do višnje. Ko se je prepričal, da mu je potreben samo dober skok do nje, je zavihtel svoje nosilo. Kamen mu je padel z njega in kolona se je pretrgala. Naglo je skočil pod višnjo in odtrgal vejico. Stražarji niso opa-

zili, da se je kolona pretrgala, le Modri medved je skočil k fantu, mu naložil kamen na hrbet in rekel srdito:

»Butec, če ti tovor še enkrat pade na tla, bo padel tudi tvoj hrbet.«

Fant je sklonil glavo in prikril z njo vejico, ki je ni utegnil povsem skriti pod bluzo. Modri medved je odhitel naprej in kričal venomer:

»Gugaj se! Ena, dve! Nikar ne zijajte, butci!«

Stopali so previdno po stopnicah; vsak jih je štel zase in vsak zase je prisluškoval hrustanju lastnih kosti in enoličnemu škripanju nosil na hrbtih. Nosilo je bilo zdaj važnejše, ker so bile kosti na hrbtih povezane z željo po življenju. Če pa je nosilo popustilo, je to za vsakega pomenilo strašen konec. Fant je bil edini v koloni, ki ni štel stopnic. Hodil je z lahkoto, s sklonjeno glavo, zaverovan v vejico pod bluzo.

Na vrhu Peklenskih stopnic, kjer se odcepi široka, s kamenjem posuta pot proti glavnemu vhodu v taborišče, ki preseka stezo za ženske, je čakalo kakih sto internirank, da bi se umaknile koloni nosačev kamenja. Ženske so se malo razlikovale od moških. Bile so prašne in blatne, zavite v cape, ki so jim visele na okostnjakih. Kazno je bilo, da jim iz oči ne odseva sočutje z moškimi, ki so se s sklonjenimi glavami pomikali mimo njih. Topo in brezbržno so upirale poglede čez kolono moških na del poti, ki jih je ločil od barak. Na začelju njihove kolone so štiri mlajše pripornice držale na nosilu mrtvo tovarišico. Nosilo je bilo kratko in tako so se otrple in blatne noge z ranjenimi stopali vzdigovale do kolen čezenj.

Fant na začelju kolone nosačev je vzdignil glavo. Njegove vlažne oči so nemirno pogledale čez negibni stroj žensk in pogled se mu je naravnost prilepil k obrazu mrtve ženske na nosilu. — Ne, ni ona, si je dejal, ko se je prepričal, da mu obraz mrtve ženske ni znan, potem pa je globoko vzdihnil in jel bolj pazljivo motriti obraze v ženski koloni. Kmalu jo je našel. Stala je blizu nosil tudi sama zaskrbljena, da ga ne more najti. Ko so se njune oči srečale, ji je zaigral na koščenem obrazu smehlaj, v velikih črnih očeh pa ji je zažarel plamenček radosti in kmalu so se zalesketale v njih solze. Smehljala se je, njene napete modrikaste

DUŠAN MEVLJA:

Pomladna parada

*S pesjani smo se dolgo grizli, bili
in ubogo smrt imeli za norico.
Iz bojev smo vrnili se v vasio
in spet ljudem smo vere v srca vlili.*

*Vse bridke ure smo v malho skrili.
Prečarali smo trdi kruh v potico.
In ko natakali smo si vodico,
igrali smo, ko da smo vino pili.*

*Vrhovi beli v vetru so kopneli.
Ušive cape žgali smo v grmadi.
Gozdovi so svobodno pesem pili.*

*V doline smo hiteli borci mladi
in z nami vred plazovi so grmeli.
Združili smo se v slavnostni parad.*

Gorjanci, 1943

Miloš Bajić: Ob vrnitvi iz kamnoloma v Mauthausenu

ustnice pa so šepetale nekaj molitvi podobnega. To je bilo vse. Dneve in mesece vse.

Fant je znova nekaj šepnil tovarišu za seboj in si počasi zavihtel tovor na hrbet. Interniranec je odkimal z glavo in srdito zagodrnjal: »Menda si znorel...« Samo še nekaj metrov ga je ločilo od nje, od oči, ki so se bile kar zapičile v njegove. Previdno je potegnil cvetočo vejico višnje izza nedrij, vrغل kamen z nosila in skočil iz stroja. Tovariš za njim je obstal ko vkopan, kolona pa je vzvalovila in se tako potisnjena nazaj pretrgala. Tudi ženska kolona se je zamajala, pritislila naprej in se zamajala spet nazaj, umikajoč glave pred biči, ki so nenadoma zažvižgali nad njimi.

Fantov obraz je bil tisti hip tik njenega. Bil je samo trenutek, v katerem je prvokrat lahko videla barvo njegovih vlažnih oči, on pa slišal naglo utripanje njenega drhtečega srca. Zataknil ji je vejico v zavihek bluže in rekel:

»Povej mi, kako ti je ime, da bom vedel vsaj to...«

Njene ustnice so samo zadržtele, oči so se ji še bolj zapičile v njegov nasmejani obraz, roke so se ji kar same iztegnile proti

njemu, toda nenadoma so se ji nohti krčevito zapičili v lastni obraz, ki ga je groza prevlekla s sivo barvo kamenja. Ustnice so ji potemnele in na njih je zamrl krik. Krepeke roke so jo objele in otrpnila je v njih, skrušena, krčevito držeč na prsih vejico cvetoče višnje.

Nemi stroj žensk je znova vzvalovil in med žvižganjem bičev in srditim lajanjem psov krenil naprej. Kolona nosačev kamnjenja je počasi zavila na ovinek kamnitne poti. Na začetju je hlačal Modri medved. Zdaj je hripavo in utrujeno izgovarjal svoje povelje: »Gugaj se! Ena, dve! Ne spite, tepci!«

Fant je ležal ves okrvavljen tam, kjer sta se bili srečali koloni. Glavni nadzornik mu je bil že snel nosilo s hrbta in še zmerom je godrnjal malce zbežan od nasmeha na njegovem okamenelem obrazu.

»Pasji sin! Mar si mislil tudi na lju-bezen!«

Zavihtel si je prazno nosilo na rame in odhitel za kolono, pri fantu pa je ostal samo volčjak, ki je moral počakati na voz, s katerim so odpeljali ostanke kolone s Peklen-skih stopnic.

Prevedel Jože Zupančič

Moša Pijade v bileškem taborišču

STARI bileški mizar Lazo Kapor — že ves vetrovni večer si pripovedujeva vsak svoje misli o življenju — molči ob mojem zadnjem vprašanju dlje kakor ob prejšnjih. Odgovarja počasi: »Kakšen je čiča Moša v mojem spominu? Droban, suh, še petdeset kilogramov nima. Kako bi povedal — na pogled neopazen. Šele ko spregovori, je tak, kakršen je: splahnejo mu gube na licih in so ga same oči, samo srce...« Še pred nekaj trenutki šegav in mladosten — je Lazo zdaj resen: »Srečanje z njim in drugimi konfiniranci bileškega taborišča je dalo mojemu življenju novo vsebino: bil sem kurir Partije.« Čez čas reče zamišljeno: »Mošev kurir...« Ko mi prebere v očeh, da bi želel kaj več zvedeti, se nasmehe: »No, nikar ne mislite, da sem se sprehajal z aktovko pod roko med bileškim taboriščem in Beogradom: v resnici sem bil le kuhar v taborišču.« In začne pripovedovati, kako se je, brezposeln mizar, leta 1940, natanko pred dvajsetimi leti, kot kuhar koncentracijskega taborišča v odročnem hercegovskem mestecu Bileći vpletel v življenje Partije. V ospredju živahne in z zgodovinskimi podatki bogate pripovedi nikoli ni sam, marveč Partija, njeno delo in veliki človek in revolucionar — takratni konfiniranec v Bileći — Moša Pijade.

»PRIŠLI BODO V BILEČO ŽIDJE...«

»Zima od devetintridesetega na štirideseto je bila peklen-sko mrzla, pa še za delo je bila trda. V hiši nas je bilo že šest. Ko sem odhajal od doma, so me spremljali lačni pogledi in kar naprej so me morile skrbti. Kokega večera sem bil take volje, da sem zavil v gostilno. Kaj vidim? Na mizi v kotu ogromno svinjsko gnjat, polne steklenice vina, okrog teh dobrot pa same okrajne veljake. Počutil sem se tako, kot tisti vaš... kako je napisal Cankar?«

»Hlapec Jernej?«

»Da, hlapec Jernej! Ko so me okrajni veljaki zagledali, so staknili glave vkup in sam okrajni glavar Jojić me je poklical. — Kako se imaš, Lazo? me je vprašal. — Za silo! — Družina ti šele raste, Lazo, zato ti gre trda. Pa smo mislili nate; dali ti bomo službo.

Še nikoli niso bili z menoj taki. Nisem mogel prikriti začudenja: — Kakšno? — Čez dober mesec bo prišla v taborišče skupina beguncev iz Poljske. Židje, je rekel Jojić zaupljivo. — Ti bi jim kupal. — Nisem kuhar! sem mu odgovoril. — Ne vem, če bi zmo-gel, sem se popravil, ko sem pomislil na lačno družino. — Kdo zahteva, da moraš biti kuhar?! so se zasmejali okrajni veljaki za obloženo mizo, a glavar Jojić mi je začel blagohotno prigovarjati: — Le sprejmi, Lazo! Službe se danes ne pobirajo na cesti. A Židov se rado kaj cvenka drži, ne bo ti žal...«

»POLJSKE BEGUNCE« JE PRIČAKAL KORDON ŽANDARJEV

Tako je dobilo koncentracijsko taborišče v Bileći, prvo med koncentracijskimi taborišči, ki jih je proti koncu leta 1939 začel ustanavljati zloglasni režim Cvetković-Maček za komuniste in njihove simpatizerje, svojega kuharja. »Za poljske begunce sem prevzel sto postelj,« nadaljuje Lazo, »sto slamaric, dve što odej in hrano. Poljake smo čakali vse do 19. januarja...«

Končno so prišli v Bilečo prvi konfiniranci, razumljivo, ne iz Poljske, marveč od bliže, iz beograjske Glavnjače. Todor Vujasinović, ki je bil konfiniran v bileško koncentracijsko taborišče s prvo skupino komunistov, takole opisuje v eni svojih reportaž pot v Bilečo:

»Okrog štirih zjutraj (17. januarja leta 1940; op. p.) so nas vrgli iz postelj in ukazali, naj se pripravimo za pot, a nato so nas na dvorišču prešteli, zvezali, natrpali v štiri marice in prepeljali na tovarno ozko-tirno beograjsko postajo. Bilo

nas je točno petindvajset. Vkr-cal so nas v dva ozka vagona tretjega razreda, nam zvezali roke in nam po dvema skupaj zvezali noge, ker smo po dva in dva sedeli na klopih. Bil sem privezan ob pokojnem Loli-Ribarju. Ob vratih so sedeli agenti, na hodnikih pa so bili žandarji. Skozí spuščene zavese smo ob svetlobi luči videli starega dr. Ribarja, kako je trikrat hitro šel mimo vagonov. Iskal nas je. Hotel je še enkrat videti sina...

Potovali smo dolgo in počasi. Zima je bila huda, sneg globok. V Sarajevo smo se pripeljali z veliko zamudo. Vlak, ki je imel zvezo z Bilečo, je že odpeljal. Naslednji je odpeljal šele prihodnji večer, tako da smo morali prebiti dan na vzporednem tiru, nekje pred sarajevsko železniško delavnico. Niso nas spuščali ven.

Vendar nam ni bilo sojeno, da bi tako hitro prišli v Bilečo. Ves čas smo se prebijali skozi močne snežne meteže. Snega je bilo precej tudi v Trebinju, kjer zapade sicer le redkokdaj. Vlak ni mogel naprej, dokler niso očistili proge. Morali smo prenočiti v hladni železniški čakalnici in šele okrog poldne 19. januarja smo se pripeljali v Bilečo...«

Bileška žandarmerija je priredila prvim konfinirancem koncentracijskega taborišča »veličasten« sprejem: kratko kompozicijo osebnih vagonov je pričakoval kordon petdesetih žandarjev. Takoj ko je vlak obstal, ko je izstopil iz vagona prvi konfiniranec, so žandarji začeli kričati: »Hitreje, hitreje saj niste prišli na izlet!« Vpitje žandarjev je priganjalo konfinirance k večji naglici tudi v mestu. Meščanov ni bilo na ulicah, le skozi priprte polk-nice so gledali žalostni spre-vodi: premražene, suhe, blede in zvezane ljudi. »To niso poljski Židje,« je šlo od hiše do hiše. »Jojić nam spet laže!«

»KDO JE TA PREDRZNI ČLOVEK?«

»Že od začetka so se mi Jojićevi 'Poljaki' zdeli iz trte izviti,« nadaljuje Lazo Kapor, »toda šele ko sem na dvorišču taborišča ugledal kolono ukle-njenih in premraženih jetni-

kov, sem glavarjevo namero spregledal do dna: o teh ljudeh, o vsem, kar bodo tu počeli z njimi, ne sme v javnost niti beseda. Kako preračunljiva laž o 'beguncih', ki jim Bileća daje 'varno zatočišče'. Že dan prej se mi je 'gostitelj poljskih Židov' glavar Jojić čisto razgalil. Vprašal sem ga kaj naj napravim s kosilom za begunce. Ali naj čakam ali ga vržem proč? Kakor kaže, jih danes še ne bo... Samo smehljal se je: 'Nič ne dě. Jutri ga malo pogrej; boš videl, kako jim bo teknilo...'

Kako bi jim ne: glad jim je gledal iz oči.«

Takoj po »kosilu« so žandarji nagnali konfinirance v enega izmed prostorov najstarejše zgradbe taborišča. Zgradila jo je bila Avstro-Ogrska za svoj obmejni garnizon proti Črni gori. Zdaj, okrašena z železnimi rešetkami novejšega datuma, ni bila stara zgradba z debelimi zidovi več vojaška kasarna, marveč jetnišnica v pravem pomenu besede. Skupna celica beograjskih konfinirancev v tej zgradbi je imela obliko črke L, a nekaj tednov kasneje je dobila po prebivalcih zgodovinsko ime: »Srbi-janka«.

Prvi jetniki bileškega taborišča so zvedeli, kaj jih čaka v oskrbi okrajnega glavarja Jojića (hkrati upravnika taborišča) in žandarmerijske postaje še isti večer. Po večerji je neki civilist, ki jih je spremljal na večerjo v gručo orožnikov, potegnil iz žepa popisan list papirja in začel brati »hišni red«. Vstajanje, umivanje, česanje, urejanje sobe, odhod na obed in na delo, skoraj vsako kretnjo telesa je treba opraviti na udarec zvo- na. V hišnem redu koncentracijskega taborišča v Bileći — dokumentu terorja monarhistične diktature v zadnjih trzajih — so konfinirancem prepovedani vsakršni razgovori, sprehodi, nakupovanje priborškov, prejemanje paketov. Žandarji skrbе tudi ponoči za red v celicah; z bajoneti na puškah patrolirajo med posteljami in pazijo, da bi kdo ne govoril s sosedom. Hišni red vpeljuje prisilno delo za vse zapornike brez sodnijske

Antun Augustinčić: Moša Pijade

obsodbe, in to sama umazana in težka poljska dela; z eno besedo — sestavljen je po vzorcu »hišnih redov« nemških in italijanskih koncentracijskih taborišč z enakim namenom: s težkim prisilnim fizičnim delom zapornike telesno in duševno streti do kraja.

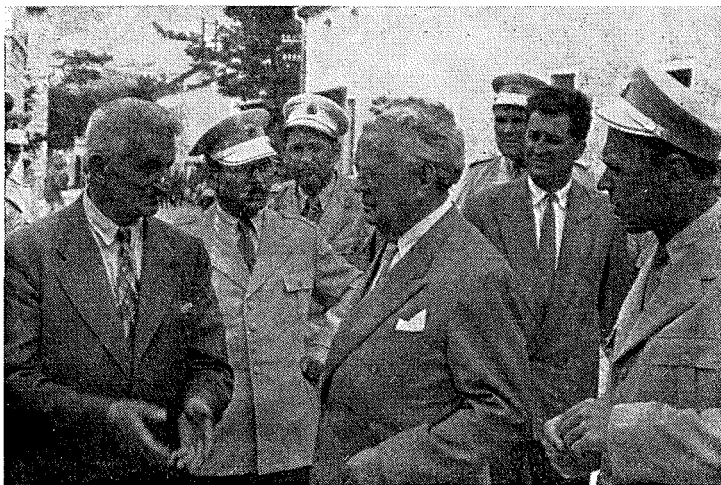
Še preden je civilist prepognil in spravil prečitani hišni red v žep, je stopil bled in suh človek pred orožnike:

»Ta hišni red bi lahko veljal za kaznjence, za ljudi z obsodbo v rokah, a ne za nas,« je rekel počasi, poudarjeno. »Mi smo konfiniranci, izločeni iz družbe, da bi je s svojimi nazori ne zastrupljali,« je dodal resno, s prizvokom zasmehljive poučnosti. »Torej smo še vedno ljudje z držav-

ljanskimi pravicami,« je zagrmel. »Ustava pa jasno govori (oktroirana buržoazna ustava iz leta 1931; op. p.), da noben državljan ne more biti pregan brez sodnijske obsodbe.«

Žandarji so se spogledali. Tisti, ki niso natanko vedeli, kdo so konfiniranci, so rado vedno šepetali: »Kdo je ta predzrni človek?«

»Ta drobni in suhi človek je slikar iz Beograda, Moša Pijade, star komunist,« je šel šepet med žandarji. »Tisti mladi, golobradi, s tako živim pogledom je Lola-Ribar, advokatski pripravnik. Same ribe! Oglej si Milutinovića, kako gleda! Ta bi nam dal piti, če bi mogel!« V zavesti moči in oblasti so žandarji brez povelja tesno obkolili interni-

Lazo Kapor pripoveduje dr. Ivanu Ribarju svoje spomine na bileško koncentracijsko taborišče

rance in jih začeli pehati iz jedilnice na sneg. Jetniki, posebno stari robijaši, so dobro čutili jezo in sovraštvo žandarjev, vendar jim je bilo obojega malo mar. Pred očmi so imeli eno samo misel: kako upostaviti zvezo s Partijo?

ŽE PRVO PISMO JE PRIŠLO NA PRAVI NASLOV

»Naslednjega dne sta dva konfiniranca — kasneje sem zvedel njuni imeni, bila sta Todor Vujasinović in Vaso Prlja — na tnalu pred kuhinjo brez sekire zaman poskušala nacepiti drva,« se spominja Lazo Kapor. »Slišal sem, da sta prosila žandarja, ki ju je stražil, naj jima jo priskrbi, in žandarjev rezki — Ne! Hitro sem skuhal čaj, povabil žandarja v kuhinjo, in medtem ko je srebal vroč čaj, sem vzel kuhinjsko sekiro in jo odnesel oni dvojici. Vzela sta jo in me ocenjujoče motrila.

— Kdo ste? sem ju vprašal. Spogledala sta se, nato je eden izmed njiju pokazal na drva: — Gozdna inženirja. Nasmehnil sem se. Slutil sem, koliko je ura. Konspiracija! Ko pa sem se hotel vrniti v kuhinjo, mi je eden od njiju zašepetal: — Vzem! Razklenil je pest in mi ponudil denar. Gledal sem ga začudeno. Nisem razumel, kaj hoče. Medtem ko je drugi s sekiro močno tolkel po polenih, me je,

še tiše, vprašal: — Bi hotel odnesti pismo od tod? V nabiralnik bi ga moral vreti na kaki drugi pošti. Zelo važno je, zato ne sme iz Bileče...

Posvetilo se mi je. Pokazal sem na panj. — Dajte ga spodaj! Denar sem seveda odklonil. Moj sin Tomo je odnesel pismo še isto noč v Hum (mesto, oddaljeno od Bileče nad 50 km; op. p) in ga tam vrgel v poštni nabiralnik...«

Tako je postal bileški mizar Lazo Kapor kurir Partije, a Partija je zvedela, kam so odpeljali konfinirance iz beograjske Glavnjače, aretirane po krvavih decembrskih demonstracijah leta 1939, ko so žandarji streljali v študente, in kam so razen njih odpeljali tudi tri tedanje člane CK KPJ: Mošo Pijada, Ivana Milutinovića in Iva Ribarja-Lolo. Prvo pismo iz koncentracijskega taborišča v Bileči je bilo naslovljeno na dr. Ivana Ribarja, prek njega pa Partiji.

PISMA ZA PARTIJO V FASCIKLU NAČELNIKA TABORIŠČA

Kasneje pisma prek te kurirske poti iz taborišča niso le odhajala, marveč so vanj tudi prihajala: prinašal jih je v mesu prijatelj Laza Kapora Omer Kreso. V kuhinji jih je iz nasekanega mesa jemal kuhar Lazo in jih raznašal po celicah (kot ekonom je Lazo

Kapor imel dostop v vse celice v taborišču). Neko obdobje, ko je bila cenzura zelo poostrena, so pisma odhajala iz taborišča celo v fasciklu upravnika taborišča Jojića. To je bilo delo Moše Pijada. Ko so ga žandarji v okrajnem zaporu pretepli in je moral zaradi hudih poškodb v bolnišnico, ga ni nihče nosil: moral je iti peš. Vsakih petdeset metrov je počival, a spremljal ga je okrajni sluga Dušan Gnjata. Med postanki na tej poti je Gnjata pripovedoval Moši o lakoti v svoji številni družini, ki je s svojimi dohodki nikakor ne more nahraniti. Moši se je smilil. Obljubil mu je, da mu bo priskrbel od internirancev vsak dan po dva hleba kruha, češ da ga zaporniki »lahko kupijo tudi pod roko«. Gnjata, ganjen zaradi Pijadove plemenitosti, je odtlej nekajkrat odnesel pisma konfinirancev iz taborišča v službenem fasciklu okrajnega glavarja Jojića, ker samo vsebine tega fascikla taboriščna cenzura ni pregledovala. Kasneje, ko so si bileški konfiniranci priborili pravico do sprehoda zunaj taborišča, so uporabljali kot poštni nabiralnik za vez s komunisti iz okolice votlo vrbo ob izviru Trebišnjice. Tudi te zveze komunistov bileškega taborišča s svetom žandarji niso nikoli odkrili.

»ZAČELI SMO GLADOVNO STAVKO...«

Beograjska skupina komunistov v Bileči ni ostala osamljena: protiljudski režim je v naslednjih tednih pošiljal v Bilečo komuniste iz vseh krajev države. Tudi druge, v začetku prazne celice bileškega taborišča so dobile svoja imena (»Slovenka«, »Makedonka«). V Bilečo so prignali črnogorske študente, komuniste iz Vojvodine in celo štiri ženske, med njimi Pepco Kardelj. Le komunistov iz Hrvatske ni bilo. V »oskrbo« jih je prevzel dr. Maček in »uredil« zanje Lepoglavo.

Kako v taborišču nadaljevati revolucionarno delo? Taboriščni komite Komunistične partije Jugoslavije — osnovan že na poti v Bilečo — ki so ga sestavljali tovariši Moša Pija-

de, Ivan Milutinović, Ivo Ribar-Lola, Todor Vujasinović in Josip Bosner, je sklenil za vsako ceno vzpostaviti zvezo z drugimi celicami. Kako, ko se noč in dan sprehajata med posteljami dva žandarja in spremljata s pogledi vsako kretnjo zapornikov? Stari robijaši v »Srbijanki« so hitro našli rešitev. Nekega dne so poslali Jojiću ultimāt: »Začeli smo gladovno stavko. Štrajkali bomo vse dotlej, dokler žandarji ne bodo zapustili celice.« Že štiriindvajset ur kasneje je premestil upravnik taborišča, zaskrbljen zaradi odločnosti komunistov, žandarje na hodnik. Zdaj so se zaporniki že lahko dogovorili, kako naprej. Sklenili so, da bodo izkoristili trenutek, ko bo šel eden sosednjih zapornikov v skupno stranišče, in prek njega vzpostavili zvezo s sosednjimi celicami. Končno je napočil tudi ta trenutek. Moša Pijade je začel z vso močjo tolči po vratih zaklenjene celice. Žandar je vrata odklenil in se zadržal: »Kaj je, zakaj razbijaš?« Moša je odvihral brez besed mimo njega v stranišče; trenutek mu je zadostoval, da je stisnil nekemu konfinirancu iz »Slovenke« v roke list s šifro.

Odtlej so vse celice nastopale v boju proti režimu v taborišču enotno — pod vodstvom Partije.

Upravniku Jojiću je bilo kmalu jasno, da je vsak protest, vsak štrajk, vsako smešenje žandarjev delo starega revolucionarja in dolgoletnega robijaša Moše Pijada. Bal se je Pijadovih izkušenj v boju z zaporniškim režimom, zato je iskal povsod, da bi Moši enkrat za vselej zlomil revolucionarnega duha. Priložnost za to je kmalu našel — že 11. februarja zvečer. Dogodek, ki je bil povod za mučenje, in potek mučenja Moše Pijada obnavljam po delno že objav-

ljenih izpiskih iz spisa K. Z. P. 37/40, shranjenega v mostarskem Zavičajnem muzeju (sarajevsko Oslobođenje, članek Aziza Hadžikasanovića »Opuzba slomljenog rebra«, objavljen od 13. do 22. februarja lani), in po pripovedovanju Laza Kapora. Potekal je takole:

Konfiniranca Branko Solarić in Luka Nenazić iz »Srbijanke« sta se živahno, a tiho pogovarjala o prečitani knjigi. Iznenada pa ju je žandar, ki je sedel pri vratih, vprašal: »Ali vesta, da je prepovedano govoriti o tej stvari?«

Vinko Blatnik
(Konec prihodnjič)

»Bolje grob nego rob!«

V REVOLUCIONARNI minulosti naših narodov gre 27. marcu 1941 posebno mesto. Tega dne so narodi Jugoslavije odločno nastopili proti izdajalski politiki takratne reakcionarne in neljudske vlade, proti vključitvi Jugoslavije v tako imenovani trojni pakt fašističnih sil. Če pa hočemo oceniti pravi pomen tega zgo-

dovinskega datuma, moramo najprej povedati nekaj o dogodkih pred njim.

PRIPRAVLJANJE IZDAJSTVA IN LINIJA KPJ

Že ob koncu leta 1940 je bilo očitno, da pripravlja vlada Cvetković-Maček izdajstvo dežele in da jo potiska v fašistično suženjstvo. Da bi te svoje cilje čim hitreje dosegla, je vlada mobilizirala vse svoje sile proti KPJ, v kateri je videla najbolj nevarnega nasprotnika svojih izdajalskih naklepov. Vse akcije delavskega razreda je v krvi zadušila, komuniste in napredne delavce so oblasti ponovno množično aretirale. Tridesetega decembra je vlada razpustila razredno sindikalno gibanje URSSJ, takoj potem pa ustanovila po vzorcu fašistične sile nova koncentracijska taborišča, kamor je nagnala komuniste, napredne delavce in rodoljube. Istočasno je bila vlada zelo naklonjena tisočem nemških in italijanskih »turistov« in petokolonašev, ki so neovirano stikali po deželi, se vtihotapljali v državni aparat in vojsko ter snovali »peto kolono«.

Toda tudi KPJ ni sedela s prekritimi rokami. Po peti državni konferenci v oktobru l. 1940, na kateri je bilo ugo-

Predsednik kraljevske jugoslovanske vlade Dragiša Cvetković in nemški zunanji minister Ribbentrop podpisujeta 25. III. 1941 v Belvederu na Dunaju pristop Jugoslavije k trajnemu paktu

tovljeno, da Jugoslaviji neposredno grozi vojna nevarnost, se je začela Partija vzlic postrenemu terorju naglo pripravljati na bližnje dogodke. Politična linija Partije je bila: boj proti izdajstvu, zahteva po sklenitvi sporazuma o prijateljstvu z ZSSR, odločen boj proti potiskanju Jugoslavije v fašistično suženjstvo, boj vseh naprednih in rodoljubnih sil dežele za politične svoboščine in demokracijo.

Petega januarja 1941 je CK KPJ pozval k skupnemu sodelovanju vse, ki se ne strinjajo s politiko izdajalske vlade in ki so pripravljeni boriti se za sodelovanje s Sovjetsko zvezo in za demokratizacijo dežele. Takšna linija Partije je zelo utrdila njen ugled v najširših ljudskih množicah, ki so bile proti vladi in njeni politiki. V tem času je imela KPJ kakih 12.000, SKOJ pa kakih 30.000 članov.

PODPIS PAKTA JE POMENIL BREZ- POGOJNO KAPITULACIJO

V začetku marca 1941 so se bile fašističnemu trojnemu paktu že pridružile Madžarska, Romunija in Bolgarija. Jugoslovanska buržoazija je bila že tako zabredla v izdajstvo dežele in v koketiranje s fašističnimi silami, da o umiku ni moglo biti govora. Za psihologijo oblastnežev v tistih časih je značilen tudi naslednji dvogovor med naprednim meščanskim politikom dr. B. Smiljanićem in podpredsednikom vlade dr. Mačkom. Ko sta se srečala tik pred podpisom pakta, je Smiljanić vprašal Mačka:

»Ali je res, da nameravate podpisati pakt s Hitlerjem?«

»Res je.«

»Ali ga nameravate podpisati te dni?«

»Če bog da, ga podpišemo.«

»Kdo je za pakt?«

»Knez, namestniki, predsednik vlade, vojni minister, načelnik generalštaba in jaz.«

»E, saj ima pri tem menda tudi ljudstvo svojo besedo.«

»Ljudstvo je otrok, ki ga je treba voditi.«

Štiriindvajsetega marca je s topčiderske železniške postaje odpeljal posebni vlak s pred-

sednikom vlade Dragišo Cvetkovićem in Aleksandrom Cincar-Markovićem na Dunaj. Že drugi dan so v rumeni dvorani dunajskega gradu Belvedere podpisali pogodbo o vključitvi Jugoslavije v trojni pakt. Ob tej priložnosti je predsednik »najbolj nepošteno vlade v naši deželi« D. Cvetković med drugim izjavil, da ta pogodba »docela ustreza življenjskim koristim in globokim čustvom našega ljudstva«.

Na Dunaju podpisana pogodba pa je pomenila popolno in brezpogojno, sramotno kapitulacijo, popolno podreditve Jugoslavije fašističnim silam. V pogodbi je bilo med drugim rečeno, da jugoslovanske oborožene sile ne smejo presegati mirnodobnega števila 80.000 mož, da ne smejo biti nastanjene bliže kakor 5 kilometrov od glavnih prometnih zvez, da lahko nemške oborožene sile za svoje vojne operacije uporabljajo jugoslovansko ozemlje in tako dalje.

Toda jugoslovanski buržoaziji in njeni vladi je šlo takrat samo za to, da obdrži oblast in razredne pozicije, četudi pod fašističnim okriljem in za ceno najsrmatnejše izdaje.

PRVI ZNAKI REVOLTE IN NOVA VLADA »NARODNE SLOGE«

V Jugoslaviji je zvedela javnost za sklenitev pogodbe še isti dan. Ljudstvo je bilo presenečeno in ogorčeno. Vsakomur je bilo jasno, da je pisanje časnikov o »nedotakljivosti jugoslovanskih meja« čisto navadna otroška pravljica. Vsak človek se je tisti dan lahko še enkrat prepričal, kako prav so imeli komunisti, ko so že mnogo prej opozarjali na izdajstvo in na fašistično nevarnost.

V takšnem položaju se je prva znašla KPJ in začela akcijo. Takoj potem, ko je bil objavljen pakt, se je sestal v Beogradu Pokrajinski komite KPJ za Srbijo in sprejel sklep o uprizoritvi ljudskih demonstracij proti izdajstvu, za svobodo in neodvisnost dežele. Že 26. marca so izbruhnile v vseh okrajih Beograda prve velike demonstracije. Takrat je bilo prvič slišati gesla, ki pridejo

v zgodovino narodov Jugoslavije kot simboli narodnoosvobodilne borbe in revolucije: »Bolje rat nego pakt!«, »Bolje grob nego rob!«. Ob teh geslih je bilo slišati čedalje pogostejše tudi vzklike: »Naj živi Komunistična partija Jugoslavije!«

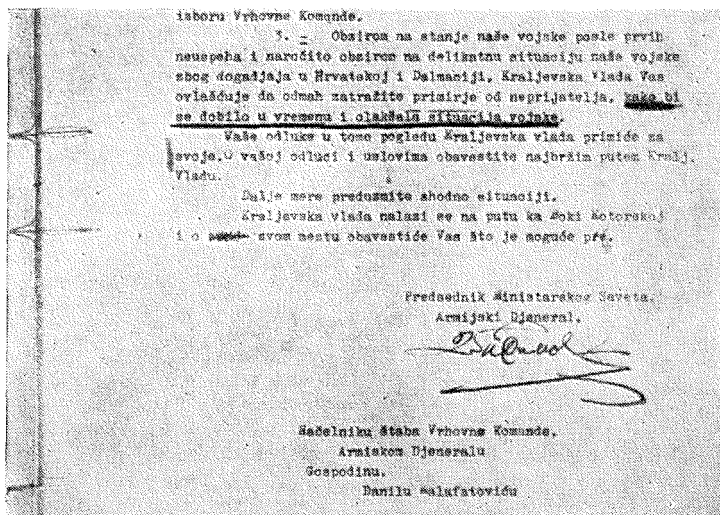
Istega dne so prihajale iz vseh krajev dežele vesti o demonstracijah, o grozečih valovih ljudskega nezadovoljstva. Ko je buržoazija začutila nevarnost, ki ji je grozila od te strani, je skušala s spletko nasuti ljudstvu peska v oči. V noči od 26. na 27. marec je uprizorila »vojaški prevrat«. Vlada Cvetković-Maček je padla. Oblast je prevzel kralj, general Dušan Simović pa je sestavil novo vladu »Narodne sloge«.

PO 20 LETIH ILEGALE

Toda KPJ ni dopustila, da bi ta spletka buržoazije dosegla kakršenkoli uspeh. Partija je drugi dan, 27. marca, organizirala širom po deželi še odločnejše in še bolj množične demonstracije. Stotisoči državljanov so odšli tisti dan na ulice v zastavami in transparenti, na katerih so bile napisane odločne zahteve ljudstva.

Že navsezgodaj 27. marca 1. 1941 so hodile množice po ulicah Beograda. Beograjska partijska organizacija je sestavila štab demonstracij, v katerem so bili Svetozar Vukmanović, Rade Končar in Cana Babović. Dopoldne je bilo na ulicah in trgih nad sto tisoč ljudi. Ko je tovariš Aleksander Ranković govoril ob desetletnici tega zgodovinskega datuma, je rekel:

»Dogodki 27. marca so pomenili ne samo preverjanje politične linije in revolucionarne prakse naše Partije, njene politične moči in njene ga vpliva na delovne množice in demokratične sile nasploh, marveč predvsem njene organizacijske sposobnosti, da razgiblje in vodi ljudstvo v tako velikih političnih akcijah. Kako zrela in organizacijsko pripravljena na aktivno sodelovanje v bližnjih dogodkih je bila naša Partija že takrat, da je beograjska partijska organizacija 27. marca prevzela

Detajl fotokopije navodil jugoslovanske kraljevske vlade načelniku štaba vrhovne komande Danilu Kalafatoviću o pogajanjih za premirje s sovražnikom

pobudo in bila povsem kos dogodkom na beograjskih ulicah. Po 20 letih težavne ilegale je naša Partija takrat prvič nastopila odkrito in pokazala svoj obraz pred ljudstvom ter mu pokazala edino pravilno pot, ki jo je moč ubrati...«

In res, na poziv Partije so odšli na beograjske ulice delavci iz vseh podjetij, vsi državljani. Na nešteti transparentih je bila napisana zahteva: amnestirati politične jetnike, izpustiti iz zaporov španske prostovoljce, storiti ukrepe za obrambo dežele, postaviti pred sodišče izdajalce in petokolonaše, skleniti vojaško zvezo z ZSSR.

Demonstracije v Beogradu so trajale ves dan. Najpogostnejši govorniki so bili: Svetozar Vukmanović, Vlada Popović, Ivo Ribar-Lola, Rade Končar, Čana Babović, Veljko Mičunović, dr. Sima Milošević in drugi. Po ulicah so javno delili letake in razglas Pokrajinskega komiteja. Zadnji miting je bil ob desetih zvečer.

PRIHOD TOVARIŠA TITA V BEOGRAD

Za 28. marec je bilo napovedano novo veliko zborovanje. Toda prostor, kjer naj bi se zbrala množica, so bloki-

rali kordoni žandarmerije. Devetindvajsetega marca je prišel v Beograd tovariš Tito, že drugi dan pa je bil objavljen razglas CK KPJ, v katerem je bilo med drugim rečeno, da je bila protiljudska izdajalska vlada pod močnim pritiskom ljudske revolte strmoglavljena, narodi Jugoslavije pa pričakujejo od nove vlade izpolnitev vseh svojih zahtev. Razglas je tudi opozarjal na veliko nevarnost, ki grozi Jugoslaviji, in zahteval nujno sklenitev pogodbe o medsebojni pomoči z ZSSR.

Toda nova vlada je namesto vsega tega nadaljevala preganjanje delavskega razreda in KPJ in skušala izigrati ljudske zahteve. Drugače tudi ni

moglo biti, kajti v tej vladi so bili ostali zakrknjeni izdajalci, kakor so bili Maček, Jeftić in drugi, ki so odkrito sabotirali izpolnitev teh zahtev. O tem priča tudi dejstvo, da je predsednik vlade že 27. marca odredil vojaško mobilizacijo, pa je bila vojska mobilizirana šele 7. aprila, ko je fašistična Nemčija že napadla Jugoslavijo.

ZARADI 27. MARCA ODGODENA IZPOLNITEV HITLERJEVEGA »NAČRTA BARBAROSSA«

V času, ko se je Jugoslavija pridružila trojnemu paktu, se je Hitler na široko pripravljaj na napad na Sovjetsko zvezo. Ta napad naj bi se po »načrtu Barbarossa« začel 15. maja 1. 1941. Do 25. marca se je načrt na Balkanu razvijal tako, kakor je bilo predvideno. Potem pa je tudi za samega Hitlerja nepričakovano prišel jugoslovanski 27. marec. Brž ko je zvedel, kaj se dogaja v Jugoslaviji, t. j. že 27. marca, je Hitler sklical sejo generalštaba, na kateri je sklenil »začeti uresničevati vse potrebne priprave, da se Jugoslavija uniči i vojaško i kot nacija, ne da bi čakal na morebitno izjavo nove jugoslovanske vlade o lojalnosti«.

Tudi iz tega je jasno videti, da so bili fašistični kolovodje presenečeni in »užaljeni« spričo smelosti narodov Jugoslavije, ki se jim niso hoteli pokoriti in ki so raje šli v nenako, toda častno osvobodilno borbo, v katere zmago so trdno verovali že od prvega dne.

D. Vukobratović

Streli na Donavi

Pri nas poznamo večidel le vojne zločine italijanskih in nemških okupatorjev, ne vemo pa dosti o zločinih takratnih njihovih satelitov, ki so leta 1941 pomagali pri razkosaanju Jugoslavije in sodelovali pri delitvi plena. Vsa ta fašistična družina je z roko v roki počenjala nezaslišane grozote med svobodoljubnim jugoslovanskim prebivalstvom. — Zločine madžarskih fašistov je opisal zdravnik dr. ANDREJ DEAK v knjigi »POD RUMENIM TRAKOM«. Objavljamo odlomek iz te knjige, v katerem je opisana zloglasna »črna racija« v Novem Sadu.

ENAINDVAJSETI januar 1942. leta. Zgodnje jutro. Hladno, temno in nenavadno jutro. Ostri glas zvonca nas zbudi iz globokega sna. Na pragu je hišnik v zeleni srajci »njilasev« (madžarska fašistična organizacija).

Hišnik nam veli: »Takoaj spustite rolete na oknih in ostanite v hiši, ker je izhod do nadaljnje odredbe prepovedan. Niti na ulico ne smete gledati. Racija je.«

Brž smo se oblekli in čakali v negotovosti, razburjeni, nemi. Nismo vedeli, za kaj gre, vendar pa smo slutili, da se nam nič dobrega ne obeta. Čas je leno tekkel. Vsaka ura je bila večnost. Zdaniilo se je. Skozi špranje rolet sem skušal videti, kaj se pravzaprav godi zunaj. Ničesar nisem videl. Ulica je bila prazna in tiha, pokrita z visokim snegom. Nato sem slišal, kako drvi po ulici kamioni. Kdaj pa kdaj so odjeknili topi, enakomerni glasovi vojaških korakov. Kazno je bilo, da zunaj križarijo vojaški oddelki. Sicer je bila ulica nema, vzmernirajoče nema in vzmernirajoče bela.

Čas je tekkel neznansko počasno, mi pa smo kot ohromeli sedeli v hladnem stanovanju. Tišina, mraz, negotovost, zle slutnje. Nismo jedli, nismo se pogovarjali; niti ganili se nismo s svojih mest. Tako smo čakali usodo kakor na smrt obsojeni pred izpolnitvijo zadnje želje. Od nikoder žive duše, nobenih vesti.

Prišel je hišnik in nam povedal, da čistijo mesto nezaželenih elementov. Čiščenje je strogo, neusmiljeno. So tudi mrtvi, mnogo mrtvih. Kamioni ves dan vozijo trupla. Stvar je resna. Srbi in Židje da so se uprli, zdaj pa imajo.

Tretji dan »čiščenja« so naposled prišli »oblastni organi« tudi k nam. Vodil jih je naš

hišnik v zeleni srajci. Najprej so preiskali vso hišo in tudi naše stanovanje. Iskali so orožje. Ničesar niso našli in so odšli v nadstropje pod nami. Že smo mislili, da smo se poceni izvlekli — toda oblastni organi (podoficir in dva vojaka) so se kmalu spet znašli v mojem stanovanju.

»Z nami pojdete,« je ukazal podoficir.

»Zakaj?« sem vprašal.

»Boste že videli.«

»Naj vzamejo kaj s sabo — hrano, dokumente?«

»Dokumente in denar lahko, drugega nič.«

Moja žena in hči sta bili v lahkih oblekah, pa sta hoteli vzeti nekakšne rute in zimski plašč, ker je bilo zunaj nenavadno mrzlo. Toda podoficir je bil nestrpen; tako surovo in odrezavo nas je priganjal, da niti zimskih plaščev nista utegnili obleči. Podoficir jima tega sploh ni dovolil. Začel sem ga prositi, pa me je grobo prekinil, rekoč:

»Nikar ne rogovilite! Saj vam bo toplo tudi brez zimskih plaščev. Naprej!«

Čez nekaj minut smo bili že na ulici. Pred nami se je razgrnila nenavadna, razburljiva slika. Ulica je bila pokrita z visokim snegom. Pred vsako drugo ali tretjo hišo se je pri velikem ognju grela skupina do zob oboroženih vojakov. Tudi iz sosednjih hiš so patrulje gonile židovske in srbške prebivalce. Na belem snegu so rdeli sledovi krvi. Iz neke hiše so vlekli vojaki betežnega, bolnega Žida, in ga grdo psovali. Drugi vojaki so vlekli njegovo ženo, ki je energično protestirala. Od nekod je pritekel vojak s čelado, ki je bila polna srebrnega denarja. Ostali vojaki so ga obkolili, on pa se je zmagoslavno hvalil: židovski denar.

Z napeto razburjenostjo sem gledal te prizore. Za hip sem pozabil na stvarnost, v kateri sem se znašel; obstal sem, toda močan udarec puškega kopita me je opomnil, da zdaj ni čas za opazovanje. Morali smo hoditi po sredini ulice, ker pa je bil sneg visok, je bila hoja sila težavna. Moja žena in hči sta za nekaj korakov zaostali, pa so razbesneli vojaki še njiju pognali s puškinimi kopiti.

Na vogalu Futoške in Poštarske ulice so nam ukazali, naj se ustavimo. Tudi tu je pred nekimi vrati gorel velik ogenj. Ograjeno dvorišče te hiše je bilo polno ljudi, ki so jih prignali iz njihovih stanovanj. Večidel Židje, moški in ženske, starci, otroci in bolniki. Panično, nemirno so se prerivali, podobni kupu rib, vrženih iz vode na kopno.

Tudi mi smo morali na to dvorišče, prej pa so nas preiskali. Naivno sem izvlekel iz žepa denarnico, kjer je bilo nekaj denarja in vsi važnejši osebni dokumenti. Denar in žepno uro mi je vzel podoficir in ju spravil v žep; dokumente pa je — ne da bi jih pogledal — vrgetl v ogenj pred vrati. Ves iz sebe sem skušal protestirati, toda podoficir me je pri priči pomiril s klofuto, rekoč: »Kaj se upirate, smrđljivi čifut? Te reči vam prav gotovo ne bodo več potrebne.« Pahnil nas je na dvorišče, v peklenski prostor na smrt obsojenih.

Kakšne pol ure smo stali na ledeno mrzlem prepihu na dvorišču — kakor živina, ki čaka na odgon v klavnico. Tedaj je zadonelo povelje: »Ven!« Pred vrati je stal velik, pokrit vojaški kamion, ves od krvi. Ukazali so nam, naj se čim hitreje vkrcamo. Mladi in okretni so bili kmalu na kamionu, medtem ko se starci in bolniki nikakor niso mogli povzpeti na visoko ploščad. Vojaki so jih zgrabili in zmetali na kamion kakor vreče. Tako so betežni starci in na pol mrtvi bolniki prišli na kamion s potolčenimi glavami ali nezavestni. Zdravi in mladi pa so skakali na kamion kot ponoreli, ne da bi gledali na levo in desno.

Djurdje Teodorović: Ob zori

Platnena streha kamiona, natrpanega z nesrečniki, se je že na vseh straneh zaprla. Kamion je oddrvel. Bili smo v temi in nismo niti slutili, kam nas peljejo. Čez četrto uro se je kamion ustavil ob Donavi pri kopališču Štrand. Ukazali so nam, naj se brž izkrcamo. Bolnike in starce so pometali s kamiona na sneg.

Na prostoru pred vhomom v kopališče je bilo že mnogo ljudi, Srbov in Židov, postrojenih v dve vrsti. Kolona je štela kakšnih dva tisoč oseb. Okrog kolone močan kordon žandarjev in vojakov. Množica na smrt obsojenih.

To je bil nepozabno grozen prizor. Manifestacija posameznih kandidatov skorajšnje smrti. Med nami so krožile

besede, da so nas pripeljali sem zato, da nas bodo likvidirali. Skoraj vsi so stali negibno in nemo, kot okameneli od obupa. Nekateri so naglas molili, drugi so si v grozi ruvali lase. Žandarji pa so s puškinim kopiti neumorno mirili te sentimentalne kandidate. Kdaj pa kdaj je zadonel bolesten krik, ihtenje ali krčevit jok. Otroci so se drli.

Bil je grozen mraz. Nekateri so ležali nepremično na snegu. Skupina Židov je naglas žeberala prastare židovske molitve umirajočih. Slišale so se surove in gnusne psovke ter brezrizne pripombe žandarjev, ki so se sadistično trudili, da bi nam še bolj zagrenili te hude ure. Grozno je bilo v tej črni, bedni koloni

Zdaj sem imel dovolj časa za razmišljanje. Naš položaj je bil vsako uro bolj jasn — vedeli smo, da nas bodo tukaj pobili. Še danes. Nobenega dvoma ni. To je bilo vsakemu izmed nas jasno, pa tudi žandar nas je uslužno prepričeval o tem.

Hkrati smo videli, da je kolona med nami in med vhomom v kopališče čedalje krajša. Vsakih pet minut so spustili po štiri kandidate smrti v kopališče. V kopališčnih kabinah so se morali sleči, nato pa so morali nagi do vode, oziroma do deske za skakanje v vodo. Donava je bila zaledenela, pod desko oziroma okrog nje pa je bila napravljena v ledu velika luknja. Nagi kandidat smrti je moral

stopiti na desko, »organ oblasti« ga je ustrelil v tilnik, nesrečnež je padel z deske v luknjo in hladni valovi Donave so ga za vedno odnesli.

Vsakih pet minut smo slišali po štiri revolvervske strele. Nas, ki smo poslušali, pa je bilo čedalje manj.

Očividno je bil že poldan, ker so žandarji izvlekli iz svojih torbic slanino in kruh ter brezskrbno obedovali. Iztaknili so tudi žganje, se napili in v dobrem razpoloženju naprej uradovali, kakor da so na veseli proslavi kot paradna straža.

Da, da. To kosilo žandarjev, tam na morišču, med »uradovanjem« pri kopališču v Novem Sadu, 23. januarja 1942, mi je glasno izpričalo viteštvo madžarske vojske. To kosilo mi je prepričljivo dokazalo didaktični efekt madžarskih vojaških šol, v katerih sta bila protižidovstvo in protislovanstvo obvezne predmet prvega reda. S tako vzgojenimi oficirji in podoficirji je branil Horty kulturo, krščanstvo in madžarstvo v XX. stoletju. Zato ni čudno, da je »uradovanje« na Štrandu vodil prvak peštanske vojne akademije kapetan Zeld.

Zdaj smo lahko natančno videli, kaj se dogaja pri vходу v kopališče. Bili smo oddaljeni samo še kakšnih petnajst korakov od tega usodnega vhoda. Jaz in moja žena sva bila par v koloni: moja hči in neka njena tovarišica, Srbkinja, sta bili naslednji par.

Nenadoma pa je zbudil nesrečnike iz njihove strašne apatije krik na pomoč, ki je zadonel od vhoda v kopališče. Nehote smo vsi pogledali tja. Vitko, črnolaso mlado dekle bi moralo iti v kabino, kjer naj bi se slekla in potem umrla. Smrtna groza tega nesrečnega dekleta je planila na dan tu, na pragu smrti; to je bil obupen dramatičen prizor, klic na pomoč. Mlado, zdravo in nedolžno bitje se je tu borilo za najosnovnejšo pravico človeka — za življenje. Z elementarno silo razjarjene živali se je hotela iztrgati iz rok rabeljev, toda močne žandarske roke so jo hitro ukrotile. Nesrečno

dekle se je valjalo po zemlji, ko pa je hotela znova vstati, so jo sunki žandarskih škornjev prikovali k tlom. Za sekundo ali dve so deklico omamili surovi udarci, a je kmalu prišla k sebi. Vstati ni mogla, ampak je pokleknila pred žandarje in jih tako milo prosila, da so hotela celo naša otopela srca počiti od bolesti.

»Gospod, sladki gospod narednik, prosim vas, nikar me ne ubijte! Še mlada sem. Nikomur nisem žalega storila. Prosim vas, še bi rada živela, nikarte...«

»Molči, svinja srbska!« je zakričal narednik in jo z nogo sunil, da se je spet na pol zavestna zrušila na zemljo.

Hrup je privabil iz kopališča kapetana Zeldu, glavnega vodjo »akcije«. Prišel je z revolverjem v roki. Zaradi upiranja nesrečnega dekleta je že nekaj minut zaman čakal naslednjo skupino kandidatov smrti; zato je bil, kajpak, jezen.

»Kaj pomeni to kričanje?« je ostro vprašal.

Narednik mu je odgovoril v strogi vojaški drži:

»Gospod kapetan, pokorno javljam, da se je ta srbska kurba uprla. Navalila je na nas.«

»Tako? Ji bom že pokazal,« pravi kapetan, stopi k prestrašeni deklici in naperi nanjo revolver. Dekle se vrže na zemljo, objame krvnikove škornje in ga začne v brezupnem strahu prositi:

»Prosim vas, prosim vas, nikar me ne ubi...«

Horty Miklós katonája, vagyok,
Legszebb katonája.

(Jaz sem vojak Nikolaja Hortyja,
najlepši vojak.)

Rabelj je sprožil revolver — in mlado, nedolžno dekle je bilo mrtvo...

Kolona nesrečnikov je bila čedalje krajša. Nenadoma pa je od nekod pripeljal luksuzni avtomobil, iz katerega sta stopila dva oficirja ter ukazala kapetanu Zeldu, naj preneha z likvidacijo. To je bil baje ukaz samega Hortyja, ki se je bržčas ustrašil ljudskega ogorčenja. Tako so ostali živi tudi dr. Deak, njegova žena in hčerka. — Pokol je bil strašen. Po vsem Novem Sadu so križem kražem ležali mrličji, ki so jih vojaki nalagali kakor polena na kamione in jih vozili k reki. — Op. ured.

Hodim po vzporednih ulicah proti predmestju in pridem do kanala Donave blizu klavnice. Tu je zadnja postaja mrtvaških kamionov. Tudi zdaj stoji na obali dvoje motornih vozil. Trupla iztovarjajo. Dva madžarska vojaka stojita na kamionu, na truplih. Eden zgrabi truplo za noge, drugi za lase, pa ga vržeta dol, v umazani, okrvavljeni sneg. Tam stojita druga dva vojaka, ki z drogovoma porivata trupla h kanalu. Kanal je zaledenel, neke pa je led izsekan na površini dveh do treh kvadratnih metrov. V to luknjo potiskajo vitezi trupla ubitih prebivalcev Novega Sada. Neda leč od tod gori taborni ogenj. Zraven ognja stojijo v obliki stožca zložene puške. Vojaki se grejejo, pijejo čaj z žganjem in na ves glas prepevajo:

Kaj takega svet še ni doživel ...

(Nadaljevanje)

KER JE BILO vsakdanje življenje v Auschwitzu tako hudo, so morale biti kazni — da bi bile učinkovite — tem strožje... Komandant je praviloma izrekal naslednje kazni: batinanje, pošiljanje v kazensko komando, po cele ure stati ali klečati in zapor v tesni,

mračni celici (ta kazen se je imenovala »Stehzelle«)... Te celice so bile tako majhne, da se jetniki v njih sploh niso mogli obračati in so morali neprestano stati...

Kazen »Stehzelle« so spremljale in poostrovale razne oblike mučenja, n. pr. puljenje

Pet izmed štirih milijonov — v plinsko celico...

nohtov, brizganje vode v ušesa, stradanje po cele dni — ob takih primerih so dobivali jetniki samo hudo slano sočivje, da so bili še bolj žejni.

Batinanje je bilo javno in so ga opravljali ob večernem apelu na posebej v ta namen zgrajenem odru. Jetnika so topli po zadnjici z usnjenimi biči... Če se je jetnik onesvestil, so ga zbudili in nato dokončali kaznovanje.

Kazen »stoj mirno«, ki so jo izrekli zlasti ženskam, je bila taka: jetnice so morale dolgo časa stati mirno, ne da bi medtem dobile kako hrano. Kazen klečanja je bilo klečanje z iztegnjenimi rokami, pri čemer so na vsako roko položili težak kamen. Če je kdo spustil roke dol ali odvrnil kamen, so ga batinali.

V zloglasnem XI. bloku je bila kazenska delovna skupina...

Zunaj se ta blok ni dosti razlikoval od ostalih barak. V tej mračni, odvrtni baraki so živeli člani kazenske skupine, kadar niso bili zunaj na delu.

Vedno so delali na odprtem prostoru, ob vsakem vremenu, večkrat pa tudi do pasu v vodi. Kadar niso delali, so po cele noči ležali v ledeno mrzlih sobah na golih tleh. Odstotek bolnikov v XI. bloku je bil spričo takih razmer zelo visok. Ker teh bolnikov niso sprejemali v bolnišnico, so mnogi izmed njih umrli kar v bloku.

Neprimerno večje pa je bilo seveda število tistih, ki so umrli nasilne smrti. Mnogo jih je ubil sam starešina bloka Krankenman. Po navadi jih je postavil h kamnitemu zidu, nato pa jih je z vso močjo bil v čeljusti, da so se kosti lomile in glava udarjala ob zid; naposled jim je lobanja počila.

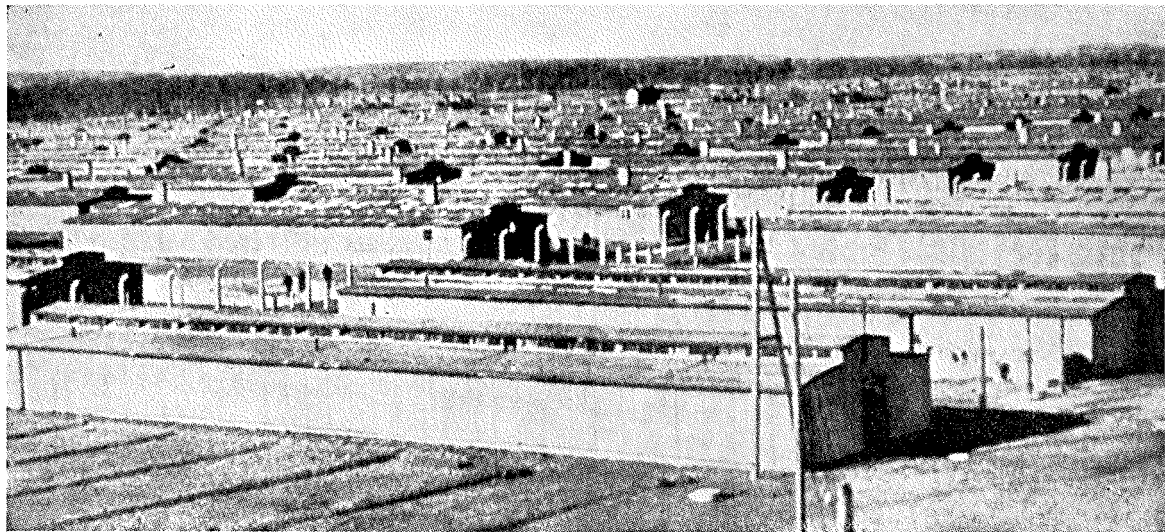
Brž ko so bili jetniki nesposobni za delo, so jih izločili in pobili. Izločevali so jih ob specialnih pregledih. Bolniki in starci, ki so vedeli, kakšen je namen tega pregleda, so se trudili, da bi se pokazali zdrave in močne. Držali so se ravnno in napenjali prsni koš. Izločene ljudi so esesovci po-

šiljali v posebne bloke, ki so jih jetniki imenovali »bloki smrti«.

Zaplinjevanje ni bil edini način usmrčevanja nepotrebnih ljudi. Metodo ubijanja jetnikov s pomočjo injekcij fenola si je izmislil SS Obersturmführer dr. Endred; ostali člani te službe so mu pri tem pomagali in tako pobili nič manj kot 25.000 jetnikov. Injekcije so jim dajali takole:

Obsojenec je moral sesti na stol, ki je bil podoben stolom pri zobozdravnikih. Nato sta ga dva jetnika prijala za roke, tretji pa ga je zgrabil za glavo in mu zavezal oči z brisačo. Tedaj je pristopil dr. Kler in mu zabodel dolgo iglo v prsi. Jetnik ni takoj umrl. Pred njegovimi očmi je nenadoma postalo vse temno. Nato so ostali jetniki, ki so pomagali pri zabadanju injekcije, odnesli polzavestno žrtev v sosedno sobo in jo spustili na tla, kjer je umrla prej kot v 30 sekundah.

Tretji način usmrčevanja je bilo streljanje. To delo je

Pogled na zloglasno nacistično koncentracijsko taborišče Auschwitz, kjer so za

opravljajl politični odsek pod vodstvom SS Untersturmführerja Grabnerja. Ta zver v človeški podobi je bržčas lastnoročno ubila več ljudi kot katerikoli član SS. Nekdo, ki ga je poznal, ga je takole opisal:

V pisarni političnega odseka so se zbrali uslužbenci in člani odseka. Njihov šef, SS Untersturmführer Ernest Grabner, se je razgovarjal z njimi o službenih zadevah. Izza svoje masivne pisalne mize je ta človek srednje postave govoril o »velevažnih zadevah« z avstrijskim naglasom in se delal važnega. Njegovi nepovezani stavki in slaba nemščina so pričali, da gre nedvomno za popolnoma neukega človeka, čeprav je nosil srebrne našitke. Šušljalo se je, da je v civilu pasel krave nekje v Alpah. Zdaj je ponosno nosil znake Varnostne službe... Z delom svojega odseka ni bil zadovoljen. Dobival je premalo predlogov za streljanje. Svoje podrejene je grajal, da so premalo strogi. Na njegov ukaz, naj bodo strožji, so podrejeni odgovarjali nemo, z udarjanjem petá...

Grabner je bil pobudnik vsakodnevnih množičnih ustrelitev, uvedel pa je tudi prakso ubijanja s strelom v tilnik (Genickschuss), kar so sicer

esesovci delali širom po Evropi. Njegovi glavni pomočniki so bili Fritsch, Palitsch in Aumayer. Fritsch je po navadi pozdravljajl nove jetnike s temi besedami: »Opozarjam vas, da niste prišli v sanatorij, ampak v nemško koncentracijsko taborišče, od koder je izhod samo skozi dimnik.« (»Skozi dimnik« — to seveda pomeni smrt v krematoriju.) Grabner in njegovi pomočniki so mučili jetnike med zasliševanjem. Moške so zbadali z iglami v spolne organe, ženskam pa so dajali tleče zamaške v vagino. Ustrelitve so izvrševali izven taboriščne žice. Jetnike so

privezali na kole — roke so jim zvezali na hrbtu — in jih nato streljali v skupinah po deset...

Četrtri in zadnji način splošnega usmrčevanja je bilo obešanje. To se je v glavnem dogajalo v primerih ponesrečenih poskusov bega. Kazen z obešanjem so izvršili pred vsemi ostalimi jetniki, da bi jih tako zastrašili in odvrnili od poskusov bega. Pred obešenjem so žrtve batinali...

Tak je bil Auschwitz — taborišče smrti. To pa je samo polovica tistega, kar se je v njem godilo. Če bi o njem vse povedali, ne bi bilo moč brati...

Dvakrat umrla

BILO JE pozimi leta 1944/45. Koncentracijsko taborišče Auschwitz je preplaval pegasti legar. Ob vsakem bloku je ležal kup mrličev, nemarno pokritih z umazanim kocem, ki ga je dvigal veter in razkrival iznakažena mrtva trupa.

Tedaj se je zgodilo, da se je Vanda zbudila. Tik ob ušesu ji je nekaj neprestano škrtalo in hrustalo. Napenjajla je oči, toda videla ni nič. S težavo je premaknila glavo. Za hip je škrtanje prenehajlo, nato se je zopet začelo. Tedaj je zagleda-

la tanek šop luči, ki je padal skozi špranjo v leseni steni v prostor, kjer je ležajla. Padajla je na neko svetlo stvar; kam, ni vedela.

Počasi je zbiralajla misli in nikakor se ni mogla domisliti, kje je. Končno se je spomnila, da so stajl jutraj pred blokom na apelu — od tu dalje nič več... Le kje je sedaj? Poizkušajla je dvigniti nogo, a ni mogla. Nekaj strašno težkega je ležajlo na njej. Dvignila je roko, na drugi je ležajla. Cela večnost je trajajla, da jo je

časa druge svetovne vojne trpeli in umirali ljudje iz 23 dežel okupirane Evrope

spravila ven. Poskušala je iz- vleči še nogo. Napenjala se je, kolikor je mogla, in končno ji je uspelo, da jo je malo premaknila.

Kakor v megli se ji je zazdelo, da je ležala v bolniškem bloku. Ali ni bila njena sosedica neka Jugoslovanka? Le zakaj je vse tako temno in tiho? Saj je bil prej vedno kakšen šum v baraki.

Zopet je začelo škrtati, tako neusmiljeno, tako grozno, da ji je pretresalo vse kosti in ji prišlo prav do mozga. Zazdela se ji je, da se ji bo od groze zmešalo. Zbrala je vse moči, spet je začela vleči nogo izpod neznanega, težkega bremena. Škrtanje je utihnilo. Moči so ji pošle in je prenehala vleči. Škrtanje se je zopet oglasilo... Ko pa se je malo spočila, je spet vlekla... Tako se je ponavljalo v nedogled. Končno je le bila noga prosta.

Tedaj so se s hrupom odprla vrata. Velika temnosiva podgana je bliskovito švignila preko nje. Dve temni sencii sta vstali v odprtini vrat. Nekaj težkega, črnega sta držali.

»No, pa je zopet ena manj,« je rekla ena izmed temnih senc. Breme je padlo na kup, lesena vrata so se zaloputnila.

»Joj, kje ležim, med samimi mrtvimi,« je Vandi prešinilo močgane. Ledena groza jo je

objela. »Ven moram, proč od tod!«

Nenadoma je postala močna, tako močna, da se je premaknila. Groza ji je vrnila moč. Tako se je priplazila do vrat. Ne, ni mogla več mirovati, z vso močjo se je uprla v vrata in — odprla so se. »Samo ven, samo ven,« ji je šumelo po glavi. Z muko se je zrinila iz sobe mrtvakov.

Sedaj je bila zunaj. Kakšna sreča je prevzela njeno izmučeno telo! A sedaj? Po vseh štirih se je začela plaziti naprej. Medla lučka je svetila v bloku. Čulo se je stokanje bolnic. »Nočna straža« je gotovo spala, saj je ni bilo nikjer videti.

Vanda se je po vseh štirih počasi plazila naprej. Mora najti svojo kojo (ležišče)! Tam je, kjer je tista Jugoslovanka. Le kje je to? Ali jo bo našla?

Plazila se je že po sredini barake; nenadoma se ji je zazdela vse nekam znano. Saj res, tamle je Jugoslovanka. Glej, spi. Da, tukaj je njen prostor. Saj je spodaj, do tja se bo že privlekla. Mukoma je prišla do ležišča. Legla je in zaspala kot ubita.

Drugo jutro se je razlegel strašen vrišč po bloku, tako da so še iz drugih blokov (barak) vrele zdrave interniranke gledat, kaj je.

Kaj je bilo? Ko je »strežnica« Marija nosila zajtrk, je zagledala Vando, kako spi na svojem prostoru. Od strahu ji je padla skleda iz rok na tla in se razbila. Z nečloveškim glasom je začela vpiti: »Halina, Halinka, pridi sem, znorela bom!« In že je pritekla Halina, z njo pa še nekaj drugih strežnic, misleč, da se je Mariji zmešalo.

»Poglej, Vanda je v koji! Ali je nismo odnesle v mrliški prostor? In sedaj je tukaj. Kako? Ali je od mrtvih vstala? Ali je to mogoče? Saj bom znorela... Pomagajte!«

Marija je vpila, vpila, dokler ni prišla dr. Bijlowna in jo potolažila, rekoč, da so bile Vando prav gotovo živo zanešle med mrliče.

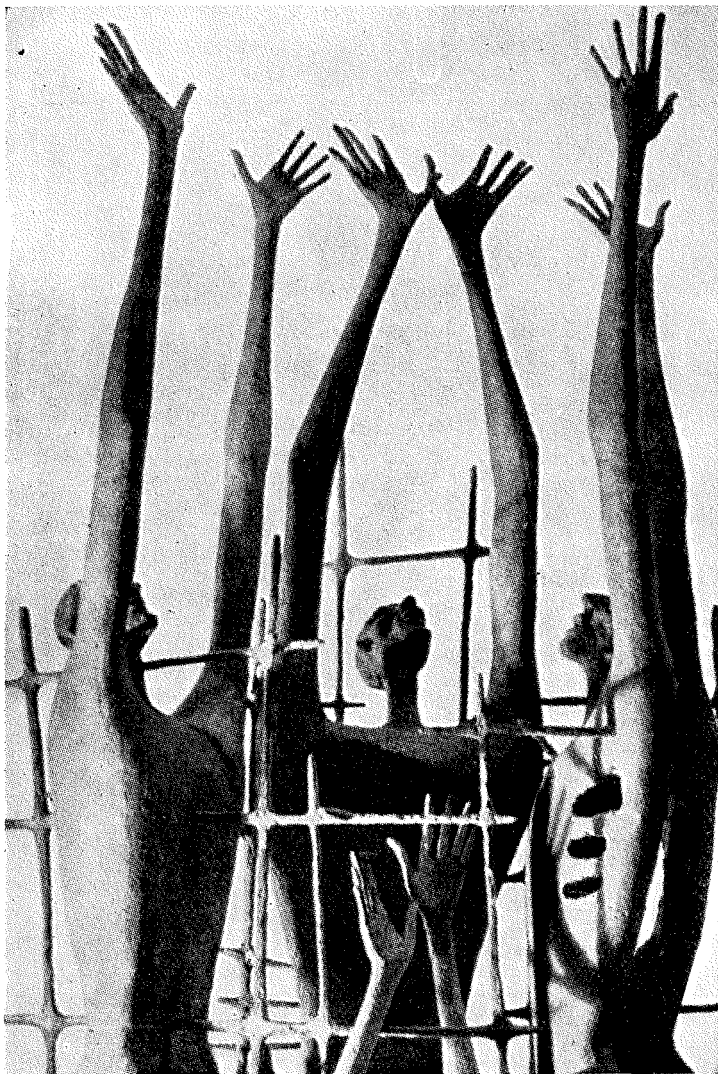
»Pa saj je bila čisto mrzla,« je še vedno vpila Marija. »Mrzla že, toda ne mrtva,« ji je odgovarjala zdravnica. Ko je videla smehljajoče se obraze okoli sebe, se je počasi pomirila...

Vando je grozno vreščanje zbudilo. Zopet se je spomnila ogromne podgane... Zopet se ji je stisnilo srce od groze.

Zopet groza, nova groza, ki je njeno ubogo srce ni moglo prenesti — počasi se je za vselej umirilo...

Vanda je zares umrla.

Jožica Veble

Kakšen bo spomenik v Auschwitzu?

***Auschwitz naj govori
bodočim generacijam,
kako malikovanje
rase spremeni
človeka v krvoločno
zver.***

***Spomin na mučenike
naj ostane
v naših srcih.***

François Mauriac

*Detajl načrta, katerega avtorja
sta Tržačana Marcello Masche-
rini in Roberto Costa*

POD VODSTVOM Mednarodnega komiteja za Auschwitz se je začela pred štirimi leti akcija za spomeniško ureditev prostora, kjer je bilo med drugo svetovno vojno najstrahotnejše koncentracijsko taborišče. (V tem komiteju so predstavniki 12 evropskih držav. Jugoslavijo zastopa Velibor Gligorić.)

Sekretar komiteja Herman Langbein je konec meseca februarja obiskal Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije in povedal naslednje:

Komite je razpisal natečaj, ki se ga je udeležilo 685 umetnikov iz 36 dežel.

V osemčlanski žiriji so bile zastopane: Mednarodna zveza arhitektov, Mednarodna zveza likovnih umetnikov, Mednarodna zveza umetnostnih kritikov in Mednarodni komite za Auschwitz.

Pravila natečaja so določala, da pride v poštev za spomeniško ureditev prostor med dvema velikima krematorijema, ob koncu železniške proge, kjer se je odločala usoda internirancev že ob njihovem prihodu v taborišče Auschwitz-Birkenau. Sicer pa naj bi bil zaščiten in primerno urejen ves ogromni kompleks, kjer je bilo taborišče (t. j. ta-

borišči Auschwitz in Birkenau). Ostanke porušenih krematorijev naj bi plombirali, prav tako temelje barak in drugih taboriščnih zgradb. Tako naj bi ohranili čim popolnejšo obliko taborišča, da bi si lahko vsakdo, ki bi ga obiskal, živo predstavljal grozotni nacistični sistem uničevanja ljudi.

Prvo sejo je imela žirija konec meseca aprila 1958. leta v Auschwitzu. Izmed 426 načrtov, ki so ji bili predloženi, jih je izbrala sedem.

Drugič se je sestala žirija meseca novembra leta 1959 v Parizu. Ob zaključku seje je

Henry Moore, predsednik žirije, izjavil, da ni lahka naloga, izbrati načrt za tak spomenik. Imeti bi morali, je dejal, kakega novega Michelangela ali Rodina, če bi hoteli postaviti spomenik, ki bi izražal vse tisto, kar se je godilo v Auschwitzu. Zato se žirija ni mogla odločiti za nobenega izmed predloženih načrtov, pač pa je pozvala avtorje treh načrtov, ki so se ji zdeli najboljše, naj začno delati skupaj in naj napravijo nov načrt.

Avtorji prvega izmed omenjenih treh načrtov so Poljaki Oskar Hansen, Jerzi Jarnuszkiewicz, Julian Palka, Lechosław Rosinski, Edmund Kupiecki in Tadeusz Plasota. Avtorji drugega načrta so Italijani Julio Lafuente, Pietro Cascella in Andrea Cascella, avtorji tretjega pa Italijani Maurizio Vitale, Giorgio Simoncini, Tommaso Valle in Pericle Fazzini.

Spomenik v Auschwitzu naj bi bil torej skupno delo vseh navedenih umetnikov.

Priprave na razstavo o trpljenju in boju internirancev

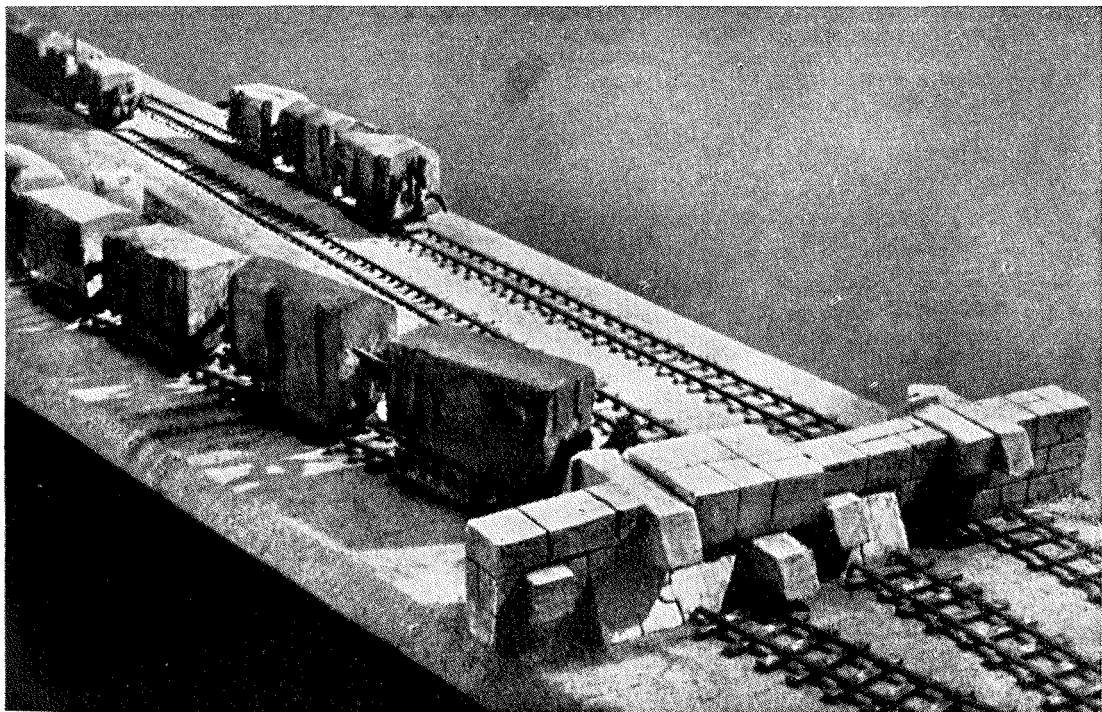
IZGREDI neonacističnih elementov v Zahodni Nemčiji in nekaterih drugih deželah so opozorili svet na žalostno dejstvo, da duh fašizma in nacizma še vedno ni docela pokopan. Še so na svetu ljudje, ki se navdušujejo nad ideologijo razizma, ki posredno ali neposredno podpirajo nekdanje Hitlerjeve in Mussolinijeve oprode ter zastrupljajo mladino s puhlimi gesli nacističnega kova, s sovraštvom do »manjvrednih«¹ narodov.

Neonacistične izgrede je obsodila vsa napredna svetovna javnost, ki ni in ne bo pozabila, kakšne grozote so počenjali fašisti in nacisti med drugo svetovno vojno. Najhujše, najbolj ostudne grozote so se dogajale v koncentracijskih taboriščih, ki so bila živa podoba modernega suženjstva v Hitlerjevem »novem redu«².

Tudi mi nismo in ne bomo pozabili, kaj smo pretrpeli pod fašistično in nacistično strahovlado. Hoteli so nas uničiti, izbrisati naš narod s površja zemlje. Na tisoče in tisoče naših ljudi je umrlo v koncentracijskih taboriščih, zaporih in konfinacijah. Tisti, ki jih niso požrli krematoriji, so žive priče gorja.

Vse to je narekovalo upravi Muzeja NO v Ljubljani, da je sklenila prirediti razstavo o trpljenju in boju naših internirancev, deportirancev in političnih zapornikov, pri čemer ji bo pomagala Sekcija internirancev in političnih zapornikov pri Glavnem odboru Zveze borcev NOV Slovenije.

Razstava bo letos jeseni. Urejena naj bi bila tako, da jo bo moč prenesti tudi v druge večje kraje Slovenije. Da bo razstava res čimbolj kva-

Detajl projekta Lafuentove skupine: stilizirani vagoni; na vsakem izmed njih je ime ene izmed 23 dežel, katerih ljudje so trpeli in umirali v taborišču Auschwitz-Birkenau

To sliko nam je poslal tov. Mihael Melinc iz Kranja. Posneta je bila aprila 1945 na Pokljuki. Sredi skupine stoji tovariš Melinc (politkomisar), ostali štirje pa so bivši interniranci, ki so ušli iz nekega koncentracijskega taborišča v Nemčiji in se na Gorenjskem priključili partizanom

IZ PRIPRAV NA

„Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane“

PISARNA »Partizanskega pohoda ob žici okupirane Ljubljane« je bila ustanovljena z namenom, opravljati organizacijske in propagandne posle v zvezi s pohodom. Odbor, ki vodi delo pisarne, je preko nje razposlal 2900 prijavnjic, skupno pa je povabljenih k sodelovanju 32 ustanov in organizacij. Tekmovalci iz drugih republik so povabljeni preko republiških organizacij in ustanov LRS, ki imajo sorodne ali enake ustanove v drugih republikah. Odbor je v začetku marca sklical konferenco povabljenih ustanov in organizacij, kjer so razpravljali o nekaterih dopolnilnih organizacijskih vprašanjih. Sklenjeno je bilo, da bodo po-

samezne organizacije in ustanove delile med svojimi tekmovalci nagrade in priznanja, poleg tistih, ki jih bo podelil pripravljalni odbor Pohoda.

Novost bo tekmovanje ekip srednjih in vajenskih šol s področja LRS. Pravico do udeležbe imajo vse šole, udeleženci ekip pa morajo biti rojeni leta 1945 ali prej. Ekipo sestavlja 5 dijakov ali dijakinj, lahko pa je tudi mešana. Ocenjevala se bo množičnost udeležbe s posamezne šole glede na število rednih učencev šole. Ekipa bo morala priti na cilj istočasno. Tekmovali pa bodo na progi, dolgi 14 km, z višinsko razliko 34 m.

Tri šole, katerih ekipe bodo dosegle najboljše rezultate,

litetna, pa je seveda potrebno sodelovanje vseh okrajnih in občinskih sekcij internirancev. Najosnovnejše podatke zanjo bo dal popis bivših internirancev, zapornikov in deportirancev, če ga bodo sekcije dobro izvedle. Hkrati naj bi sekcije organizirale tudi pisanje spominov in zbiranje raznih predmetov, ki jih hranijo posamezniki kot spomin na tiste strašne čase.

Doslej je zbranega že precej gradiva, ki pa je dokaj nepopolno. Od italijanskih taborišč poznamo le največja (Rab, Gonars, Padova, Treviso, Visco, Renicci), medtem ko o večini drugih niso zbrani niti najosnovnejši podatki. Tudi trpljenje naših ljudi v nemških taboriščih ni še dovolj dokumentirano — zlasti so nepopolni podatki o umrlih. Še manj je zbranih podatkov o trpljenju naših ljudi v zaporih.

Razstava — kakor že rečeno — naj bi prikazala ne le trpljenje, ampak tudi boj naših internirancev, deportirancev in političnih zapornikov proti fašistom in nacistom. Zato naj bi posamezniki opisali tudi to, kako so se v tem boju organizirali, kako so sabotirali, si med seboj pomagali itd.

bodo prejele kolektivne nagrade. Vsi dijaki in dijakinje, ki bodo nastopili v ekipah in ki bodo progo prehodili v manj kot treh urah, bodo dobili kupone za žrebanje praktičnih daril. Vsi udeleženci partizanskega pohoda za srednje in vajenske šole pa bodo dobili spominske značke.

Z organizacijo pohoda za srednješolce in vajence je pripravljalni odbor odpravil pomanjkljivost, ki se je čutila pri prejšnjih pohodih, ko so mnogi mladinci želeli tekmovali, pa so se morali z drugimi tekmovalci pomeriti izven konkurence.

Upajmo, da bo letošnji pohod še bolj uspel kakor prejšnji.

-mp-

Polnoč. Jesenski dež rosi.
Počasi spe za borcem borec.
Brigada medlo gre v temi.
O, bo li kdaj pohoda konec?

Kam greš, brigada? V nedogled...
Kam tava to ubogo ljudstvo?
O, ne obseže ga pogled,
obseže ga le misel, čustvo...

Ko vidim te, brigada, vso,
raztrgana si, bosa, lačna,
a ko da rasteš tja v nebo
se s svojim čelom vzpenjaš mračna

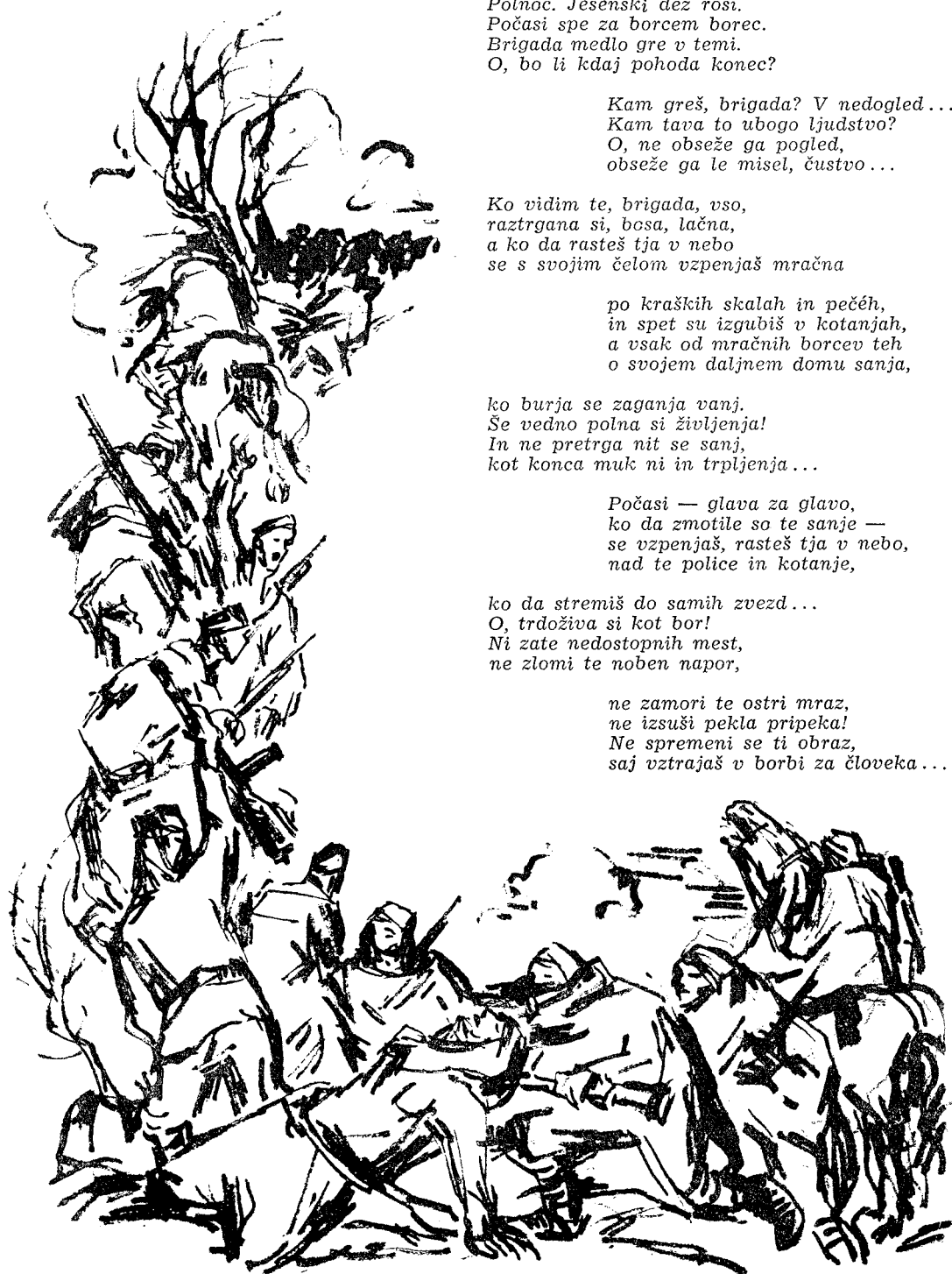
po kraških skalah in pečéh,
in spet su izgubiš v kotanjah,
a vsak od mračnih borcev teh
o svojem daljnem domu sanja,

ko burja se zaganja vanj.
Še vedno polna si življenja!
In ne pretrga nit se sanj,
kot konca muk ni in trpljenja...

Počasi — glava za glavo,
ko da zmotile so te sanje —
se vzpenjaš, rasteš tja v nebo,
nad te police in kotanje,

ko da stremiš do samih zvezd...
O, trdoživa si kot bor!
Ni zate nedostopnih mest,
ne zlomi te noben napor,

ne zamori te ostri mraz,
ne izsuši pekla pripeka!
Ne spremeni se ti obraz,
saj vztrajaš v borbi za človeka...

Partijski sestanek

To je ena izmed vedrih zgodb iz življenja Zaščitne čete pri Vrhovnem štabu NOV in POJ. Napisal jih je Branko Pavlovič in jih izdal v knjigi pod naslovom »O nama«. (Knjiga je nedavno izšla tudi v slovenščini pod naslovom »Bil sem v zaščitni četi«. Izdala jo je Državna založba.) — Op. ur.

PRIDE skupina pet, šest ljudi v Zaščitno četo. Poslali so jih iz raznih enot za zavarovanje Vrhovnega štaba. Istega dne ukažejo premik iz Ščepan-Polja. Pomikamo se nekam gor na Pivo. Vzpenjamo se. Kakor smo zvedeli, se bo štab naselil tam za dalj časa, kolikor bo pač mogoče. Bolje bi bilo, da bi bilo nemogoče, ker vemo, kaj pomeni, biti dalj časa na istem kraju, posebno v revni Črni gori. Kdaj bomo le šli nekam, kjer je bogatejše? V Foči prav tako ni nič, siromašni so, pravijo. Kot obrok smo dobivali, vsak dan čašico suhih hrušk. Čemu se ne vrnemo v Srbijo, čas je že. Pol leta smo po teh hribih...

Pridemo torej na Pivo v Črno goro.

»Joj, hribovito je, bratci.«

»Tukaj bomo jedli pečene gliste.«

»Tovariši, mislim, da je to nezdravo, samo o jedi govorite in mislite nanjo. Saj smo menda komunisti, partizani.«

»Da, res, malo smo pretiravali.«

»Ne malo, kar precej.«

»Kdo pa je tale, ki pridiga?« vpraša Djoko.

»Eden izmed včerajšnjih novincev.«

»Čez nekaj dni ga bom vprašal, o čem bo govoril. Misli, da je tu tako kot v enoti. Greš naprej pa skočiš malo sem, malo tja in prosim! Kadar bo na začelju, mi bo pripovedoval o stremuših in o bukovi skorji, ker niti tega ne bo, počistili so že tisti spredaj. Kamorkoli prideš, se belijo debela kot sneg.«

»Resno vam pravim, tovariši, to se ne spodobi, saj lahko diskutiramo o čem drugem,« spet začne novinec.

»Namestimo se po kočah. Zvemo, da bomo hodili jutri še kakih deset kilometrov. Za naš vod je zmanjkalo prostora in naša desetiina se zlekne po travi.«

»Pa menda ni tisti novinec v naši desetini?« vpraša Djoko desetarja.

»Je,« pravi desetar.

»Ej, ta nam bo neprestano pridigal. Ostal bom kandidat, dokler bom živ, ko se bo ta spravil name,« pravi Djoko zamišljeno.

Med našim pogovorom pride vodni delegat in pove, da bomo imeli jutri ob sedmih partijski sestanek.

»Sedaj pa imaš, gotovo bo vsekal po meni.«

»Tudi kandidati bodo zraven,« pravi delegat.

»No, še to! Razveselil si me!«

Ležemo. Djoko godrnja, ker se je zaletel. Mine noč in zgodaj zjutraj vprašamo:

»Kje pa bo sestanek?«

»V štabu.«

»To se pravi z njimi. Vse se je obrnilo proti meni, neresen si, samo o jedi govoriš. Samo še oni naj začne...«

Pridemo v kolibo, kjer bo sestanek, zvrstimo se ob zidu. V drugem, manjšem oddelku slišimo govorjenje. Okrog pol osmih prideta tovariši Stari in Marko z nekim neznanцем. Pozdravijo se in on odide. Tudi nam pravi: »Zdravo, tovariši!« Stari sede na stolček, Marko pa na slamo, na kateri so spali.

»Lahko začnemo?« vpraša sekretar in gleda Starega.

»Lahko, lahko.«

»Otvorjam,« pravi, »sestanek.«

Dnevni red ima vsega dve točki, druga je: razno.

Najprej govori tovariš Stari o političnem položaju pri nas in po svetu. Nekateri so diskutirali, spraševali to in ono, nazadnje se oglasi sekretar:

»Ker smo s prvo točko končali, prehajamo na drugo, razno.«

»Evo, jaz bi,« se javi novinec.

»Zdaj me bo,« zašepeta Djoko in se malo skrije za hrbet tovariša, ki sedi poleg njega.

»Ko sem prišel v to četo,« začne novinec, »sem opazil nekatere neprimerne pojave, o katerih mislim govoriti...«

Glej ga, si mislim.

Ilustracija iz knjige »O nama«

»Namreč, stvar je...« in vseka po nas, posebno pa po Djoku, za katerega pravi nazadnje: »In na žalost danes vidim, da je tudi član Partije ali kandidat...

Premor. Djoko skriva vrat in si s slamico beza zobe.

»Še nekaj mislim povedati. Videl sem, da so tu tovariši, ki zamujajo sestanek. Govorim o onih dveh,« pravi in pokaže s prstom na tovariša Starega in Marka. »Ne vem, kako jima je ime, jaz sem tukaj nov, vendar mislim, da bi tovarišema moralo biti jasno, da je partijski sestanek svetinja za vse člane Partije, in kadar se napove ob sedmih, mora biti ob sedmih, ne glede na to, v kakšni situaciji smo... Kaj je, kaj me suvaš?« pravi nekomu poleg sebe.

Nekaj časa gledamo tovariša Starega, nekaj časa tovariša Marka. Marko se drži, kot bi se nekoliko smehljaj. Stari pa se javi k besedi. Pred tem smo že skoraj vsi dvignili dva prsta, zahtevajoč besedo, toda sekretar jo da tovarišu Staremu.

»Besedo ima,« pravi, »tovariš Stari.«

»Kateri Stari?« vpraša novinec polglasno tistega poleg sebe.

»Tito,« mu pravi ta.

»Pa dobro, tovariš Stari, jaz... veš...«

»Kaj pa skačeš kot žrebe pred ojem?« se oglasi Djoko.

Zasliši se smeh. Novinec nekaj zajecjla in zardi.

»Saj ni nič, tovariš, nič.«

Nastane tišina.

»Mislim,« začne Stari, »da ima tovariš popolnoma prav... ne vem, kako je tovarišu ime.«

»Ljubinko,« vpade novinec.

»Torej, tovariš Ljubinko, mislim, da imaš prav. Jaz in tovariš Marko sva zamudila več kot pol ure. Vendar, tovariši verjemite, da sva imela neodložljivo delo, ki ga je bilo treba čimprej opraviti. Oprostite, misliva, da nama boste to zamudo opravičili.«

»Seveda,« vpade Djoko. »Saj nič ne ve, samo važnega se dela.«

»To se ne pravi delati važnega,« odgovori Stari Djoku.

»Dobro, tovariši, ali opravičimo to zamudo?« vpraša sekretar.

»Sprejemamo!«

Sekretar naglo zaključi sestanek.

Odhajamo. Djoko se približa Ljubinku in ga objame.

»In ti, prijatelj, nisi našel nikogar drugega, da bi ga kritiziral, kot nas tri!«

DUŠAN MEVLJA:

Obkoljeni

V zakletem krogu blazni se vrtimo.

Na nas dežuje toča krogel. Mine nam sikačo v obraze, ki v krtine jih skrivamo. Že večnost več ne spimo.

In proti jutru znova navalimo, potisnemo spet Švabe v doline. Kaj mar nam rane vse in brazgotine, naj vidiš, kako se mi borimo!

In ko preklali smrtno smo obroče, zasede izdajalske premetali, v jesenskem vetru, ki otožno joče,

spet novih, silnih bojov smo iskali. V megli tonile so požgane koče, pastirji so igrali na piščali.

Gorjanci, 1943

DANE DEBIČ:

vreča

ILUSTRIRAL
EVGEN SAJEVIC

BIL JE sedmi v koloni. Gledal je temni ščitnik svoje zaplenjene švabske vojaške čepice planincev. Še aluminijasto planiko je pustil na nji. Poleg spodnjega roba ščitnika je videl svojo pest, sivo kakor glino v odsvitlu snežene noči. Snežena noč in vreča preko rame, ki jo za poprek drži premražena roka. Dvanajsti mož v vrsti čete dvaindvajsetih mož.

Dvanajsti in vreča na rami, v očesnem kotu sitnari njen obrok.

Dvanajsti in v lopatici je bolečina; roka je dvignjena v rami, kite napete...

Od kolen navzgor in stegno in od kolen navzdol v meče je mnogo lenobnega, utrujenega, svinčenega... in sneg je, ki se vrtinči pred očmi s sivimi krogi na površju.

To je motnost v glavi, si je rekel.

Prednji je šel navzgor. V napetih očeh so bile njegove pete povite v žakljevino. Berači v vrsti, je pomislil. Bilo je nejasno v misli.

Vidiš pete, žakljevino in sneg.

Do kam?

Vreča je tvoj sovražnik! Vreča, ki tehta vsaj petindvajset kil, ki je napolnjena s krompirjem in bo za hrano četi to noč in dan, ki še pride. In kakor glina siva roka, je tudi kakor tuja roka. Prsti te roke so premrli. Čutiš jih pri mencanju le kot drobene bodice, milijone bodic.

To se dogaja v sivi noči, ko siv bataljon za pušča sivo planino s sivimi mislimi na sivi dan, ki ga bo rodilo jutro. Tudi sneg je siv in sivo je srce in siva je vreča in roka na zadrgi vreče, popku vreče...

Zvezde so visoko v megli. Meseca ne vidiš, o soncu sanjaš. Toda tudi sonce je sivo v taki

sivi misli. Kako bi se rad otresel vreče! Kako rad bi jo odložil! Kako rad bi zarinil preotrple roke v strgane žepe, ki so skoraj kot ciganova mreža. In vendar, bilo bi topleje, bilo bi toplo. Da, če bi bile roke v žepih in noge za kilogram lažje in rama le za krompirček manj obtežena...

O Janez, Tarzan... Tarzan... nnnnn...

Kakšen Tarzan? Dvajset in pet kilogramov krompirja...

Ne neseš ga nikamor več, niti za centimeter več. Nikamor več...

Tudi nos je siv, ki ga ujameš v sive kroge svojega pogleda...

Telo bi moralo biti vroče od napora. Tako pa je vroče le v sencih in na prsih, da se uši s svojim nadležnim brskanjem po razkraspani koži le še bolj čutijo...

Potna koža, razpraskana in grizljanje uši...

Ko se ti vpikne taka uš v misel, je strupena kakor sršen...

Toda zdaj ni grizljanja, ni neznosnega srbenja, je le teža in teža...

Telo je svinec in nogi sta svinec. Svinec v snegu. Svinec moža, ki bi hotel na vsak način prinesiti vrečo krompirja na neko mesto v tej sivi noči. Potem bo kuhar in kotel in ogenjček in krompirjeva juhica, posoljena le z rdečo svinjsko soljo... Megla, jutranja, nevarna jutranja megla se bo vlekla ob hiši in gospodarskem poslopju...

Njegove misli so za hip dovolile odpočitek napetosti in se zagledale v kmečko hišo. In videl je skedenj, pred njim desetine stopinj parkljev goveje živine v zmrzni zemlji, kup sekljane smrekovine in vedel je, da je notra-

njost hleva topla, da je v kotu nekaj ovc in bo sapa izgubila svoj megleni izpuh — oblaček...

Sapa in megleni izpuh, ki je viden še v sivi noči. Kajti noč, ko je snega do kolen in je na steptani poti še mnogo lukenj, ki v njih kleca noga, ni nikoli tako temna, da bi te zakrila pred strahovi sovražnega.

Da, tudi noč je sovražna...

Sneg je sovražen, ker je svetel sneg, ker si viden kakor polnočni odmev človeka zelo na daleč. Polnočni odmev človeka!

In nosiš, nosiš, nosiš... in še nosiš... vse dalj in dalj... vse bolj navkreber... mimo grmičev, mimo smrekovih debel, mimo bukovih debel in povsod je lahko... no da, saj vemo, kaj je lahko: To, kar je on, ki pride z orožjem in se sveti v svetilnih nabojih, ali pada s trom-blonkami, ali drdra v rafalu, ali je molčljiv in ves pasji v svoji molčljivosti. Nočem določene slike od njega! Če ga čutim v čeladi, se ga naj-bolj bojim...

Tarzan, desetar čete in bojazljivec?... Naka... A to ti je, kar poprej nisi poznal. Pred to vojno ne. Ni bilo tega, ko si legel, ko si hodil, ko si jedel. Zdaj je vedno več tega, kot da vsak dan poješ še kosček železa in ga dodaš k obremenitvi svojega telesa. In ne veš, kje leži? Morda je v trebuhu, ki je poln driske? Morda v želodcu, ki kar brez vzroka slabi? Morda v glavi, ki se pogosteje zdrzne?... Kjer-koli, morda v roki, ki se boji zamude, če pride do nenadnega strela... Da, nekeje je... Nekateri postajajo živčni, ti ne smeš...

Prekleta vreča, spet je sivina premrle roke v tvojem pogledu. Moral bi predjati vrečo, ki zaradi krompirja teži z vsako okrogolino pose-bej ramo... Pa kako bi predjal, ko na drugi rami visi zbrojevka Rozka. Ni lahak mitraljez, če je na eni rami petindvajset kil ne krom-pirja, ne svinca, platine... da, platine ali še težje reči, ki ji tvoj na pol poblazneli um ne ve imena... Odvrzi jo, odvrzi jo... Zakaj prav ti! Zakaj ravno ti vedno najtežje? Mar bi šel kot komandir na čelu čete brez bremena? Mar bi nosil lonce, črne sajaste lonce, kakor kuhar?

Tarzan si, vedri partizan Tarzan! Kadar je čas, nategneš harmoniko! Toda zdaj je zima, ofenziva sovražnika in harmonika je s kratkim jekom zacvilila v snegu. Odvrget si jo! Moralo se je teči, bežati, ležti v hrib po samih koreni-nah zemlje in ledu snega... Obležala je s sre-brnim okovjem, kajti včasih ljudem ni bilo žal srebra za muziko!... Da, včasih, ko je še delal na žagi, orjak, kakor je bil in je valil dišeč les smrek, hojki in borov v gater, lovil nas skrivaj ribe pod pragom...

Naenkrat ti je v glavi v sivih krogih sulec z bleščavim srebrnim telesom in črnimi pikami in preko tega sulca se razpenja vreča kakor ogromna ponjava...

Zdaj je vedel, da bo klecnil. Najprej ti klec-ne v glavi in potem v telesu. Toda veš, da drugega ne more biti, kakor da klečneš. Breg je bil strm. Videl ga je le majhen del. Videl ga je od pete prednjega moža in ga sledil do konice svojega zevajočega škornja. V zevajoči odprtini je bila zamašena rdeča cunja, katero je dobil iz obrabljene rdeče rute, ki jo je nosil

nekoč, ko je bil še kurir na terenu. Menil je, da jo bo prinesel domov, kajti dalo mu jo je dek-le ob odhodu. Tu v brigadi pa so bili trdih navad in niso dovolili nošenje rdečih rut. Ko je bila sila največja, jo je izbrskal iz nahrbt-nika; večji del je porabil za ovoje nog, a ko-šček za to špranjo na škornju. In škorenj je bil kakor petelin z grebenom... Shranil je v de-narnico le nekaj nitk... Kdo bi si mislil, da je tak odrezav orjak tudi tako mehak: Zunaj hrast in znotraj breza...

Klecnil bo... Zemlja, snežena, lesketa...

Samo za kilo manj, samo za krompirček manj... Zakaj si naložil to težo? Zaradi do-mišljavosti? Da, ta vreča je domišljavost! Mali, revni študent ni zmoget in ti si mu ponudil pomoč, da bi se pokazal: Tarzan nikoli ne od-pove... Nikoli?

Študent je pred teboj...

Tista noga v žakljevini je študent z zavitim deklškim noskom, ki riše in piše za četni bil-ten in ne zmore nobenega bremena in si ne zna dobiti čevljev...

Znenada je čutil toplo zavest pokrovitelj-stva.

Ne, ne bom klecnil, si je rekel. Ta trenutek ne bom klecnil in hriba mora biti enkrat konec. Morda je le še pet metrov, morda le meter...

In je sopesl... Toda v pljučah ga ni najbolj dajalo.

In škrtneš z zobmi, napneš obrazne mišice, poveljuješ vsem mišicam telesa, ojekleniš one v mečah in stegnih in tudi one v nartu in glež-nju... Čutiš, kako telo trepeti, kako se sivi krogi hitreje vrte... Ne bom še... ne, ne še...

To bi bilo prvič, da bi Tarzan pokazal onemoglost...

Morda je le še meter in na ravnem bo šlo... Ko bi bilo vsaj za en sam krompirček lažje. Da, za en sam krompirček! Tak, zemljast krompirček, s črnimi pičicami, ki mu zdaj pritiska na vratno žilo in zaustavlja tok krvi. Da, vzdrazil bi... Računaj: Petindvajset kil je in fantov je po tej hajki od štirinštiridesetih ostalo le dvaindvajset! Sedem krompirjev bo šlo na kilo! Kje, najmanj osem, si je rekel.

In klecnil je. Hriba še ni bilo konec. Le bolj zamrzlo in drseče je bilo pod nogo. Oprt na komolce se je z vso silo volje in telesa spet dvignil in zajecjal: »eeehhh!«

»Veza, veza,« je šepetal partizan pred njim.

Spet je šlo nekaj metrov navzgor. Približal se je fantu pred sabo tako, da je pogled ujel še pol hrbita in kopito puške, ki jo je fant nosil nihajočo v roki...

Potem bi skoraj treščil v fanta pred sabo.

»Počitek!« je rekel fant. Stal je na mestu. Stal je tam in počasi lezel ob puški na tla. Kar naenkrat je obležal pri Tarzanovih nogah. Tarzan je odložil vrečo poleg fanta.

»Kaj ti je?«

»Zaspal sem menda!« je rekel fant in se s pomočjo puške dvignil.

Zdaj, je pomislil Tarzan. Vreča je bila na mestu, ki ga je nosil poprej obrnjenega navzgor, natrgana. Povečal je odprtino z otrplo roko. Roke, ki jih ne premaga mraz, ki tudi ledene ne zmrznejo. Dotipal je krompir.

Vrgel ga je za svoj hrbet, tako drugega, tretjega, vse do deset... Da, najmanj deset jih mora imeti kilogram. Ko bi se vsaj spomnil, da jih je kdo kdaj tehtal. Z enajstim krompirjem, vlažnim in skoraj toplim v oledeneli roki, je že zamahnil in ni odvrget...

Vest se ti upre.

»Kaj delaš?« je vprašal fant.

Spi, pri puški spi, je pomislil Tarzan. In čudna bolečina mu je segrela srce, da je z urno

in spretno kretnjo naložil vrečo na razbolelo ramo.

»Pojdi, študent!« je rekel. »Kolona gre naprej. Jutri, jutri se boš naspal...«

Potem je bilo toplo v sivi misli velikega moža.

Spet je gledal študentovo peto. Nič več ni opazoval rob ščita.

Temu fantu je res hudo, je pomislil. In bilo mu je toplo, da nosi fantovo breme na rami. Opoteka se dečko... In oni, ki je šel za njim, je misli, opoteka se Tarzan, bogme, to je trd pohod...

Tarzana je pekla vest, ko so se dvigali navkreber in navkreber, ker si ni bil na točnem, če le ni odvrget nekaj krompirčkov preveč. Morda jih ima kilogram le pet in od velikosti ter starosti je odvisno... Svoj delež že, a drugih ne bi smel odvreči.

V sivo jutro so dospeli do kmetije, ki pa je bila požgana. Tako so zakurili v zavetju čadastih razvalin. Potem so delili cele kuhane krompirčke, ker tudi soli ni bilo več. Tarzan se je postavil za kuharja in komisarja čete, ko sta delila krompirčke. Štel je! Nastalo je dvaindvajset kupov po dvanajst komadov. Vse to iz tiste edine vreče, ki jo je nosil on, Tarzan.

Kuhar je tudi njemu porinil del.

»Ne bom!« je rekel Tarzan.

»Kaj ne boš? Saj sem jaz pobral tisti tvoj delež, ki si z njim olajšal breme. Tam za tabo sem hodil! Deset jih je bilo, kaj!«

»Da! Deset grenkih grižljajev!« je rekel Tarzan.

Vzel je svoj krompir. Namašil si ga je v žepe. Odšel je za pogorel zid. Noga mu je ležala na strtem okviru take slike, ki je morda prikazovala lovca, ki ga pokopavajo medved... In tu, sam, se je osolžil na svojo pest, s katero je zakril oči. Srce se je nežilo od dobrote in v sivem dnevu je bila svetla sreča.

Potem pa je pričelo streljati...

Kulturno-prosvetni in zgodovinski zavod »Borec« in njegova dejavnost

ZALOŽBA »BOREC« se je nedavno tega preimenovala v Kulturno-prosvetni in zgodovinski zavod »Borec«, tako da je že v imenu ustanove zapopadna vsa širina dejavnosti tega zavoda. Iz skromnega začetka se je založba »Borec« razrasla na vse strani s tako naglico, da jo mora zdaj kot zavod s samostojnim finansiranjem brzdati, da ne bo oškodovana kvaliteta na račun kvantitete. Zavod bo zato usmerjal svojo dejavnost po geslu: bolje manj — pa to

dobro, kot mnogo — pa zato površno. Ali nam je to do zdaj uspelo? Da in ne! Vsak začetek je težak. Izkušnje pri delu samem šele delo oblikujejo in dovršujejo. S tem si pa pravila, ki pravi: kdor dela — tudi greši! — ne bomo jemali za potuho, temveč ga bomo poskušali čim manj izkoriščati, tako da se bomo predvsem posvetili delu.

To je vse lepo in prav, toda ogledmo si stvar поблиže. Ena od najvažnejših in najbolj odgovornih dejavnosti zavoda je

njegova založniška dejavnost. V letu 1959 je zavod izdal 15 knjig. Vse te knjige zajemajo snov iz narodnoosvobodilne vojne, bodisi v obliki leposlovja, spominov, dokumentarnih del ali knjig za mladino. Kritika je vse te knjige dobro sprejela, knjige se dobro prodajajo in v širokih krogih bralcev so bile dobro sprejete, zlasti pa med mladino. Največ priznanj in pohval so bile deležne naslednje knjige: »Cudežna pomlad« — delo Radka Poliča, pesmarica »Naša parti-

zanska pesem«, »V okopih Španije« Veljka Kovačevića, »Celjski Stari pisker« v redakciji St. Terčaka, »V obljemu podzemlja« F. Šušteršiča in slikanica »Martinček — sin brigade« T. Seliškarja. Tudi komercialni uspeh knjig je zelo zadovoljiv. Do zdaj je 75 % knjig lanske izdaje razprodanih, kar je po knjigotržnih pojmihi izreden trgovski uspeh.

Nekatere knjige (tudi v tem članku omenjene!) pa so posamezniki grajali. Nekateri pravijo, da je na primer knjiga »Zamrežena okna« preveč nekorajžno napisana, drugi niso zadovoljni s »Starim piskrom«, tretji spet niso zadovoljni s knjigo »Ponovno svobodni« — in tako dalje. Tudi to je razumljivo, človeško. Kajti nekomu je tista stvar všeč, ki drugemu ne ugaja, zlasti pa to velja za knjige, ki obravnavajo snov iz NOV. To zlasti zaradi tega, ker so ljudje, o katerih take knjige govorijo, še živi ter gledajo na obravnavano stvar v knjigi včasih drugače kot avtor knjige. Vsi ljudje pa smo občutljivi. Nekomu se nos povesi, ker ga je avtor v knjigi premalo pohvalil, drugi avtorju zameri, ker ga je pretrdo potipal, tretji se razburja, ker v knjigi sploh omenjen ni, četrti se razburja zaradi napačnega datuma v knjigi itd. Kakšna taka knjiga se zameri mnogim. Tudi knjige z enako snovjo drugih založb doživljajo isto. Torej je zelo težko ustreči prav vsem. Takih knjig, ki prav vse zadovoljijo, pa je zelo malo. Toda, ker je tudi zavod »Borec« ljudska ustanova, bi bilo prav, če bi tisti, ki niso zadovoljni s kako knjigo, zavodu pisali in mu razodeli, kje tiči pomanjkljivost knjige — ali pa obratno. Takih kritičnih pisem bi bilo uredništvo založbe veselo, kot je bilo, denimo, veselo pisma podpredsednika Zveznega izvršnega sveta tovariša Rankovića, ki je o naših knjigah napisal: »Izdanja »Borca« su veoma interesantna i ona su značajan doprinos u obrađivanju naše narodno-oslobodilačke borbe.« Kajpak, samo čistega zlata pa nobena založba ne premore, nobena ustanova, nobena to-

varna. Če bi bilo tako, kar si vsi želimo, bi dosegli vrhunec človeške umske zmogljivosti. A do tega smo še silno daleč.

Uredništvo zavoda ima velike težave s teksti, z rokopisi. Dobro napisanih tekstov je zelo malo, tako malo, da moramo segati tudi po prevodih. Večkrat dobi uredništvo rokopis, ki ga je, recimo, napisal preprost borec. Snov je zanimiva po vsebini, toda napisana je tako primitivno, da moramo tekst predelati od besede do besede, od stavka do stavka — in končno ni to več tekst pisca, temveč lektorja, ki je

ta rokopis usposobil za tisk. Včasih zahteva tak rokopis večkratno obdelavo. To delo je zamudno in nič kaj prijetno, kajti če ga še tako obdeluješ, ti tak zmrevarjen tekst nikoli ne da tiste sočnosti, kot tekst, ki pride iz prvih, že zrelih rok pisca samega. Toda tudi taki teksti so zaradi zgodovine uporabni — če drugih ni! Umetniško pa taki teksti ne morejo zadihati. Zgled dobrih, lepih, kulturno napisanih tekstov so n. pr. teksti Radka Poliča »Čudežna pomlad«, »Žita zorijo« ali Veljka Kovačevića »V okopih Španije«. A tako dobre tekste moraš z lučjo iskati. Morda bo natečaj za »Kajuhove nagrade« pričaral nove, boljše tekste, a rok poteče šele konec tega leta, zato o rezultatih še ne moremo govoriti.

Letošnji knjižni program je že znatno boljši. Knjižna zbirka »Borec« obsega 5 knjig, in sicer: VIHARNI ČASI — druga knjiga najboljših radijskih oddaj »Se pomnite, tovariši?«, PREŽIVELA SEM TABORIŠČE SMRTI, spomini Jožice Veble na strahote največjega nemškega morišča Auschwitz; ŽITA ZORIJO — nadaljevanje knjige »Čudežna pomlad« Radka Poliča; NEŽA GRE V SMRT, partizanski roman italijanske pisateljice Renate Viganò, in DNEVNIK PARTIZANA — druga knjiga Hinka Bratoža.

V knjižni zbirki »Dokazi« bomo letos izdali 3 knjige, in sicer: BOLNIŠNICA FRANJA, URH in DRAŽGOŠE.

Izven zbirk bodo izšle štiri knjige: SREČANJA V VOJNI M. Vujovića (črtice iz borb črnogorskih partizanov); NABREKLE ZVEZDE makedonskega pisatelja Meta Jovanovskega (novele iz časa NOB v Makedoniji); KOČEVSKI PROCES, dokumentarno delo v redakciji Ignaca Koprivca, ter druga knjiga NÜRNBERŠKI PROCES.

Za mladino smo pripravili tri slikanice izpod peres Franceta Bevka, Josipa Ribičića in Toneta Seliškarja.

Dokumentarno vernost tekstov poskušamo tako urejati, da bere tekste več ljudi in jih primerja z ohranjenim arhivskim materialom. Tako smo, denimo, knjige »Dokazov« opremili z arhivskim materialom. »Dokazi« bodo vedno verne podobe izpričevanja zgodovinsko pomembnih dogodkov. Seveda pa »Dokazi« nimajo namena, da bi bili togo znanstveni, dokumentarni in zgolj arhivski. O celjskem Starem piskru bi zbrali za nekaj knjig dokumentarnega gradiva. Toda za taka dela bodo pripravili material zgodovinski inštituti, naš namen pa ni, izdajati znanstveno-zgodovinska dela, temveč poljudno zapisana zgodovinska izpričevanja, ki bodo lahko slehernemu našemu človeku dostopna tako po vsebini kakor tudi po ceni. Vse knjige so predrage, zato bomo zlasti pri »Dokazih« — in postopoma tudi pri drugih knjigah — uvažali take knjižne

oblike, ki bodo čim cenejše, zlasti pa knjige za mladino.

V tesni povezavi z zgodovinsko komisijo pri GO ZB ter z Zgodovinskim inštitutom pri CK ZKS pa bomo vse dokumentarne tekste osvetlili z vso dokumentarno prepričljivostjo. Opažamo, da mnogi teksti iz NOB opisujejo važne dogodke brez notranje gibalne sile, ki sta ji Partija in Osvobodilna fronta dajali pobudo in naloge. Človek ima vtis pri mnogih tekstih, da se v marsikateri odločilni akciji pojavljajo partizani kot nekakšni slučajnostni revolucionarni samozavci, v resnici pa so vse niti dogodkov v NOB vodile iz partijskega in frontnega vodstva.

Seveda pa se bomo pri vseh naših knjigah trudili za čim popolnejšo stilno in jezikovno obdelavo. Preizkušeni lektorji in korektorji bodo storili vse, da bo naša knjiga tudi po tej plati neoporečna.

V letu 1961 bomo slavili 20-letnico začetka vstaje. Tudi zavod »Borec« že pripravlja tekste za knjižni program 1961. Ker bomo šele na eni prihodnjih sej uredniškega odbora dokončno določili ves program, naj omenim, da bomo med drugimi izdali v prevodu roman »SEDEM VOJAKOV« srbskega pisatelja Voja Terića, originalen slovenski roman Mimi Malenškove SAMOTNI MLINAR, roman LJUBEZEN ZA REŠETKAMI makedonskega pisatelja Koča Urdina, S PARTIZANI — spomini VI.

Nazorja, VEŠ POET SVOJ DOLG — zbornik v NOV padlih ali drugače nasilno umrlih slovenskih književnikov v redakciji Toneta Pavčka, PARTIZANSKE LEGENDE — izbor najlepših legend partizanske lirike in najlepših grafičnih listov partizanskih slikarjev v redakciji Lojzeta Gostišev in Ceneta Vipotnika, poljudno dokumentarno delo PARTIZANSKA ZVEZDA NA JADRANU, knjigo o PARTIZANSKI BELI KRAJINI, ki bo posvečena prav 20-letnici vstaje itd.

Tudi knjige o slovenskih brigadah in odredih imamo v načrtu — samo piscev za to še nimamo! Obljubljen nam je n. pr. tekst o KRIMSKEM ODREDU, a ker je pisanje takih tekstov zelo težko, zamudno, moramo biti potrpežljivi.

O ostali dejavnosti zavoda »Borec«, ki je raznolika in pomembna — pa v naslednji številki.

T. S.

Nešteto Korošcev se ga spominja

KOROŠKA je spet izgubila enega izmed svojih junakov, partizanov, borcev proti nacistični tiraniji, za svobodo narodov. Dne 28. januarja je nenadoma umrl za posledicami zavratne bolezni nekdanji koroški partizanski kurir Miha Sluga, po domače Kahov iz gorske vasice Čemšenik v velikovškem okraju.

Kahovi so veliko prispevali v boju za svobodo. Bili so med prvimi sodelavci OF v tem delu Koroške. Toda 10.

oktobra 1943 so pridrveli na njihovo kmetijo nacistični policisti in odgnali s seboj Mihovega očeta Jurija, strica Janeza ter teti Marijo in Ano. Odpeljali so jih v taborišče smrti in nihče izmed njih se ni vrnil. Mihova mati Katarina, brat Karl, Miha in teta Amalija pa so že bili partizani, ali pa so se izognili aretaciji. Toda vsi so padli — razen Mihe, ki je sam od nekdanj številne družine preživel vojno, čeprav si je nakopal bolezen.

Miha je odšel k partizanom v osemnajstem letu, umrl pa je star šele petintrideset let. Pokolenje, ki mu je pripadal, je raslo v letih najhujšega raznarodovalnega pritiska na koroške Slovence, v letih Hitlerjeve tiranije. Svobodoljubno in narodnostno zavedno ljudstvo na severni strani Karavank je molče in junaško trpelo, ko pa je prišel čas, je zgrabilo za puške kot stotisoči v Jugoslaviji. Miha je storil to, kar sta mu velevala srce in ponos. Postal je partizan in znan kurir, ki je prehodil vso Koroško. Bil je ranjen in tudi ujet. To se je zgodilo pri kmetu Jurjevcu v Podolševi. Nacisti so ju s tovarišem presenetili v hiši, ju zvezali in odgnali proti Železni Kapli. Med potjo sta pa oba ušla, pošto pa sta že prej skrila v gozdu.

Po vojni je Miha začel bolehati na pljučih; mučil ga je tudi sklepni revmatizem. Dve leti je še ostal v Jugoslovanski armadi. Na svoj zapuščen dom, ki je sameval vse od oktobra 1943, se je vrnil šele 1947. Ves čas je bolehal. Najprej mu je bila priznana 40-odstotna invalidnost, potem pa 80-odstotna. Kljub temu je do zadnjih dni ohranil življenjsko vedrino. Še osem dni pred smrtjo je obiskal knjigarno in knjižnico v Celovcu ter si nakupil slovenskih knjig, ki jih je imel vedno rad. Zato je bil tudi zelo razgledan. Do zadnjega so bile knjige in časopisi na njegovi nočni omarici, med njimi tudi »Borec« in »Invalidski vestnik«.

Kljub bolezni in napornemu delu v strmih bregovih gorske kmetije je pokojni Miha opravil več važnih funkcij v raznih organizacijah. Bil je član Glavnega odbora Zveze koroških partizanov, odbornik Hranilnice in posojilnice v Železni Kapli ter aktivni član Kmetijsko-gospodarske in Južnokoroške zadruge.

Od pokojnika se je poslovila na pokopališču v Železni Kapli množica njegovih znancev, prijateljev in soborcev. Dvajset vencev je pokrilo njegov grob, ob katerem sta v nemi žalosti ostala triletni sinček Boris in pokojnikova žena...

I Z S T R A H U

Mladi filmski igralec V. Ivašov v vlogi Aljoše Skvorcova, glavne osebnosti v »Baladi o vojaku«

Žana Próhorenko v vlogi Šure, slučajne sopotnice Skvorcova na potovanju proti domu

To je odlomek iz scenarija za film »BALADA O VOJAKU«. Film je dobil lani v Sovjetski zvezi visoko priznanje. Na III. plenumu filmskih delavcev SZ, ki je bil letos februarja v Moskvi, so ga hkrati z Bondarčukovim filmom »Človekova usoda« proglasili za najboljši sovjetski film leta 1959. Tako kot »Človekova usoda« in »Zerjavi letijo« tudi »Balada o vojaku« pripoveduje o vojni, o ljudeh, ki so padli in pustili živeti tiste, ki so jih ljubili. S tem so jim zadali srčne rane za vse življenje. V filmu »Zerjavi letijo« izgubi nevesta ženina, v »Človekovi usodi« oče vso družino, v »Baladi o vojaku« pa mati izgubi edinega sina. Film »Balada o vojaku« je dobil v anketi bralcev lista »Izvestja« priznanje za režijo, scenarij in najboljšega igralca.

Veter se sprehaja po vzbuhli in razriti zemlji, zavija skozi bodočo žico, nosi po polju črne kosme dima.

To je fronta. Prva črta.

V osamljenem okopu — toponos fantič v vojaški uniformi. Razburjeno gleda v daljavo. Od tam se sliši naraščajoč, nič dobrega obetajoč hrup motorjev.

Zraven fantiča — starejši vojak kriči v slušalko:

»Orel! Orel!... Orel! Odgovarjajte! Vidim tanke!... Vidim tanke!«

Ne odgovarjajo mu. Stresa slušalko. Z neposlušnimi prsti tipa žico. Znova kriči z nižjim glasom:

»Orel! Orel!...«

Odgovora ni. Vojaka sta se spogledala. V njihvih pogledih je strah, muka in nemo vprašanje: »Kaj naj napraviva?«

Spredaj neprestano narašča in narašča hrup motorjev in škrtanje gosenic...

»Trebalo se bo umakniti k okopom,« hripavo govori starejši.

»Ni bilo povelja...«

»Kaj bi midva s puškama proti petim tankom? Samo barvo spraskati...«

»Toda sporočiti...«

Starejši se je razjezil.

»Ali si pri pravi?... Pospravi, tepček...!« je zakričal na mladega.

Toda ta mu je, namesto da bi odgovoril, iztrgal slušalko.

»Orel! Orel!... Tukaj Zmrznjenček! Tukaj Zmrznjenček!...« je zakričal z upadajočim otroškim glasom.

Medtem so tanki med vožnjo začeli streljati. Nad glavo so poletele granate z značilnim šumom. Okopi niso odgovarjali.

»Orel!... Orel!...« trmasto kriči v slušalko mladi borec, jezno zroč na tanke.

Starejši, ki je zamahnil z roko, se hitro plazi proč.

Fantič ostane sam. Takoj občuti osamljenost.

»Orel!... Orel!...« ponavlja. »Tukaj Zmrznjenček! Tukaj Zmrznjenček!...«

Toda tanki so čedalje bliže. V fantičkovem glasu zveni strah in užaljenost.

»Orel!... Orel!... Kaj je z vami?... Tukaj Zmrznjenček!...« Obupano in zmedeno gleda na tanke, ki se bližajo.

Nenadoma sliši odgovor.

»Orel!« je veselo zakričal fantič. »Da! Tukaj Zmrznjenček... Da. Vidim... pet jih je... Pehota? Ne. Ne vidim. Točno, ni pehote... Naravnost na opazovalnico. Naravnost name gredo!... Umik?... Razumem!«

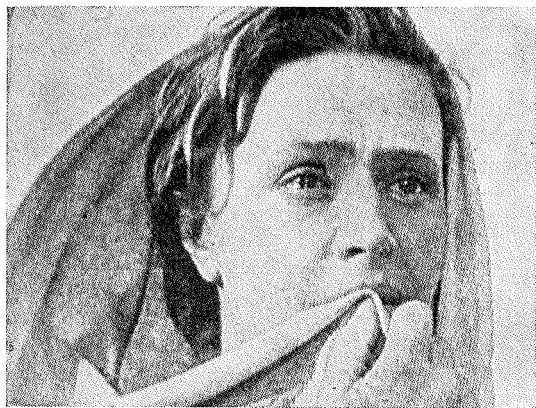
Z naglico odključi telefon, toda vrsta eksplozij ga prisili, da se stisne k zemlji. Val topniškega ognja je udaril nepričakovano. Eksplozije sledijo druga za drugo, in nenadoma, prav tako nepričakovano prenehajo. V tišini, ki je nastopila, se sliši rjovenje drvečih tankov.

Fantič dvigne glavo. Vidi, da je eden izmed tankov čisto blizu in da prvi naravnost nanj.

Strah zgrabi fantiča. Zamiži, stisne glavo med pleča in se prilepi k zemlji.

Rjovejo tankovski motorji, cvilijo in škrtajo gosenice. Zdi se, ko bi bil ves svet poln tega škrtanja in rjovenja!

Fantič ne zdrži, skoči na noge, se spusti v beg.

Mati Aljoše Skvorcova (A. Maksimova)

V tanku ga opazijo in sprožijo za njim rafal iz strojnice.

Fantič pade na zemljo. Nad njim sikajo krogle.

Rafal preneha. Tank drvi nadenj. Fantič spet skoči in teče pred tankom. Tuljava in telefon sta mu napoti... Spet rafal... Pade, se dvigne in spet teče...

To je hudo in strašno. Ogromen, smrtonosen stroj preganja po polju enega samega fantiča brez zaščite.

Fantiček je onemogel. Joka od užaljenosti in strahu, poskuša skočiti vstran. Toda tank se obrača in spet drvi za njim. Razdalja med njima se neizprosno zmanjšuje. Za beg ni več moči.

Zdaj tank niti ne strelja. Kar dohitel in zmečkal bo fantiča.

Fantič odvrže telefon in tuljavo. Z zadnjimi močmi teče dalje.

Spredaj — od eksplozije razbrskan okop. Tukaj je bila protitankovska zaščita, toda vsa posadka je uničena. Fantič se izčrpan zvli v okop... Tank drvi nadenj. Že čisto blizu je. Gosenice so zmečkale telefon in tuljavo, ki ju je bil fantič pustil. Zdaj bodo prav tako zmečkale tudi njega. Izhoda ni. Za beg ni več moči.

Fantič nemočno gleda okoli sebe. Rad bi spet zbežal z okopa. Nenadoma zagleda protitankovsko puško, ki leži na tleh. Zgrabi jo in iz neposredne bližine ustrelj na tank.

Sunkovito, kot bi se v nekaj zaletel, se tank ustavi. Motor začne zavijati, tank objamejo plameni.

Fantič začudeno gleda goreči tank. Zdi se, ko ne bi popolnoma doumel, kaj se je zgodilo.

Plameni, tank in nenadoma strojnični rafal. Pred vojakom se porajajo vodometi zemlje. Naslednji tank strelja po njem.

Fantič se stisne k zemlji in počaka, da rafal mine. Nekajkrat zapovrstjo ustrelj po drugem tanku.

Tank se zavrti na mestu, obstane...

»A-a!... Ne maraš!!! po otroško kriči fantiček in začne streljati po drugih tankih.

Ti se naglo umikajo. Okoli njih začno treskati granate. Od zadaj, od okopov, se sliši čedalje glasnejši »urá«.

*

Boj je prenehal. Pehota se je utrdila v okopih. Vojaki kadijo, žvečijo prepečenec in ga zalivajo z vodo iz aluminijastih čutaric. Odnasajo ranjence. Naš fantič stoji v krogu vojakov. Trepljajo ga po ramenih, mu čestitajo, se šalijo, on pa trudno in ne preveč veselo pogleduje ljudi okoli sebe.

»No, bratec, ti si sila...! Kako si jih, a?«

»Nadarjenost,« se norčuje nekdo. »Takoj bi ga morali dati k protioklopnikom, pa je običal pri zvezi.«

»Da, koliko bi jih že do zdaj podrli!«

»Nič zato,« reče fantič in zamahne z roko.

»Zakaj?« se čudi veseli vojak.

»Lajtnant mu jih je povedal zaradi telefona,« pojasnjuje starejši, prav tisti, ki smo ga videli s fantičem v okopu.

»Pa bi rekel, da si tiste tanke uničil.«

»Rekel sem...«

»No, a on?«

Fantič je spet zamahnil z roko.

»Lajtnantu zdaj trda prede!... General ga je poklical na ribanje,« sočutno govori veseli. — »Tebi pa ni treba biti žal. Pripada ti odlikovanje. Ali je to šala? Dva tanka!«

»Čudeži! Kako to, da si ti, tepček, mislil ubežati tanku? Gotova smrt!... Saj so te učili,« pripoveduje narednik.

Fantič ničesar ne odgovarja.

Od strani se sliši glas:

»Hej, fantje! Ali ste kaj videli Aleksandra Skvorcova?«

»Tukaj je!«

Pride kurir, zadihan, in sporoči fantiču:

»Hej, Skvorcov, general te kliče!«

»No vidiš,« pravi starejši tovariš Skvorcova.

»Saj sem ti dejal, da se morava umakniti! Izgubil si telefon. Zdaj nam bodo dali zanj!«

*

Komandno mesto generala...

Že od daleč se sliši njegov zvečeni glas...

Miha Klinar

Tesnoba

*Prilepljeni na zemljo po zasedah
ves dan ležimo... Jaz strmim v nebó,
kjer se podé oblaki v belih čredah,
a v mojem srcu je tako tesnó.*

*Z vso težo ob sencà mi kri udarja,
ko da v telesu ji je pretesno.*

*O, jaz razpel bi rad se kakor zarja,
pa prikovan na trdo sem zemljó.*

(1944)

»Z igračami se ukvarjate! Otroški vrtec! Zakaj niste pravočasno začeli streljati? Kaj ste čakali...?«

Aleksej in kurir prideta bliže in ugledata generala. Na prevrnjenem zaboju sedi. Okoli njega se gnetejo oficirji štaba in poveljniki enot.

»Modrijani!... jih naprej ošteva general. »Razgalili ste bok... nastavili pehoto. Izvoli! Stisni jih!«

»Raportiral sem vam že, tovariš general...«

»Vem... Ne opravičujte se mi s tem!... General je umolknil in rekel z drugim glasom: »Danes ponoči nas bo zamenjala šesta divizija... No, kje je običal vaš Skvorcov?«

Aleksej je stopil naprej, prislonil roko k čepici, potem pa raportiral:

»Borec Skvorcov je prišel po vašem ukazu!«

General ga je strogo pogledal.

»No, pripoveduj... kako ti je vse to uspelo?... Saj si bil na opazovalnici?«

»Da.«

»No, torej, kako?«

Aleksej si je nabral odločnosti.

»Jaz, tovariš general, bom povedal po pravici... ustrašil sem se... Zelo blizu so že prišli, no in...« Aleksej je povesil glavo kot krivec, jo spet dvignil in rekel, zroč v generala: »Prestrašil sem se...«

»Torej si iz strahu uničil dva tanka?« se je nasmejal general.

Okoli stoječi oficirji so se zasmejali.

Aleksej se je ozrl okoli sebe, in ko je videl smejoče se obraze oficirjev, se je tudi on nasmešnil.

»Pomeni, iz strahu?« je ponovil general.

Aleksej je zmedeno prikimal. General je bil zadovoljen.

»Če bi se vsi tako ustrašili!« se je pošalil. Okoli stoječi so se spet zasmejali.

Aleksej se je bojeval s svojo zmedenostjo.

»Stoj!« je nenadoma rekel general. »Mogoče jih pa ti nisi uničil, ampak nekdo drug?« Njegove oči so se veselo svetile.

»Jaz,« je v splošno zadovoljstvo odgovoril Aleksej. »Jaz, tovariš general, ko sem skočil v okop... Gledam, oni pa nadme... no, naravnost drvi — in sploh... Vidim — konec; zgrabil sem protitankovsko puško in vanj... vnel se je. Potem pa drugega — ta je bil dlje...«

Vsi so se znova zasmejali.

»Junak,« je rekel general. »Predložili te bomo za odlikovanje. Zapišite,« se je obrnil k starejšemu oficirju.

»Tovariš general,« je nenadoma rekel Skvorcov, »ali bi lahko, namesto da dobim odlikovanje, odšel k materi za en dan?«

Oficirji so se spet nasmešlili in zmajali z glavami.

General je pozorno pogledal Alekseja in se spet nasmešnil.

»Koliko si star?«

»Devetnajst,« je odgovoril Aleksej. »Ko sem odhajal na bojišče, se nisem poslovil od matere, zdaj pa je še pismo prišlo. Streha pušča

Aljoša Skvorcov pomaga invalidu (E. Urbanški), ki ga je srečal na potovanju proti domu

doma. Pustite me, tovariš general... Za en dan.«

General se je zamislil.

»Biti doma ni slabo,« je rekel in dvignil pogled na Alekseja. »Samo bojišča ne smemo zapuščati. Vojna... Midva pa sva — vojaka.«

»Na bojišču vas ne bi prosil, tovariš general, ker pa gremo tako in tako na odmor... Samo za en dan. Streho bi popravil — in takoj nazaj...«

»No, kaj?« je veselo rekel general. »Pa pustimo Skvorcova. Naj popravi streho. A? Samo glej... vrni se ob času...!«

»Tovariš general!... Da, jaz« — je od veselja zaprl sapo Alekseju. Tovariš general, naj me vrag pocitra, če...!«

»Nič zato, dobro!« ga je prekinil general, vzdihnil in nekam nevoščljivo dodal: »Srečo si imel, Skvorcov. Kje živiš?«

»Georgijevski sem... Vas Sosnovka. V enem dnevu sem tam.«

»Ne, bratec moj, v sedanjih časih ti dan ni dovolj. Dajem ti dva dni za tja, dva za nazaj. No, pa še zato, da bi bil račun okrogel, za vse ostalo še dva dni. Ali si zadovoljen?«

Prevedel M. P.

Don Adenauer in Franco Pansa

ADENAUERJU in njegovim letos ni ravno z rožicami postlano. Od začetka letošnjega leta so se zgodile kar tri reči, zavoljo katerih so ljudje širom po svetu gledali na Zahodno Nemčijo, oziroma na njeno vlogo v sodobnem svetu, z ogorčenjem in celo s pritajenimi črnimi slutnjami, da so te reči ne le odmev starih nazorov iz časov Gestapa in kljukastih križev, marveč tudi nova in drugačija sistema, ki je pahnil svet v dve vojni.

Najprej so prišli na vrsto antisemitski izpadi širom po Zah. Nemčiji. Bonnski uradni krogi in propagandisti so vneto kazali tudi onkraj svojih meja, češ pogledjte, kljukasti križi se reže tudi z zidov v Londonu in Melbournu, New Yorku in Hongkongu. Toda svet se nekako ni dal prepričati: šest milijonov Židov je umrlo v plinskih celicah koncentracijskih taborišč na nemških tleh.

Potlej se je **Der Alte**, kanceler Adenauer, napotil v Rim, k papežu in izrekel pripombo, ki je med drugim atlantskim zaveznikom nemudoma močno zvišala krvni pritisk. Rekel je namreč, da je »Bog« naložil nemškemu narodu »posebno nalogo, in sicer vlogo jezu Zahoda zoper močne sile, ki pritiskajo na naše dežele z Vzhoda«. S to izjavo je Adenauer potrdil, da njemu in njegovim še na misel ne pride, da bi se odrekli stari vlogi »branilca Evrope pred vzhodnim komunizmom«, vlogi, zavoljo katere je Hitler v tridesetih letih veliko laže prišel na krmilo, kot bi bil sicer. **Der Alte** se je kakopak tudi tokrat uračunal: Evropejci še niso pozabili, kako je bilo, ko je Nemčija reševala zahodno civilizacijo...

In naposled je konec februarja nekdo obvestil vplivni »New York Times«, da ima zahodnonemška vlada spet ne-

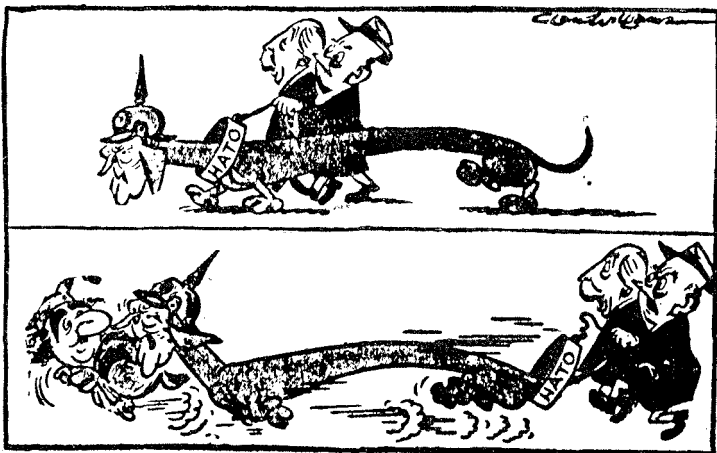
kaj za bregom. Novinar Cyrus L. Sulzberger je potlej objavil, da namerava Zahodna Nemčija ustanoviti svoja oporišča v Francovii Španiji — za hrbtom zaveznikov iz Atlantskega pakta.

Adenauerjev obrambni minister Franz Josef Strauss je bil glavna tarča napadov z vseh strani. Po medtem vladnem demantiju je Strauss priznal, da so se res nekaj menili s Španci glede skladišč za vojaško opremo in sanitetne potrebščine. Vendar mu nihče ni verjel, zakaj dobro znano je bilo, da Strauss na domačih tleh nima terenov za preizkušanje raket (ker so jih zasedli Angleži in Američani), mimo tega pa je vzhodna meja preblizu, da bi se strateško splačalo imeti vojaška letališča v deželi sami. Ljudje so se tudi spomnili, da pogodba iz leta 1954, ki prepoveduje Zahodni Nemčiji izdelovati atomsko, bakteriološko in kemično orožje, velja samo za področje Zvezne republike Nemčije in da bi zatorej Strauss kaj lahko prej ali slej postavil v sončni Andaluziji ali Estrema-

duri delavnice — za atomske bombe.

Še v nečem se je pokazalo, da imamo Evropejci še zmeraj dober spomin. Kakor hitro so prišli na dan načrti zahodnonemške vlade o upostavitvi vojaških oporišč v Španiji, se je neogibno porodila primerjava z nekdanjo proslulo osjjo Berlin-Madrid, prebudili so se spomini na to, da je Göring s svojo **Luftwaffe** imel ravno v Španiji generalko za premiero, ki jo je nekaj let kasneje uprizoril s štukami nad Coventryjem in Varšavo, Beogradom in Kijevom. Hitlerjevo Legijo Condor so ljudje v mislih razumljivo povezali z Legijo Strauss...

Pokazalo se je tudi, da so Strauss, zunanji minister von Brentano, z eno besedo vsa bonnska vlada to reč jeli snovati že pred meseci. O oporiščih v Španiji je bilo govora že 11. novembra lani, ko sta se v Bonnu menila Heinrich von Brentano in španski zunanji minister Fernando María Castiella y Maiz. Franco in njegovi zdaj, ko je prišla zadeva na dan, vneto zatrjujejo, da so že od kraja zahtevali, naj Bonn o vsem nemudoma obvesti ZDA, Veliko Britanijo, Francijo, pa tudi Portugalsko. V isti sapi prisegajo, da oni niso krivi, če je Bonn tajil te reči pred zavezniki do sredine januarja. Očitno je vsekakor, da so poučeni ljudje iz Madri-

Zahodni državniki in Atlantski pakt (karikatura iz časopisa »News Chronicle«)

da nemudoma obvestili ZDA o zahodnonemški ponudbi, zakaj zdaj že nihče ne taji, da je bilo o tem govora med Eisenhowerjevimi razgovori v Madridu, in sicer 21. decembra, ko se je ustavil na svoji diplomatski turneji tudi pri generalisimu Francu. Španci celo zatrjujejo, da tedaj predsednik ZDA ni nasprotoval takšni zamisli.

Zdaj, ko je stvar odstranjena z dnevnega reda (ali nemara samo odložena), ko je Strauss javno opustil misel, da bi poslal v Madrid tajno tričlansko (ali petčlansko) vojaško misijo pod vodstvom brigadnega generala Alberta Schenza, so vsi nezadovoljni. Zahodni Nemci, ker mislijo, da so bili po krivem obdolženi manevriranja za hrbtom atlantskih zaveznikov. Francija, ker ji ni všeč nobena misel, da bi kdo razširil »življenjski prostor« na njeno sosedo Španijo. Velika Britanija se prav tako ne more sprijazniti z mislijo, da bi Zahodna Nemčija hotela igrati v Zahodni Evropi isto vlogo kot jo igrajo ZDA v zahodnem svetu. ZDA — te pa so se očitno morale umakniti pred viharjem, ki so ga zavzdignile evropske članice Atlantskega pakta ob novici, da Don Adenauer brez posveta z njimi, skrivaj, za njihovim hrptom odpira kovačnice orožja pri Francu Pansi, dobrem prijatelju firerja in dučaja.

Adenauer kot Don Kihot in Franco kot Sančo Pansa (karikatura iz nekega angleškega časopisa)

Z vidika celote pa pomeni korak bonnske vlade nevaren poskus, izpodkopati vrhunsko konferenco med Vzhodom in Zahodom, ki se bo začela dne 16. maja. Po drugi strani je konflikt ob španskih bazah tudi pokazal, kako nevzdržno

(in nevarno) je graditi vso politiko na vojaških blokih. Še zlasti, če so med graditelji možje, kot je Strauss, ki je delal prakso pri Hitlerjevem *Abwehru*, v protibobševalni službi...

J. Š.

Nova Kuba je že napravila izpit

PRVI DAN lanskega leta, še preden se je po dolgi in razgibani noči popolnoma zdani- lo, so topovi s stare španske trdnjave veselo naznanili, da so kubanski uporniki zrušili osovraženo diktaturo bivšega seržanta (narednika) in poznejšega diktatorja Battiste in definitivno prevzeli oblast. Vse mesto je bilo takoj na nogah. Z vseh strani je odmevalo od zmage in veselja. Nihče ni več spal.

Tako nenadnega pa tudi ne- navadnega prehoda iz starega v novo leto niso menda še ni- kjer doživeli, niti v Latinski

Ameriki, čeprav so tam na dnevnem redu presenečenja.

Kdo bi pač pričakoval, da bodo ti neobriti, v škornje obuti, z avtomatskim orožjem opremljeni Kubanci pregnali samozavestnega in premetene- ga diktatorja, ki mu je bilo kar štirikrat uspelo, da se je vrnil na oblast in pregnal druge z nje.

Svetovni tisk je sicer že dol- ga leta pisal o akcijah Fidela Castra v gozdovih Sierra Mae- stre, napadih na vojaške gar- nizone, o njegovem gibanju »26. julij«, o njegovem progra- mu pa tudi o njegovih zvezah

v Centralni Ameriki, vendar je novica, da je Barbudo (bra- dati) prevzel oblast in da se bo vsak trenutek pojavil v Havani, prestolnici Kube, pre- senetila vse, celo Kubance sa- me. Ali ni bil še pred nekaj dnevi Battista samozavestno zatrjeval, da je popoln gospo- dar položaja in da uporniki nikoli ne bodo mogli iz gozdov v mesta!

Zgodovina Kube se vrtil pravzaprav okrog dveh proiz- vodov; tobaka in sladkorja. El tabaco y el azucar, to sta dve dominantni »osebnosti« v živ- ljenju Kube — piše znani

ameriški publicist German Arciniegas. Kuba sicer ne spada v vrsto tistih latinskoameriških držav, ki so popolnoma odvisne od enega samega proizvoda (monokultura), je pa vseeno močno odvisna od gibanja (fluktuacije) cen teh dveh proizvodov na svetovnih tržiščih.

Tobačne plantaže imajo svojski stil življenja. Ko berejo tobak, pojo stare pesmi. Na tobačnih poljih se znoje temnopolti mulati, čokoladni mestici, iz Afrike pripeljani črnci, ki niti ne vedo, katerega plemenu so nekdaj pripadali, tobak sam pa kadijo zapspani in leni belci. In cigare kubanke so znane po vsem svetu. Ta zelena rastlina, ki so jo zanesli v Evropo Španci in se je pozneje udomačila po vsem svetu, tudi v arabskih, torej muslimanskih deželah, simbolizira inteligenco, lahko pa tudi razvado.

Sladkor je drugi simbol Kube. Tudi ta prinaša blaginjo ali pa bedo. Sladkorni trs režejo s posebnimi meči (macheta), sladkor sam pa polnijo v posebne vreče, ki potujejo potem po vsem svetu. Največ sladkorja gre seveda v Združene države, saj je največ sladkornih plantaž v ameriških rokah.

Toda nova kubanska vlada si prizadeva, da bi našla kupce tudi drugje in da bi ne bila tako odvisna od Združenih držav. Kaže, da bo Sovjetska

zveza pripravljena kupiti vsako leto večje količine.

Zgodovino Kube proučujejo navadno v luči njenih odnosov z velikim severnoameriškim sosedom, z Združenimi državami. O tem je bilo napisanih že na kupe knjig. Zanimivo je, da se je Kuba izmed vseh držav Latinske Amerike, izmed vseh španskih kolonij na drugi strani Atlantika, zadnja otresla Špancev in njihove bourbonske dinastije.

To je bilo pred 62 leti, 1898. Kuba je bila pač geografsko najbližja Madridu. Vendar je storila takrat le pol koraka naprej. Prišla je pravzaprav iz dežja pod kap, saj se politične razmere na otoku še dolgo niso uredile in so se vrstili preobrati kar naprej.

Za Španci so prišli Yanče, kakor tam imenujejo Severne Američane. Ti so ostali na otoku do 1909. leta, pa še potem se niso popolnoma umaknili. Še zdaj imajo na tistem mestu, ki se najbolj približa Haitiju, svoje oporišče-Guantanamo. Kuba je v tem pogledu v istem položaju kot Tunizija, kjer imajo Francozi še zdaj svojo bazo-Bizerto.

Ta najlepši otok na širokem področju med Severno in Južno Ameriko, dobrih sto kilometrov južno od Floride, ni niti Latinska Amerika niti Espanola, to je America Coribe, tisti del sveta, kjer se mešajo španski vplivi z indijanskimi in črnskimi, kjer si

podajajo roko Evropa, Amerika (stara, predkolumbovska) in Afrika.

Pravijo, da je Habana de Cuba najbolj špansko mesto na ameriških tleh, čeprav leži pred nosom Združenih držav in so imeli Španci dosti večji vpliv na nekatere države Južne Amerike kot na Kubo. To velja seveda le za zunanje lice Havane, ne pa za njene prebivalce.

Kuba živi od tobaka in sladkorja, se pravi od poljedelstva. Kakor v vseh latinskoameriških državah, tako so bile tudi kubanske farme — haciendas — v bistvu ameriška podjetja. Ameriški kapital je diktiliral ne le proizvodnjo samo, marveč tudi ceno proizvodov, njihov plasman, z eno besedo ves proces od saditve do prodaje.

Agrarna reforma predstavlja zato eno glavnih gesel novega režima. Ta reforma je še v teku, vendar lahko zagotovo rečemo, da bo eden največjih in najtrajnejših spomenikov Fidela Castra. Vrnitev zemlje peonom — tistim, ki jo obdelujejo in se na njej znoje — to je bila že od vsega začetka orientacija v kmečkem vprašanju.

In v tem vprašanju je novi režim res popolnoma prelomil s preteklostjo. Le pomislimo, da se v vprašanju agrarnih odnosov od Špancev sem ni prav nič spremenilo in da je na otoku v pravem pomenu besede vladal fevdalni, latifundjski sistem. V deželi je bila ogromna armada polzemljašev pa peščica bogatih veleposestnikov, ki so zapravljali denar pa barih Havane in Miamija na Floridi. To je bila slika nekdajne bourbonske Španije, ne pa druge polovice dvajsetega stoletja.

Kuba je bila do nedavnega neke vrste ameriška farma. Vendar ne taka in v tistem smislu, kot je Nova Zelandija mlečna farma Velike Britanije. Med Novo Zelandijo in metropolo, Londonom, so bili in so odnosi povsem normalni. Ni čuda, če se ameriški kapital ne more sprijazniti s tem, da odslej naprej ne bo več vlekel velikih dobičkov s Kube.

Nedavno je ameriški veleposlanik v Havani Philip

Fidel Castro govori na mitingu v Havani

Bonsal protestiral zaradi »kra-
tenja lastninskih pravic ame-
riškim državljanom«. Seveda
so uglednemu predstavniku
Združenih držav takoj odgo-
vorili, da veljajo zakoni o raz-
lastitvi za vse, tudi za tujce,
in da ameriški latifundisti, ki
so s spretnimi trgovskimi ope-
racijami prišli do ogromnih
veleposestev na Kubi, zlasti v
vzhodnem, bolj goratem in
bolj namočenem delu otoka,
ne morejo biti nobena izjema.

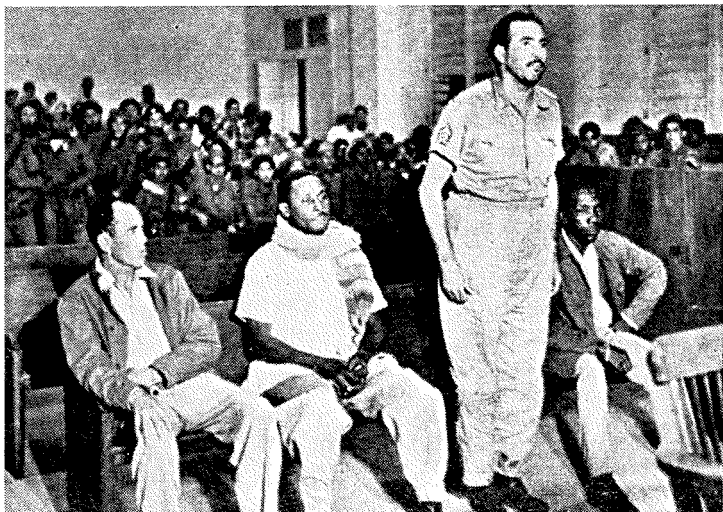
Seveda Washington ni pro-
testiral proti agrarni reformi
kot taki, saj bi bilo to za Kubo
in za ves svet nekaj nezasliša-
nega, vendar pa je očitno, da
na razvoj dogodkov ne gleda s
preveč radostnimi očmi.

Očitno pa je tudi, da na
kakršnokoli intervencijo sploh
ni misliti. Še preveč je v sve-
žem spominu ameriška podpo-
ra kontrarevolucionarjem v
Guatemali in ameriška vlada
se ni mogla nikoli popolnoma
znebiti odgovornosti za to ak-
cijo. Kuba pa je nekaj druge-
ga. Vlada Fidela Castra uživa
mednarodno zaupanje, doma,
na sami Kubi, pa je dobro za-
sidrana. Režim uživa podporo
skoraj vseh plasti prebival-
stva, saj je Kuba šele sedaj
dobila vlado iz ljudstva in za
ljudstvo.

Lani je obiskal ta otok naš
državni sekretar za zunanje
zadeve Koča Popović, letos ja-
nuarja pa je bil pri nas ku-
banski zunanji minister Roa
Garcia. Med obiskom kuban-
skega ministra je bilo dogo-
ovorjeno, da bo predsednik ku-
banske vlade dr. Fidel Castro
letos obiskal našo državo.

To pa je šele začetek naših
stikov s to državo Latinske
Amerike. Naša »Jugolinija«
z Reke je medtem tudi že upo-
stavila pomorsko zvezo s Ha-
vano in drugimi pristanišči v
tem delu Amerike.

Na šestmilijonskem otoku,
biseru Antiljskih otokov, se je
začelo novo življenje. Na plan-
tažah — haciendah — bivših
veleposestnikov ustanavljajo
zadruge, šole, prirejajo tečaje,
razpravljajo o večji proizvod-
nji itd. To je odgovor tistim,
ki so hoteli pomakniti kazalec
na uri nazaj in vreči Kubo v
19. stoletje, v fevdalne raz-
mere.

*Agenti strmoglavljenega Batistovega režima pred vojaškim
sodiščem*

Toda nazaj ni poti. To je
Castro že večkrat glasno in
jasno povedal. Tudi ondan, ko
je govoril na televiziji in ga
je hotel španski veleposlanik
Lojendrio prekiniti. Francov
zastopnik je mislil, menda, da
je kje v Španiji, pod zaščito
Franca, saj si drugače ne mo-
remo razložiti, zakaj si je
drznil vdreti v studio kuban-
ske televizije in prekiniti go-
vor Castra.

Zgodil pa se je ta incident
tako: V govoru prek televizije
je kubanski premier Fidel
Castro izjavil, da je bilo špan-
sko veleposlaništvo v Havani
pripravljeno podpreti kontra-
revolucionarne elemente v
borbi proti kubanskemu reži-
mu. Castro je pri tem navedel
izjave simpatizerja bivšega ku-
banskega diktatorja Battiste.

Francovega predstavnika so
seveda takoj odstranili iz stu-
dia, odpeljali do njegove re-
zidence, rezidenco dobro za-
stražili, njega pa naslednjega
dne pospremili na letališče.
Lojendrio je bil proglašen za
nazaželeno osebo (persona non
grata) in tako je deželo za
vedno zapustil.

Seveda ga je moral tudi
Franco razrešiti njegovih di-
plomatskih dolžnosti, da bi re-
šil svoj obraz pred svetovno
javnostjo, vendar s tem še ni
dal Castru prav. To je bila le

njegova poteza, ki so jo nare-
kovali mednarodni razlogi.

Ta epizoda bo seveda kmalu
pozabljena. Kuba ne gleda se-
daj nazaj, v preteklost. Ku-
banci gledajo naprej. Res so
hoteli v Havani in drugih le-
pih krajih na pol prazni, tudi
na Borovem otoku (Pinos) ni
več ameriških jaht, čeprav so
cene gostinskih uslug nižje kot
prej, a Kuba zaradi petičnih
in razvajenih ameriških turis-
tov, ki so na otoku res pustili
lepe denarce, vendar ne
more ustaviti svojega razvoja.
Nanjo gleda sedaj ves svet.
Nekateri z občudovanjem, tu
in tam — kot v nekaterih de-
želah Latinske Amerike — ce-
lo z zavistjo.

Castro je že dokazal, da je
močnejši od tistih, ki vlečejo
Kubo nazaj, v 19. stoletje.
Vendar si gotovo ne dela
utvar, da mora še vedno ra-
čunati s pritiskom od zunaj,
inflacijskimi pojavi, begom
kapitala v inozemstvo, pa tudi
z odkritimi intrigami tistih, ki
so pred roko pravice pobegnili
v Dominikansko republiko, ali
pa nadaljujejo svoje brezskrb-
no življenje po letoviščih Flo-
ride.

Vendar pa vse to kolesa
zgodovine ne bo moglo ustavi-
ti. Nova Kuba je že napravila
svoj izpit.

Miran Ogrin

El Paraguay

REPORTERJI, ki so obiskali to deželo v srcu Južne Amerike, pišejo, da leži med Argentino in zelenim peklom. Spominjajo nas tudi na tragično vojno leta 1864. Tedaj se je Paragvaj sam boril proti trem državam: Braziliji, Argentini in Urugvaju. Na začetku petletne vojne je štel 1.330.000 prebivalcev, na koncu pa le 220.000. Ostali so le še starci, žene in otroci. In od takrat naprej životari, kakor ve in zna.

Zanimivo je, da je to edina dežela v Latinski Ameriki, v kateri je več rdečekožih Indijancev kot belcev. Ne samo to, belci sami govorijo raje njihov jezik guarani kot španščino. Šele zdaj, skoraj sto let po petletni vojni, je število prebivalstva večje kot pred vojno in znaša okrog 1.400.000 prebivalcev, od tega jih živi četrtina v glavnem mestu dežele Asuncion. Pač pa ima Paragvaj sedaj skoraj pet milijonov goved.

Paragvaj leži med Argentino in zelenim peklom Chaco. Toda to je pekel samo v prenesenem pomenu besede, saj so geologi že pred vojno na tem področju odkrili bogate izvore nafte, črnega zlata našega časa. Zaradi te nafte je prišlo pred tridesetimi leti tudi do odkrite vojne med Paragvajem in Bolivijo. In strasti se še do zdaj niso polegale, čeprav so že na obeh straneh meje zakopali bojno sekuro.

Danes se ob besedi Paragvaj le še malokdo spomni na krvave boje v zelenem peklu, vsakdo pomisli najprej na

diktaturo Stroessnerja v Asuncionu. In po pravici, saj so zdaj v vsej Latinski Ameriki le še tri izrazite diktature, in sicer v Dominikanski republiki, v Nicaragui in Paragvaju.

Januarja je prišlo celo do odkrite akcije proti Stroessnerju. Vendar pa upor, če sploh lahko v tem primeru uporabljajo to besedo, ni uspel, a tudi iskra odpora ni ugasla. Program »gibanja 14. maja« je seveda reformističen, ne pa revolucionaren. Med drugim predvideva oživiljanje stare ustave iz leta 1870, agrarno reformo, kolonizacijo Chaca, odpravo represivnih zakonov, z eno besedo, demokratizacijo političnega življenja.

Vojne akcije »gibanja 14. maj« gredo za tem, da razmažejo diktaturo in da mobilizirajo široke množice za akcijo proti Stroessnerju. Seveda je daleč od tega, da bi se to gibanje spremenilo v demokratsko, antiimperialistično in agrarno revolucijo, in da bi povežalo borbo delavskih, kmečkih in študentskih organizacij v eno, širšo celoto.

Ob oboroženih spopadih paragvajskih partizanov s paragvajsko žandarmerijo so nekateri listi zabeležili, da je bil prosluli poveljnik iz Konjice, Ante Pavelić osebni svetovalec Stroessnerja, vendar to ne bo držalo, saj je bil tedaj že v nekem samostanu blizu Madrida. Vendar pa je bil njegov dober prijatelj.

Že to govori jasno in zgovorno, kakšen je režim v srcu Južne Amerike.

M. O.

različnih strank, od demokratizacij do liberalcev, socialdemokratov in komunistov. Sklenjeno je bilo, da bo še letos kongres predstavnikov italijanskega odporniškega gibanja, ki bo imel vlogo ustanovnega kongresa.

Senator Ferruccio Parri je ostro obsodil ostanke fašizma, ki še vedno gnezdijo v visokih krogih italijanskega javnega življenja. Ta fašistični potencial je po njegovem mnenju posledica brezbrzičnosti in tako imenovanega »kvalunkvizma«, ki se skuša vrniti v javnost. Tako vzdusje je nevarnejše od nekdanjega fašizma. Zato je prav zdaj potrebna upostavitve enotnosti protifašističnih sil, enotnosti, kakršna je bila med vojno.

Odvetnik Leopoldo Piccardi je obravnaval staro in novo zlo italijanske družbe — predvsem glede pouka v šoli. Dejal je, da bi moral pouk prevečati nov duh, tisti duh, ki je izšel iz odporniškega gibanja. Ustrezni zakonski osnutek so že predložili parlamentu, pripravljali odbor pa ima v načrtu že druge podobne zakonske osnutke.

Tako je v Italiji nastal nov organizem, ki bo utegnil imeti velik vpliv tako na javno mnenje kakor tudi na vrhove. Značilno je, da je prav sedaj, ko se demokratska stranka brez oklevanja opira na ostanke fašizma, da bi mogla sestaviti svoje vlade, italijansko odporniško gibanje zavzelo tako odločno protifašistično stališče. Prav tako je dober znak, da so se različne struje v bivšem odporniškem gibanju našle na istih pozicijah, ko je postalo jasno, da so v nevarnosti pridobitve italijanske republikanske ustanove.

Zvezni svet za enotnost odporniškega gibanja v Italiji

SREDI februarja je bilo v rimskem gledališču »Eliseo« zborovanje zastopnikov sil italijanskega protifašističnega odpora, ki so se sestali na poziv pripravljalnega odbora za ustanovitev Zveznega sveta italijanskega odpora (Resistenze).

Namen tega zborovanja je bil, pripraviti pogoje za enotnost sil italijanskega odporniškega gibanja. Ta enotnost ima spričo rastočega rovarjenja fašističnih ostankov vedno večji pomen. Pozivu pripravljalnega odbora so se odzvali zastopniki

Po sledovih kriptografije

KOLIKOKRAT so naše oči preletele skupine znakov, črk ali številck, ki nam niso ničesar povedale, čeprav smo vedeli, da dosti skrivajo v sebi! Gledali smo, pa nismo ničesar videli... To so bili odlomki tajnih pisav in vsakdo je postal radoveden, kaj skrivajo skrivnostni znaki.

Kriptografija — tajno dopisovanje — je stara veda in njen rojstni datum ni in ne bo nikoli točno dognan. Prvi sledovi kriptografije izvirajo iz dežel, ki so se prve ponašale s pismenostjo. To pa še ne pomeni, da se je kriptografija tam začela, da je niso uporabljali že prej.

Najstarejši podatki, ki pričajo o tajnem poročanju, so v zvezi s špartanskim vojskovodjo Lisandrom. Le-ta je po zmagovitem pohodu v Atene in mesta severne Grčije odplul v vode Helesponta s posebno nalogo, urediti odnose s Perzijo. Tam je čakal s svojimi galejami na zadnja navodila iz Sparte. Tekli so tedni, navodil pa od nikoder. Lisander je bil zaskrbljen, ker je vedel, da je v Sparti dosti slavohlepnih ljudi, ki bi ga radi spodrinili.

Nekega dne so k Lisandru pripeljali sužnja, ki mu je dal tablice s poročilom, naj proslavi neki verski praznik. Suženj je bil slabo oblečen. Pas, ki ga je nosil okrog svojih krp, pa je bil porisan s čudnimi znaki brez medsebojne zveze. Lisander je takoj zahteval, naj mu suženj izroči pas. Ko je ostal sam, je vzel v roke svoj palco — znak vojskovodje. Konec pasu je vtaknil v neko luknjico in začel pas navijati okoli palice tako, da ni bilo nikjer videti lesa. Na pasu so se pojavile črke in besede, ki so spregovorile:

»Farnabas je prevaril vojskovodjo in Sparto. Toraks, brat Lisandrov, je ubit. Lisander je obtožen pri vladi. Ker

na obtožbe ni odgovoril, mu bodo sodili...«

Lisander se je naglo vrnil domov, kjer je zlahka ovrgel lažnjive obdolžitve. S pomočjo šifre sta bila rešena država in njen najboljši vojskovodja.

To je eden izmed prvih primerov. Koliko jih je še sledilo!

Med prvimi priročniki kriptografije je priročnik Lavinde iz XV. stoletja. V njem so opisani načini šifriranja, ki jih tudi zdaj še nimajo za zastarele.

»Velika šifra« Ludvika XIV je obsegala 587 skupin šifer. Napoleonova pa 200.

Angleži so v burški vojni uporabljali pri šifriranju latinsčino, ki je Buri niso znali.

Noč 2. septembra 1914... Nemško vrhovno poveljstvo je poslalo šifrirano brzojavko von Klucku, naj se pridruži von Bülowu in preganja Francoze proti jugovzhodu Pariza. Zaradi motenj v aparatu von Kluck brzojavke ni sprejel, sprejeli oziroma prestregli pa so jo Francozi. Takoj so jo dešifrirali in obvestili o vsebini svoje vrhovno poveljstvo. Medtem se je von Kluck pripravljaval, da bo deloval po prvotnem načrtu, ki je predvideval, da mora prekoratičiti Marno in se usmeriti proti jugozahodu Pariza. O tem je obvestil svoje vrhovno poveljstvo, toda Francozi so prestregli tudi to sporočilo. Tako se je von Kluck držal prvotnega načrta, von Bülow pa novega. Nemesto da bi se setala, sta se drug od drugega oddaljevala. Francoski maršal Joffre je izkoristil priliko. Ena francoska armada je udarila v bok enotam von Klucka, druga je zadržala von Bülowa, v odprtino so se zakadili Angleži in še ena francoska armada. Tako se je zgodil »čudež« na Marni!

Kdo še ni slišal za pomorsko bitko pri Jutlandu? Kako in

zakaj so v njej zmagali zavezniki?

Nemška križarka »Magdeburg« je nasedla v ruskih obrežnih vodah in nemški kapitan je ukazal vreči v vodo svinčene kode nemške mornarice. V mornarici imajo namreč ključne za dešifriranje natisnjene na svinčenih tablicah, da jih lahko ob nevarnosti vržejo v morje, kjer se zaradi teže potopijo na dno. Nemci so vrgli kode v morje, toda Rusi so jih zaradi plitve vode našli in posebna torpedovka jih je takoj odpeljala zaveznikom v London. Od tedaj so bile nemške šifrirane brzojavke za zaveznike kot odprto pismo. Nemcem se ni niti sanjalo, da so zavezniki odkrili njihove šifre in da jih na debelo izkoriščajo. Dve leti je trajala ta potegavščina. Zaradi nje se je ponesrečil nemški poskus, da bi presenetili angleško brodogradnjo. Nemci so se znašli v past in posledica je bila zavezniška zmaga v pomorski bitki pri Jutlandu.

Še nekaj primerov iz zadnje svetovne vojne:

Da bi ugotovila, ali Nemci vedo kaj določnega o predstojeci invaziji, se je britanska mornariška obveščevalna služba poslužila križank, ki so jih redno objavljali v časopisu »Daily Telegraph«. Nekega dne proti koncu maja 1944 so se v neki križanki pojavile te besede: mulberry (murva), gooseberry (malina) in owerlord (plemič). Te besede so pripadale tajni šifri, ki je bila tesno povezana z načrti za invazijo v Normandiji, ki bi morala slediti čez nekaj dni. Znano je, da je invazija v Normandiji nosila ime »Operacija Owerlord«. Za odkrito uporabo teh besed, ki so pomenile tako zelo važno operacijo, se je skrivala prepredena zamisel: Če so se Nemci kakorkoli polastili teh besed in šifre, potem jih bo »objava« v dnevnem časopisu prepričala, da je šifra zavržena in da nima nobenega vojaškega pomena več. Nemci so zares mislili tako. Zato ni čudno, da jih je invazija v Normandiji tako presenetila.

Se eden izmed načinov tajnega poročaja je prišel v ve-

ljavo v zadnji svetovni vojni. To so bile javne radijske oddaje. Zakaj? Vsa poročila nemških radijskih postaj je posebna skupina zavezniških »radijskih vohunov« zbirala in analizirala. Tako je dobivala podatke, do katerih bi se težko dokopali celo najboljši vohuni v sami Nemčiji. To posebno skupino so sestavljali znanstveniki, psihologi ter dobri poznavalci Nemčije in Nemcev. Njihova naloga je bila, dan in noč spremljati poročila vsake nemške radijske postaje — vsak teden nekaj tišoč oddaj. Vsa poročila so posneli na magnetofonski trak in jih nato znanstveno obdelovali. Strokovnjaki so s pomočjo sprememb v glasu napovedovalca, naglaševanja in nenaglaševanja posameznih odstavkov odkrivali važnost ali nevažnost posameznih vprašanj. Napovedovalčev glas je podzavestno oddajal vtise, ki so jih naredile nanj posamezne vesti ali poročila. To je bilo ali navdušenje, žalost, obup, veselje, razburjenje, ravnodušnost, sum ali brezpogojna

vera v to, kar je napovedovalec govoril. Vsa ta čustva so se zrcalila v tonu glasu. Posamezne napovedovalce so proučevali mesece in mesece. Tako so točno po tonu napovedovalčevega glasu ugotovili njegovo osebno reagiranje na vse, kar je prebral pred mikrofonom. In napovedovalci so podzavestno izdajali tajnosti, ki so bile za zaveznike zelo važne. Res je nemška protioboveševalna služba najstrože nadzirala vsebine vseh radijskih oddaj, sprememb v tonu napovedovalčevega glasu pa ni mogla preprečiti, ker tega ni zmožgal niti sam napovedovalec. Tako so odkrivali nemške načrte za bombardiranje, kraje, od koder so izstreljevali »V-1« in »V-2« itd. Radijska špionaža je postala tako izurjena in natančna, da so tudi govore Hitlerja, Göbbelsa in drugih nacističnih veljakov ocenjevali tako točno, da so lahko ugotovili, ali so jih sestavili sami ali pa so jim jih sestavili drugi.

Znano je, da so posebno v II. svetovni vojni vse vojsku-

joče se države pošiljale vohune v države nasprotnice. Nemci so bili pravi mojstri v ponarejanju dokumentov svojih vohunov, ki so jih pošiljali v Anglijo. Šli so tako daleč, da so rubrike v teh dokumentih pisali s peresi, kupljenimi v Londonu, in s pravim angleškim črnilom. Vseeno so nemške vohune izsledili zaradi malenkostnih napak, n. pr. zaradi napačnega pisanja črke »f«, angleških priimkov, imen mest in okrajev v Angliji itd.

Služba šifriranja in dešifriranja se še vedno razvija in izpopolnjuje. Po vseh državah sveta krožijo vabljeni in ne vabljeni gostje, gledajo, zapisujejo, fotografirajo, si marsikaj zapomnijo... Eter je nasičen z glasbo in jeziki vseh narodov sveta. Če pa zavrtimo gumb na sprejemniku samo za desetinko milimetra levo ali desno, slišimo nerazumljive znake: ti-ti-ti — ta-ta itd. Za nekoga so ti znaki nerazumljiva zmešnjava črk in števil, za drugega pa razumljivi in tudi važni. Zgodovina kriptografije še ni končana.

...DA JE BIL ZADNJI UPOR KURDOV LETA 1946? Kurdi so narod, ki živi v Turčiji, Siriji in Iraku (nekaj pa jih je tudi v Sovjetski zvezi). Samostojni niso bili nikoli, čeprav so se večkrat uprli. Po prvi svetovni vojni so zahtevali, naj jim velesile priznajo pravico do lastne države. Njihove želje pa se niso izpolnile — njihovo ozemlje je bilo leta 1932 razdeljeno med več držav. Zato so se začeli spet upirati. Zadnji upor, ki je bil leta 1946, je perzijska vlada krvavo zadušila, vodja upora Muhamed Kazi je bil obsojen na smrt z obešenjem.

...DA JE BESEDA »BOJKOT« NASTALA NA IRSKEM? Sredi 19. stoletja je živel na Irskem Charles Cunningham Boycott kot upravnik posestva lorda Erneja. Proti poljskim delavcem in zakupnikom je nastopal tako kruto, da je zbujal splošno ogorčenost, ki je dosegla višek v splošnem boju proti njemu. Ta boj je podpirala posebno irska narodna poljedelska liga. Delavci so pred žetvijo odpovedali delo pri tem upravniku, domači ljudje so ga

SE NE VESTE?

zapustili, tujim so zabranili službo pri njem, rekodelci in trgovci mu niso smeli ničesar prodajati; celo železniška družba se mu je postavila po robu, ko je odklonila prevoz živine s posestva. Naposled mu je morala priti na pomoč sama vlada z vojsko, toda njegov konec je bil že zapečaten. Moral je zapustiti pokrajino — delavci in zakupniki so zmagali. Odtlej se imenuje tak način boja proti izkoriščevalcem »bojkot«.

...DA SO »AMAZONKE« GRŠKEGA IZVORA? Legenda pripoveduje, da je nekoč prebivalo na bregovih reke Thermodon v Kapadociji ljudstvo, pri katerem so imele glavno besedo ženske. Baje so bile tako bojevite, da so si izžgale desno dojko, ker jih je ovirala pri streljanju z lokom. O njihovih kraljicah se je ohranilo mnogo pripovedk. Tako je na primer kraljica Pentezileja pomagala Trojancem; ubil jo je Ahil, ki je

potem objokoval njeno lepoto in ubil Terzita, ker je zasramoval njeno truplo. — V novem veku pa se je nekoč razširila novica, da živi podobno »žensko« ljudstvo v južni Ameriki, na bregovih reke Maraňon, ki je zato dobila ime »reka Amazonke«, ali kratko — Amazonka. Baje so se tam ženske prav tako hrabro borile proti osvajalcem kot moški. — Močnim in pogumnim ženskam, zlasti tistim, ki znajo dobro streljati in jezdit konje, še zdaj pravimo »amazonke«.

...DA JE ZNAMENJE RDEČEGA KRIŽA PODOBNO ŠVICARSKI ZASTAVI? Ko je bila v minulemu stoletju ustanovljena mednarodna organizacija za pomoč ranjencem v vojni, so njeni ustanovitelji izbrali za njen simbol rdeč križ. Zanj so se odločili zato, ker je bil ustanovni kongres organizacije v Švici (Ženeva). Švicarska zastava je bel križ na rdečem polju, znamenje te organizacije pa je postal rdeč križ na belem polju — mednarodno znamenje organizacije Rdeči križ.

Pismo uredništvu

Spoštovani tovariš urednik!

V letošnji 3. številki revije »Borec« sem bral poročilo o moji knjigi »Komisarjevi zapiski« — II.

Poročilo je napisal tovariš Braškar. Ker sem v vaši cenjeni reviji precej objavljaj, želim dati njenim bralcem v zvezi z oceno moje knjige nekaj pojasnil.

Kritika moti, da so to »Komisarjevi zapiski«; svetuje, da bi bili to »Spomini«. Hvala za nasvet. Mnogi bralci revije »Borec« so brali v njeni 1. številki leta 1952 na strani 26 in 27 sestavek pod naslovom »Razgovor s piscem knjige »Partizanske slike«, kjer sem napovedal takratnemu uredniku »Borca« Komisarjeve zapiske.

Pripomba k 22. in 23. strani Zapiskov: Mašunski alarm sem opisal, kakor sem ga sam doživel; priče še živijo.

Borbe za Grahovo, Lašče in Kočevje sem na kratko opisal — to pa zato, ker bodo vojaški strokovnjaki lahko bolj natančno opisali, kje so stale posamezne enote, čeprav mi je iz prakse znano, da so se med borbo izpreminjali načrti in položaji. V štabu divizije in cone smo kolektivno delali in se pogovorili o načrtih akcij, kakor tudi, kakšna navodila je treba dati številnim propagandistom pri raznih štabih za pisanje vojaških brošur ter drugih listov in revij.

Številni bralci »Borca« so lahko v 9. in 10. številki 1953. leta brali, da je Četrta cona tiskala Štajerskega kurirja in Novo besedo. O listih in revijah, kamor sem sam napisal krajše sestavke, se v knjigi nisem razpisal, ker svojemu medvojnemu pisanju nisem posvečal pozornosti (čeprav vem za vsak sestavek, ki sem ga napisal).

Kritika moti, da ne omenjam tiskanja Kajuhovih poezij. Kritičnik ne ve, da so o ti-

skanju Kajuhovih poezij že drugi obširno pisali, tako n. pr. S. L. v »Borcu« številka 3 leta 1951. Zelo izčrpno in dokumentarno je o tem pisal Franček Drenovec, propagandist XIV. divizije, v reviji »Borec« številka 2 leta 1953 pod naslovom »Kako smo tiskali prvo zbirko Kajuhovih pesmi«. Tudi za literarne zgodovinarje so navedeni podatki verodostojni. — Osemindeset izvodov tiskanih poezij pa je Kajuh razdelil članom štaba XIV. divizije in svojim znancom. Nižji štabi in številni borci pa niso dobili nobenega izvoda in so zato kritizirali štab divizije. Kajuhov pogovor z borcev na 56. strani je resničen. Moja napaka je, da nisem na 56. strani napisal »ponatisnili« namesto »natisnili«. (O usodi nekaterih izvodov Kajuhovih poezij nameravam napisati krajši sestavek.)

Kritika moti, da je večkrat poudarjena ista brigada. Kritičnik ne ve, da sem v preteklosti v raznih knjigah, časopisih in revijah tudi o drugih brigadah obširno in izčrpno pisal. Nadalje moti kritika avtoritativno — moje ocenjevanje enot in funkcionarjev. Bil sem član raznih štabov, kjer smo ko-

lektivno delali in ocenjevali tako razne brigade in odrede kakor tudi funkcionarje. To ni ocenjevanje iz povojnega urejanja in pisanja zapiskov, temveč takratna ocena.

Kritik se zgraža nad opisom ljubezenskih prizorov na strani 187 in 191. Njemu ni znano, da je od aprila do oktobra 1944 vstopilo v enote IV. operativne cone 16.000 fantov, žensk in moških v starosti 17 do 28 let, dalje, da sem mnogo potoval po enotah in zato imel tudi večji pregled nad raznimi spori in prepiri. Nekateri ne vedo, da je tam, kjer je mnogo ljudi, tudi razgibano življenje...

Kritik omenja, da se nekaterih borcev in komandantov blede spominjam. Pazljiv bralec »Komisarjevih zapiskov« bo pogledal na stran 190, 254 in 258, kjer sta razvidna moja skrb in delo glede predlogov za odlikovanje hrabrih borcev. Vesten bralec zapiskov bo na 276 straneh srečal nad 100 raznih imen borcev in funkcionarjev, ki so padli ali že živijo.

Spoštovani tovariš urednik! Ako boste imeli v bodoče kaj prostora v reviji »Borec«, vam iz svojih še neobjavljenih zapiskov dam na razpolago gradivo za objavo več kakor 200 imen raznih funkcionarjev iz enot IV. operativne cone — za posamezna obdobja (kakšen položaj so imeli v tej in tej enoti).

To pojasnilo, sem menil, je treba napisati bralcem revije »Borec«.

Matevž Hace

Čez Hrvaško na Štajersko (posnetek Jožeta Petka)

Še nekaj novih del

V JUGOSLOVANSKI književnosti zmerom bolj nastopajo borci in aktivisti z literarnimi deli. Že v 2. številki smo prikazali nekaj novih beletrističnih del s tega področja, zdaj pa naj vas opozorimo še na tri knjige.

Prvi knjigi je dal Čedo Vuković naslov MRTVO GLOBOKO. Izdala jo je »Svjetlost« iz Sarajeva. Roman pripoveduje o mladeniču-partizanu, in sicer od trenutka, ko je bil težko ranjen v nogo, pa do trenutka, ko je zbežal iz skrivališča v četniški vasi, kjer ga je skrivala neka mati. Avtor je posvetil precej pozornosti etični strani in s tem v zvezi notranjemu dozorevanju mladega partizana. Gre za poseben način pripovedovanja, ki je v tujini že precej pogost, pri nas pa še bolj redek — zgodbo pripoveduje namreč več oseb, in to tako, da vsaka pove v historičnem zaporedju svoj delež. Jezik je originalen, poetski.

V založbi »Rad« v Beogradu je Aleksander Acković izdal knjigo MRTVIH DEJANSKO NI. Gre za obdelavo avtentičnega materiala iz Revolucije. Snov je nadvse zanimiva, saj prikazuje obveščevalni center v sovražnikovih vrstah. Med neštetimi zapetljaji spoznamo tudi značaje posameznih oseb. Tako bi lahko nastala napeta knjiga s poudarkom na akciji, vendar je šla pisateljeva ambicija za tem, da bi napisal poglobljen roman.

PREZIRALI SO SMRT je naslov zbirke novel iz NOB, ki so izšle pri »Rukovetu« v Subotici. Napisal jih je eden izmed najmlajših udeležencev NOB pri nas Djurica Labović. To je zbirka novel, zgodb, kronik in zapiskov.

DVE KNJIGI O BOJU ALŽIRSKEGA NARODA

V založbi beograjske »Kulture« je Zdravko Pečar izdal knjigo pod naslovom ALŽIR. Avtor je napisal to monografijo kot dober poznavalec alžirskih razmer, saj je tam deloval kot dopisnik že od leta 1958 in preživel nekaj tednov

med alžirskimi borci. Tako je nastalo delo, ki ni le reportaža ali zbirka vtisov, ampak celoten prikaz vojne v Alžiriji, ta čas edine vojne na svetu. Pečar se ni omejil samo na prikaz današnjih bojev, ampak je usodo tega naroda prikazal v razdobju zadnjih 130 let. Zgodovino prekinja z osebnimi pripombami in razgovori z borci. Pri zgodovinskem prikazu je upošteval vlogo Francije in drugih držav v alžirskem vprašanju, opisal pa je tudi napredno stališče Jugoslavije. Knjigo izpopolnjujejo originalne fotografije, ki jih je posnel avtor sam.

Pri »Novinarskem izdavačem preduzeću« v Zagrebu pa je izšla knjiga Vlada Stoparja PO SLEDIOVIH ODISEJEVIH POTOVANJ. To je izčrpna reportaža o bojih narodov severne Afrike za svobodo, predvsem o bojih Alžirije in Tunisa. (Konec leta 1958 je avtor osebno obiskal borce na meji Alžirije.) Tudi Stopar je svojo reportažo razširil na odnose do Francije, da je tako lahko podal celotno sliko. Dodal je tudi posnetke na posebnem papirju, Ive Mihovilović pa je napisal pregleden uvod, v katerem je podal zgodovino teh narodov, prikazal naravna bogastva njihovih dežel in razvoj kolonializma na njihovih tleh.

LEPA KNJIGA ZA STARE IN MLADE

Ante Cucolić je pri zagrebški založbi »Naprijed« izdal zanimivo knjigo SREBRNI VŽIGALNIK, po kateri bo rad segel vsak mlad ljubitelj knjige. Knjiga je polna napetih dogodkov in jo bo bralec težko odložil, dokler je ne bo do konca prebral. Gre za boj skupine mladincev-ilegalcev proti Gestapu. Dejanje se odigrava na Reki pod nemško okupacijo, leta 1944. Pisatelju se pozna, da dobro obvlada snov, saj je med vojno sam deloval pri varnostnih organih.

Založba »Forum« je izdala knjigo VOJVODINA V BOJU, ki jo je spisal, oziroma zbral

gradivo zanjo, Žarko Atanacković. V knjigi je opisana NOB v Vojvodini, pa tudi delovanje vojvodinskih enot v Sremu, Bački in Baranji. Avtor je osvetlil vrsto dogodkov, ki so bili do zdaj širšemu krogu državljanov povsem neznan.

Dober svet

V letošnji 9. številki »Delavske enotnosti« je bila na 10. strani v rubriki »Ta teden smo izbrali« objavljena med drugim kratka ocena knjige »V obsevu podzemlja«, ki jo je izdala Založba »Borec«.

Pisec ocene pravi, da je France Šušteršič »v knjigi pod naslovom 'V obsevu podzemlja' oživil dogodke diverzantske grupe VII. korpusa, ki je vdrla v Postojnsko jamo in zažgala 670 sodov bencina«.

Čudno... V knjigi ni nikjer napisano, da je izvršila to akcijo diverzantska skupina VII. korpusa, pač pa (in to na več mestih), da je to akcijo izvršila diverzantska skupina 31. divizije. Ta divizija — kar ve vsakdo, ki količkaj pozna zgodovino NOB v Sloveniji — pa je spadala v sestav IX. korpusa.

Zato bi bilo prav, da bi tisti, ki bi radi ocenjevali knjige s partizansko tematiko, poznali vsaj najosnovnejše stvari iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe, ali pa naj bi vsaj prebrali knjigo, ki jo hočejo oceniti!

F. S.

»Pravijo jim ... sodniki«

POD TEM naslovom je pred kratkim izšla v Pragi knjiga, ki opisuje delovanje sodnikov-nacistov na Češkem med drugo svetovno vojno. Hkrati je v knjigi natančno navedeno, kje so ti sodniki-zločinci sedaj: 230 jih je še vedno v sodni službi, in sicer v Zvezni republiki Nemčiji, čeprav so bili med vojno zagrizeni nacisti in čeprav so mnogi izmed njih na listi vojnih zločincev.

V uvodu knjige je med drugim rečeno, da so hitlerjevci poslali v pokrajine, ki so bile takrat pod njihovo oblastjo, najbolj kvalificirane sodnike, posebej izbrane za to poslanstvo. Ti sodniki so obsodili na smrt na tisoče Čehov, mož, žena in mladeničev, ki so bili potem obglavljeni v zloglasni »sobi s sekiro« v ječi v Pankracu, postreljeni in obešeni v študentskem naselju Kaunic v Brnu, oziroma v drugih krajih Češke in Moravske, pa tudi v Nemčiji — da ne govorimo o hudih zapornih kaznih in o kaznih na deportacijo, ki so zadele druge državljane.

»Ta knjiga zavrača lažnjive izjave bonnske vlade, ki pravi, da nekdanji nacisti nimajo nobene važne funkcije več v Federativni nemški republiki. Številni nacisti so člani parla-

menta. Polovica ministrov federalne vlade je iz vrst starih, zvestih Hitlerjevih oprod in nacistične stranke. Okrog tisoč nacističnih sodnikov spet izreka obsodbe proti naprednim ljudem, komunistom in socialistom, proti zagovornikom miru in mladeničem, ki nečejo biti orodje vojne politike zahodnonemških monopolistov.«

Dalje je rečeno v uvodu, da ti sodniki ne morejo soditi fašističnim provokatorjem, ker so sami fašisti, ljudje iste baže kot esesovski krvniki, kot nacistični oficirji v Bundeswehru, kot gestapovci, ki so zdaj v službi pri policiji...

Oglejmo si nekaj imen iz te družine. Dr. Erwin Albrecht

je bil med vojno pokrajinski sodni svetnik pri Posebnem sodišču v Pragi, član NSDAP in SA; je na listi vojnih zločincev, zdaj je državni poslanec v Posarju. — Dr. Kurt Bellman je bil med vojno predsednik Posebnega pokrajinskega sodišča v Pragi, član NSDAP od leta 1933; je na listi vojnih zločincev. Zdaj je predsednik pokrajinskega sodišča v Hannoveru. — Dr. Leo Bujnoch je bil med vojno državni tožilec za pokrajino Opavo; je na listi vojnih zločincev. Zdaj je sodni svetnik v okrožju Immenstadt. — Dr. Rudolf Bujnoch je bil med vojno sodni svetnik pri Posebnem pokrajinskem sodišču v Brnu, član SdP in NSDAP; je na listi vojnih zločincev. Zdaj je predsednik okrožnega sodišča v Nuringenu.

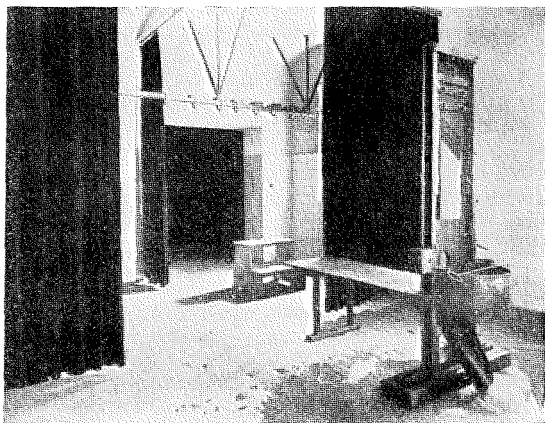
Dve sto trideset imen, dve sto trideset nacističnih sodnikov, ki so vsi na važnejših položajih v pravosodju Zahodne Nemčije... F. Š.

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV

»Veter je ponehal ob zori«

DOSLEJ smo videli že več domačih filmov, ki prikazujejo NOB v okupiranih mestih. Eden najboljših je nedvomno najnovejši film »Veter je ponehal ob zori«.

Scenarist se je lotil področja, ki mu je nudilo obilo možnosti za to, da je napravil osnutek za dramsko zelo napet film. Dejanje se godi v okupiranem Beogradu, glavne osebnosti pa so skojevka Jasna, preiskovalec Uprave mesta Beograda Pavle in sekretar celice SKOJ Mirko. Policijski pritisk proti vedno bolj rastočemu osvobodilnemu gibanju je brez moči, zato skuša Uprava mesta nadaljevati boj z novimi metodami. Skojevko Jasno preiskovalec spusti iz zapora »na ljubo njenemu dedu«, svojemu nekdanjemu razredniku. Dejansko pa je to storil le zato, da bi jo tovariši osumili izdajstva, medtem ko je prava izdajka čisto druga oseba. Kjerkoli se Jasna pojavi, povsod sledijo aretacije, izdajstva in preiskave. Tovariši jo začno res sumiti, raz-

Soba s sekiro v ječi v Pankracu, kjer so nacisti obglavljali na smrt obsojene

pravljajo celo o njeni likvidaciji. Verjame ji edino njen fant Bane. Končno se izkaže, da je izdajalka Andža iz Niša, imenovana »Profesorica«. Kaznuje jo skojevka Sida, ki pa pri tem sama pade v roke policiji.

Policija zaradi izdajalke že dolgo pozna vse podrobnosti o delu SKOJ, toda čaka, da bi se vsi zbrali na enem mestu in bi jih potem vse skupaj polovila. To naj bi policiji uspelo pri poskusu, ko bi skupina Beograđanov, ki nameravajo k partizanom, prekoračila Savo. Piha močan veter, zato je odhod odložen. Medtem se Jasna začne zavedati, česa jo sumijo tovariši, čeprav so medtem tudi skojevci spoznali, da ona ne more biti izdajalka, ker ni vedela za vse podrobnosti, ki jih ve policija. Ko jo začne preiskovalec izsiljevati in jo skuša speljati v izdajstvo, se odloči za korak, kakršen se je večkrat zgodil v srbski zgodovini: sklene ponoviti junaštvo Miloša Obilića na Kosovem polju. Privoli, da bo pomagala preiskovalcu poloviti svoje tovariše, toda v žep vtakne revolver. Tačas, ko se s preiskovalcem vozita v črnem mercedesu po ulicah Beograda, kuje naklepe, kako bo dokazala svoje poštenje. Toda izkušeni policist opazi, kaj dekle snuje. Drug na drugo uperita pištole in sprožita. Jasna je ranjena, preiskovalec mrtev. Zdaj Jasna skuša obvestiti tovariše, da jim je Gestapo na drugi strani Save pripravil засedo, toda ti so bili že obveščeni, da je na drugi strani nevarnost, in so se prepeljali v Srem v tovornem vlaku. Zaman je njena žrtev. Pade onemogla, zaradi izgube krvi, ko nikogar ne najde. Šele Mirko naleti nanjo. V njegovih rokah Jasna umre, sam pa pade v spopadu z Nemci. Moralno zadoščeno dobi Jasna tik pred smrtjo, ko ji Mirko pove, da je njena nedolžnost dokazana in da je bila izdajalka Andža.

Vrsto nepozabnih likov v filmu krona brez dvoma lik Jasne. Tudi njen ded, stari profesor in borec s Solunske fronte, predstavlja v osnovi pozitiven lik, čeprav je še ne-

koliko neodločen in omahuje med patriotizmom in ljubeznijo do vnukinje. Razplet v družini predstavlja izrazit primer razkoraka med revolucionarnostjo mladega pokolenja in neodločnostjo starih, ki niso znali biti dosledni do konca. Mali Jasnin brat, ki noče dati roke preiskovalcu in ki ljubljene sestre sam svetuje (seve ne naravnost), naj dokaže svojo nedolžnost tako, kot jo je na Kosovem dokazal Miloš Obilić, je ljubeč otroški lik, lik otroka v naši revoluciji.

Vsekakor je najmočnejši prizor v filmu, ko se Jasna poslavlja od deda in domače hiše, ko gre s preiskovalcem v avto. Sluti, kako se bo potovanje končalo, ne sme se pa izdati, kako težko ji je. Tolaži starega deda in naroča, naj pomaga bratu pri domači nalogi. Od brata pa se niti posloviti ne more, da ne bi bilo sumljivo. Še zadnji pogled in za zmeraj gre iz domače hiše. Brez vsake patetike, puhlega fraziranja in malodušja! Tako, kot se je resnično poslavljal

med našo revolucijo od doma na tisoče in tisoče ljudi...

Izdajalko vidimo samo mimogrede, ne da bi zvedeli za vzroke, zakaj je to postala. Pojavlja se kot stranska oseba, tako kot je tudi v množici poštenih rodoljubov samo neznan del odstotka izdajalcev. Bolj je prikazano, kakšne posledice je imelo njeno izdajstvo. Tudi sama izdajalka najbrž ne bi znala odgovoriti, kaj jo je zapeljalo na to pot. To se vidi v prizoru, ko Sida, ki je šla obvestiti Mirka, da ni našla doma Jasne, naleti na izdajalko v spremstvu agentov, oblečeno v podoben plašč, kakršnega je nosila Jasna. Ko si stojita lice v lice, izdajalka samo razklene roke, skomigne z rameni in reče: »Pa?«

Drugače je film poln prizorov velikega in plemenitega junaštva ter tovarištva. Kot tak je resničen prikaz najboljšega v našem narodu, velikega pokolenja prvih revolucionarjev v najtežjih pogojih boja, v okupiranem mestu.

M. P.

Tri četrtine uspeha

PRECEJ dolgo smo čakali, preden je prišel novi slovenski film »Dobri stari pianino« iz ateljejev »Triglav-filma« na platno ljubljanskega kinematografa »Komuna«. Po pravici rečeno, njegovo premiero smo pričakovali z nekakšnim nezaupanjem, ker smo se bali, da so šli njegovi ustvarjalci po poti prejšnjih filmov s partizansko tematiko. Hkrati pa je v nas tlela iskra upanja, da bo novi film morda vendarle boljši od drugih.

Bojazen, da bo film slab, je bila zajela tudi distribucijsko mrežo. Zato je od izgotovitve filma do njegove premiere v Ljubljani minilo skoraj celo leto. Prvotno so mu namenili predvajanje v enem najbolj odročnih in slabo opremljenih kinematografov. Tudi na festivalu v Pulju je bil film dokaj nizko ocenjen in je dobil samo nagrado za glasbo, ki jo je skomponiral Marijan Lipovšek. Zdaj, po ogledu filma, lahko

podamo svoje mnenje o njem. Prvič — dvorana, kjer so film predvajali, je bila precej časa polna, kar je dokaz, da je film zanimiv in privlačen. Drugič — če »Dobri stari pianino« primerjamo s filmom »Tri četrtine sonca«, se nam začne dozdevati, da žirija v Pulju pri vrednotenju obeh filmov, zlasti glede režije, ni odločala popolnoma objektivno.

Skratka, po ogledu »Dobrega starega pianina« smo bili še kar prijetno presenečeni. Kajpak, v filmu je tudi precej pomanjkljivosti, toda dobre strani jih krepko odtehtajo.

Najprej o pomanjkljivostih. Zdi se mi, da je scenarist — v težnji, da bi dal filmu razgibanost in dramaturško dovršenost — pozabil na logiko, ki je potrebna v življenju in tudi v umetnosti. Nekatere scene v filmu so namreč močno ne-realistične, ali, kot pravimo, »za lase privlečene«. Tega ne opazi samo nekdanji partizan

ali vojak, ampak tudi vsak drug, količkaj razgledan državljani. Tako je n. pr. nemški oficir, ki igra na klavir v razredu med preiskavo, podan preveč neresno, malone karikirano. Kot vemo, Nemci niso bili taki, zlasti pa ne med tako kočljivimi nalogami, kakor je preiskava. Nadalje je očitno, da partizani v času, ko jih kaže film, ne bi samo zaradi radijskega oddajnika tvegali napada na vlak in se šele naknadno prepričali, kaj nosijo s seboj. Kasneje pa ne bi tvegali dveh borcev za začetek akcije, katere uspeh je bil dokaj dvomljiv. (Pot Anuške in njenega tovariša s klavirjem v domobransko postojanko.) Miniranje cerkve ali druge stavbe v postojanki pri tedanjem načinu bojevanja najbrž ne bi prineslo napadalcem odločilnega uspeha tudi ob ističasnem napadu od zunaj. V času, ki ga slutimo po kostumih v filmu, so bile domobranske postojanke na Dolenjskem drugače utrjene. Zaradi topništva, ki ga je imela naša vojska, so domobranci tičali v strelskih jarkih in bunkerjih na precej širokem prostoru okoli naselij.

Predvsem bi bil film mnogo boljši, če bi se bolj konkretno dotaknil določenega zgodovinskega dogodka v določenem kraju in času. To predvsem občutijo naši gledalci, ker je naša dežela ob sodobnih prometnih sredstvih postala za naše obzorje že sila majhna. Če se take poti ne izogibajo družbe z dolgoletno tradicijo, kakor na primer ameriške, angleške in poljske, bi se je morale tem manj izogibati naše. Mnogo lažje je namreč prikazati stvarnost, če se opremo na resničen, zgodovinski dogodek. Toda to zadnje velja bolj za repertoarno politiko naših filmskih proizvodnih podjetij na splošno.

Zdaj pa še o dobrih straneh »Dobrega starega pianina«. V njem so prizori in scene, ki gledalca resnično prevzamejo; publika ob njih glasno reagira, kar se pri nas redko zgodi. Med močnimi prizori je brez dvoma prizor v razredu, ko strogi gimnazijski direktor (takih starih profesorjev iz av-

strijskih klasičnih šol se vsi spominjamo) z latinskimi pregovori in reki, ki jih morajo dijaki prevajati, izpoveduje svoje domoljubje in prezir izdajalcem. Značilen je malo-meščanski izobraženec, glasbenik Blaž Gaber. Njegovo reagiranje in odnos do revolucije sta podana sila realistično. Ves prvi del filma je močno prepričljiv. Tudi zadnji del filma, ko nekdanji Blaž, ki ga je razvoj revolucije vrgel na stran naprednih sil, igra pod kozolcem, je logičen zaključek in konec filma. V njem je podana ideja, naj bo umetnost namenjena ljudstvu, ne pa redkim izbrancem. Tudi domobranci so taki, kakršni so bili. Njihove besede v ribniškotranskem narečju pogosto vzbudijo v dvorani smeh in spomin na vojne dni. Prepričljiva je igra Anuške. Pozna se, da je režiser poiskal mlade igralce, ki še niso obremenjeni z dolgoletno gledališko tehniko igranja. Zato je njihova igra dinamična in zares filmska.

Ko pa govorimo o likih partizanov, o »partizanski folklori«, ne moremo mimo tega, kar občuti mnogo nekdanjih partizanov, ki gledajo film. Močno se pozna krepka režiserjeva in snemalčeva roka. Oba sta kot nekdanja partizana prispevala k filmu najbrž več, kakor je bila njuna dolžnost. Spomnimo se samo na prizore, ki prikazujejo partizansko kolono na pohodu sredi smrekovih gozdov, zasede, živ-

ljenje na vasi, v štabu in drugod... Takih presenetljivo lepih prizorov, posnetih v črno-beli tehniki, smo pogrešali od filma »Na svoji zemlji« dalje. »Dobri stari pianino« pa je prvi slovenski film glede takih prizorov celo prekosil. Pri gledanju takih »klasičnih« partizanskih prizorov se ti misli nehotе vrnejo petnajst ali več let nazaj in v sebi začutiš davno minulo domačnost partizanskega življenja. Zdi se mi, da je to najbolj življenjski del filma in njegova največja odlika. Tudi liki partizanov so takšni, kakršnih smo videli na tisoče. Zlasti je lepo podana njihova šaljivost oziroma dobra volja, ki niti v najhujših trenutkih ni zamrla.

Prizori v cerkvi, temačnost in zatohlost ter razpoloženje domobrancev so odlično zadesi, prav tako Anuškin slovo od življenja z melodijo znane slovenske narodne pesmi. Snemalec in režiser sta na videz tako nepomembne rekvizite, kakor so lestenci, sohe svetnikov in drugo temeljito izkoristila z igro svetlobe in sence, da bi izrazila tesnobo in trenutkov in fanatizem hlapcev moderne inkvizicije. Moramo reči — nenavaden prijem se jima je popolnoma posrečil.

Če bi bil scenarij za film »Dobri stari pianino« boljši in če ne bi bilo manjših spodrs-ljavajev v režiji, bi bilo to nad vse pričakovanje uspel film. Prav gotovo pa mu lahko damo oceno TRI ČETRTINE USPEHA.

Mile Pavlin

»Obračun na Atlantiku«

BARVNI film ameriške družbe Century Fox nas prenese v leta zadnje svetovne vojne. Nemške podmornice potapljaajo zavezniške ladje med Ameriko in Evropo. Nekje na Južnem Atlantiku se srečata ameriški rušilec in nacistična podmornica. Nastane dolgotrajno preganjanje »kdo bo koga«. Oba kapitana sta »stara mačka« in z raznimi ukani skušata drug drugega potopiti. Podmornici prede trda, naposled pa izstreljeni torpedo le zade-

ne cilj. Kapitan misli, da je zmagal in se dvigne na površino, da bi z zadnjim torpedom potopil ameriški rušilec. Toda kapitan rušilca si je izmisllil novo ukano: posadka v navidezni in dobro organizirani »paniki« zapusti svojo ladjo, moštvo enega izmed topov na palubi pa pričakuje, kdaj se bo podmornica dvignila na površje. Takrat zagrmí top in podmornica je zadeta. Ne more se več potopiti, ameriški rušilec pa se nalašč zaleti vanjo in

jo še bolj poškoduje, tako da jo posadka mora zapustiti in minirati. Američani in Nemci se znajdejo v istem rešilnem čolnu, ameriški kapitan pomaga pri reševanju nemškega in oba nasprotnika si viteško izkažeta medsebojno spoštovanje zaradi hrabrosti in sposobnosti z vojaškim pozdravom.

Čeprav je jasno, da so v boju med Američani in Nemci vladale drugačne navade kot n. pr. v bojih med našo NOV in Nemci in da posebno med nemško mornarico ni bilo toliko zagrizenih nacistov kot v drugih rodovih nemške vojske, vendar v filmu ni vse tako, kot je bilo v resnici. Kljub odlični filmski tehniki, popolni vojaški strokovnosti in dramaturški obdelavi filma je namreč takoj jasno, da so njegovi ustvarjalci hoteli igralcu pričarati pred oči mit o viteštvu nacističnih pomorščakov in o

njihovem slabo izraženem in bolj podzavestnem odporu nacističnemu vodstvu. V tem duhu je posneto tudi reševanje nemških pomorščakov; pa tudi Nemci se obnašajo viteško napram Američanom, ko jim dajo pet minut časa, da zapustijo ladjo. V tem duhu je tudi prizor, ko Nemci in Američani skupaj spuščajo v morje umrlega nemškega oficirja. Pri vsem tem postane nerazumljivo, zakaj kapitan, ki naj bi bil nezadovoljen z nacistično vojno, v imenu neke imaginarne »vojaške časti« do zadnjega vztraja v boju, celo takrat, ko najhujši nacistični prenapetost v podmornici že predlaga vdajo.

Drugače pa je film vseskozi napet in dinamičen, odlično režiran in kot tak ne dela sramote ameriški filmski produkciji.

M. P.

Novi filmi

Dve ostri obsodbi atomske vojne v filmu

MEDTEM ko to objavljamo, najbrž že snemajo novi jugoslovanski igrani film pod naslovom VOJNA. Scenarij zanj je napisal svetovno znani scenarist Italijan Cesare Zavattini, ki se je proslavil s scenariji za filme »Rim ob enajstih«, »Čudež v Milanu«, »Tatovi koles« itd. Producent filma je zagrebško podjetje »Jadrان film«. Dejanje filma poteče v enem dnevu, ko atomska vojna uniči milijonsko mesto in povzroči tudi konec naše civilizacije. V to dogajanje je vpletena ljubezen dveh mladih ljudi, ki se seveda tragično konča.

Razumljivo je, da bo v filmu sodelovalo ogromno stativov — največ, kar jih je do zdaj sodelovalo v kateremkoli našem filmu. Sodelovala bo tudi JLA.

Režiser filma je Veljko Bulajić, čigar film »Vlak brez voznega reda« je bil lani ocenjen kot naš najboljši film, on sam pa je prejel prvo nagrado za scenarij. Pozneje je

začel zbirati gradivo in pisati scenarij za film »Zenica«, v katerem je nameraval prikazati spremembe v duševnosti ljudi, ki prihajajo s podeželja in postajajo industrijski delavci. Vendar se je režije tega filma odrekel in ga odložil, tako ga je prevzela snov »Vojne«, ki naj bi pomenila obsodbo atomskega oboroževanja.

Tudi to pot sodeluje kot snemalec Krešo Grčević, zelo važno delo scenografa opravlja Dušan Janičević, glasbo pa bo skomponiral Vladimir Kraus. Kljub zahtevnosti si upajo film končati do letošnjega puljskega festivala.

Drugi film, ki bo prav tako huda obsodba atomske vojne, nosi naslov OSEMNAJSTURA. Tudi ta scenarij je napisal Cesare Zavattini, režiral pa ga bo eden najpomembnejših predstavnikov italijanskega neorealizma Vittorio de Sica. V ta namen se je odzval vabilu beograjskega podjetja »Avala film« in prispel na razgovore v Beograd. Sam je izjavil, da bi rad film snemal v Jugoslaviji zato, ker ga ne more drugje, posebno pa v

Italiji ne. Film je zgodba o koncu sveta, o nekakšni poslednji sodbi, ki so si jo ljudje napisali sami. Usodni konec sili vsakega izmed njih k poslednjim obračunom s svetom in samim seboj. V neki meri bo to zvrst nekakšne filmske fantazije, v kateri se je režiser pokazal mojstra že s filmom »Čudež v Milanu«. Ker bo to precej zahteven film, je režiser sprejel tudi francoske in italijanske ponudbe, tako da bo film koprodukcija treh partnerjev.

Snemanje je predvideno za letošnjo jesen.

»Nedokončano zgodbo« bomo videli tudi pri nas

NEDOKONČANO ZGODBO so posneli v Zahodni Nemčiji. Film govori o usodi nacistov v tej državi. Na lanskem festivalu v Moskvi je bil nagrajen z drugo nagrado. Zato z veseljem poročamo, da so film v Zagrebu interno že prikazali in da je že odkupljen za Jugoslavijo, tako da si ga bomo kmalu lahko ogledali tudi v Sloveniji.

Jugoslovansko-italijanska varianta Ane Frank

Naše podjetje »Lovćen film« in podjetje »Zebra — Films« iz Rima bosta skupaj posnela celovečerni igrani film CAPO. Scenarij za ta film je napisal italijanski književnik Franco Salinas, ki je bil tudi scenarist filma »Velika sinja cesta« v koprodukciji »Triglav filma«. Režiral bo Gillo Pontecorvo, ki je sodeloval tudi pri scenariju. Med nositeljicami glavnih vlog navajajo jugoslovanske igralko Marijo Kohn, Mijo Oremović, Mileno Dapčević, Oliviero Marković, Tamaro Miletić, Inge Ilin, Miro Nikolić in Nelo Eržišnik. Težave imajo z izbiro statistik, ki morajo biti suhe, saj je film kronika o dogodkih v ženskem koncentracijskem taborišču. Podrobne vsebine še nismo izvedeli. Film pa opredeljujejo kot novo varianto usode znanega židovskega dekleta Ane Frank.

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Pismo Centralnega sveta ZSJ

Centralni svet Zveze sindikatov Jugoslavije — komisija za življenjske in delovne pogoje delavcev in uslužbencev — je poslal vsem okrajnim sindikalnim svetom v državi pismo, ki se nanaša na vprašanja bivših borcev NOV in invalidov. Pismo se glasi:

Dragi tovariši!

Na stotisoče borcev in vojaški vojnih invalidov se je po osvoboditvi dežele vključilo v aktivno gospodarsko in družbeno življenje. Večina naših podjetij in ustanov ima polno razumevanje za probleme udeležencev NOB: za njihovo zaposlitev, za pridobitev strokovne izobrazbe, za ureditev stanovanjskega vprašanja ipd. Nasprotno pa vidimo v nekaterih organizacijah in ustanovah pojave nerazumevanja za položaj borcev in vojnih invalidov, zlasti kadar gre za skrb, da bi jim ustvarili ugodnejše pogoje za življenje in delo, da bi nadoknadili tisto, kar jim je vojna preprečila.

Tu ne gre za borce in vojaške vojne invalide, ki spričo bolezni ali starosti niso v delovnem razmerju, kajti njihovo vprašanje skuša urediti naša družbena skupnost. Gre prav za tiste tovariše, ki so sposobni za delo, gre za odnos do njih. Mnogi izmed njih so izgubili v vojni vso svojo osebno imovino, po osvoboditvi pa so se preselili in zaposlili izven svojega prejšnjega bivališča. Čas vojne in potrebe po njihovem najbolj aktivnem sodelovanju v povojni obnovi in ureditvi dežele so mnogim borcem in vojaškim vojnim invalidom onemogočile normalno in redno strokovno usposabljanje in šolanje. Zato je za mnoge še zdaj, petnajst let po končani vojni, velik problem, kako najti stanovanje, kako se strokovno usposobiti, ali za manjše število, kako dobiti zaposlitev.

Samo v Beogradu na primer je kakih 800 vojaških vojnih invalidov brez stanovanja ali pa imajo zelo slaba stanovanja, vtem ko je število borcev in upokojenih oficirjev s tem problemom mnogo večje.

V Zagrebu imajo v evidenci 1577 borcev in vojaških vojnih invalidov, ki žive v zelo težavnih stanovanjskih razmerah. Podoben je položaj tudi v drugih mestih, zlasti v mestih in naseljih uporniških krajev, kakor tudi v Vojvodini, kamor se je na podlagi kolonizacije preselilo mnogo borcev.

Vzlic takšnemu položaju borcev in vojaških vojnih invalidov se dogaja, da jih posamezna podjetja in ustanove pri dodeljevanju novih stanovanj zapostavljajo. Prav tako nekateri voditelji podjetij in ustanov napotijo zaposlene borce in vojaške vojne invalide za ureditev njihovega stanovanjskega problema na Zvezo vojaških vojnih invalidov ali na Zvezo borcev, čeprav lahko sredstva teh družbenih organizacij delno ublaže stanovanjski problem samo tistih borcev in invalidov, ki spričo bolezni, starosti ali hude telesne poškodbe niso v delovnem razmerju.

Tudi pridobitev strokovne izobrazbe je problem določenega števila borcev in vojaških vojnih invalidov. V praksi pa se dogaja, da gospodarske organizacije s svojimi gledišči dostikrat onemogočijo urediti ta problem in ne prispevajo k njegovi ureditvi, namesto da bi se zavzele za usposobitev borcev in invalidov. Tako je po podatkih sekretariata ZIS za delo uradom za posredovanje dela prijavljenih 933 nezaposlenih vojaških vojnih invalidov.

Spričo teh problemov Centralni svet ZSJ priporoča vsem sindikalnim svetom in sindikalnim organizacijam, naj si bolj organizirano prizadevajo urediti problem borcev in vojnih invalidov. V svoji dejavnosti naj imajo pred očmi tri osnovne probleme:

1. Ob dodelitvi stanovanj, ki jih grade podjetja in ustanove, si je treba prizadevati, da bomo posebej proučili potrebe za delo nesposobnih vojnih invalidov in borcev (zlasti starejših udeležencev NOB), da bomo v največji možni meri uredili njihovo stanovanjsko vprašanje. Če podjetja oziroma ustanove ne grade svojih stanovanj, je treba proučiti vprašanje, kako pomagati tem tovarišem, da bodo uredili svoje stanovanjsko vprašanje s sodelovanjem v stanovanjskih zadrugah oziroma tako, da se bodo naročili na stanovanje. Kadar gre za borce in vojaške vojne invalide, bi morale gospodarske organizacije in ustanove v upravičenih primerih po možnosti tudi gmotno pomagati tem tovarišem, da bi kot naročniki na stanovanje lahko izpolnjevali svoje obveznosti.

2. Pri strokovnem usposabljanju kadrov v podjetjih in ustanovah si je treba prizadevati, da posvetimo v tem oziru posebno pozornost vojaškim vojnim invalidom in starejšim borcem, da se ne bi zgodilo, da ostanejo brez kvalifikacije, zlasti zdaj, ko posvečamo toliko pozornosti strokovnemu usposabljanju kadrov nasploh. Menimo, da bi bilo treba dati tem tovarišem prednost pri vključevanju v razne tečaje, šole ipd. in jim pomagati, da bi bili kos učnemu programu.

3. Posebno odločno je treba napraviti konec primerom neupravičenega odpuščanja z dela in premeščanja vojaških vojnih invalidov in starejših borcev na slabša delovna mesta. Organi delavskega samoupravljanja in sindikalne podružnice v podjetjih in ustanovah naj ob določanju prostih delovnih mest posvete pozornost potrebam in problemom borcev in vojaških vojnih invalidov glede na stopnjo njihove strokovne izobrazbe in delovne zmožnosti nasploh.

Vojaškim vojnim invalidom, ki iščejo zaposlitve prek urada za posredovanje dela, je treba takoj pomagati oziroma poskrbeti, da dobe prednost pri po-

polnitvi prostih delovnih mest, ki ustrezajo njihovim sposobnostim in njihovim potrebam.

Na koncu je treba poudariti, da so mnoga podjetja in ustanove že doslej posvečale tem problemom veliko pozornost in si prizadevala urediti položaj borcev in invalidov dela na najbolj smotrni način. V boju proti nekaterim negativnim pojavom, o katerih je bilo tu govora, naj si sindikalni sveti in forumi tudi v prihodnje prizadevajo, da bodo dobili ti tovariši svoje ustrezno mesto v našem gospodarskem in družbenem življenju — mesto,

ki jim glede na strokovno izobrazbo, delovne sposobnosti in zasluge gre.

Te naloge niso kampanjskega značaja, marveč naj postanejo sestavni del vsakdanje dejavnosti vseh sindikalnih organizacij, zlasti pa občinskih in sindikalnih svetov. V ta namen naj teritorialna vodstva sindikatov najbolj neposredno sodelujejo z ustreznimi organizacijami Zveze borcev in Zveze vojaških vojnih invalidov in si s združenimi močmi prizadevajo urediti osnovne probleme borcev in vojnih invalidov.

slene ali nezaposlene osebe, pa tudi, če se da njihovo stanovanjsko vprašanje rešiti na drug način (preko podjetja, ustanove).

Na seji je bilo govora tudi o kakovosti stanovanj, ki jih bodo gradili. Upravni odbor se je zavzemal za stališče, da je treba stanovanja graditi kar se le da racionalno, da bi jih z razpoložljivimi sredstvi zgradili čimveč. To pomeni, da je treba graditi stanovanja v skladu z normativi ljudskih odborov.

Na zasedanju so tudi razdelili sredstva Jugoslovanske loterije, ki sta jih dobili ZB in ZVVI za letošnje leto. Letos je namenjenih za stanovanjsko gradnjo 450 milijonov teh sredstev. Pri delitvi republiškim odborom je upravni odbor upošteval število bivših borcev in invalidov v posameznih republikah, gospodarsko stanje posameznih področij, stanovanjske razmere in število bodočih stanovalcev, ki žive v slabih stanovanjih ali pa stanovanja sploh nimajo. Tako bo n. pr. Srbija prejela 173 milijonov, Makedonija in Črna gora pa po 23 milijonov.

Predvidevajo da bodo s temi sredstvi letos lahko zgradili okrog 1500 stanovanj, če se upošteva še pomoč, ki jo bodo dali republiški Izvršni sveti, občine in podjetja. Toda s tem bodo rešeni le najbolj pereči primeri. Zato je treba čimprej doseči, da bodo podjetja, ustanove in občine reševale stanovanjsko vprašanje bivših borcev in invalidov tako, da bodo dajale interesantom deleže za vstop v stanovanjske zadrage, ali pa omogočile, da bodo dobili stanovanja na odplačilo.

(Povzeto po »Crveni zvezdi«)

POJASNILO

V 3. številki revije »Borec« je bil na strani 142 v rubriki »Za mlade bralce« objavljen sestavek »Pionir Lojze« s podpisom A. K. Dejansko pa je sestavek napisala tovarišica Fani Okič, učiteljica iz Trbovelj.

Sestavek je ilustriral tovariš. Karlo Hrovatin iz Ljubljane.

Za rešitev stanovanjskega vprašanja

KONEC JANUARJA je bil ustanovljen socialni sklad CO ZB in kot njegov sestavni del sklad za gradnjo stanovanj za bivše borce in vojaške vojne invalide. Prve dni februarja pa je že zasedal upravni odbor sklada za gradnjo stanovanj.

Na tem zasedanju so člani upravnega odbora razpravljali o organizacijskih in načelnih vprašanjih, kako koristiti ta sklad. Za predsednika upravnega odbora so izbrali tovariša Bora Kraljevskega, generalnega sekretarja ZVVI.

Člani upravnega odbora so potrdili pravila sklada. Sklad bo sredstva zbiral in jih razporejal v okviru splošnih navodil CO ZB in CO ZVVI. Pravila predvidevajo tudi nadzorstvo sklada nad koriščenjem sredstev.

Glede načel za dodelitev kredita iz sklada za gradnjo stanovanj in meril za podeljevanje pomoči posameznikom, ki lahko dobijo kredite preko zadrug ali pa stanovanje na odplačilo, je bilo sklenjeno, da bodo sredstva dodeljevali predvsem v krajih, kjer je največ bivših borcev in invalidov in kjer je njihovo stanovanjsko vprašanje najbolj pereče. V zvezi s tem so sklenili, da bo glavni način dodeljevanja sredstev participacija ljudskim odborom. Višino participacije bodo odredili republiški odbori ZB in ZVVI, ki poznajo potrebe po stanovanjih za bivše

borce in invalide v posameznih krajih. Tako zgrajena stanovanja se bodo smatrala kot splošno ljudsko imetje, ki se podeljuje v stalno uporabo invalidom in bivšim borcem.

Naloga ZB, ZVVI in njihovih organov je, iskati finančna sredstva za gradnjo stanovanj ter odobravati participacije iz tako pridobljenih sredstev. Razen tega naj bi ZB in ZVVI vplivali na ljudske odbore, da bi gradili primerna stanovanja za bivše borce in invalide. Finančne posle in posle v zvezi z gradbeništvom naj bi v celoti prevzeli ljudski odbori, oziroma stanovanjske zadrage. Stanovanja naj bi dodeljevali pod pogojem, da stanovalci plačajo zakupnino. Prednost pri razdeljevanju bodo imeli predvsem bivši borci in invalidi, ki žive v skrajno slabih stanovanjskih razmerah, pa ne morejo kako drugače priti do stanovanja.

Merila za dodeljevanje stanovanj bodo določali organi ZVVI in ZB. Pri tem bodo morali upoštevati stanovanjske razmere proslincev, njihovo invalidnost, zdravstveno stanje in število družinskih članov. Enako bodo morali obvezno gledati tudi na čas, ki so ga posamezniki preživeli v neprimernih stanovanjih ali pa so bili sploh brez stanovanja, okoliščine, ki so jih pripeljale v težaven stanovanjski položaj, nadalje — ali gre za zapo-

PARIZ — Februarja je bil v Parizu prvi sestanek mednarodne anketne komisije, ki proučuje izvore in vzroke nacističnih in protizidovskih izpadov v zahodnih državah Evrope. Sestanka so se udeležili zastopniki Avstrije, Belgije, Francije, Jugoslavije, Italije in Luksemburga.

VARŠAVA — V okolici Kielca so našli dnevnik 12-letnega Davida Rubinowitza, ki je v petih šolskih zvezkih opisal strahote nacistične okupacije Poljske v letih 1940–1942. Tega leta so Nemci vso družino Rubinowitz odgnali in ubili v taboriščih smrti. Dnevnik so našli v ruševinah; zdaj ga ima književnica Marija Jahirowska.

BEOGRAD — Z izmenjavo not med Jugoslavijo in Italijo je začel veljati sporazum o prenosu posmrtnih ostankov italijanskih vojakov, ki so padli med II. svetovno vojno na našem ozemlju in so pri nas tudi pokopani, v Italijo.

DUNAJ — Več tisoč Dunajčanov se je dne 13. februarja udeležilo zborovanja ob 26-letnici delavskega upora na Dunaju. Predsednik CK KP Avstrije Koplenig je govoril pred Domom Karla Marxa, kjer so bili 12. februarja 1934 boji med delavci in nacisti. Pozval je vse demokratične sile v državi v boj proti naraščajoči fashiistični nevarnosti.

RIM — Blizu mesta Purrocello, kjer je med zadnjo vojno padlo dosti borcev 36. italijanske gari baldinske brigade, so odkrili spomenik. Ob tej priložnosti je bila tudi na tem kraju velika žalna svečanost, ki se je udeležilo mnogo ljudstva iz okoliških krajev in predstavnikov Odpora.

TITOGRAĐ — V Martiničih pri Danilovgradu, kjer so bila leta 1941, oktobra meseca, prva pogajanja med zastopniki NOB in italijansko vojsko, so odkrili spominsko ploščo. (Oktobra 1941 so predstavniki italijanske vojske zahtevali, naj partizani prenehajo z napadi nanje, oni pa jim bodo dovolili, da žive v nekaterih krajih. Zastopniki partizanskega štaba Blažo Jovanović, Peko Dapčević in Djuro Čagorović so predlog odbili in izjavili, da ne bodo prenehali z napadi, dokler ne bodo zadnji okupatorski vojaki zapustili Jugoslavije.)

BEOGRAD — Uredništvo ilustrirane vojaške revije »Front« je februarja proslavilo petnajstletnico. Prva številka »Fronta« je izšla 20. februarja 1945. »Front« je

KRATKE NOVICE

obenem tudi najstarejša jugoslovanska ilustrirana revija.

TRST — Dne 20. februarja so na pokopališču v Proseku pokopali posmrtno ostanke Milka Miliča iz Briščikov, ki je umrl leta 1945 v bolnišnici v Sinju za posledicami hude rane, zadobljene v bojih za Knin. Pokojni je bil borec 20. divizije JLA in je bil do prekopa pokopan v Sinju. Pogreba v Proseku se je udeležila množica ljudi s predstavniki krajevnih oblasti, poleg tega pa je desetina italijanske vojske izkazala padlemu vojaške časti.

BERLIN — Profesor Albert Norden je napisal 190 strani obsegajočo knjigo z dokumenti o nacistični preteklosti ministra za begunce Zvezne republike Nemčije Oberländerja. V knjigi je 50 fotografskih posnetkov originalnih dokumentov, ki kompromitirajo nekdanjega kapetana SS Oberländerja, zlasti glede znanega pokola v Lvovu.

MARIBOR — Dijaki ekonomske srednje šole so za 40-letnico ZKJ izdali spominski zbornik »Upor«, opremljen s številnimi slikami. Sestavki obdelujejo NOB in življenje v nacističnih taboriščih. Objavljeni so tudi prispevki o znanih predvojnih revolucionarjih, kakor so bili Djuro Djaković, Jože Hermanko, Jože Lacko in drugi.

VARŠAVA — Februarja je bil v Varšavi kongres vojnih invalidov Poljske. Njihova organizacija deluje že 40 let, v svojih vrstah pa združuje čez 61.000 osebnih in 160.000 družinskih vojnih invalidov. Na kongresu, ki se ga je udeležilo nad 200 delegatov, so izbrali novo vodstvo, za predsednika pa je bil izvoljen general S. Orlinski. Sprejeli so več važnih sklepov glede zaščite invalidov in njihove rehabilitacije ter glede gradnje invalidskega zdravilišča.

BRUXELLES — Edmonde Michel, pravosodni minister francoske vlade, je prejel nagrado porniškega gibanja Belgije za leto 1959. Napisal je izvirno delo »Ulica svobode«, kjer je opisal svoje doživljanje v taborišču Dachau.

VARŠAVA — Ob 15. obletnici osvoboditve taborišča Auschwitz je bila tam velika žalna svečanost. Proslave so se udeležili zastopniki

petnajstih držav, ki so položili vence k »Zidu smrti«.

TITOGRAĐ — V vasi Viš pri Danilovgradu so odkrili spominsko ploščo na kraju, kjer je v začetku 1942 padel štab partizanskega bataljona »Bijeli Pavle«. Štab je padel v neki kmečki hiši, kjer se je zbral na posvet. Italijane so izdajalci obvestili, v kateri hiši je sestanek, potem so začeli Italijani vas obstreljevati z minometi. Mina je udarila v hišo in ubila 13 borcev. Rešil se je samo Drago Škerović, ki je zdaj odkril spominsko ploščo.

POPRAVKI

V 1. številko revije »Borec« se je vrnilo nekaj tiskovnih napak. Četrtri stavek pojasnila k sliki na prvi strani ovitka se pravilno glasi: »Spomladi leta 1944 je bil v Predjamski štab 31. divizije...« (namesto 51. divizije). — V zadnjem odstavku članka »Jubilej slikarja — borca« je treba popraviti: aktualno (namesto aktualno).

V kazalu za letnik 1959, ki je bil priložen 12. številki lanskega leta, pa je pomotoma navedeno, da je avtor članka »Manifestacija plemenitosti« tovariš Mile Pavlin. V resnici je avtor tega članka Ivan Tlaker-Luka.

V 2. številki t. l. je treba popraviti napako v 2. stavku 3. odstavka članka »Prikazni preteklosti«. Pravilno se stavek glasi: ...kjer je najstarejša židovska občina v Nemčiji, saj je bila ustanovljena že pred 16. stoletjem... (namesto pred 16. stoletji...).

Tovariš ANTON UKMAR iz Kopra pa nam je poslal naslednji popravek:

V letošnji 2. številki »Borca« je izšel članek »Pogovor z večnim mladeničem«, ki ga je po razgovoru z mano napisal tov. M. P.

Avtor članka je verjetno zaradi kratko odmerjenega časa, ki nama je bil na razpolago za razgovor, nekatere podatke o mojem udeleževanju napačno razumel in tako so v članek prišle netočnosti, ki bi utegnile nepoučenemu predstaviti bistveno popolnoma drugačno sliko o mojem revolucionarnem udeleževanju, kot dejansko je.

Predvsem gre za stavek: »Cesar Haile Selasie nas je na jel (podčrtal jaz)... 4 belce in več drugih temnopoltih prostovoljcev iz Spanije za vojaške instruktore itd.«

Nas ni »najemal« nihče. Tako jaz kot ostali smo šli po nalogu Partije v takrat okupirano Etiopijo. Cesar pa je k temu privolil in nam dal priporočilo za etiopske redoljube. Torej ne gre za nikakršno n a j e m a n j e. ampak za izvrševanje partijske direktive v obliki borbi proti fašizmu. To pa je popolnoma nekaj drugega kot vloga nekakega najetega instruktora. ki za denarno nagrado po nalogu nekoga opravlja določeno delo.

Za mlade bralce

Franjo Godec

Ilustriral Karlo Hrovatin

POŽIGALČEVA ČELADA

ZIDARJEV Tone se je pripravljaj na oranje. Bilo je kmalu po osvoboditvi.

V zasilno zbitem hlevu je mukala krava. Nekoč, ko je bila domačija še cela, je bilo drugače. Sedem glav živine so redili, v skednjo je bilo dosti sena in v šupi polno orodja. Takrat je imel glavno besedo oče, ki je vedel kakor ura, kdaj je treba orati na tej, kdaj na oni njivi, koliko kaže sejati tega in onega žita, in še sto drugih reči. Zdaj ni bilo več ne očeta, ne živine, ne skednja, ne orodja, tako je vojna oplazila Zidarjevo domačijo. Tone je ostal sam z materjo in sestro, ki je bila še otrok. Saj tudi on ni imel še dovolj moči — šele petnajsto leto je izpolnil. Toda zavest, da spričo bolehnih mater in mladoletne sestre samo on nekaj zmore pri hiši, mu je vlivala odločnost in pogum.

Kamenje in les za novo hišo in skedenj je že navozil. Vprežno živino in voz so mu posodili sorodniki, saj si s kravo ni mogel kaj prida pomagati. Tudi za oranje so mu ponujali živino in orodje naposodo.

Stal je na dvorišču in premišljal, kaj je treba še ukreniti pred oranjem. Tedaj pa je prišla izza vogala mati in pokazala na gnoj, rekoč:

»Premalo ga bo pa presuh je. Dobro bi bilo, če bi ga zalil.«

Saj res, to je delal tudi oče. Živo se ga je spominjal, kako je razkoračeno stal z lesenim korcem v rokah poleg luže in zalival gnojišče.

Toda kje je tisti korec? Bil je v šupi in je zgorel z drugim orodjem vred...

Naj si tudi korec izposodi? Najbolje bo, če si ga sam naredi. Ampak kako, iz česa?

Ko je zamišljeno krenil ob plotu na vrt, se je spotaknil ob neko železo, ki je votlo, otožno zazvenčalo. To je bila velika sivo-

zelena čelada, kakršne so nekoč nosili italijanski vojaki. Žalostno, kakor gobec sestradane živali je zijala vanj, zarjavela, obtolčena, pozabljena.

Pozabljena? Tone si jo je ogledal od vseh strani in se zamislil.

*

Takrat je imel šele enajst let. Ni se še dodobra zavedal, kaj pomeni vojna, a vendar so se mu kar same stiskale pesti, ko je slišal, da bodo prišli sovražniki v deželo. Molče je gledal, kako se jugoslovanska voj-

ska umika in preklinja oficirje, ki so jo tebi nič meni nič zapustili in se izgubili.

Dva dni je bilo zatišje, o sovražniku ni bilo ne duha ne sluha. Tone je šel z očetom na gmajno, čez katero so se vlekli žične ovire. V zapuščenem bunkerju je našel puško in poleg nje nekaj municije.

»Pusti hudiča,« se je zadrhl oče, ki je prišel za njim.

Kako zaskrbljen je bil očetov obraz, kako čudno so mu boljčale oči v daljo! Takega ni Tone še nikoli videl. Srd in žalost sta se kuhala v njem, kletev mu je bila vsak hip na jeziku.

O mraku se je Tone izmuznil iz hiše in se vrnil na gmajno, k puški. Škoda se mu je zdelo tako lepega orožja. Zato je odnesel puško in strelivo v skrito kraško jamo ter vse skupaj pokril z listjem in vejevjem.

In potem je napočil tisti nesrečni dan, ko se je začela valiti po cestah fašistična vojska. Dolge kolone, vojak pri vojak, čelada pri čeladi. Čudno — Tonetu so se najbolj vtisnile v spomin čelade — velike, čez ušesa segajoče, visoko vzbočene. Izpod njih so gledale mrke, plahe oči. Kako majhni so bili nekateri vojaki pod njimi! Tonetu se je zdelo, da ne bi od teh temnopoltih gostačev skoraj nič ostalo, če bi jim snel čelade in nahrbtnike. In zato je bil tembolj jezen, ko se je spomnil, kako se je jugoslovanska vojska umaknila pred njimi. Saj je vedel, kako je do tega prišlo, oče mu je povedal: zaradi izdajstva kraljevih ministrov in generalov. »Dvajset let smo jih redili kakor gade na prsih,« se je hudoval oče.

Potem so se vleкли dnevi v nekakšni brezupni tihoti, ki jih ni videti konca. To pa ni dolgo trajalo. Nekega jesenskega večera je zaregljal iz teme mitraljez. Tone ni vedel, kaj se dogaja. Sedel je za mizo pri očetu, ki je napeto zrl v temo in nerazločno šepetal.

»Čemu streljajo?« je vprašala mati.

»Udarili so se. Zdi se mi, da so jih naši napadli. Naj jih le!« je dejal oče.

Naši? To so partizani, ki imajo rdeče zvezde na kapah — tako je slišal Tone naslednji dan. In spet so se mu kar same stiske pesti. Naj jih le!

Potem pa je bilo, ko da bi vraga izpustil. Fašisti so besneli kot razdraženi sršeni, preiskovali domove in pretepali ljudi. Tudi k Zidarjevim so prišli. In kaj so naši? Najprej

so šarili po kuhinji in kašči ter pokradli plečeta in klobase. Neki čokat črnosrajčnik z ogromno čelado na glavi je splezal po lestvi na kurnik. Ko je prišel dol, ni imel več čelade na glavi, ampak jo je držal pod pazduho — v njej so bila jajca, ki jih je pobral iz gnezd. Zlobno se je režal in žlobudral nekaj o banditih. Tone ga je osáto gledal in stiskal pesti. »Ti si bandit, ti,« mu je hotel zabrusiti, pa ni utegnil, zakaj tisti hip so začeli vojaki, ki so preiskovali hišo, kričati, ko da so zajeli celo desetino partizanov.

Na dvorišče so prignali očeta in ga uklenili. Neki oficirček je držal v rokah staro vojaško bluzo in pas. Oh, tista stara bluzo in pas, ki sta že dve desetletji visela na podstrešnem tramu! To je bilo vse, kar je ostalo očetu iz časov prve svetovne vojne. Spomin na tiste dni, ko je moral nositi po tujih tleh kožo naprodaj...

Mati in sestra sta jokali, fašisti pa so se režali, kričali in zmerjali očeta z banditom. Odpeljali so ga kot zločinca.

Čez nekaj dni so spet prišli. To pot so odpeljali vola in junce iz hleva. Spet je bil med njimi tisti čokat črnosrajčnik. Kajpak, na kurnik ni pozabil splezati. Spet si je nabral jajc in jih odnesel v čelado.

Oče je bil že tri tedne zaprt. Potem se je nekega dne vrnil, toda kakšen! Komaj so ga spoznali, tako je bil suh in prepaden. Postaral se je najmanj za pet let. Oči pa so mu sijale kakor dva oglja. Molče je zakoračil po sobi, sedel na klop in trdo položil koščeno pest na mizo.

»Tega jim nikoli ne pozabim,« je dejal.

»So te mar topli?« je strahoma vprašala mati.

Sklonil je glavo in zaškrtal z zobmi.

»Saj me ne bodo nikoli več,« je zakričal.

In zdaj je vedela vsa družina: oče ni položil zaman pesti na mizo; boril se bo proti fašistom, nikdar več ga ne bodo dobili v pest.

»Škoda, da nimam tiste puške,« je zamrmral.

Tedaj so Tonetu zažarele oči.

»Saj je še tam,« je vzkliknil.

»Puška? Kje je?«

»V tisto jamo za Ledinami sem jo skril.«

Očetu so se razširile prsi, beseda pa mu kar ni hotela iz ust. Naposled je segel Tonetu v kuštrave lase in dejal: »O, ti fant moj...«

Tako je postal Tonetov oče partizan. Včasih je prispel ponoči domov. Tone se ga ni mogel nagledati, tako se mu je zdel velik in močan. Govoril ni dosti; kar pa je povedal, je bilo za Toneta sila zanimivo.

Partizanov je bilo čedalje več, zato so se okupatorji umaknili v postojanke. V oddaljenejši vasi so si upali le še v spremstvu tankov. Kadar so ljudje zaslišali njihovo brnenje, so se skoraj vsi umaknili na bližnji griček, ki je bil porastel z gostim grmičevjem.

Nekega dne pa so prišli že zgodaj zjutraj, tako iznenada, da se jim ni mogel nihče izmuzniti. Ko so poskakali s kamionov, so začeli z divjim vpitjem goniti ljudi na cesto. Potem so začeli požigati. V nebo so švignili plameni, ozračje je napolnil duh po goreči strešnici.

Ko je prišla na vrsto Zidarjeva hiša, je Tone zagledal tistega čokatega črnosrajčnika, ki jim je bil že dvakrat izpraznil kurja gnezda. Tudi zdaj je zlezel na kurnik (poprej je bil seveda z ostalimi vred oropal hišo) in se vrnil s čelado pod pazduho. Nato je velel vojakom, naj zakurijo.

Ko pa so švignili prvi plameni iz hiše, se je zgodilo nekaj nenavadnega. S hriba je zadonel strel in čokati črnosrajčnik se je zamajal kakor pijanec... in se zvalil za plot.

Čelada je udarila ob kamen in se skotalila v travo...

Še nekajkrat je počilo tam gori, potlej pa so začeli regljati sovražni mitraljezi in treskati mine. Čez kakšne tri ure je zelena vojska »osvojila« griček, kjer pa ni bilo o partizanih ne duha ne sluha.

Tonetu se ni utrnila nobena solza v očeh, ko je zrl na črno pogorišče. Tudi potlej ne, ko so ga požigalci z materjo in sestrnico vred odgnali na kamion. Celo na smeh mu je šlo saj je uganil, kdo je bil tisti strelec.

Solze so ga obile šele takrat, ko se je po kapitulaciji Italije vrnil iz internacije domov in zvedel, da je njegov oče padel. »To je bil borec in pol,« je pripovedoval njegov tovariš. »Kako je znal zadeti! Ko je gorela vaša hiša, je bil sam na vrhu hribčka. Namenil se je bil domov, da bi se preoblekel. In ko je zagledal tistega črnosrajčnika s čelado pod pazduho, se ni mogel vzdržati. S prvim strelom ga je podrl.«

Tone je še dolgo stal za plotom in zrl v zarjavelo čelado. Potlej jo je pobral in odšel z njo v dvrvarnico, kjer jo je pritrdil na lesen drog. In spet je bilo nekaj novega pri hiši: korec za gnojnico.

Taka je bila usoda požigalčeve čelade.

POSLADKANI BENCIN

Ko smo poleti 1. 1943 zvedeli, da bodo Nemci napadli partizane nad Železno Kaplo s tanki, smo se zmenili, da bomo to preprečili. Ob devetih zvečer sem šel k tovarišu, ki je imel pripravljenega 3 kg sladkorja. Splazila sva se ob ograji proti šoli. Zagledala sva švabsko stražo. Rekel sem tovarišu, naj se plazi po trebuhu. Končno sva dospela do bencinskih sodov. Roka se mi je tresla, ko sem zavrtel zamašek. Vsul sem precej sladkorja noter. Ustavila sva se pri vseh štirih sodih. Ko sva opravila, sem prehitro zavrtel zamašek, kar je slišala švabska straža. Zavpila je: »Halt, halt!«, a naju ni videla, še manj pa dobila.

Naslednji dan so Nemci že zgodaj rogovilili in nalivali tanke z bencinom. Hoteli so motorje vžgati, pa se niso vžgali. Jezili so se in kleli, a vse ni nič pomagalo. Tako sva rešila partizane pred napadom.

Iz knjige »Še pomnite, tovariši!«

BOREC

1960

ŠT. 5

BOREC

VSEBINA 5. ŠTEVILKE

Jugoslavija (Mira Alečkovič)	193
Kapitulacija (Heydecker-Leeb)	194
Naša velika pomlad	197
»Vrnite mi ime« (France Sušteršič)	207
Sam se je kaznoval (Mile Pavlin)	209
Rojstvo partizanskega eposa »Za svetlimi obzorji« (Mile Pavlin)	211
Moša Pijade v bileškem taborišču (Vinko Blatnik)	212
Po sledovih desanta na Drvar (Mile Pavlin)	216
Naš prvi hidroplan (D. Lekić)	220
»Junkers 56« je strmoglavil	221
Poizvedbe (M. P.)	222
S Tezna skozi Berlin k partizanom (Mirko Arnuš)	223
Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafta na Gorenjskem (Tone Ferenc)	225
Kaj vse smo doživeli v Iserniji po kapitulaciji Italije (Ivo Marinič)	226
OKNO V SVET	
Od hladne vojne h koeksistenci (Miran Ogrin)	227
So »krivci« končno oproščeni?	228
Krvavi ponedeljek v Sharpevillu (Jože Šircelj)	230
ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN	
Zakaj so Nemci prodrli do Moskve	232
Številke o vojnah, njihovih žrtvah in stroških	233
MIMO NAŠIH KNJIŽNIH IZLOŽB	
»Pohod II. grupe odredov na Štajersko« (M. P.)	234
Se nekaj novih knjig	234
SE NE VESTE?	235
IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV	
»Kota 905« (F. Š.)	236
Film o junaku Kočubeju	236
Akcija — nov slovenski film	237
»Na obali«	238
»Iz zapisnika vohuna X« (T. K.)	238
ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV	
Tri osrednja vprašanja	239
Nova možnost za šolanje (M. P.)	240
Graditev stanovanj v Ljubljani	240
»Topografija NOB« na Gorenjskem	241
Ne bomo ju pozabili	243
KRATKE NOVICE	244
PRAVNA POSVETOVALNICA	244
ZA MLADE BRALCE	
Zvezdice so prišle (Ana Brvar)	246
Orglice so naju rešile (Anton Rudi)	248
Srečko	248

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Založba »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Škerlavaj-Petrač. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrač, Jože Štok-Korotan, Jože Bertoncelj-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22-736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo), Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600—70 3—1195, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Ključji, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

KOLEKTIV SPLOŠNEGA
GRADBENEGA PODJETJA

PRIMORJE

AJDOVŠČINA

ČESTITA VSEM DELOVNIM

LJUDEM ZA 1. MAJ

Slika na naslovni strani ovitka, ki predstavlja vhod v Postojnsko jamo, je delo akademske slikarke Dore Plestenjak.

Postojna je eden izmed tistih krajev, ki so petindvajset let trpeli pod italijanskim fašizmom. Pred 15 leti pa je Jugoslovanska armada dokončno osvobodila tudi te kraje — Slovensko Primorje in Istro.

Sicer je Postojna znana po vsem svetu zaradi svoje podzemske jame. Konec leta 1943 so Nemci v tej jami vskladiščili pogonsko gorivo za motorna vozila in ga tako zavarovali pred bombnimi napadi. Dne 23. aprila 1944 pa je vdrla v jamo diverzantska skupina 31. divizije in uničila vse pogonsko gorivo — 20 vagonov bencina in nafte. V spomin na ta dogodek praznujejo Postojnčani vsako leto 23. april kot svoj občinski praznik.

Postojno je osvobodila IV. armada dne 1. maja 1945 malo pred polnočjo. Boj je bil precej hud, ker je bila v mestu močna sovražna posadka: 904. rekrutni bataljon 188. nemške divizije, esesovska podoficiarska šola iz Ljubljane ter približno tisoč italijanskih fašistov in slovenskih domobrancev. Pri napadu na Postojno so sodelovale 11., 13. in topniška brigada 29. hercegovske divizije, 14. brigada pa je bila v rezervi na Pivki. Med bojem je bilo ubitih okrog 300 sovražnikov.

BOREC

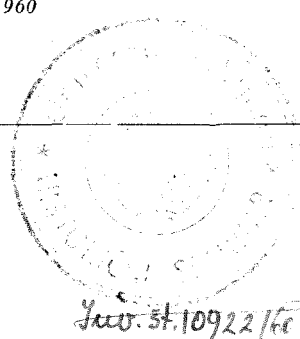
GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 5 — Letnik XII — Maj 1960

MIRA ALEČKOVIČ:

Jugoslavija

Nova množična pesem

Glavé smo dvignili, pod nébes z gnevom
se pretolkel je naš glas.

In k cilju slavnemu, k velikim dnevom
zdaj svoboda nese nas.

O domovina, v boju porojena,
o ljudska slava, Jugoslavija,
z ljubeznijo si našo prepojena,
ponosna bodi, Jugoslavija!

Krvavo pot smo morali izbrati,
ki le hrabrim se odpre.
Ko treba je bilo odgovor dati,
rekli smo odločno ne!

O domovina, v boju porojena,
o ljudska slava, Jugoslavija,
z ljubeznijo si našo prepojena,
ponosna bodi, Jugoslavija!

V naš dan iz sanj junakov si planila,
rásti! S tabo smo povsod.
Življenje vrednejše si nam odkrila,
bratstvu si utrla pot.

O domovina, v boju porojena,
o ljudska slava, Jugoslavija,
z ljubeznijo si našo prepojena,
ponosna bodi, Jugoslavija!

Prevedel C. Zlobec

KAPITULACIJA

Objavljamo odlomek iz zadnjega dejanja premagane Hitlerjeve strahovlade, kakor je opisano v knjigi Heydecker-Leeb: Nürnberški proces. Knjiga je na letošnjem knjižnem programu Zavoda »Borec«. Prevedel jo je Davorin Ravljen.

OB ENAJSTIH dopoldne, 21. aprila 1945, drgeče mesto¹ pod ledeno sivo odejo obla-kov ruševinskega prahu, čada in lepljive megle. Po cestah blodijo obupani ljudje, deset tisoč, sto tisoč beguncev. Krvava metla prodirajočih Rusov jih podi proti zahodu. Hitlerjevi mladci, žene in starci grade cest-ne pregrade. Preteče grmenje oznanja fronto. Dim vstaja iz ostankov pregaženih mestnih delov. Pekoči, ščemeči zadah po-gina visi nad Berlinom.

Skozi špranje zapaženih oken vleče hla-den aprilski veter v zasebni salon držav-nega ministra za ljudsko prosveto in pro-pagando v ulici Hermanna Göringa. Tres-ljaji bližnjih zadetkov so tu pa tam na-krušili okrasje stropa in sten. Dragoceni stoli so zaprašeni, oguljeni.

V somraku brezupnega prostora se je zbralo dobra dva ducata mož. Pet svečnih štrcljev meče plapolajoč svit na resne, upadle obraze navzočih; elektrike tu ni več.

To je vnanja kulisa poslednjega posveta, h kateremu je sklical dr. Josef Goebbels svoje sodelavce. Vsako potankost, sleherno besedo, ki je bila tu izgovorjena, nam je ohranil priča — poznejši nürnberški obto-ženec Hans Fritzsche.

Minister nosi natančno ukrojeno temno obleko, snežnobeli ovratnik se belika v so-mraku, in radijski komentator Fritzsche občuti to kot kričeče nasprotje turobnemu salonu in grozotnemu razdejanju po vsem svetu.

Dr. Goebbels je sédel na stol in sprego-voril. Malomarno je prekrizal noge.

Kar je povedal, je bilo daleč od treznega posveta s sodelavci. Pravzaprav govori ne-kemu drugemu občinstvu. Preklinja in ob-soja vse nemško ljudstvo, govori o izdaji, reakciji, strahopetnosti.

»Nemško ljudstvo je klecnilo,« je planilo iz Goebbelsa. »Na vzhodu beži, na zahodu ovira vojake v boju in sprejema sovražnika z belimi zastavami.«

Njegov glas je predirljiv, kakor bi go-voril v Športni palači:

»Kaj pa naj počnem z ljudstvom, čigar možje se sploh ne bore več, ko jim drugi posiljujejo žene?«

Nato je spet hladen. Porogljiv trzaj mu igra okoli ustnih kotičkov.

»Nu,« reče tiho, »saj nemško ljudstvo si je to usodo samo izbralo. Spomnite se ljud-skega glasovanja novembra 1933 o izstopu Nemčije iz Društva narodov. Takrat se je nemško ljudstvo prostovoljno odločilo zoper politiko podjarmljenosti in za politiko po-gumnega tveganja.«

Lahko je zganil roke in pristavil:

»To tveganje se je pač izjalovilo.«

Eden, dva sodelavca šineta pokonci, da bi Goebbelsu segla v besedo. Minister ju prezre z ledenim pogledom. Ne meneč se za njuno demonstracijo govori dalje:

»Da, to morda marsikoga preseneča, tudi moje sodelavce. Ampak saj nisem nikogar silil, da bi bil moj sodelavec, kakor tudi nemškega ljudstva nismo primoravali. Saj nas je vendar sólo pooblastilo. Zakaj ste pa delali z menoj? Zdaj vam bodo vratec prerezali.«

Goebbels je vstal. Neopazno se je rog-al rdečici ali bledici, ki so jo njegove posled-

¹ Berlin

nje cinične besede pognale navzočim v lica. Odšel je k visokim rdečezlatim krilnim vratom filmskega salona, še enkrat se je obrnil in vzneseno rekel:

»Ampak če odstopimo, naj se strese vsa zemeljska obla!«

Za zdaj pa so se stresla samo vrata, ki jih je zaloputnil za seboj. Zbrani možje so vstali. Nobeden ni niti črhnul. Vsi so se prepadeni spogledali. Vsi so vedeli, da je prišel konec. Visoko so privihali ovratnike in pohiteli na cesto.

Rusko topništvo obklada vladno četrt s težkimi kosi. Fritzsche skače sklonjen ob podrhtih stenah, se prebija med ruševinami in po stranskih ulicah. Tako mu je, kakor da se je prebudil iz sna. Hiti skozi Berlin, išče kogarkoli, ki bi mu lahko natanko pojasnil stanje; nazadnje se zdvojen vrne k dr. Goebbelsovi vili.

Tu najde samo še preklinjajoče esesovce, nekatere zmedene tajnice, prazne sobane, prebrskane pisalne mize in omare, zapušče-

ne kovčke. Vodja ministerialnega urada Curt Hamel izgubljen postopa v klobuku in plašču. Ko zagleda Fritzscheja, reče enolično:

»Goebbels se je odpeljal v führerjev bunker. ‚Končano je,‘ so bile njegove poslednje besede. Rusi stoje na Aleksandrovem trgu. Zdaj se bom skušal prebiti v Hamburg. Greste z menoj? Še en sedež imam v avtu.«

Fritzsche je odklonil. Ostal bo v Berlinu. Pohitel je v propagandno ministrstvo in razrešil radijski oddelek, odpustil svoje sodelavce. Potem je pogнал svoj BMW iz garaže in se odpeljal proti Aleksandrovem trgu pogledat, ali so Rusi res že tam. Topniški ogenj in bitka oklopnikov med Gdansko cesto in Ringbahnom sta ga spodila nazaj. V Radijskem domu je zvedel, da se mora Berlin braniti kar naprej.

Še nekaj dni se je držalo jedro mesta. Nato je zaslišal Fritzsche, z uhljem na dogorevajočem baterijskem sprejemniku, prek hamburškega oddajnika novico o Hitlerjevi smrti. Z državnim tajnikom Wernerjem

Po nevihti (Detajl umetniške fotografije Slavka Smoleja)

Neumannom iz propagandnega ministrstva je zdirjal proti vladni palači. Že je skoval svoj načrt. Berlin se mora takoj vdati. Ampak za zdaj se še ne upa kaj takega predlagati Bormannu.² Fritzsche hoče pri Bormannu samo doseči, da prenehajo brezumna dejanja. Glavo je stavil na kocko, ampak uspelo mu je spreobrniti Hitlerjevega najmočnejšega glavana.

Na vrtu pred fűhrerjevim bunkerjem, med zidovjem, počrnelim od dima, med bencinskimi sodi in izgorevajočimi tajnimi akti — ali kaj pač je? — skliče Bormann nekatere esesovce in jim zapove vpričo Fritzscheja:

»Werwolf³ je razpuščen. Ustaviti je treba vsakršno dejavnost Werwolfa in izvrševanje smrtnih obsodb.«

Fritzsche tava nazaj v propagandno ministrstvo. Ob enaindvajsetih bodo skušali vsi, ki še tiče v bunkerju vladne palače, prodreti na plano. Nato bo Fritzsche kot ministerialni direktor poslednji visoki vladni uradnik, ki bo ostal v glavnem mestu nemške države. Tak bo ponudil maršalu Georgiju Žukovu vdajo Berlina.

O svojem sklepu je obvestil nekatere lazarete, nekatere poveljniške bunkerje in vojne enote. Nato je napisal pismo sovjetskemu maršalu. Tolmač Junius z nemškega poročevalskega urada je prevedel pisanje na rusko.

Tedaj so se razpahnila vrata.

General Wilhelm Burgdorf, Hitlerjev poslednji pribočnik, je planil z bliskavimi očmi v kletni prostor.

»Kapitulirati hočete?« je nadrl Fritzscheja.

»Da,« je suho odgovoril ministerialni direktor.

»Tedaj vas moram ustreliti!« je zavreščal Burgdorf. »Fűhrer je prepovedal v svojem testamentu vsakršno vdajo. Boriti se je treba do zadnjega moža!«

»Mar tudi do poslednje žene?« je vprašal Fritzsche.

General je potegnil pištolo. Toda Fritzsche in neki radijski tehnik sta bila urnejša.

² Hitlerjev tajnik.

³ Organizacija nacističnih gverilcev, ki naj bi se bili kljub zmagi zaveznikov še naprej borili.

Planila sta nad Burgdorfa. Strel je odjeknil, odbil se je pošev od stropa. Z združenimi močmi sta izbuhala adjutanta skozi vrata.

Burgdorf se je skušal vrniti v vladno palačo. Spotoma pa je nameril pištolo nase in se ustrelil.

* * *

Ob 22. uri, 1. maja 1945, je državni tajnik v Hamburgu presenetil Nemčijo in svet s temle besedilom:

»Iz fűhrerjevega glavnega stana poročajo, da je naš fűhrer Adolf Hitler danes popoldne v svoji poveljniški postojanki v vladni palači, vojskujoč se do zadnjega diha zoper boljše vizem, padel za Nemčijo. Dne 30. aprila je fűhrer imenoval velikega admiralra Dönitza za svojega naslednika.«

Tragedija se spreminja v tragikomedijo.

* * *

Čas je, sprijazniti se s kapitulacijo. Dönitz je odposlal v glavni stan britanskega feldmaršala Montgomeryja pri Lűneburgu generalnega admiralra Hansa Georga von Friedeburga, generala Eberharda Kinzla, kontraadmirala Gerharda Wagnerja in še tri častnike.

Montgomery je sprejel ponudbo vdaje skoraj brez besede. Po pogodbi, ki jo je kmalu nato podpisal von Friedeburg, je 5. maja ob osmih zjutraj utihnilo orožje na vsem severnem prostoru.

Friedeburg je poletel dalje v Francijo in se začel pogajati v Reimsu z Eisenhowerjevim štabom. Kmalu nato je tja prispel tudi generalni polkovnik Jodl.

Drobčno dekletce, ki je še pozno zvečer tekalo po temačnih ulicah Reimsa, je slučajno zagledalo Jodla in njegovega spremljevalca pri poslopju obrtne šole, kjer je bil zavezniški glavni stan.

Dekletce je zbežalo in vreščalo: »Les Allemands! Les Allemands! Nemci so tu! Nemci so tu!«

Novica se je bliskovito razširila — dosti hitreje kakor uradne objave. Nemci so tu! — ampak to pot so lahko prišli samo zato, da bodo podpisali svoj poraz in mir v Evropi.

Iz otroških ust je svet najprej zvedel, da je konec šestletne stiske, razdejanja in smrti...

Naša velika pomlad

PRED PETNAJSTIMI LETI JE JUGOSLOVANSKIM NARODOM ZASIJALA SVOBODA, KI SO SI JO PRIBORILI POD VODSTVOM KOMUNISTIČNE PARTIJE.

BORCI JUGOSLOVANSKE ARMADE SO DO KONCA VZTRAJALI V KRVAVI BORBI — DOKLER NI ZADNJI

SOVRAŽNIK POLOŽIL PRED NJIMI OROŽJA. DO KONCA — TO POMENI DO 15. MAJA LETA 1945, KAJTI V SEVERNIH KRAJIH NAŠE DOMOVINE JE ŠELE TAKRAT UTIHNILO OROŽJE, ŠELE TAKRAT SO PRENEHALI BOJI S TOLPAMI NACISTOV IN NJIHOVIH POMOČ-

NIKOV. ZATO SLAVIMO PRI NAS DAN ZMAGE 15. MAJA, MEDTEM KO GA SLAVIJO V DRUGIH DEŽELAH PREJ — ŽE 9. MAJA.

PRISLUHNI MO SPOMINOM NA TISTE DNI, SPOMINOM NA NAŠO NAJLEPŠO POMLAD, NA VSTAJENJE NAŠE DOMOVINE.

Iz bojev za TRST

»To je bil moj najlepši Prvi maj«

Pripoveduje Leopold Caharija

TOVARIŠ Leopold Caharija-Pepe je bil načelnik štaba Gregorčičeve brigade. V dneh 25. in 26. aprila 1945 je ta brigada očistila Predmejo in Otlico nad Ajdovščino. Takoj nato je zasedla položaje na Čavnu do Krnice. Tam je dobila povelje, naj se odpravi na pohod proti Trstu. O tem borbenem pohodu pripoveduje tovariš Caharija naslednje:

»Ob novici, da gremo v borbo za Trst, smo hipoma pozabili na vse napore zadnje ofenzive. Čutili smo se kot pomlajeni. Zajelo nas je tako navdušenje, da je ni bilo zapreke, ki bi nas bila mogla zaustaviti. Po strmem pobočju Čavna se je brigada spustila v Vipavsko dolino. Kako lepo se je ta naš pohod uje-

mal s pesmijo, ki smo jo tolikokrat peli na mitingih in pohodih: »Brigade s hribov so se vsule kakor plaz...«

Pri pokvarjenem mostu v Batujah smo prekoračili reko Vipavo. Na poti so brigado ves čas nadlegovali četniki in ustaši. Vendar se z njimi nismo hoteli bojevati, ker smo imeli pred sabo važnejše naloge. Vedeli smo, da je tej sodrgi tako in tako odklenkalo. Tako smo prišli v Škrbino na Krasu, kjer smo en dan počivali. Iz Škrbine smo krenili v Komen in od tam v Gorjansko. Po celonočnem pohodu smo prišli v Repentabor. Že med pohodom je brigada dobila nalogo, da zasede položaje na cesti med Prosekom in Opčinami ter blokira staro in novo cesto Trst—Miramar, Trst—Prosek in istočasno železniško prog.

V jutranjih urah 29. aprila je brigada začela napadati nemške položaje med Opčinami in Prosekom pod železni-

ško postajo. Na tem kraju so Nemci postavili širok pas žičnih ovir, ki so brigadi zelo otežkočale napredovanje. Borci so si morali posamično utirati pot skozi nj. Prvi so se skozi ovire zrinili borci I. bataljona. Takoj so se razporedili in začeli streljati na Nemce. Vnela se je ostra borba. Nemci so kmalu spoznali, da jim grozi obkolitev, zato so začeli zapuščati položaje in se neorganizirano umikati proti Proseku. Na položajih so pustili veliko orožja, bomb in nabojev. Med plenom smo dobili tudi nekaj vreč bonbonov. Po večdnevnem napornem pohodu so nam bili ti bonboni edino okrepčilo...

Kmalu je bila brigada onstran žičnih ovir. Zasedla je položaje, ki jih je pod našim pritiskom pravkar zapustil sovražnik. Čeprav nas je sovražnik ves čas obstreljeval z brzostrelnimi topovi, smo prodirali naprej in dosegli hrib. Od tam smo zagledali morje,

Pred odločilnim bojem za Trst. Skupina višjih oficirjev JA na opazovalnem mestu

Trst in tik pod nami Barkovelje...

Tu smo! Nad našim morjem! Pod nami je Trst... Skoraj na doseg roke se je svetlikalo morje... In tam zraven mesto... Za trenutek smo pozabili na borbo in vsi prevzeti občudovali razsežno morsko ravan.

Po skriti stezi je prihitela kurirka in sporočila, da v Barkovljah ni več sovražnika. Temu sporočilu nismo vsi verjeli; kasneje se je izkazalo, da smo imeli prav. Kljub temu smo začeli prodirati navzdol ter kmalu zasedli položaje ob železnici ter stari in novi cesti. Proti večeru 29. aprila smo kljub neprestanemu obstreljevanju z barkovljanske obale prodrli v stari del Barkovelj in tam zavzeli položaje. V kratki borbi smo zajeli več Nemcev in domobrancev. Razorožili smo jih ter poslali na štab divizije. Na barkovljanski obali so Nemci medtem dobili ojačenje. Očividno so pripravljali protinapad, zato smo se — da ne bi imeli nepotrebnih izgub — pomaknili nazaj nad Barkovelje. Tam smo se ustavili in vso noč držali položaje.

Drugi dan, 30. aprila, smo ponovno jurišali na stari del Barkovelj in ga po ostri borbi ponovno zavzeli. V jurišu smo pobili večje število sovražnih vojakov. Sovražnik je ponoči

zbral na obali veliko število vojaštva. Slutil je našo nameru, da se bomo zjutraj skušali prebiti do morja. V barkovljanskem pristanišču je imel zbranih nekaj večjih ter več manjših ladij in čolnov. Očividno je na te ladje in čolne hotel vkrcati vojake, da bi se lahko umaknil našemu pritisku. Misli je, da bo nekaznovan pobegnil iz kraja, kjer je povzročil toliko grozot in razdejavanja.

Z novih položajev smo jurišali še na novi del Barkovelj. Sovražnik nas je hotel zadržati s protinapadom in je kar sipal na nas ogenj iz avtomatskega orožja. Zaman so bili njegovi napor. V nezadržanem zaletu smo osvobodili tudi novi del Barkovelj. Z minometi in vsem razpoložljivim orožjem smo obstreljevali njegove plovne objekte. Le nekaj večjih ladij je ušlo na odprto morje, vse ostale pa smo potopili. Z večjih ladij nas je sovražnik še nadalje obstreljeval. Šele ko so od nekod prileteli trije naši avioni in jih začeli bombardirati, so se umaknile v glavno lukso v Trstu.

Ostala je še močna nemška posadka v svetilniku. Uspehi prejšnjih jurišev so nas tako navdušili, da smo takoj začeli obkoljevati svetilnik. Posadka v tem gnezdu je kmalu spoznala, da bi bil vsak nadaljnji

odpor zaman. Ko smo se v hitrem jurišu bližali svetilniku, so Nemci izvesili belo zastavo — znak predaje. Zajeli smo okrog 40 sovražnikov in veliko zalogo raznovrstnega orožja.

Po zavzetju svetilnika so se razvile ostre poulične borbe, ki so trajale ves popoldan. Iz za vseh vogalov hiš so ropotali šarci. V ulici Udine je bil hudo ranjen komandir štabne patrole. Ne meneč se za ogenj iz sovražnega avtomatskega orožja, sem ga pobral in odnesel v hišo, kjer je bil štab brigade. Skupina Nemcev me je opazila in se pognala za mano. Tedaj se je od nekod prikazal komandant brigade, tovariš Tarzan. Z nekaj borci je brž udaril Nemcem v hrbet. Nekaj jih je na mestu obležalo, ostali pa so se z begom umaknili na trg pred novo železniško postajo.

Del brigade je od svetilnika prodiral proti Rojanu. Sovražnik se je postopoma umikal in ni nudi kakega večjega odpora. Borci Gregorčičeve brigade so se že v popoldanskih urah v Rojanu srečali z borci Kosovelove brigade, ki jo je vodil Karlo Maslo-Drago. Kosovelova brigada je na naši levi strani prodirala v Trst. V Rojanu je sovražnik zavzel položaje in se odločno upiral našemu napredovanju. Tu pa je bil vsak odpor zaman, kajti borci obeh brigad so bili preveč navdušeni nad zavestjo, da se borijo za Trst... Sovražnik se je znašel v neprekinjenem obroču, ki so ga borci obeh brigad vedno bolj stiskali. Proti večeru je bila v vrstah sovražnikov že tako huda zmeda, da so se v skupinah predajali. Esesovci so z zadnjimi sredstvi skušali zadržati polom. V hrbet so streljali svoje vojake. To je povzročalo še večjo zmedo in paniko. Tisto noč smo zajeli ogromno število ujetnikov.»

»Partizanski dnevnik« z dne 1. maja 1945 je v zadnji številki na prvi strani poročal naslednje:

»Beograd, 30. aprila: Izredno vojno poročilo Generalštaba Jugoslovanske armade.

Junaške čete Jugoslovanske armade so vkorakale v Trst.

Po težkih borbah z močnimi sovražnimi silami so naše čete prebile silno utrjene sovražne položaje in prodrlle v mesto Trst, kjer naše pehotne in tankovske enote vodijo ogrožene poulične borbe...

Zaman so nemški in italijanski fašisti pošiljali močne sile, da bi zadržali ofenzivo naših čet za osvoboditev naših bratov v Trstu, Slovenskem Primorju, Istri in Gorici...

Tovariš Caharija se takole spominja zadnjih borb:

»Proti jutru dne 1. maja 1945 smo prodrli na trg pred novo železniško postajo in jo zavzeli. Od tam smo prodirali ob obali proti trgu Unità. Lovili in razoroževali smo posamezne nemške vojake, ki so se bili poskrili po hišah v upanju, da se nam bodo izmuznili.

V borbah za Trst je naša brigada izgubila dva bataljonska komandanta in večje število borcev.

Naj za zaključek zapišemo še tole: Tovariš Caharija je iz Nabrežine pri Trstu. Že leta 1928 se je moral umakniti iz svojega rojstnega kraja, ker so ga fašisti začeli preganjati. Na vprašanje, s kakšnimi občutki je pomagal pri osvobajanju

Prizor iz pouličnih bojev za osvoboditev Trsta

Trsta in svojega rojstnega kraja, je odgovoril:

»Po dolgih letih borbe proti fašizmu na raznih frontah v Evropi in drugod sem spet videl in čutil lepoto naše domače obale. Bil je to po sedemnajstih letih — z borbo priporjeni moj najlepši 1. maj.«

druge begunce, ki so drli skozi Ljubljano proti Koroški...

Kake tri tedne pred koncem vojne smo natisnili v Blasnikovi tiskarni, kjer sem bil takrat zaposlen, na desettisoče slovenskih in rdečih zastavic. Hranili smo jih kar sredi tiskarne v velikem kupu, čeprav bi nas lahko stalo glavo, če bi jih sovražniki odkrili. Natisnili smo tudi proglas »Ljubljana pozdravlja« in slike maršala Tita. Slike in proglas je izdelal akademski sli-

V LJUBLJANI

»Kako težko smo čakali«

Pripoveduje Cene Jeršek

KAKO SO borci JA osvobodili Ljubljano in vkorakali vanjo in kako jih je sprejela kot ozaljšana nevesta — o tem smo že mnogo slišali in brali. Zato objavljamo to pot doživetja enega izmed tistih nešteti Ljubljančanov, ki so se kljub sovražnemu terorju že precej časa pred majem 1945 pripravljali na sprejem osvoboditeljev. To je tovariš Cene Jeršek, uslužbenec Zavoda »Borec«. Takole nam je pripovedoval:

Z DRUŽINO sem stanoval — kot se zdaj — v svoji hiši na Opekarski cesti. Nestrpno smo pričakovali prihoda naše vojske. Vedeli smo, kako se razvijajo dogodki na bojiščih, videli smo belogardistične in

Prizor ob prihodu osvoboditeljev v Ljubljano

Eden najprisrčnejših prizorov ob osvoboditvi: srečanje komandanta z otrokom

kar Evgen Sajovic v moji kmečki sobi. Za vzorec je imel dve fotografiji, ki sem ju našel — prvo pri nekem poštnem uradniku, drugo pa v neki zavezniški ilustrirani reviji.

Kak teden dni pred prihodom naših v Ljubljano sem prejel rokopise za slavnostno številko »Slovenskega poročevalca«. Prispevke so napisali naši književniki in pesniki — Oton Zupančič, Josip Ribičič, Kobler in drugi.

Zvečer 7. maja smo začeli rokopise staviti. To sta delala v nočnih urah za zatemnjenimi okni strojna stavca Ivan Stresen in Lipe Kolman iz Zadrugne tiskarne. Lipeta sem naprosil, naj pride pomagat in se je rad odzval. Ker pa

je bilo gradivo obširno, nista mogla vsega postaviti in sta delo nadaljevala še v noči od 8. na 9. maj.

Domobranske patrulje so hodile po cesti in vseppek streljale na ljudi, ki niso bili po policijski uri v stanovanjih. Na Opekarski cesti so se igrali otroci. Domobranci so tudi nanje začeli streljati. Streljali so tudi na nekega soseda, ki je delal na vrtu. Zdaj sem videl, da je postalo nevarno. Zlezal sem na podstrešje, privzdignil opeko in gledal, kaj se godi zunaj. Z Gradu so streljali topovi nekam proti Škofljici. Tudi baterija ob Cesti dveh cesarjev je streljala proti Dolenjski. Patrulje so še vedno križarile.

Od nekod se je prikazala popolnoma pijana patrulja domobrancev. Eden izmed njih je kar po tleh vlačil za seboj kolo. Opotekali so se in se pogovarjali, da morajo minirati Karlovški most. Na Bregu in Prulah so se pripravljali za odhod zadnji vozovi z begunci.

Okoli desete ali enajste ure sem zagledal plamen na Gradu. Topovi so umolknili, domobranci so zažgali neko barako. Kmalu zatem sem zagledal ogenj tudi na gorenjski strani, menda na starem velesejmu. Zdaj sem vedel, da že minevajo zadnji trenutki suženjstva. Odšel sem v stanovanje. Vso noč nismo mogli spati. Pogovarjali smo se o svobodi, ki je trkala na duri.

Nekako o pol šestih zjutraj se je pripeljal po Opekarski cesti moj brat s kolesom in na ves glas zakričal pod mojim oknom: »Partizani marširajo po Tržaški cesti v mesto!« Odprl sem okno in zakričal na ves glas: »Konec je vojske!« Ljudje so drli na cesto, nastalo je nepopisno veselje.

Spet sem zasedel kolo in se odpeljal v tiskarno. V tekst sem vstavil samo prava imena avtorjev člankov, nato pa smo stavek zlomili in ga dali v rotacijo. Nekako ob osmih smo prve številke »Slovenskega poročevalca« že odnesli v štab, ki je bil v sedanji Čopovi ulici v nekdanji Košakovi gostilni.

MARIBOR

»Mesto je bilo podobno ranjencu ...«

Pripovedujejo Jože Gričar, Pavel Baloh, Milena Bokša, Mica Rok in Olga Lončar.

PET PRIČ dogajanja iz tistih dni se je zbralo v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru in pripovedovalo svoje spomine: Jože Gričar-Metog, 1945. leta sekretar Okrožnega komiteja KPS Maribor; Pavel Baloh-Peter, 1945. leta član Okrožnega komiteja KPS Maribor; Milena Bokša-Boža, leta 1945 članica Okrožnega komiteja SKOJ za Maribor; Mica Rok, l. 1945 članica okrož-

nega komiteja KPS Maribor, Olga Lončar-Cerin, 1945 članica Okrajnega komiteja KPS Maribor-desni breg.

Zastavljeno jim je bilo vprašanje: Kaj ste doživeli ob osvoboditvi?

Jože Gričar je pripovedoval, kako so kmalu po osvoboditvi Beograda odšli okrožni aktivisti in člani Okrožja v posamezne okraje in pomagali pri pripravi za prevzem oblasti.

In potem zadnji tedni na Pohorju, veliko zborovanje aktivistov nad Planico, inštruktaž ilegalcev, ki so prihajali iz Maribora po navodila, sestanki z Jožetom Stvarnikom — Zvonimirom in Roziko Bohinc, ki sta kot voditelja osvobodilnega gibanja vztrajala v Mariboru v najhujšem obdobju pred osvoboditvijo in doprinesla velik delež ob prevzemu oblasti.

Poslednji dnevi borbe. Nemške horde so preplavile obronke Pohorja, ob umiku so se hotele tukaj vkopati, bile so nevarne. Tako je malo manjkalo, da se ni tragično končala seja Okrajnega komiteja Maribor-desni breg nad Planico. V zadnjem hipu se je tovarišem posrečil umik. Znana štajerska partizanka Diana — Kasperjeva Tilčka, ki je nedavno pred tem pobegnila iz nemškega taborišča, še ni bila dovolj pri močeh za pohod, pa se je kar v tisti hiši preoblekla v kmečko dekle, in ko so prišli Nemci, je opravljala hišna dela.

Noč v bregovih nad Planico, vsepovsod Nemci; člani komiteja obkoljeni. Nemške granate so se razletavale v bližini. Jože Gričar živo opisuje tisto noč, ki jo je sodoživljal s člani Okrajnega komiteja. Nato zjutraj pohod proti Rušam. Med potjo zaseda.

Zadnji dnevi pred svobodo! Veliko zborovanje v prisotnosti članov Oblastnega komiteja KPS, aktivisti z desne strani Drave, iz Maribora, Slovenske Bistrice, Poljčan, z Dravskega polja, iz Ruš. Osnovna točka zborovanja: prevzem oblasti.

In potem zadnja seja Okrožnega komiteja tik pred odhodom v dolino. Ena osnovnih nalog: zaustaviti in razorožiti okupatorjeve enote, ki so se

pod Pohorjem valile proti severu.

O tem pa je povedala največ Mica Rokova.

Njeno pripovedovanje je seglo v čas, ko ji je Okrožni komite poveril skrb za promet. Njena poglobitvena naloga je bila, organizirati upravni aparat na železniški progi Celje—Maribor, ki naj bi ob osvoboditvi postaje prevzel promet.

Mica Rokova se je lotila dela. Povezala se je preko postaje v Račah s tovariši Pšeničnikom, Varogo in Grando. Ti so organizirali nov upravni aparat. O tem, kako tečejo priprave za prevzem prometa, se je v tistih dneh na sestanku s Pšeničnikom prepričal celo sam sekretar Oblastnega komiteja KPS Sergej Kraigher.

Nato je napočil zadnji dan pred osvoboditvijo. Treba je bilo v dolino.

Mica Rokova je najprej obiskala kmeta Pernata, s katerim je bila povezana, nato pa je odšla s štirimi ali petimi tovariši v dolino. Spotoma so Nemcem zaplenili luksuzni avto in se odpeljali v Rače. Med vožnjo so kričali: »Konec vojne je! Zvečer vsi na miting na Gmajno!«

Zvečer se je res zbrala velika množica; Mica Rokova je govorila na mitingu, nagovarjala je ljudi, naj napadejo postajo, vendar je bilo moč za-

četi akcijo šele naslednje jutro.

Tu doseže pripovedovanje Mice Rokove svoj vrh. Čuje se neverjetno, kako je odšla pešica ljudi na postajo, kako je Mica Rokova sama ustavila derezino s predhodnico nemškega transporta, kako je Nemce prepričevala, da mora ves transport oddati orožje, ker da so partizanske brigade in Rdeča armada že v Mariboru, in da bodo vsi, ki bodo prišli z orožjem v Maribor, pobiti. Mica Rokova je nastopila v imenu dveh partizanskih brigad, ki naj bi bili razporejeni okrog postaje, bilo pa je tam vsega pet, šest borcev.

In glej — pogumu in znajdljivosti enega samega človeka se je posrečilo razorožiti na tisoče sovražnikov. Orožje se je nakopičilo v Račah, da so ga pozneje s kamioni odvažali. Ob postaji ni bilo več prostora, pa so morali odpreti skladišča opekarne. Orožje so oddali Nemci in Italijani, medtem ko z ustaši ni šlo gladko. Pa se je končno tudi to posrečilo.

Dejanje pešice ljudi je morada preprečilo v Mariboru veliko nesrečo. Kdo ve, če umikajoče se horde ne bi mesta razdejale, tako pa so — demoralizirane, brez orožja — hitro pobrale šila in kopita.

Zivo in neposredno je pripovedovanje Mice Rokove o tem, kako je še isti dan pri-

Množično zborovanje v Mariboru — prve dni po osvoboditvi

spela v Maribor. Z avtomobilom. Mesto je bilo prazno, ceste mrtve. In spet je šla v Rače in v Maribor kot zastopnica Okrožnega komiteja Partije, vtem pa se je že srečala z Bolgari in Rusi.

Kdo pa je bil prvi v Mariboru?

»Menda smo bili mi, ki smo prišli s Kozjaka,« pripoveduje Pavel Baloh. Štirinajst dni pred osvoboditvijo je prišel kot zastopnik Okrožnega komiteja na Kozjak, kjer sta s tov. Francem Zalaznikom-Leonom »pripravljala osvoboditev«. Tudi na Kozjaku je bilo v zadnjih dneh pred osvoboditvijo veliko zborovanje aktivistov, in sicer na Tojzlovem vrhu. Bilo pa je tam tako rekoč že osvobojeno ozemlje in že dva, tri dni pred koncem vojne svečano razpeloženje. Prvi maj je oznanil velik kres, ki pa je povzročil zadnjo nemško »hajko«.

Dan osvoboditve se je Balohu globoko vtisnil v spomin. Posamezne partizanske skupine, ki so se že zarana približale mestu. Pohod iz Kamnice proti Mariboru. Kurir, ki naj bi poiskal Roziko Bohinčevo, pa ga zaradi nestrpnosti ni bilo mogoče dočakati. Ljudje se pridružujejo skupini, ki se bliža mestu, čeprav položaj še ni razčiščen. In potem nekaj na hitro oboroženih ljudi, ki patrolirajo, nekaj godbenikov, ki zaigrajo, in nekaj šopkov rož — partizanov v pozdrav.

Prvo zborovanje na dvorišču sedanjega okraja, prvi govor zastopnika ljudske oblasti. Mesto pa na pol prazno, žalostno, porušeno, izmučeno. Mesto, ki osvoboditeljev ni sprejelo s slavoloki, temveč z znaki trpljenja, z junaštvom svoje preteklosti, s krvjo talcev. To so bili prvi koraki hudo ranjenega človeka, ki z jecljivočimi, tihimi besedami po dolgem molku zopet spregovoril. Ljudje se iščejo, zastopniki posameznih oblastnih organov uradujejo vsak na svojem koncu, v Mariborski tiskarni izide letak o svobodi, za katerega je napisal besedilo profesor Baš, sovjetski general Tolbuhin se sestaja z zastopniki partizanov. Kdo bi

mogel opisati, kaj vse se je takrat dogajalo!

Tudi Milena Bokša živo pripoveduje spomine na tiste dni.

Prihod v Maribor. Proti večeru so ulice polne partizanov in vojakov Rdeče armade in Bolgarov. Prva noč v mestu, noč brez spanja, delo, pisalni stroji nenehno ropočajo, treba je pisati odredbe, osnovna navodila za vzpostavitev normalnega življenja v mestu.

Iz pripovedovanja vseh petih se močno in izrazito dviga vtis ob prihodu v mesto. Pravih besed pa le nihče izmed njih ne najde. Premočna so bila vsa ta doživetja, preživo so pretresla človeka. Morda je svoja čustva najneposredneje izpovedal Jože Gričar, ki se je spomnil, kako lep dan je bil takrat, kako je bilo človeku, ko se je po štirih letih ilegale legalno pripeljal v Maribor.

NA GORENJSKEM

»Ustavili smo 12 vlakov«

Pripoveduje Franc Sodja-Gašper

ZADNJE DNI pred osvoboditvijo smo bili na Jamniku nad Kropo. 8. maja nas je prišel iskat kurir z obvestilom, naj gremo takoj v dolino in naj poskusimo zadržati nemške transporte, ki se pomikajo

po železnici proti Jesenicam. Zbralo se nas je kakih 40 — terencev, kurirjev in pripadnikov Ozne. Udarili smo proti Otočam.

Že prej so imeli terenci zvezo z načelnikom železniške postaje v Otočah, ki je bil Slovenec. Sporočil nam je, da je Nemcev in domobrancev 12 vlakov. Prvi vlak je obtičal na progi proti Radovljici, ker mu je zmanjkalo vode; ostali ga niso mogli prehiteti. Načelniku smo ukazali, naj pokvari črpalke za vodo, se izgovori, da je vode zmanjkalo, ali pa reče kaj podobnega, samo da ne bodo mogli transporti naprej. Pričakovali smo enote IV. armade, ki so prodirale proti Gorenjski.

Skupno z neko članico komiteja, ki je znala nemški, sem se šel pogajat z Nemci, da bi se nam vdali. Poveljnik prvega vlaka je privolil v vdajo in zaprosil za nekaj ur odloga, češ da bo obvestil še ostale poveljnike. Nenadoma pa smo opazili, da Nemci obračajo topove proti gozdovom. Njihovemu poveljniku smo bili namreč rekli, da so na obeh straneh proge gozdovi polni partizanov.

Z daljnogledi smo gledali vlake. Opazili smo, kako sta dva vojaka odšla v neko hišo ob progi. Stopili smo dol in zagledali poveljnika prvega vlaka in nekega vojaka. Razorožili smo ju, čeprav sta se hote-

Člani Narodne zaščite v Kranju zbirajo odvrženo orožje

Tako so sprejeli osvoboditeljke v Kranju

la upreti. Tačas so iz vlaka izstopili domobranci in jo peš mahnili proti Brezjam in Tržiču z namenom, priti čez ljubeljski prelaz. Nemci so od kmetov zahtevali črpalke za gnojnico, da bi napolnili tender z vodo iz Save.

Stražili smo vso noč, devetega okoli enajstih dopoldne pa nas je prišel iskat kurir. Morali smo takoj v Kranj, ki je bil medtem že osvobojen. Zajahali smo bosenske konjičke in odjahali mimo Dobrave v Nemilje. Vse vasi so bile na nogah, ljudje so kar noreli od veselja nad zmago.

V Nemiljah so nas čakali osebni avtomobili, ki so nas po stranskih cestah odpeljali v Kranj. Po glavnih cestah so se valile kolone IV. armade, ki so obkolile in zajele Nemce v tistih 12 vlakih okoli Otoč. Šlo je precej težko in je boj trajal nekaj ur.

Še dolgo mi bo ostala v spominu pot v Kranj. Avto, v katerem sem se peljal, je bil ves zasut s cvetjem. Vozili smo po samem cvetju, vsi ljudje so bili ob cesti, vsi so kričali, vzdikali in mahali z rokami, kar Gorenjci redkokdaj delamo...

V TRŽIČU

»Na Ljubeljski cesti je bila nepopisna zmešnjava«

Po pripovedovanju očitidcev napisal Mile Pavlin

PRVE DNI maja 1945 v Tržiču... Kolone prašnih avtomobilov, ki drviyo od Kranja, so vedno bolj pogoste. Vsi vedo, da se skokoma bliža konec dolge in krvave vojne. Fašistom raznih barv se mudi iz Jugoslavije...

Devetega maja zjutraj se je zvedelo, da je Nemčija kapitulirala. Po okoliških hribih se pojavljajo manjše skupine terencev, kurirjev in borcev Kokrškega odreda. V Tržiču pa je nepopisna zmešnjava in gneča. Cesta v ozki dolini je

preplavljena z vozili vseh vrst. Nemci, četniki, ustaši, domobranci, kmetje, ženske, otroci, vojaki, duhovniki... Prerivajo se in prepirajo, si grozijo z orožjem, očitajo drug drugemu, da jih je zapeljal. Od Pristave do Podljubelja, čez njive in travnike se gnetejo begunci, obupani in sovražni do sotrpinov in prebivalcev. V gneči se vrežejo nemški tanki in avtomobili, polni zelene drhali, ki brez usmiljenja gazi bedno, zbegano množico, jo tepe in suje, grozi z orožjem in tudi strelja, če ne gre drugače. Nad dolino se meša kričanje tiso-

čev grl. Nihče več ne govori mirno in spodobno, samo vpijejo drug na drugega. S hribov pokajo strelji, svinčenke z zoprnim švistom letijo v gnečo. Množica se ne zmeni za mrtve in ranjene. Brezobzirno jih pomendra ali pa jih vrže v jarek ob cesti.

Nekaj stotin ljudi je ubralo drugo pot. Bivši interniranci v cebrastih oblekah se vračajo domov. Srečavajo begunce, ki so jezni, krvoločni in obupani. Nekaj žrtev sovraštva obleži na cesti. Preživeli so strahote v uničevalnih taboriščih, na pragu domovine pa jih je zadela smrt iz rok rojakov. Mnogo internirancev so poskrili domačini, jih preoblekli in po skritih poteh poslali dalje.

V neko hišo ob poti je vstopil nemški oficir, ves prašen, umazan in raztrgan. S suhimi, od prahu razjedenimi ustnicami je prosil vode... Potem je obupan, z glavo v dlaneh sedel na obcestni kamen. Potožil je svoje gorje: blizu Berlina ima ženo in otroke. Ali jih bo še kdaj videl? Hudo je razočaran. Do konca je verjel, da bodo Nemci s tajnim orožjem v zadnjem hipu obrnili kolo vojne sreče in zmagali. Zdaj je tudi to upanje propadlo.

Na kmečkih vozeh sedijo sredi svežnjev in zabojev cele kmečke družine. Za njimi je pot iz Dolenjske in Notranjske, potikanje po skednjih in po hlevih. Otroci jokajo, starci si brišejo oči. Zapustili so domačije, zemljo očetov...

»Partizani koljejo vse po vrsti, režejo ljudem nosove in uhlje, požigajo in posiljujejo,« pripoveduje stara pobožna žena z velikim molitvenikom v rokah. »Sej so gaspud rjakl', pol' je že rejsl'«

Postaren kmet pripoveduje, kako je zažgal svojo hišo, da je ne bi dobili komunisti. Upa, da se bodo domobranci čez nekaj tednov zmagoslavno vrnili v domovino. Na Koroškem, pravi, jih čaka močna vojska kralja Petra. Samo naproti ji gredo, da jih bo več in da bodo bolj močni. »Ko se vrne-mo, bomo vse, ki ste ostali, pobili,« je še zagrozil kmet in odšel proti Ljubelju.

V gručo begunciev zapelje črn Mercedes, poln rejenih duhovnikov. Ljudje se preri-

V Tržiču so sovražniki pred begom opustošili tovarne

Slika nepopisne zmede v Tržiču ob begu sovražne drhali

Prizor na cesti med Kranjem in Tržičem

vajo, pehajo, se skušajo umakniti, pa ne gre. Nikjer več ni prostora, avto pa sili naprej in se zaganja v ljudi. Vname se žolčen prepir. Nekdo očita duhovnikom:

»Farji ste na zapeljali, zdaj pa nas puščate na cedilu.«

Grožnje, nato udarci, suvanje. Množica šumi kot osji mehur.

»Dokler ste nas potrebovali, smo vam bili dobri, zdaj nas pa tepete in nas hočete povoziti!« kriči prileten možak in stiska pesti.

»Reši naj se, kdor se more in kakor ve in zna,« odgovarja debeluh iz avta.

Šofer požene proti Ljubelju, toda množica mu spet zajezi pot.

V množici ni nobenega sledu o organizaciji, nobenega tovarništva, nobene pomoči. Vsak dela zase, vsak misli samo nase in kvečjemu na sorodnike. Le manjše vojaške enote še držijo skupaj in se z nepopisno surovostjo prebijajo dalje, se borijo za prostor in vsak grizljaj, pretepajo domačine in krađejo vsevprek.

Sovražna tolpa vdere v tovarno »Peko«, začne razgrajati in krasti čevlje, razbije pohištvo, okna, stroje. Čevlje na ramo in hajdi dalje. Star delavec skuša braniti tovarno pred popolnim uničenjem. »Nikar ne razbijajte strojev, saj jih bomo še vsi skupaj potrebovali, ko se vrnete s Koroškega,« skuša preslepiti in potolažiti drhal. Komaj se je rešil, da ga niso ustrelili.

Beguncem se že dozdeva, da so jih tudi to pot opeharili, da jih na Koroškem ne čakajo polki vojske kralja Petra, ampak bodeča žica angleških in ameriških taborišč. Nikoli več se ne bodo vrnili, razen ske-sanih posameznikov, ki so pravočasno spoznali, da so jih gospodje spet potegnili za nos, ko so jim pripovedovali o grozodejstvih partizanov...

Nenadoma se razleže po Tržiču in okolici še strahotnejše tuljenje. Množica začne divje bežati, ceste se zajezijo. Vozovi se prevračajo, vozniki izprežejo konje, če še utegnejo, če jih podivjana množica ne potegne za seboj, pomendra in odrine. Begunci odmetavajo

svežnje, kovčke. Brezglavi beg se ne konča na Ljubeljski cesti, ampak se nadaljuje po senožetih in skalovju.

Kaj se je zgodilo, zakaj je množica pobesnela v svojem nagonu samoohranitve? Nekdo je prinesel vest, da so partizani že v Kranju in da prodirajo s tanki proti Tržiču...

Jutro 12. maja. Po cestah, travnikih in njivah ležijo kupi zavržene opreme, nahrbtniki, orožje, hrana, čevlji, obleka, razbiti vozovi. Konji in živina blodijo brez lastnikov sredi tega opustošenja. Tovarna »Peko« je taka, ko da je v njej divjala povodenj. Kakšno opustošenje... Po dvorišču so razmetani neparni čevlji in ostanki zabojev, orodja in usnja. Veletok beguncev je izginil...

V Tržič je vkorakala Jugoslovska armada.

KOROŠKA

»Do konca smo vztrajali«

*Pripovedujeta Ivan Janžekovič
in Rado Lipičar*

TEŽKO ga je bilo pripraviti do pogovora; ko pa mu je stekla beseda se je razživel.

Da ga predstavimo: Ivan Janžekovič-Ivo, ob koncu vojne komisar Koroškega odreda. Takole je pripovedoval:

»Kakšno je bilo veselje, ko se je med borci raznesla vest o brezpogojni kapitulaciji Nemčije! Konec vojne, pomirjenje po vsem svetu, nič več pokanja pušk, nič več umiranja, povratek domov!

Toda... pri nas ni bilo še konca. Po vsej Evropi so prenehali boji, na koščku slovenske zemlje pa je še naprej pokalo, kakor da ni res tisto, česar so bile polne vse radijske postaje. Izpostavljati smo se morali blaznim poskusom nemških enot, ki so se valile z juga in se skušale prebiti čim globlje v notranjost Avstrije. Razumljivo je bilo, da je v vsakem izmed nas plal čut samoohranitve. Prebili smo dolgotrajno vojno, pa bi vsi radi živi izšli iz pekla. Toda močnejša od tega čuta je bila v nas zavest dolžnosti, zato smo vztrajali na svojih polo-

žajih do konca in izvrševali naloge.

Naša enota je morala prodirati proti Borovljam, tam zaježiti dotok umikajočih se nemških divizij in jih razorožiti. Ko bi bila ta naloga opravljena, pa naj bi se odpravili na pot proti Celovcu. Takšno je bilo povelje štaba IV. operativne cone.

Da za nas še ni konca vojne, čeprav je bila objavljena kapitulacija Nemčije, smo lahko ugotovili takoj na začetku svojega pohoda. Žandarmerijska posadka (250 mož) v Sealah sploh ni hotela nič slišati

Ob osvoboditvi na Koroškem: slovenska deklica pripenja ofircirju Jugoslovanske armade šopek na prsi

o predaji. Šele po večurni borbi so v postojanki prišli do spoznanja, da je borba nesmiselna.

Ko smo prispeli v Borovlje, smo takoj zavzeli položaje, s katerimi smo zaprli dostop proti Celovcu. Z nami je bil tudi Kokrški odred. Nemške divizije, ki so prihajale preko Ljubelja, so trčile ob nas. Bile so izvrstno opremljene, imele so še vse težko orožje. In vendar smo eno divizijo razorožili, pol druge tudi, preostala polovica druge in tretja pa sta se uprli. Razvila se je pravcata fronta... Bilo je to menda dvanajstega, trinajstega in štirinajstega maja. Imeli smo hude izgube. Samo iz našega odreda je padlo 37 borcev...

Nekateri od teh ljudi so prebili najhujše borbe na Dolenjskem in na Štajerskem. Hude izgube je tedaj utrpela tudi Avstrijska četa, ki je bila v našem sklopu.

RAZOČARANJE

Veliko razočaranje za nas je bilo, da nam niso zavezniki prišli na pomoč. Ko je bil nemški pritisk že prehud, smo jih prosili, da nas v borbi podprejo. V celovski kotlini so imeli tedaj zbrane velike vojaške sile, nam pa so na borovelske položaje poslali v pomoč en sam tank, ki je pač

bolj simbolično posegel v borbo, medtem ko so naši fantje sami krvaveli. Tako smo morali končno popustiti, nemške enote so si izsilile prehod preko dravskega mostu.

Teh borb pa je bilo potem konec, tudi mi smo krenili naprej, in nepopisno je bilo naše veselje, ko smo vkorakali v Celovec. Prebivalstvo nas je zlasti v vaseh prisrčno sprejemalo.

PRETRESLJIVA USODA PARTIZANA ŠTEFA

V tistih dneh se je dopolnila tudi pretresljiva usoda starega koroškega partizana Trbovska-Štefa. Drugi bataljon našega odreda je prodiral preko Šmarjete proti Bo-

rovljam, naš prvi in tretji bataljon pa sta se pribejala na drugi strani Obirja. Bil sem pri drugem bataljonu, katerega mu je pripadal tudi Štef. Spotoma smo postavili zasedo in nanjo je naletel nemški oklopni avtomobil z višjimi oficirji. Ko smo jih prijeli, so govorili, da jih kot parlamentarce pošilja IV. operativna cona v Borovljah na pogajanje s tamkajšnjimi enotami, ki naj bi se predale. In smo jim verjeli, saj je to vendar že bilo po oficialnem koncu vojne. Štef in eden izmed kurirjev sta prisledla k Nemcem, da bi z njimi kot prva ob naših ljudi prišla v Borovlje in prisostvovala pogajanjem.

Pozneje smo zvedeli vse, kar se je zgodilo v Borovljah. Oklopni avto z Nemci se je pripeljal v Borovlje in se ustavil pred neko kavarno ali gostilno, v kateri naj bi bil sedež nemške komande. Najprej so stopili v vežo trije Nemci, za njimi Štef, za Štefom pa četrti Nemec, ki mu je kot zadnji sledil kurir. Ko so bili že vsi v hiši, je nemški oficir za Štefom potegnil pištolo in ga zahrbtno ustrelil v glavo. Kurir se je brž znašel, začel skoraj istočasno streljati, razbil okno, skočil na dvorišče in se tam skril med hišami. Naslednji dan se mu je posrečilo prebiti se nazaj do naših enot.

Težko je razumljivo, kako je mogel biti človek tako lakoveren, toda v tisti psihozi ob kraju vojne se je zgodilo marsikaj, kar zdaj zveni neverjetno.

In še je tekел pogovor o zadnjih dneh vojne, o grozodejstvih, ki jih je povzročal umikajoči se okupator, o partizankah, ki jih je pobil in obesil za pete. Tiha žalost zveni iz pripovedovanja: škoda ljudi, ki so morali umreti v dneh, ko se je vsa Evropa že radovala ob zmagovalstvu miru...

Rado Lipičar pa je takole pripovedoval:

Prve dni maja 1945 sem bil v 1. bataljonu Koroškega odreda. Zadrževali smo se na severnem pobočju Karavank. Dva dni po osvoboditvi begunjskih zaporov nam je prišel na pomoč bataljon Kokr-

škega odreda in odšli smo v dolino. Naš cilj: napasti in zavzeti Bistrico v Rožu in tako onemogočiti nacistom umik po železnici.

Bistrica je bila močno utrjena s številnimi bunkerji. Nemci so se nekaj časa trmasto in žilavo upirali, sredi noči pa so nenadoma izginili. Najbrž so zvedeli za kapitulacijo in se umaknili proti severu. Še ponoči smo prišli v vas in jo zasedli. Takoj smo ustanovili vaško zaščito.

Kmalu zatem si je nacistični oklopni vlak hotel izsiliti pot proti Celovcu. Komandant vlaka se je zvezal z nami po telefonu in nam grozil, da nas bo zmel v prah, če mu ne dovolimo prehoda, da bo razrušil Bistrico in nas vse pobil. Našteval je, koliko topov in mitraljezov ima. Odgovorili smo mu, da lahko pride, da se ga nič ne bojimo in da mu bomo pripravili »dostojen« sprejem... Potem se je premislil in svoje grožnje ni niti poskušal uresničiti. Drugače je noč potekla mirno, domačini so nas lepo sprejeli.

Zjutraj smo našli nekaj železničarjev, stroj in vagone, ter sestavili vlak. Z njim smo se odpravili v Celovec. Ko smo se izkrkali na železniški postaji, so nas nemški vojaki začuden spravešali, kdo da smo. Vse polno jih je bilo na postaji, ker so imeli v mestu ogromen vojaški zaledni aparat. Nekam za malo se mi je zdelo, da ne vedo za nas. Začeli smo jih razoroževati.

Kakor hitro smo razorožili vse oborožence na železniški postaji, smo odšli po glavni ulici proti središču mesta. Kmalu pa nam je pripeljal naproti zavezniški tank. Zavezniki so namreč 4 ure pred nami prišli v Celovec. Oficir v tanku je zahteval, naj se ustavimo, na nas so uperili top in mitraljeze. Poslali smo tri naše oficirje v zavezniški štab na pogajanja. Po večurnem čakanju so nam odredili za bivališče Jezuitsko vojašnico, ki je bila močno porušena. Prepovedali so nam razoroževati nacistične vojake. Trije naši tovariši se niso držali ukazov, zato jih je vojaška policija zaprla in komaj smo jih rešili. V mestu je kar mrgolelo vojaš-

tva. Nemci, vlasovci, četniki, domobranci, ustaši in kdo ve kakšni vojaki še, do zob oboroženi, so se sprehajali po cestah, mi pa smo jih morali gledati. Med njimi so hodili zavezniški vojni policisti, prav tako do zob oboroženi. Zavezniški vojaki pa so se prosto gibali sredi množic včerajšnjih sovražnikov, oblečeni v kratke hlače in srajce ter brez orožja. V nekem hotelu ob manjšem trgu smo videli sredi uniform tudi gručo črnih talarjev. Tam je bil škof Rožman s skupino svojih pajdašev. Stražili so jih do zob oboroženi domobranci. Zgodilo se je, da smo sedeli v neki kavarni za eno mizo mi, za drugo četniki, za tretjo Nemci, za četrto vlasovci, za peto domobranci, za šesto Angleži itd. Sreballi smo črno kavo, v rokah smo imeli brzostrelke, a nismo mogli nič drugega kakor to, da smo se grdo gledali. Civilisti pa so nas tudi v Celovcu lepo sprejeli.

Iz Celovca sem se vrnil na boroveljski most, kjer so naši razoroževali Nemce in druge sovražnike, ki so se valili čez ljubeljski prelaz. Po cesti od Borovelj proti Celovcu se je pomikala neprekinjena kolona vseh vrst vozil in vojaštva. Ustavljali smo jih pred mostom. Vse, kar se je bojevalo proti nam, je bilo tam zbrano. Nas je bilo malo; imeli smo sicer dosti mitraljezov in štiricevni brzostrelni protiletalski top, toda slabe položaje. Sovražnikov je kar mrgolelo na vzpetinah nad Borovljami. Skrivali so se v gozdu in se pripravljali na proboj. Tam je bil tudi del divizije »Prinz Eugen«, in domobranski bataljon Vuka Rupnika iz Ljubljane, kot smo kasneje slišali.

Napadli so nas z vso silo. Nikoli prej nisem slišal takega pokanja kot tisti dan. Počasi smo se umikali proti mostu, nato pa na severni breg Drave. Toda na mostu je padlo skoraj 80 naših. Šli smo prositi pomoči na zavezniško poveljstvo. Odgovorili so nam, da ponoči ne pojdejo nikamor. Zjutraj so poslali avto z nekaj oficirji in po kratkem pogajanju so se sovražniki vseh vrst Angležem mirno pustili razorožiti, toda na severnem bregu Drave.

»VRNITE MI IME«

MAJ leta 1945. Po tržaških ulicah je še vse polno sledov krvavega boja. Z električnih drogov visijo pretrgane žice, na zidovih sodišča in sosednjih zgradb zijajo luknje, po parkih so raztreseni ostanki streliva, pod nogami škriplje razbito steklo. Trst je osvojen. Fašističnih butar in sekir, ki so bile vzdane v zidove visokih upravnih in političnih zgradb, ne vidiš več. Razbite leže po tleh, klavrne in poteptane kakor ostanki krvoločnih ujed, ob katerih te spreleti stud, da pljuješ vanje in jih ne pogledaš več. Reke ljudi se prelivajo po ulicah, največ pa jih hiti proti trgu Unità, ki je ves odet v zastave.

Med množico na trgu Unità se prerine pred občinsko poslopje skupina mladih deklet, oblečenih v rdeča krila in bele bluže, z modrimi rutami okrog vratu. Za njimi gredo zagoreli moški, vsi praznično oblečeni, z rdečimi nageljni in slovenskimi zastavicami na prsih. Od kod? Z živahnimi besedami mi povedo, da so prišli iz Istre. Precej dolga pot je za njimi. Prišli so zato, da bodo pred tem mrkim poslopjem, ki je bilo še nedavno odeto v črne fašistične zastave, tukaj, kjer je moral Slovenec molčati ko grob, če ni hotel romati v ječo, zapeli slovensko pesem.

Postavijo se v krog, nakar se pojavi med njimi suh možiček z na pol polomljenimi, starinskimi očali na nosu. Pevovodja. Iz žepa potegne knjigo not, staro knjigo brez platnic, z zlepljenimi listi in oguljenimi robovi. Ko dvigne koščeno roko, zaori pesem, tako ponosna in iskrena, da čutiš v njenih zvokih utrip src, da se ti zazdi, kakor da vstaja pred teboj Istra, ponosna in v trpljenju poveljučana. Tam nekje pod belo skalnato planjavo, med zelenimi trtami in črnimi bori leži vas, podobna tropu ovac, ki išče zavetja pred volkovi. Petindvajset let je trepetala pred njimi — pred volkovi, ki jih je Mussolini oblekel v črne srajce in jim razodel evangelijske pravice ubijanja, ropanja in požiganja. Tam nekje v nizki kamnitni hiši sredi vasi so se ljudje ob večernih urah zbirali okrog starega organista in skrbno

zapirali okna, da ne bi volkovi v črnih srajcah slišali njihove pesmi...

»Slovenec sem, Slovenec sem, tako je mati d'jala...«

Pesem je privabila mnogo ljudi. Skupini partizanov z brzostrelkami na prsih žare koščena lica v ponosu, ko poslušajo prešerne glasove. Ljudje se ustavljajo in dvigajo glave. Pevci so kmalu docela obkoljeni. Še celo sprehajalci v oblekah najnovejše mode, z zoprno dišečimi frizurami in črnimi očali na obrazih, se za hip ustavijo in prisluhnejo — toda na kislih obrazih jim ne bereš veselja, ampak vse kaj drugega. Ne da bi kaj spraševal, takoj spoznaš, da jim zmaga »barbarskega ljudstva« ne gre v glavo in da jim iz zastrupljenih src še ni izginil spomin na čase, ko je tod odmeval »passo romano«, ko je po cestah ob zvokih »Giovinezze« tulila krvi željna fašistična drhal.

Ko pesem utihne, stopi k pevovodji možakar v modri delavski obleki. Seže mu v roko in ga prijazno potreplja po rami.

Lojze Spacal: V zaklonišču

»Dobro ste jo urezali.«

Potem se začne pogovor. Pevovodja pripoveduje, kako so se skrivaj učili slovenskih pesmi in s kakšnim veseljem in ponosom so prišli danes iz oddaljene vasi v osvobodeno mesto. Pripoveduje o fašističnih valptih, o njihovi »kulturi« in o skrivni slovenski šoli.

»Vidite, fašisti so nam na vse načine vsiljevali svoj jezik, celo slovensko petje v cerkvi so prepovedali — pa vendar se po petindvajsetih letih njihove oblasti nisem naučil drugega kakor 'buon giorno' in 'buona sera'.«

»In svoje ime,« se nekdo zasmije.

»Da, svoje ime... in ime naše vasi. Naučiti sem se ju moral pisati in izgovarjati tako, kakor je ukazal podestà.«

Potem se pevci na prošnjo okoli stoječih ljudi spet postavijo v krog in spet zaori pred mrkim občinskim poslopjem vesela pesem.

*

Kmalu potem, ko so zasedli Istro in Slovensko Primorje, so italijanski imperialisti popisali zemljevid te uboge dežele s prečudno smešnimi imeni. Ilirsko Bistrico so prekrstili v Villa del Nevoso, Postojna je postala Postumia, Zagorje — Sagoria, Senožeče — Senosecchia, Cerklje — Circhina, Grahovo — Gracova in tako dalje. Hoteli so povedati vsemu svetu, da je ta dežela »terra italianissima«, čeprav so si njihovi geografi precej belili glave, preden so ta imena prekrjili tako, da so bila vsaj kolikor toliko podobna italijanskim. (Prav tako so začeli

leta 1941 spreminjati krajevna imena v »Ljubljanski provinci« in drugih pokrajinah, ki so jih okupirali.)

To jim pa še ni bilo dovolj. Hoteli so, da ljudje v tej deželi dobijo drugačen, fašističnemu pohlepu ustrezen obraz. Treba je torej spremeniti tudi imena teh barbarov, njihove otroke pa vzgojiti tako, da ne bodo več sanjali o imenih svojih dedov. — Najprej so začeli spreminjati imena ljudi, ki so še ostali v raznih državnih službah. V začetku leta 1929 pa je rimska vlada izdala ukaz o splošni italianizaciji imen. In tako je Urbančič postal Urbani, Kapelj — Capelli, Cesar — Cesari, Hreščak — Creschach (izg. Kreskak), Kožuh — Cozuch (izg. Kocuk) itd... vse zmrcvarjeno in na čudne načine spakdrano, da človek še sam sebe ni poznal.

V široki ulici, nedaleč od trga Unità, stoji velika zgradba, kjer je zaposlenih nad 200 uradnikov. Na vhodnih vratih zgradbe se sveti napis: Ufficio anagrafe. To je urad, kjer je popisano in med uradne pečate stisnjeno vse žitje in bitje tržaškega mesta. V njegovih mračnih sobah so bili policijski agentje stalni gostje. Od leta 1939 so v tem uradu vodili v posebnem oddelku po nacističnem zgledu tudi natančen pregled nad rodovniki in gibanjem prebivalcev židovskega pokolenja (zato je bil takrat na vratih stavbe napis Ufficio anagrafe e razza). Ta oddelek je od maja l. 1945 zaprt. Pa še en oddelek je zaprt. To je Servizio cambiamento di cognome — služba za spreminjanje priimkov.

Oddelek so zaprli, toda če si hotel spoznati zgodovino in obseg potujčevanja priimkov, je bilo dovolj, če si si ogledal nekaj kartonov v ogromni kartoteki v pritličju.

Tu si našel n. pr. priimek Bevilacqua. Na videz pristno italijansko ime — ko pa si obrnil karton, si zagledal na njem še dokaj vidne sledove slovenskega Vodopivca. Kovačič je postal Fabretti, Črne — Moro, Frljuga — Felluga... In tako dalje — sama potujčena, sama oskrunjena imena. Pravim oskrunjena, zakaj spreminjali so jih nasilno, spreminjali so imena celih družin. Od l. 1927 pa do l. 1945 so na tem uradu potujčili priimke okrog 24.000 družin (večino seveda že v začetku tega razdobja).

Nekega dne sredi maja l. 1945 je vstopil skozi visoka vrata tega mrkega poslopja

možakar, ki si mu že na obrazu bral, da ni italijanske krvi. Hodil je od oddelka do oddelka in bral napise na vratih, dokler ni stopil k njemu vratar in ga vprašal, kaj išče.

»Kje je Servizio cambiamenti di cognome? Naj mi vrne moje ime! Slovenec sem in Slovenec bom ostal, jaz in vsa moja družina.«

Vratar je preplašeno jeceljal pred razkoračenim možakarjem. Doslej se še ni zgodilo, da bi kdo v tem uradu spregovoril tako odločno slovensko besedo. Namignil mu je,

naj gre za njim po stopnicah. Kmalu nato je stal možakar pred začudenimi obrazi črnolasih uradnikov. Le-ti so po kratkem posvetovanju ustregli njegovi zahtevi in mu zapisali pravo ime v legitimacijo in v karto-teko. Menili so, da je to le slučaj.

Toda »slučaj« se je ponovil še isti dan. Tretji dan je stala v veži že vrsta ljudi, ki so zahtevali vrnitev imena.

In tako so prihajali in odhajali vse naslednje dni..., dokler se ni po mestu raznesla vest, da se Jugoslovanska armada pripravlja na odhod...

Mile Pavlin

SAM SE JE KAZNOVAL

ZASTAVE, smeh, morje cvetja, petje in vzkliki... Sredi množice od veselja prekipajočih ljudi korakajo v dveh vrstah do zob oboroženi partizani. Na obrazih se jim še pozna trpljenje zadnjih tednov, ko je sovražnik najbolj zagrizeno napadal. Obrazi so jim ožgani od vetra pozne zime in koščeni od lakote, ki jih je pestila v hribovskih krajih vso zimo in pomlad. Pa so kljub temu veseli. Pristrčen sprejem v mestu jim je nagrada za vse prestano trpljenje.

Oddelek OZN se je pripeljal v mesto z avtomobili. Vse je bilo že zdavnaj urejeno in pripravljeno. Zasedli so že prej določeno poslopje, pred vrata je stopil stražar z nabito brzostrelko, skozi odprta okna se je kmalu zaslišalo v jasn majski dan udarjanje tipk na pisalnih strojih.

Gašperju, vajenemu svežega gozdnega zraka gorskih krajev, je bilo žal lepega dne, ki bi ga moral prebiti med štirimi stenami. Odprl je okno na stečaj, stopil k zidu in opazoval množico pod seboj. Že nekaj ur je trajal sprejem, ljudje se niso utrudili, grla jim niso od vzklikanja postala prav nič hripava. Zamislil se je v prejšnja leta, ko je bila zmaga še nekaj meglenega in daljnega, čeprav je tudi on vsako pomlad upal, da bo jeseni konec. Kdo bi si takrat mislil, da bo trajala vojna dolga štiri leta, krvava in polna duha po smodniku in požarih. Kar verjeti ni mogel, da je vse to res. Nekajkrat se je vrnil k mizi, kjer ga je čakala ob pisalnem stroju tipkarica Minka ob kupu spisov, ki so vsi ter-

jali nagle rešitve. Toda dan je bil tako lep, tako lep je bil pogled na srečne ljudi. In še in še se je Gašper vračal k oknu.

Nenadoma je čisto nenamerno dvignil pogled na pročelje večnadstropne hiše na nasprotni strani ulice. Vsa okna so bila polna cvetja in zastav, polna stanovalcev, ki so mahali z ruticami in zastavami. Le na enem oknu ni bilo ničesar. Samo starejši, suhljat možakar je s kislim obrazom molče strmel na cesto. Njuna pogleda sta se srečala. Človek se je zdrznil in se umaknil v notranjost. Pač eden izmed tistih, ki nas ne marajo, je pomislil Gašper in naslednji trenutek pozabil na take ljudi, ki imajo danes, na dan zmagoslavja, drugačne občutke kot tisoči rojakov. Še enkrat je nehote pogledal proti tistemu oknu. Mož se je stiskal nekje za oknom in takoj odskočil, ko sta se srečala njuna pogleda.

Potem pa je prišel v sobo Gašperjev načelnik. Pogledal je spise in rekel Gašperju nekaj ostrih besed, ker še ni bilo nič narejenega. Gašper je jezno zaprl okno in se lotil dela. Kupi papirja so se kopicili pred njim, tipkarica je udarjala po tipkah...

Nenadoma je Gašperja prišel klicat kurir, naj se oglasi pri načelniku. Stekel je po stopnicah za nadstropje višje. Načelnik je Gašperju izročil listek z nekim naslovom in mu dejal: »Ta človek se je pred četrte ure ustrelil v svojem stanovanju. Ljudje pravijo, da je imel sumljive zveze z Nemci, posebno z nekimi civilisti...«

B. Lazeski: Freska o NOB

Gašper je v pisarni vzel orožje, si poiskal vojaka za spremljevalca in se odpravil iskat naslov. Moral je vprašati ljudi za ulico, saj že leta ni bil v tem mestu. Kar prvega človeka na cesti je vprašal za tisto ulico in številko. Uslužben starejši moški se je takoj ponudil, da bo pokazal tudi stanovanje, če tovariš poročnik koga išče. V eni sapi je povedal, da so mu Nemci že leta 1941 ustrelili sina. Gašper ga je mimogrede vprašal, če kaj ve o samomorilcu. Kakor hitro je omenil samomorilčevo ime, je mož jedko pripomnil: »Pravica je prišla!«

Potem je vodil Gašperja v hišo nasproti poslopja, kjer je bil nastanjen oddelek Ozne. Šla sta po temačnih stopnicah nekam v prvo nadstropje, kjer so se pred odprtimi vrati že zbirali sosede. Za vrati je jokala neka ženska s cvilečim glasom. Že je zagle-

dal mrliča — in osupnil. V njem je spoznal tistega moža, ki sta se srečala njuna pogleda, ko je Gašper gledal na okna hiše čez cesto. Mrtvec je v rokah držal čisto nov Walter, potoček krvi se je vil po poribanih podnicah. Na mizi je ležal kos papirja, strgan iz koledarja, na njem je bilo z vegastimi črkami, kakršne pišejo razburjeni ljudje, napisanih nekaj vrstic. Gašper je bral:

»Draga žena! Oprosti mi, da sem to storil. Vse moje življenje je bilo zmota, prav si imela Ti, ne jaz. Zdaj je prišla kazen. Vse vedo in me opazujejo skozi okno. Vsak trenutek pričakujem, kdaj bo potrkalo na vrata in bodo prišli pome. Težko boš razumela moje dejanje, ker nisi vedela za vsa moja pota in moja dela, toda oprosti mi. Zadnji pozdrav od tvojega Ruperta ... «

Rojstvo partizanskega eposa »Za svetlimi obzorji«

*Pisatelj Miško Kranjec
v svoji delovni sobi*

OD OSVOBODITVE poteka že petnajsto leto. Ves ta čas so slovenski bralci zaman čakali na »veliki tekst«, ki bi po svoji grandioznosti v naši literaturi pomenil toliko, kolikor je v naši zgodovini pomenila NOB. Sicer je res v tem razdobju nastalo nekaj zelo dobrih literarnih del, ki so bila več ali manj le fragmentarna, nismo pa dobili romana, ki bi ga lahko primerjali s »Tihim Donom« ali »Vojno in mirom«. Zato so se v naših literarnih krogih začele pojavljati teorije, da je za tako velika dela nujno potrebna daljša časovna odmaknjenost. Pri tem so se zlasti sklicevali na Tolstoja, ki je pisal »Vojno in mir« 80 let po dogodkih.

Kljub temu se je nekdo lotil pisanja in zbiranja gradiva za literarno delo velikega obsega. To je znani slovenski pisatelj Miško Kranjec. Že leta 1945 je začel skicirati obrise bodočega teksta, zbiral je spomine, zapisoval, izrezoval članke. Najprej je nameraval opisati samo zgodovinski pohod 14. divizije na Štajersko. Pozneje se je odločil, da ne bo napisal samo kronike ali reportaže, ampak roman o diviziji, ki bo zajel daljše časovno razdobje. Tako se mu je rodila in izoblikovala zamisel o romanu, ki po obsegu in širini zasnove ne bo imel ena-

kega v vsej naši književnosti. Roman »Za svetlimi obzorji« bo imel 4 dele, ki bodo vsi skupaj imeli približno 3500 strani. V njem bo nastopalo blizu 500 oseb. To naj bi bil tako imenovani kompleksni roman, ker bo v njem poleg več glavnih nastopala tudi vrsta stranskih oseb. Prvi del bo izšel letos maja pod naslovom »Nad hišo se več ne kadi«. Imel bo 1166 strani. Drugi del bo nekoliko manjši po obsegu, izšel bo pa tudi najbrž že letos.

V I. delu opisuje Miško Kranjec življenje in pot divizije od začetka avgusta do konca decembra 1943, torej boje pred kapitulacijo Italije, samo kapitulacijo Italije, dogodke na osvobojenem ozemlju, nemško ofenzivo ter protiofenzivo NOV, ki se konča z napadom 14. divizije na Kočevje. V II. delu opisuje pohod divizije preko Hrvaške na Štajersko, februarско nemško ofenzivo in proboj divizije iz sovražnega obroča. V III. delu bo pisal o razmahu vstaje na Štajerskem poleti 1944, o nastanku osvobojenega ozemlja v Savinjski dolini in o uničenju močnih nemških postojank v tem razdobju. V IV. delu pa bo obravnaval nemško ofenzivo proti enotam divizije in IV. operativne cone v zimi 1944-1945, izgubo osvo-

bojenega ozemlja ter završne operacije JA s pohodom na Koroško. Pisatelj namerava posvetiti polovico zadnjega dela romana zamejski Koroški.

Ko sem bil pri njem na obisku, sem zvedel tudi tole:

Pisanja tako obsežnega dela se je lotil po dolgih in temeljitih pripravah. Pri tem se je odločno držal stališča: Zgodovinski roman mora biti resničen, vloga pisatelja pa je, zgodovino obdelati na umetniški način, tako da nastane literarno delo, ne pa znanstvena razprava, kronika ali reportaža.

Zato so podlaga Kranjčevega romana zgodovinsko resnični dogodki. Poudaril je, da ti dogodki niso kulise, ampak osnova, na katero veže orise posameznih nastopajočih osebosti. Imena poveljnikov in političnih voditeljev divizije in brigad so prava, ker so ti ljudje toliko znani, da bi vsako preimenovanje izzvenelo absurdno. Pri opisu postranskih dogodkov in manj važnih oseb si je dovolil običajno literarno svobodo. V roman je vpletel tudi fabulo, katere glavnim junakom je dal izmišljena imena, čeprav je pri tem imel za vzor resnične osebe.

Zbiranje tako obsežnega gradiva pomeni že samo zase

ogromno delo. Da bi se kar najbolj približal zgodovinskim dejstvom, je imel pisatelj številne razgovore z bivšimi voditelji 14. divizije in vsemi, ki so imeli z njo kakršnekoli stike. Vse kraje, kjer se je bojevala divizija, si je tudi ogledal. Zbral, uredil časovno in smiselno, preveril in dopolnil je tudi obsežno bibliografijo o 14. diviziji. Zabeležil si je na stotine razgovorov z bivšimi borci divizije, ki so mu dali množico drobnih podatkov, izmed katerih so mnogi zelo dragoceni za oris posameznih dogodkov in za poživitev romana. Vsega tega gradiva se je nabralo v pisateljevi delovni sobi za majhen muzej. Zdaj menda ni pri nas človeka, ki bi bolj podrobno poznal zgodovino 14. divizije kot Miško Kranjec.

Do tega je prišel pisatelj zaradi prepričanja, da se je treba pri pisanju zgodovinskih romanov čimbolj natančno držati zgodovinskih dejstev in da ni dobro dogajanje v imenu literarne svobode prikazovati preveč po svoje. Tako se je moč najlaže izogniti konstruktivizmu. Seveda, pisatelj mora vedno ostati oblikovalec in umetnik. Po-

sebeno pa je važno, da se pisatelj popolnoma vživi v okolje, ki ga opisuje, zlasti pa v duševnost in čustvovanje svojih junakov. Ti morajo misliti in čutiti tako, kakor so mislili in čutili ljudje v času in v okoliščinah, ki jih pisatelj opisuje. Znano je, da se človeška duševnost spreminja v skladu s pogoji, v katerih človek živi. Junaki ne smejo čutiti in misliti tako, kot zdaj misli in čuti pisatelj ali bralec. To bi pomenilo hud zgodovinski anahronizem.

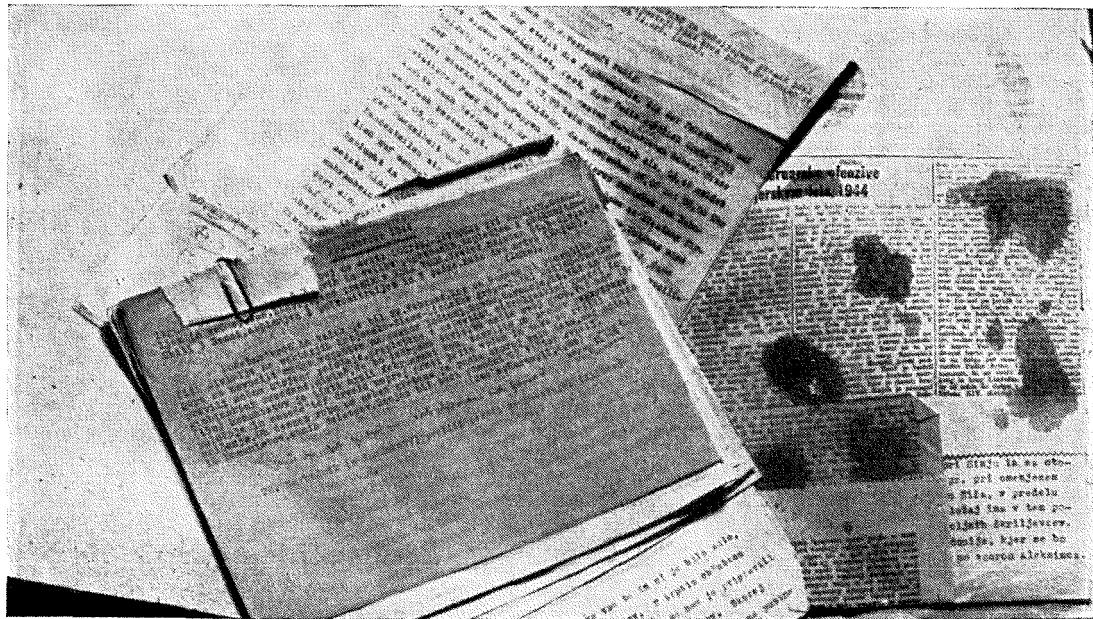
V zvezi s tem je posebno važno še to, da so tudi partizani mislili in čutili po svoje, ker se je njihova osebnost oblikovala po svoje, v posebnih okoliščinah. Pisatelj, ki teh okoliščin ne pozna, bi se hudo pregrešil, če bi jih opisoval po nekakšnih drugačnih vzorcih, posebno še, če bi bili ti vzorci tuji. Ni pa nujno, da bi moral biti pisatelj sam borec v NOB. Praktično tudi ni bilo mogoče, da bi bil posameznik vedno in povsod navzoč. Največja umetnost pisatelja je v tem, če se zna vživeti v miselnost in čustvovanje določene skupine ljudi, pa čeprav ji ni pripadal. Nekdo, ki ne pozna kmečkega življenja, ne more

pisati o kmetih. In kdor ne pozna partizanstva, ne more pisati o partizanih.

Ob koncu pogovora je Miško Kranjec povedal še misli o NOB in o literarnem oblikovanju v zvezi z njo. Dejal je, da je naš osvobodilni boj tako veličasten splet dogodkov in revolucionarnih sprememb v ljudeh, da bi bilo pravo hudodelstvo zametavati vsako podrobnost iz te velike zakladnice motivov in navdihov za umetnost. Naša revolucija pomeni v našem življenju konec preteklosti in začetek prihodnosti slovenskega naroda. Take revolucije nismo Slovenci še nikoli doživeli in je tudi več ne bomo. Naše ljudstvo je vodila v boju sla po uveljavljanju, po napredku in svobodi. Zato bi bilo napačno opisovati samo zunanje pojave tega boja. Veliko važnejši so dogodki v notranjosti ljudi, revolucionarne spremembe v njih miselnosti.

Sloves Miška Kranjca kot pisatelja nam vzbuja upanje, da bo vsebina romana »Za svetlimi obzorji« enakovredna njegovemu obsegu in da bo višek pisateljeve ustvarjalnosti.

Mile Pavlin

Del gradiva o 14. diviziji, ki ga je zbral pisatelj

Moša Pijade v bileškem taborišču

(Nadaljevanje in konec)

MOLK, ki je nastal po tem vprašanju, je pretrgal Ivan Milutinović: »Gospod, zakaj bi jima bilo prepovedano pogovarjati se o knjigi, ki sta jo danes prebrala?«

»Prepovedano je!« je rekel žandar z glasom, ki ne trpi ugovora.

Cez čas je Ivan Milutinović zaprosil: »Dovolite mi, da grem na stranišče...«

»Prepovedano je!« je rekel žandar rezko.

K vratom je prišel še en zapornik — Josip Bosnar. »Tudi jaz bi moral iti!«

Stražar je bil neizprosni: »Prepovedano je, dokler so Slovenci v jedilnici, šele potem lahko greste...«

Bosnarju je postalo slabo, od bolečin se je zvil. Skupina internirancev se je približala vratom: »Zakaj ne sme na stranišče? Saj ne bo šel k Slovincem! Kaj ni na hodniku stražarja za kontrolo?« Stražar je končno dovolil obema, da smeta na stranišče.

Interniranci so postali glasnejši: »Kako je mogoče prepovedati, da ne smemo na stranišče?! Hišni red nam to vendar dovoljuje, če že vsega drugega ne!« Ko pa je nekoliko starih robijašev, med njimi tudi Moša Pijade, opozorilo tovariše, naj se brez potrebe ne vpletajo v konflikte s stražarji, so protesti utihnili. Interniranci so se mirno kot vsak večer pripravljali na počitek.

Izenada se je pojavil na vratih »Srbijanke« žandarski podnarednik Josip Katalić: »Vsak k svoji postelji!« je ostro zapovedal. »Prišel bo gospod kapetan,« je pojasnil vznemirjenim zapornikom.

In res, v celico je stopil žandarski kapetan Milovan Laković. »Slišal sem, da ne ubogate straže!« je zakričal namesto pozdrava. »Še enkrat vas opozarjam na hišni red, sicer bom prisiljen uporabiti orožje!«

V tišini po teh besedah se je kapetan obrnil k stražarju, kaplarju Milovanu Krezoviću.

»Kateri vsi so vam ugovarjali?«

Zmedeni kaplar se ni znašel; eden izmed robijašev ga je prehitel: »Vsi, vsi smo zahtevali pravico!« Bil je — Moša Pijade.

Kaplar se je zbral, pokazal nekaj zapornikov, a nazadnje ustavil prst na Moši Pijadu in rekel: »A ta najbolj!«

Kapetan je ostro pogledal suhega robijaša in ukazal stražarju: »Odpelji ga!«

»Kdo ste vi in kaj predstavljate tu v taborišču?« se je v osuplost kapetana Lakovića in kaplarja uprl Moša Pijade. Podobni vzkliki so začeli deževati na žandarmerijskega kapetana z vseh strani. Kaplar Krezović je Mošo Pijada naglo zagrabil za jopico, ga spehal na hodnik in nato v jedilnico. Od tu so žandarji odpeljali Pijada v tesno celico v prvem nadstropju zgradbe, zaklenili za njim vrata, deset minut kasneje pa vrgli v celico še enega konfiniranca — Ivana Milutinovića. Oba, Pijade in Milutinović, sta se takoj vzpele na okno, da bi videla, kaj počno orožniki. Na osvetljenem dvorišču taborišča sta videla kapetana Lakovića, žandarskega poročnika Terzića in uslužbenca okrajnega glavarstva Vućka Mitrovića v živahnem pogovoru, ki jima ni obetal nič dobrega. In res. Okrog devetih je odklenil vrata njune celice komandir orožniške patrola in kratko ukazal: »Z mano!« Patrola je peljala zapornika najprej čez dvorišče, nato skozi velika vhodna vrata iz taborišča v mesto. Na pragu okrajnega glavarstva je zapornika čakal poročnik Terzić. »Je gospod glavar doma?« je službeno vprašal orožnika (stanovanje okrajnega glavarja Jojića je bilo na taboriščnem prostoru; op. p.).

»Je, gospod poročnik!« je prikimal eden od žandarjev.

»Peljite ju v okrajni zapor!« (Okrajni zapor je bil v zgradbi sedanjega sodišča v Bileci; op. p.) »Eden izmed vaju naj ostane in ju čuva. Ključ naj

ima pri sebi.« Žandarja sta salutirala, poročnik Terzić pa je naglo odšel na stanovanje okrajnega glavarja.

»POIZVEDI, KAM SO JU ODPELJALI...«

»Ko sem tistega večera okrog devetih prišel v »Srbijanko«, me je pozdravil mučen molk vseh internirancev. Zaslutil sem, da se je nekaj zgodilo,« se Lazo Kapor spominja usodnega večera. »Kaj je bilo?« sem vprašal. Todor Vujanović mi je dal v roke dva šala: »Odpeljali so Moša in Milutinovića. Na, poizvedi, kam so ju odpeljali. Zima je, ne daj se kar tako odgnati!«

Vzel sem šala in šel v mesto. Če ju niso odpeljali iz Bileće, sem sklepal, so ju zaprli v okrajni zapor. Stopil sem v okrajno zgradbo in šel po hodniku k celicam. Ustavil me je stražarjev glas: — Kam pa ti? — Šala sem jima prinesel, sem rekel malomarno. — Kje sta? — Tu, je stražar pokazal eno izmed celic. — Zima je, sem rekel, kar moč neprizadeto. — Na, daj jima šala, da ne zmrzneta! Stražar je res odklenil celico in vrgel vanjo šala, jaz pa sem jima — komaj sem ju razločil v temi — nad žandarjevo glavo pomahal. Nemo, neopazno, le z naglim gibom roke, mi je Moša odzdravil. Ko je stražar spet zaklepal celico, sem bil skoraj dobre volje. Izpolnil sem naročilo. Za njune tovariše sem imel težko pričakovano vest: Pijada in Milutinovića niso odpeljali iz Bileće; v okrajnem zaporu sta.

Šel sem v gostilno in za točilno mizo ugledal poročnika Terzića. Praznil je kozarčke žganja, drugega za drugim; in naj še tako razmišljam, še danes ne vem, ali je slavil ali v žganju utapljal glas vesti, ki pa ga že dolgo ni več poslušal.«

MUČENJE MOŠE PIJADA

Dvajset minut po polnoči je občinski stražar odprl vrata Pijadove in Milutinovićeve celice. Na pragu se je pojavil žandarmerijski kaplar Dragiša Djurović. Obrnil se je k Moši: »Si ti Moša?«

»Da!«

»Gremo, Moša!« Kaplar je pokazal s prstom na hodnik.

Zandarja sta odpeljala Mošo Pijada v celico poleg vhodnih vrat v zgradbo. Takoj ko sta zaprla za seboj vrata, je kaplar Djurovič uperil puško z nožem na zapornika in zakričal: »Podrobno mi povej, kaj se je zgodilo nocoj v taborišču!«

Pijade je zbrano vprašal: »Je to zasliševanje?«

»Da!« je zavpil orožnik.

»A kdo me bo zaslišal?«

»Glej, ta gospod te bo zaslišal!« je kaplar, tresoč se od jeze, pokazal na občinskega stražarja.

Pijada je ostal miren: »Stražar me ne bo zasliševal! Me ne lahko zasliši le upravnik taborišča.«

Kaplar je podivjal: »Kakšen upravnik taborišča? Jaz te bom zaslišal!«

»Sleci se!«

Moša Pijade je slekel suknič, nato se je moral še sezuti. »Sedi na pod!« je ukazal kaplar Djurovič. Ko je Pijade sedel na mrzli beton, je dal kaplar puško občinskemu stražarju v roke in začel z gumijevko tolči Pijada po podplatih. Stražar je držal puško na »gotovs«, naperjeno tako, da se je Moša Pijade, ki se je izmikal bolečim udarcem, pri vsaki kretnji telesa nabodel na vrh bajoneta. Ko je začel Pijade ječati od bolečin, ga je začel Djurovič tolči po vsem telesu. Pod točo udarcev z gumijevko se je Pijade preveč približal puški. Vrh bajoneta mu je predril jopico, srajco in se zapičil globoko v desno ramo. Kmalu zatem sta oba, kaplar in občinski stražar, začela Pijada brcati s težkimi žandarskimi čevlji. Potem je Pijade začutil ostro bolečino v prsih: žandarski čevlji mu je zlomil dve rebri. Mučenje Moše Pijade je trajalo celih dvajset minut, vse dokler se ni od bolečin onesvestil.

**»POVEJ TOVARIŠEM,
KAJ SI VIDEL!«**

»Naslednje jutro sem vstal zgodaj. Rad bi čimprej sporočil internancem, kam so odpeljali Čičo in Milutinoviča.« nadaljuje razgovor Lazo Kapor. »Na poti v taborišče sem

srečal Dušana Gnjata, okrajnega slugo. Pogledal je levo, desno in tiho rekel: »Ponoči so pretepli Mošo. Odpeljal sem ga v bolnišnico.« — In že se je izgubil v eni bileških ulic.

Takoj sem se odločil, da Mošo za vsako ceno obiščem. V bolnišnico sem prispel brez ovir, toda pred vrati ene izmed bolniških sob je sedel žandar. — Kaj bi rad? je vprašal. — Pijada bi rad obiskal! Najprej me je začudeno gledal, a po kratkem oklevanju le odprl vrata: — Samo hitro se vrni!

Moša Pijade je ležal v bolniški postelji vznak. Ko me je ugledal in spoznal, je rekel: »E, Lazare, topli so me, topli, psi žandarski!« Počasi, z velikim naporom se je vzel na komolce, sedel in si odpel okrvavljeno srajco. »Poglej!« je rekel. Pogledal sem: vso kožo na prsih je imel pomodrelo. Videl sem več hudih ran. Bil je bled in do kraja onemogel. Mislil sem, da se ne bo več vrnil v taborišče, da so ga, slabotnega, kakršen je bil, do kraja ubili...

— Pojdi zdaj, Lazo, je zašepetal Moša, pojdi in povej tovarišem, kaj si videl!

Šel sem v taborišče in še prej, preden sem podkuril pot kotlom za zajtrk, povedal v »Srbijanki«, kaj sem videl.«

GLAVNI KRIVEC SI UMIVA ROKE

Okrajni glavar Jojič se ni niti najmanj nadejal, da bodo interniranci takoj zvedeli za uresničitev njegovega nočnega dogovora s poročnikom Terzićem. Glas o mučenju Moše Pijade je prišel v taborišče ob najbolj nepravem času. Že zgodaj dopoldne so vsi interniranci napovedali v znak protesta zaradi pretepanja Moše Pijade gladovno stavko in se hkrati javili na protestni raport. Milivoje Jojič je zato v bojazni, da bi za vzrok gladovne stavke ne zvedela javnost, na vrat na nos pritekel v »Srbijanko«, izjavil, da ne ve ničesar o mučenju Moše Pijade, in objubil, da bo Pijade zdravniško pregledan in da se bo zdravil v bolnišnici, če so mu »gospodje orožniki res prizadejali takšne poškod-

be«, ter da bo podvzel proti morebitnim krivcem ustrezne ukrepe«. Tako je okrajni zdravnik dr. Lajović pregledal Mošo Pijada še isti dan, 12. februarja, in izdal izkaz o tem pregledu z opisom vseh poškodb na Pijadovem telesu, z domnevo, da so bile zadane s topim predmetom, verjetno z gumijevko, na rebrih pod desno pazduho pa z ravnim ploskim predmetom. Dr. Lajović v svojem izkazu meni, da se lahko Moša Pijade pozdravi šele v treh tednih, in priporoča njegovo zdravljenje v bileški banovinski bolnišnici.

Kaj je napravil Jojič, ko je prebral zdravniško spričevalo? Spravil ga je globoko v predal svoje pisalne mize, hkrati pa poostril cenzuro, da bi vest o mučenju Moše Pijade ne prodrla v svet.

Toda Kaporov sin Tomo je že naslednjo noč pešalil v Hum s pismom za dr. Ivana Ribara.

»MOŠI NE DOVOLJO NA RENTGENSKI PREGLED«

»Izkoriščam to priložnost,« je pisal Ivo-Lola Ribar očetu, »da vam sporočim včerajšnje dogodke tu. Bili so strašni in zahtevajo hitro intervencijo v Beogradu. Mošo Pijada in Ivana Milutinoviča so nasilno odpeljali v okrajni zapor, kjer so Moša ponoči pretepli po podplatih in mučili, kar je uradno zdravniško ugotovljeno... Potrebno je o tem obvestiti javnost, zbornice, stranke in izvršiti pritisk na pristojne v znak protesta proti tukajšnji žandarmeriji, kakor tudi zato, da bi rešili položaj, v katerem smo izpostavljeni tudi takim stvarim...«

Naslednje ilegalno poslano pismo mladega komunista dr. Ivanu Ribaru pa zgovorno ilustrira »prizadevanje« upravnik taborišča Jojiča, da bi »podvzel« proti krivcem ustrezne ukrepe.

»Čprav so tu začeli nekakšno preiskavo proti krivcem, Moši ne dovolijo na rentgenski pregled (medtem ko je zunanje poškodbe — hujše — ugotovil sam okrajni zdravnik in upravnik bolnice v Bileći); človek ima vtis, da hočejo vse prikriti. Dragi moj oče, vem

— in sam čutim, da delaš vse, kar je mogoče in da si za vse nas — in za mene — mnogo prizadevaš. Hotel bi ti še enkrat povedati, kako so ti vsi tu za vse hvaležni in kako sem — bolj kakor kdajkoli prej — nate ponosen. Vztrajaj v tem največjem naporu; upam, da se ti bom kmalu vrnil.«

»OBOŽUJEM OKRAJNEGA GLAVARJA«

Upravnik bileškega koncentracijskega taborišča Milivoje Jojić nikoli, niti tiste trenutke pred ustrelitvijo — med vojno ga je kot četnika v Črni gori ujela skupina partizanov pod vodstvom Vlade Šegrta, a ljudsko sodišče obsodilo na smrt — ni zvedel, po kakšni poti je prišla resnica o mučenju Moše Pijada v javnost. Napravil je vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi zahteva po zadoščenju Moši Pijadu, ki so mu jo zaporniki vsak dan znova ponavljali, čimprej utihnila med zidovi taborišča. Poostiril je cenzuro, površno zaslišal »krivce« in akte o zaslišanju zaklenil v predal; ni dovolil, da bi Pijado rentgensko pregledali in tako ugotovili njegove notranje poškodbe. Vendar vse to ni pomagalo. Iz taborišča je ilegalno odhajalo pismo za pismom. Eno izmed njih je bilo naslovljeno na advokata Vladimira Simića, Beograd, Kolarčeva ul. 8 (zdaj je podpredsednik Zvezne ljudske skupščine). Vsebovalo je pooblastilo akademskega slikarja Moše Pijada (po štirih dneh zdravljenja v banovinski bolnišnici se je Pijade vrnil v taborišče) Vladimiru Simiću za tožbo proti Milivoju Jojiću, okrajnemu glavarju, Milanu Lakoviću, žandarmerijskemu kapetanu, Dragiši Djuroviću, žandarmerijskemu kaplarju, in Dušanu Jokanoviću, občinskemu stražarju.

In zgodilo se je to, česar se je Jojić najmanj nadejal: 3. aprila je prejel z okrožnega sodišča v Trebinju pozive za osumljene, oškodovane in priče. Med okrajne veljake in žandarmerijo je kot strela iz jasnega udarilo spoznanje: interniranci imajo zvezo s svetom. Jojić je bil prisiljen

Žandarji mučijo Mošo Pijada (risba D. Andrejevića-Kuna)

ugrizniti v kislo jabolko: moral je v spremstvu obtoženih orožnikov v Trebinje na razgovor k preiskovalnemu sodniku. Poslušati je moral različni in močni glas šibkega, večkrat obsojenega dolgoletnega robijaša Moše Pijada: »Obtožujem svoja mučitelja kaplarja Djurovića in občinskega stražarja Jokanovića... Obtožujem upravnika taborišča, okrajnega glavarja Jojića, ker je moralno odgovoren za to dejanje. Okrajnega glavarja obtožujem tudi zaradi prikrivanja neposrednih storilcev kaznivega dejanja, ker mi je preprečil, da bi bil rentgensko pregledan, s čimer bi bile ugotovljene hude poškodbe...«

Šele nato je lahko začel Jojić v svoj zagovor praviti otipljivo laž, da sta se Moša Pijade in Ivan Milutinović najbrž med seboj potolkla, da bi lahko tako — zagrizena komunista — vso krivdo za nastale poškodbe naprtila žandarjem. Zagovoru je pristransko sodišče seveda prisluhnilo bolj pazljivo kot Pijadovi z dokazi podprti obtožbi...

Buržoazno sodišče ni nikoli dalo Moši Pijadu zadoščenja za prestano mučenje; preiskave so zavlačevali vse do raz-

sula stare Jugoslavije. Že več mesecev prej, konec novembra, pa je bilo na pritisk javnosti prvo koncentracijsko taborišče za jugoslovanske komuniste v Bileći razpuščeno.

»Srečanje s komunisti konfiniranci bileškega taborišča, stiki z njimi so dali našemu življenju novo vsebino,« pravi Lazo in pogled mu živo zatrepče. »Bileča je dala enajst narodnih herojev in nad štiri sto partizanov. Jaz nisem bil v borbi,« pove stari mizar z glasom, kakor da bi nekaj velikega zamudil. Po kratkem premolku doda: »Mene in ženo so Italijani internirali na otoku Mamula. Bili pa so v partizanih moji sinovi.«

Nato gleda skozi okno in ustnice se mu komaj zaznavno premikajo: »Eden je zdaj invalid, brez noge...«

»A drugi? Imajo že svoje družine? Kje živi Tomo?«

»Trije so padli, med njimi tudi skojevec Tomo...«

Z naglo kretnjo roke si Lazo pomane oči in spet je ves živ in mladosten. »Kaj pravite o zadnjem poskusu Sovjetov na Pacifiku? Bomo kmalu poštovali na luno?«

Čaka, radoveden in zbran, kaj bom povedal.

Vinko Blatnik

Po sledovih desanta na Drvar

KO SE PRIBLIŽUJEŠ Drvarju, se ti zdi, da so se vse njegove hiše zgrnile okoli železniške postaje, Prosvetnega doma, žage in porušene tovarne celuloze. Asfaltirana cesta teče skozi mestece, ki na vseh koncih prehaja v vas. Drugače pa je Drvar novo mesto, stare hiše so redke. Spoznaš jih po zidovih, opraskanih od strellov. Na številnih poslopjih so vzdane spominske plošče, s katerih lahko tujec prebere slavno zgodovino mesteca med osvobodilno vojno.

Pri zgradbi občinskega ljudskega odbora zavije cesta iz mesta proti Uncu. Rečica je čista, zelenomodre barve, preko nje pa prideš po jeklenem mostu. Ob obeh straneh ceste rastejo debeli bresti. Iskal sem sledove strellov, ki pa jih je zabrisal čas. Tod so se prebijali iz mesta borci proti votlini, kjer je bil tovariš Tito. Po mostu so hoteli na drugo stran Unca tudi nemški padalci, toda mitraljezec Zaščitnega bataljona jih ni pustil. Kupi trupel v marogastih padalskih dresih so ostali na mostu, cesti in nasipu...

Na drugi strani Unca se cesta cepi. Levi krak se vzpenja po skalnatem, z redkim grmovjem poraščenem pobočju proti Bihaću, desni pa zavije ob rečici pod pobočjem. Blizu križišča stoji stavba »Muzeja 25. maja 1944«. Na trati pred hišo so na kamnitnem podstavku zarjaveli ostanki nemškega tanka, malo dlje pa leži ogrođje trupa jadralnega letala, enega izmed tistih, ki so se z njim pripeljali nemški napadalci ob desantu na Vrhovni štab — 25. maja 1944.

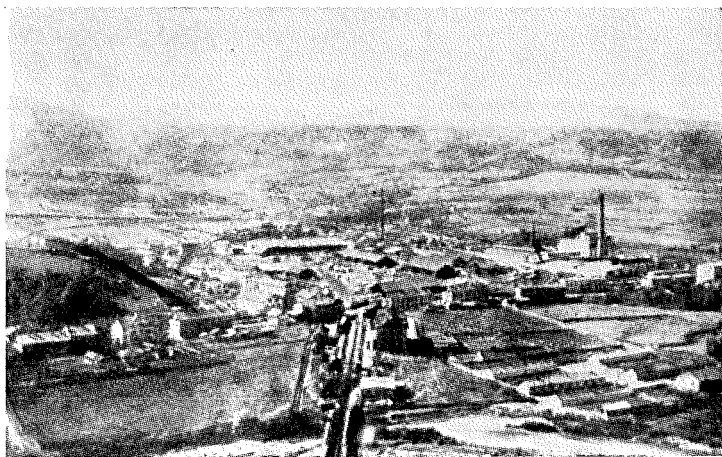
V pritličju muzejske zgradbe je velik relief Drvarja in okolice s ponazoritvijo nemškega napada in razporeda oddelkov Vrhovnega štaba ob času napada. V prvem nadstropju pa so razstavljeni fotografski posnetki naših in nemških dokumentov o desantu ter o bivanju tovarišev Tita in Rankovića v mestu.

Drvar ima bogato zgodovino — z njenim gradivom bi lahko napolnili več muzejev.

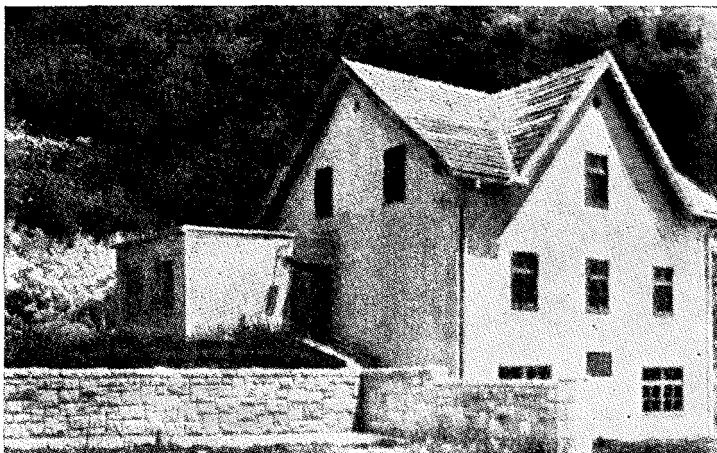
Do leta 1878 je bilo mesto pod turško oblastjo. Drvarčani in okoličani so se udeležili upora proti Turkom leta 1872. Seveda je bil Drvar takrat še vas. Po avstro-ogrski zasedbi je leta 1901 kapitalist Otto Steinweis osnoval podjetje »Bosnische Forstindustrie Aktiengesellschaft« in kupil obsežne gozdne predele v okolici Drvarja. Drvarska kotlina je bila povezana z drugimi kraji le s slabo cesto, zato je Steinweis dal zgraditi ozkotirno železnico Drvar—Knin. Še pred I. svetovno vojno je zrasla v Drvarju velika žaga s 17 gaterji, tovarna celuloze in sodarna ter obrat za impregnacijo lesa. Z razvojem industrije pa se je v Drvarju začel razvijati tudi proletarijat. Leta 1905 je nastala v mestu prva sindikalna organizacija, leta 1910 so delavci prvič množično praznovali 1. maj. Med I. svetovno vojno je bilo mnogo Drvarčanov v »zelenem kadru« ter med prostovoljci v srbski oziroma v ruski vojski. Leta 1919 je začel v Drvarju izhajati list »Radnička volja«, ki so ga takratne oblasti zaradi radikalnih stališč že po nekaj številkah prepovedale. Konec 1921 je bila v mestu velika stavka, druga nekaj let kasneje, tretja, ki jo je organiziral URS, pa avgusta 1938. Zadnja

stavka je uspela. Leta 1939 je bila v Drvarju ustanovljena prva partijska organizacija.

Ustaši v Drvarju niso imeli opore. Pridružilo se jim je le nekaj priseljenih uradnikov ter domačih lahkoživcev in kriminalcev. Partijska organizacija je za 1. maj 1941 izobesila na tovarniškem dimniku rdečo zastavo. Ustaši so pobili v okolici nad 200 ljudi. Pod vodstvom partijske organizacije so se uprli kmetje v okolici že 26. julija 1941 in naslednji dan zasedli Drvar ter ujeli nad 400 domobrancev in ustašev. Ujete domobrance so spustili, nekaj se jih je pa pridružilo upornikom. (Zato praznuje LR Bosna in Hercegovina vsako leto 27. julij kot Dan vstaje.) Kmalu zatem, 19. avgusta 1941, je bila v Drvarju ustanovljena Prva brigada narodnoosvobodilnih gverilskih odredov ali Drvarska brigada, ki je imela v osmih bataljonih skoraj 4000 borcev. Dne 31. avgusta 1941 pa je bilo v Drvarju veliko ljudsko zborovanje, kjer so izvolili Ljudsko sodišče in Osvobodilni svet. V mestu sta bili delavnica orožja in bolnišnica, tu je deloval Gverilski informacijski biro, tiskali so list »Gverilac«. Konec oktobra 1941 so Drvar zasedli Italijani. Partizani so sovražnika blokiral, tako da so mu morala dovažati hrano letala. Mrličke so sovražniki pokopavali zraven cerkve, pred umikom pa so jih odpeljali z letali. Še

Pogled na Drvar pred vojno

Muzej »25. maja 1944«

zdaj se vidijo jame. Julija 1942 so partizani spet osvobodili Drvar. Marca 1943, za časa IV. sovražne ofenzive, so bili v Drvarju nekaj tednov Nemci, četniki in Italijani. Ponovno so ga zasedli Nemci 25. maja 1944 in ga obdržali slaba dva meseca...

»KDO JE TITO?«

V »Muzeju 25. maja 1944« so najbrž najbolj zanimivi dokumenti o tem, kako so Nemci ugotovili, kdo je tovariš Tito. Žal so fotokopije dokumentov iz gestapovskih arhivov brez prevodov.

Prve podatke o Titu kot voditelju vstaje so dobili v Berlinu iz Pančeva. Podatki so bili sila skopi. Poročevalec je domneval, da je Tito po poklicu delavec, morda tiskar. Poročilo je bilo sestavljeno 22. avgusta 1941.

Oktober 1941 je Nedićeva Specialna policija sporočila Nemcem, da je bil glavni poveljnik partizanov v Užicu neki Tito, ki da govori odlično nemški in srbski. Po poreklu da je baje Čeh ali Slovenec... Ko govori srbski, ima močan slovenski naglas.

Dne 5. maja 1942 poroča policijski ataše iz Zagreba v Berlin: »Tito in Tempo še nista identificirana...«

Zelo zanimivo je poročilo iz Zagreba — o zaslišanju nemškega državljanca, ki je bil kot partizanski ujetnik nekaj časa na osvobojenem ozemlju in je

nekoč govoril s tovarišem Titom: »Star je 42—45 let, energičnega videza, odlično govori nemški in dobro pozna organizacijo bivše avstro-ogrske armade. Po poklicu je izobraženec. Trdil je, da se je lahko bojevati proti Italijanom, ustašem in domobrancem...« Zaslišanec je na podlagi pogovora ocenil, da je bil tovariš Tito najbrž avstrijski oficir.

Več sreče so imeli gestapovci konec 1942. Preko ustaške policije jim je prišla v roke Titova fotografija, verjetno s I. zasedanja AVNOJ v Bihaću. Slika so primerjali s slikami iz zagrebške policijske kartoteke. Tam je bila slika Josipa Broza s procesa v Zagrebu leta 1928. Kriminalistični inštitut v Zagrebu je primerjal obe sliki, med katerima je bilo kar 14 let razlike. Strokovnjaki so ugotovili, da gre za isto osebo. Tako so zvedeli, kdo je Tito. Z dopisom 8. januarja 1943 so o tem obvestili Nemce. V dopisu so navedli, da ima tovariš Tito ženo v SZ, od koder se je vrnil pred mnogimi leti v Jugoslavijo. Kot njegov rojstni datum navajajo 6. marec 1892, rojstni kraj — Kumrovec, poklic — ključavničar. Dne 1. februarja 1943 tudi direkcija Varnostne službe iz Beograda poroča Himmlerju, da je identiteta tovariša Tita ugotovljena.

Glavni urad Varnostne službe v Berlinu pa se ni zadovoljil s temi poročili. Kriminalistični inštitut v Berlinu je znova primerjal obe sliki, ju povečeval, strokovnjaki so sliki opazovali s povečevalnimi

Ena izmed številnih tiralic, kakršne so razpošiljali sovražniki, da bi dobili v pest tovariša Tita. To tiralico so izdali ustaši v Zagrebu

stekli in iskali enake poteze. Sliki iz Bihaća so primerjali tudi s sliko iz mariborske kaznišnice, kjer je bil tovariš Tito pred vojno zaprt. Naposled so znanstveno ugotovili, da obe sliki predstavljata istega človeka in da je torej Josip Broz resnično Tito.

Tako se je ime Josip Broz poleg imena Tito pojavilo v gestapovski kartoteki. Kot poklic navajajo — komunistični voditelj. V rubrike pa so se stekali tudi naknadno pridobljeni podatki: da je obiskoval generalštabno vojno akademijo v Moskvi, kjer je bil zelo dobro ocenjen, da je bil 5 let zaprt in da se je udeležil španske državljanske vojne.

NAPAKA V NAČRTU

Nadalje so v muzeju posnetki nemških povelj in študij za desant na Drvar 25. maja 1944. Nemci so zelo natančno preštudirali vsako fazo napada. V muzeju so fotografski posnetki Drvarja iz letala. Petstoti esesovski padalski lovski bataljon se je uril za napad v okolici Kraljeva v Srbiji. Vsaka skupina okrepljenega bataljona je imela določeno nalogo.

S pomočjo četniških izdajalcev so Nemci zvedeli, da je Vrhovni štab v Drvarju ter da bosta ljudstvo in vojska proslavila Titov rojstni dan 25. maja. Računali so, da bo zaradi proslave oslabila čuječnost in da bodo imeli lahko delo. Pri svojih računih pa so se zmotili — na podlagi posnetkov iz zraka so mislili, da je Tito na Šobića Glavici, ki so jo imenovali v svojih načrtih »Citadela«. Na tem mestu, na vzpetini, so bili ostanki italijanskih utrd in jarkov iz leta 1941—1942. Nemci pa so menili, da so to partizanske utrdbe za zavarovanje Vrhovnega štaba. Zato so usmerili tja 110 mož, ki naj bi pristali z jadralnimi letali na okoliških tratih. Druge skupine padalcev in jadralcev pa bi zajele tuje vojne misije. Petstotemu padalskemu lovskemu bataljonu, ki je bil določen za napad na Drvar, so dodelili tudi »Trup Zawadil« in del »skupine Benesch« divizije Brandenburg, podrejene neposredno Abwehru, nemški

Nemški general-podpolkovnik Lothar von Rendulitsch, poveljnik II. nemške oklopne armade

vojaški obveščevalni službi. V tej okrepitvi, ki je štela 70 mož, so bili tudi četniki vojvode Drenovića in srbohrvaško govoreči Nemci. Naloga te skupine je bila, zajeti radijsko oddajno postajo VŠ in šifre, potem pa v imenu VŠ poslati korpusom NOVJ napačna navodila in lažne vesti. Računali so, da bodo s tem razbili NOVJ ali pa vsaj povzročili v njenih vrstah zmedo.

Sicer pa so Nemci že dolgo prej kovali načrte, kako bi uničili VŠ in ubili tovariša Tita. Na to zamisel so prišli po šestih brezuspešnih splošnih ofenzivah in številnih manjših napadih.

Že leta 1943, ko je bil VŠ še v Jajcu, so razpravljali o dveh načinih za uničenje VŠ. Oba načrta so zavrgli, čeprav so od drugega povzeli nekaj zamisli, ki so jih uresničili pri napadu na Drvar.

Prvi načrt: Dva jetnika, oblečena v zavezniške letalske uniforme in opremljena z vsemi potrebnimi, toda ponarejenimi dokumenti in pošto, bi blizu Jajca vrgli iz letala. Zaradi »pokvarjenih« padal bi se oba ubila in partizani bi našli njuni trupli. Eden izmed »ponesrečencev« bi imel pri sebi tudi paket, naslovljen na tovariša Tita. Pri odpiranju tega paketa bi eksplodirala njegova vsebina in pobila vse navzoče...

Drugi načrt: Skupina diverzantov, oblečenih v partizanske obleke, bi ponoči skočila iz letal blizu Jajca. Takoj po pristanku bi se razdelili v trojke in petorke ter se začeli približevati VŠ. V Banji Luki bi čakali padalci. Na radijski poziv diverzantov iz Jajca bi odleteli padalci proti Jajcu ter skočili iz letal, napadli VŠ in... V nastali zmešnjavi in ob premikih bi se zmanjšala čuječnost zaščitnih enot VŠ, preoblečeni diverzanti bi se kot branilci lahko povsem približali tovarišu Titu ter ga ubili...

25. MAJ 1944

Med svojim bivanjem v Drvarju je tovariš Tito stanoval večidel v baraki pred votlino severno od Drvarja. Ob nalih priteče iz votline voda; nekaj metrov od vhoda pa je majhno podzemeljsko jezerce. Baraka je bila maskirana z vejevjem. Do vhoda v votlino je držala ozka in strma steza. Baraka je bila kakih dvajset metrov nad ravnino. Ob vznožju pobočja, v katerem je tudi votlina, teče reka Unac, ki je bila takrat zaradi taljenja snega v hribih precej narasla. Na drugi strani Unca je polje, kjer so pristajala že italijanska letala leta 1941 in 1942; 25. maja 1944 pa je tam pristalo več nemških jadrlnih letal in padalcev. Polje je kilometer do dva oddaljeno od mesta. Neposredno pred napadom je bila prirejena za bivališče tovariša Tita tudi podobna podzemna votlina v vasi Bastasi, uro hoda od Drvarja. Nemci niso vedeli, da je tovariš Tito v votlini nad Uncem.

Kljub največji tajnosti priprav za napad je Vrhovni štab že v drugi polovici marca

zvedel za nemške naklepe. Sredi aprila je prišla v Drvar za zavarovanje 2. brigada 6. liške divizije, kasneje pa jo je zamenjala 3. brigada iste divizije. Pozneje, ko desanta ni in ni bilo, je bila brigada premeščena bliže h komunikaciji Bihać—Knin. Ostalo je nekaj protiletalskih mitraljezov in topov po višinskih točkah.

Zvečer 24. maja je tovariš Tito prišel iz votline v Bastasih v Drvar, kjer je bila slavnostna večerja za zavezniške vojne misije in druge povabljenе goste. Na večerji se je zadržal pozno v noč, zato se ni vrnil v Bastase, ampak je odšel prenočevati v drvarsko votlino.

Napad se je začel z bombardiranjem, okoli sedmih pa so pristala prva jadralna letala na drvarskih tleh. Nemci so se zgrnili proti »Citadeli«, toda tam so bili samo trije protiletalski mitraljezi z dvajsetimi ljudmi posadke. Nemški udarec je zadel v prazno... Zdaj so esesovci začeli iskati sedež VŠ. Spraševali so ljudi, kje je Tito, jim kazali njegove slike, jih pobijali, toda zaman. Šele potem, ko so videli, da se težišče boja premika iz mesta čez Unac proti votlini, so doumeli, kje je tovariš Tito. Precej dragocenejšega časa so že izgubili. Jadralno letalo, ki je pristalo izven Drvarja, blizu Bastasov, so obkolili kmetje in pobili posadko z vilami in sekirami. Napad se je izjalovil — Nemci so ujeli samo 4 zavezniške novinarje, od katerih pa jim je enega kasneje otela NOV.

Potem se je položaj hitro obrnil v nemško škodo. V Drvar so prišle druge enote NOVJ in Nemce potisnile na Šobića Glavico za pokopališki zid in v stare italijanske okope. Nanje so začele deževati granate in mine. Doživeli so strašno noč in šele naslednji dan, 26. maja okoli 12. ure, so jim prišli na pomoč deli 373. nemške pehotne divizije. Od 900 padalcev, ki so skočili iz letal alj pa so se pripeljali z jadralnimi letali v Drvar, jih je padlo po nekkih podatkih 171, po drugih so jih pokopali v skupno grobnico pod Mramorjem 130, 205 pa jih je bilo ranjenih. Hudo je bil ranjen

tudi sam poveljnik padalskega bataljona kapetan SS Ripke. V vrstah NOVJ je bilo po podatkih generalnega podpolkovnika Djoke Jovanica 200 mrtvih, 400 ranjenih in 70 pogrešanih, Nemci pa so imeli 1000 mrtvih in 2000 ranjenih, 97 Nemcev pa je bilo ujetih. Sovražnik je bil tudi ob eno letalo, 4 topove in več tankov. Toda podatki veljajo za vso »drvarsko operacijo«, ki se je končala šele sredi junija. Po podatkih občinskega narodnoosvobodilnega odbora Drvar pa so Nemci in četniki pobili 233 civilistov, 15 pa so jih ranili.

General Rendulitsch, ki je vodil operacijo proti NOVJ, se ni mogel pohvaliti, da je uničil Vrhovni štab, čeprav so Nemci maršalovo bluzo, ki so

jo našli v krojaški delavnici v Drvarju, prestrelili s pištolami in prebodli z noži, nato pa poslali v Berlin kot dokaz, da so ubili Tita. Nemško letalo za zvezo tipa »Storch«, ki je neposredno po desantu pristalo na trati ob Uncu, je moralo odleteti prazno. To letalo bi moralo ujetega Tita odpeljati v Berlin, kjer bi mu sodili...

Po vojni so zavezniki na zahtevo Jugoslavije poiskali v Nemčiji maršalovo bluzo in jo vrnili. Zdaj je v hišici pod votlino, kjer je nekdanj stanoval tovariš Ranković. V hišici lahko vidiš tudi druge predmete, ki pričajo o ponesrečenem načrtu nacistov in domačih izdajalcev, da bi obglavili narodnoosvobodilno gibanje jugoslovanskih narodov.

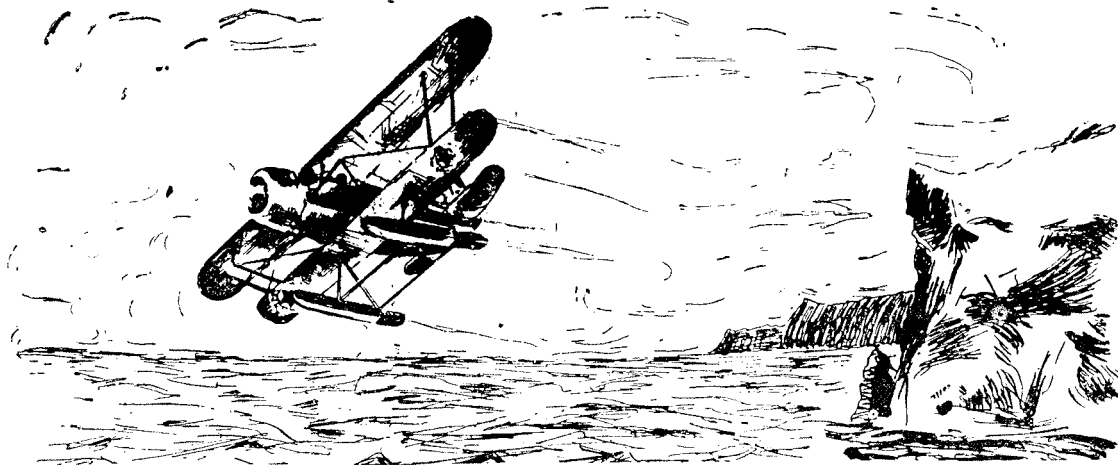
Mile Pavlin

*Dragi S. uprabilo sam kurirce na Oštaci
da telefonirajo na Poljane da menim orano
dva batofona četrdesetke orozom kojne
izgleda nalati samo. To tako »Petrove
da krono orano batofoni koji se samo
nalase. Ribniku da se prvi situacija
in ostrega tako bi predusloveli. Koji sam
poslao kurirce da i on baci se što rana
na Drvar. Oficirske škola je porvana
i već nastapa drugom prema pecini.
Sad mi je obavestilo brza da je upa-
tijo kurirce Doko Jovanicu. Kolokom se
and pruzi više pecine i veći sam-
sa brzom. Gledao je prekinjeno i pri-
ja prikinjano i rasporediti da se
brani prelat pecine. Cujem da je
Cim su jednim vodom desno se pecine
Mislim da se organizuje brzo izvlače-
nje, javi kako i šta u opšte da rudiniv
opim orog i da smo preduseli. Ruku
Gledao u Drvaru bilo se prilično razula
na tankove nemasemo pr nastu da
utvrdimo.*

25.V. 44
940 časov

Pozdrav
Murko

Fotografski posnetek pisma tovariša Rankovića tovarišu Titu. V njem obvešča tovariša Tita o položaju in o svojih ukrepih

Naš prvi hidroplan

OB KAPITULACIJI bivše jugoslovanske vojske, aprila 1941, so Italijani med drugim zaplenili tudi dva šolska hidroplana. Na enem izmed njiju je kmalu zatem poletel poveljnik »Hudičeve eskadrile«, neki general — in se ubil. Drugo letalo je ostalo v italijanski hidroplanski bazi v Divuljah, toda nihče se ni upal leteti z njim.

Nekaj mesecev pred kapitulacijo Italije je italijanski poveljnik baze, neki major, poklical k sebi Cirila Vrabčiča, ki je bil prej jugoslovanski vojaški pilot, po zasedbi pa se je ukvarjal z raznimi priložnostnimi poklici. Major je zahteval od Vrabčiča, naj mu pokaže, kako se leti na zaplenjenem hidroplanu. Za deset minut skupnega letenja mu je ponujal 2000 lir. Obljubljal mu je, da bo sprejet v italijansko vojsko, da bo dobival hrano in obleko. Zaman. Vrabčič je bil sodelavec NOV in je odločno odklonil vabljive ponudbe. Italijanski poveljnik ga je zato ukazal vreči iz svoje pisarne. Kasneje se je Vrabčiču s pomočjo zvez, ki jih je imel med protifašistično razporeženimi mehaniki, posrečilo dobiti magnet s tega hidroplana.

Ob kapitulaciji Italije je Vrabčič v imenu NOV zahteval

od italijanskega poveljnika, naj mu preda bazo z vsem orožjem in letalskim materialom. Ta se je obotavljal, partizanov Mosorskega odreda pa ni bilo dovolj, da bi Italijane razorožili. Poveljnik je sicer v vdajo privolil, toda samo na videz. Ko je Vrabčič odšel iz baze, da bi o vdaji sporočil zbranim prostovoljcem, je poveljnik za njim poslal svoj avto s pretvezo, da ga zahteva partizanski komandant v Trogiru. Tam pa ni bilo nikogar razen Italijanov, ki so Vrabčiča nemudoma zaprli. Šele drugo jutro so ga osvobodili partizani, medtem pa je iz Divulj odletelo v Italijo deset velikih trimotornih bombnikov-hidroplanov.

V nekem hangarju je Vrabčič našel tisti šolski hidroplan, s katerim si ni nihče upal poleteti. Brž je pregledal motor, instrumente, krmila: vse je bilo v redu. Od doma je prinesel še magnet. Medtem je prišel iz Šibenika neki mehanik. Obrnila sta vijak, motor je začel delovati. Počakali so noč in Vrabčič je v mesečini poletel.

Hidroplan je pristal v Donjem Segetu. Tam je kmalu nastala prva partizanska hidrobaza. Ciril Vrabčič je zbral v njej še tri pilote in pet mehanikov. Dobili so tudi mo-

torno jadnico »Sveti Šimun«. Z njeno pomočjo so pogosto menjali skrivališče hidroplana ob obali. Bencin so imeli spravljen v ladji in na raznih krajih obale, prav tako tudi bombe. Imeli so italijanske bombe, težke po 12 kg. Letalo je imelo zvezdasti motor s 145 konjskimi silami, njegova največja brzina je bila 170 km na uro, letelo pa je lahko 400 km daleč. Oboroženo ni bilo. Baza je bila pod poveljstvom IV. operative cone.

S tem letalom so bombardirali Klis, toda pri tem se je »zaribal« motor in pilot se je komaj privlekel do morja pri Solinu. Od tam so pripeljali letalo s motornim čolnom v bazo. Mehaniki so zamenjali dva cilindra, zbrusili vse ventile, popravili dovod olja in pregledali vplinjače. V 24 urah je bilo letalo spet pripravljeno za letenje.

Nekega dne o mraku je letalo poletelo ogledovat, kaj se godi v okolici Imotskega. Pilot Ciril in izvidnik sta opazila nemško kolono, razdeljeno v dva dela, ki se je pmikala od Imotskega proti Sinju in Splitu. Naštela sta 40 tovornih avtomobilov, okrog 15 topov in kakih 12 tankov. Približala sta se jima z zaprtim plinom. Nemci so izstrelili nekaj raket, ker so mislili, da je

letalno njihovo. Potem pa so osvetlili letalo z žarometi in začeli streljati. Vrabič in izvidnik sta pregledala še Imotski, toda tam ni bilo nič. Potem sta se vrnili in takoj poslala sporočilo o sovražnem preniku štabu operativne cone.

Nekoč sta letela Vrabič in mehanik bombardirat nemško kolono v Hercegovini. Letala sta nad Bračkim kanalom in nabrala višino 2000 metrov. Potem je pilot obrnil letalo preko Biokova. Že od daleč sta opazila številne avtomobilske žaromete. Spet sta se koloni, ki je stala, približala z zaprtim plinom in iz kakih 400 metrov je mehanik kar z roko vrgel na kolono dve bombi. Nemci so žaromete seveda takoj pogasili, toda začeli so divje streljati na letalo. Vsaj izstrelki pa so leteli letalu pred nosom. Na letalo so namreč streljali s popravki na brzino. Niso pa vedeli, da so jih partizani napadli s šolskim letalom, ki leti razmerno počasi. Zato so vzeli prevelike popravke in letala niso zadeli.

Nemški lovci so začeli stikati za hidroplanom. Nekoč sta dva preletela vsak zalivček. Toda mehaniki so svoje letalo dobro skrili in ga pokrili z vejami.

Letalo ni imelo kompasa in pilot je moral leteti po svojem občutku in poznavanju zemljišča oziroma morja pod seboj. Neke oktobrske noči je moral prepeljati Vrabič višjega oficirja iz Bola na otoku Braču v Rogoznico med Splitom in Šibenikom. V temni noči pa se je izgubil. Nekajkrat so začeli Nemci streljati nanj in po tem je pilot sklepal, da leti nad kopnim, oziroma, da ga obstreljujejo s kake ladje. Poiskati Rogoznico je bilo pilotu nemogoče. Sklenil je pristati. Na morju je opazil luč, ki je takoj ugasnila.

S klicanjem sta pilot in višji oficir ugotovila, da so to ribiči z Brača. Povedali so pilotu, da je blizu Supetara na Braču. Torej je v dveh urah preletel samo kakih 20 km, ostalo pa je krožil. Ribiči so vedeli povedati, da so letalo obstreljevali Nemci z Marjana

pri Splitu. Nato so privezali letalo k čolnu in ga odvlekli v Supetar. Ob treh zjutraj je znova poletelo in Vrabič je neovirano pristal v Rogoznici. Takoj zatem pa je spet vzletel, ker so ga Nemci neprestano iskali.

Zadnjič je pa šolski dvokrilec letel 18. oktobra 1943. Potem se je zaradi okvare krmil zrušil med hiše na Bolu. Sopotnik se je ubil, Vrabiča pa so hudo poškodovanega iz-

vlekli izpod ruševin. Desno nogo je imel trikrat zlomljeno, nalomljena tri rebra in spodnjo čeljust ter izpahnjeno roko v ramenu.

Prvi partizanski hidroplan je opravil okrog 25 poletov, od tega 16 z raznimi nalogami. Šestkrat je bombardiral nemško kolono, ki se je približevala Splitu.

Naši ljudje so zares znali izkoristiti v boju proti sovražniku vsako možnost.

»Junkers 56« je strmoglavil

VOJAK v sivozelene uniforme, obut v kratke škornje in z veliko čelado na glavi, je dvigal na jambor zastavo s kljukastim križem. Skupina na pol pijanih civilistov z rumeno-črnimi trakovi na levem rokavu in s kljukastim križem na prsih se je z vikom in krikom prerivala okrog glavnega vhoda v tovarno. Tablo z napisom »Tovarna letal — Zemun« so vrgli na tla in jo pohodili, na njeno mesto pa so pritrdili tablo z napisom »Wiener-Neustadt-Flugzeugwerke«.

Minilo je bilo že nekaj mesecev po tem dogodku, ko je krojač Tupika dobil poziv z obvestilom, da je mobiliziran v Luftwaffe in da se mora takoj javiti svoji komandi. Poslali so ga v tovarno »Wiener-Neustadt-Flugzeugwerke«. Sprejel ga je major, komandant tovarne. To je bil velik, rejen Nemec, štiridesetih let z brazgotinami na obrazu. Nekaj časa ga je molče opazoval in trkal s svinčnikom po pisalni mizi, kjer so ležali akti.

»Kaj ste po poklicu?« ga je naposled vprašal.

»Krojač, gospod major,« je odgovoril Tupika.

Po sprejemu pri majorju je Tupika nastopil službo v krojaškem oddelku tovarne, kjer so izdelovali dele letalske opreme iz svile in platna. Tovarna je delala s polno paro. Delavci so od ranega jutra do poznega večera pregledovali, popravljali in obnavljali letala z bližnjih letališč. Vsak oddelek tovarne je imel svojega »führerja« in njegove pomoč-

nike, same zanesljive hitlerjevce, izbrane izmed folksdočerjev v mestu. To so bili veščidel brezdušni, pokvarjeni ljudje, ki niso imeli nikoli dovolj denarja za pijačo.

Vsak večer in vsako jutro je šlo skozi glavna vrata tovarne več sto delavcev iz Zemuna, Beograda in okolice. Ljudje, ki so bili zaposleni v takih in podobnih tovarnah, so bili varni pred odgonom na prisilno delo v borskem rudniku, pa tudi pred odgonom v »Rajh«.

BILO JE SLABO VREME...

Major je nemirno hodil po pisarni. Na stolič pred njim je sedelo kakšnih trideset ljudi.

»Gospoda, ali se zavedate, da nimate niti pojma, kaj se dogaja v tovarni!«

Ne da bi čakal odgovor, je nadaljeval:

»Junkers iz eskadrile 56, s katerim je potoval neki polkovnik organizacije TODT, je sedemnajst minut po vzletu strmoglavil in se razbil. Vsa posadka s potniki vred je mrtva. Pred poletom je bilo letalo popravljeno v naši tovarni. In to pomeni za vas dobro popraviti? Dal vas bom postreliti, kar po vrsti!«

Major je dolgo razsajal, navzoči šefi oddelkov pa so bledele od strahu. Naposled se je nekdo izmed njih opogumil in prosil majorja za besedo.

»Gospod major, v imenu časti naše tovarne mi dovolite, da vam povem, da je bilo tisti dan slabo vreme. Po mojem mnenju je to vzrok nesreče.«

»Vi ste idiot, največji idiot, kar sem jih kdaj videl,« je zarjul major. »Kako si upate govoriti o slabem vremenu, ko imam pred sabo sporočilo iz Lienza, kamor je bilo letalo namenjeno. Tisti dan je bilo vreme izvrstno.«

Major je utihnil, se zamislil in naposled dejal:

»Naj bo ta burja poslednja. Če se bo še kdaj ponovila, bo odnesla tudi vas. Abtretten!«

Nato je poslal svojim predpostavljenim tole sporočilo:

»Na vašo zahtevo odgovarjam, da sem zadevo preiskal in ugotovil, da se je »Junkers 56« ponesrečil zaradi burje, ki pogosto divja v teh krajih.«

NOČ V DUBROVAČKI ULICI

K lesenim vratom stare enonadstropne hiše v Dubrovački ulici se je zvečer stisnila temna senca. Trije lahni udarci s pestjo po vratih... Tihi koraki, šepet... Vrata so se odprla, senca je izginila v hišo.

V majhni sobi na koncu dvorišča je sedelo na preprogi deset ljudi, med njimi dve ženski. Dva sta bila oblečena v uniformo podoficirja nemškega letalstva, drugi pa so bili v civilnih oblekah.

»Tovariši, povečati moramo opreznost,« je dejal črnolas mož. »Kar se je zgodilo z »Junkersom 56«, ni skrivnost, kot smo mislili. Major je diskretno izročil zadevo Gestapu in zahteval tajno preiskavo. Sicer pa nimajo doslej ničesar v rokah, zato se nam ni treba bati, ampak lahko še krepkeje nadaljujemo... Predlagam, da brezpogojno prodremo v ekipo mehanikov, da bomo lahko čimveč letal poslali v remontni oddelek. S tem bomo sovrážniku napravili trikratno škodo. Prvič: brez strela bomo zmanjševali število uporabnih letal. Drugič: tovarno bomo obremenili ter zavrli njeno obratovanje. Tretjič: naši ljudje bodo že v tovarni poskrbeli, da letala ne bodo nikdar več taka, kakršna so bila pred prihodom v tovarno.«

Nato je spregovoril Djuro, mršav, črnolas fant, ki je bil prepričan Nemce, da je najčistejšega nemškega porekla, čeprav je bil Srb; zato je zavzel precej važen položaj v

administrativnem aparatu tovarne.

»Menim, da ima Tupika prav,« je dejal. »Samo nekaj bi še rad pripomnil. Ker je iskanje simpatizerjev med zaposlenimi delavci zelo tvegano, predlagam, da skušamo spraviti v tovarno protifašiste, toda samo take, ki jih dobro poznamo.«

Potem se je oglasil tisti, ki je bil prišel zadnji na sestanek — Josip Hengert. Tovariši so ga poznali pod imenom Sepika. Pred vojno je delal skupaj s Tupiko v neki krojaški delavnici. Z njim je sodeloval tudi v sindikalnih bojih, štrajkih in demonstracijah. Zdaj je poročal, v koliko letalskih motorjev je neopazno vlijl kislino ter koliko municije bo izmaknil in jo dal Zori za borce Sremskega partizanskega odreda. Sepika je delal na zemunskem vojaškem letališču. Z njegovo pomočjo je mnogo nemških letal romalo »v popravilo« v tovarno »Wiener-Neustadt-Flugzeugwerke«, kjer so znali »poskrbeti« zanje Djuro, Tupika in drugi.

POT »ČEZ MEJO«

Jesenski dež je šklopotal po kaldrmi in strehah proletarske Čubure v Beogradu. Bilo je zgodaj zjutraj. V neki hiši se je mlada, blede žena, obuta v sandale z lesenimi podplat, oblečena v obledelo, zakrpano krilo, odpravljala na pot v mesto. S sabo je vzela majhen zavoj. Čez pol ure je prišla do parka pred glavno železniško postajo. Iz neke ulice ji je prišla naproti vitka ženska.

»Zdravo, Jela!«

»O, si že tu, Katica.«

»Pogovoriti se morava, Jela. Delala boš pri barvanju in lakiranju letal. Zdaj imaš priložnost, da maščuješ smrt svojega Toze.«

Iz Jelinih oči so privrele solze. Pred letom so njenega moža, funkcionarja ilegalnega komiteja Partije, ubili nacisti. Jela je nadaljevala ilegalno delo. Zdaj sta ona in Katica, katere mož je prav tako padel v borbi proti nacistom, dobili nalogo, da se zaposlita v letalski tovarni v Zemunu in pomagata tovarišem pri sabotajah.

V tovarni ju je sprejel Tupika in ju o vsem natanko poučil... Jela je dobila delo v oddelku za barvanje letal, Katica pa v montažnem oddelku.

ŠE HUJŠA BURJA...

Major je kar norel od jeze. Čedalje pogostejše so bile letalske »nesreče«. Komaj je »Junkers« ali »Messerschmitt« zapustil tovarno, kjer so ga »popravili«, že je prišlo poročilo, da je strmoglavil na zemljo. Poročila oddelkovodij so govorila o slabem materialu.

»Rajši bi potoval z volovsko vprego kot pa z našimi letali,« je zaupno dejal major nekemu prijatelju. V uradnih poročilih pa tega le ni omenil. Poročila so se navadno takole glasila:

»Izvedel sem temeljito preiskavo. Vzrok nezgode so posebne atmosferske razmere jugoslovanskega prostora, kjer so burje zelo pogoste...«

Nekega dne proti koncu leta 1943 pa je obiskal majorja visok oficir Gestapa in mu pokazal sliko mladega letalskega podoficirja. Majorju je zastal dih. Sabotaža na letališču! In to dela človek, ki je baje Nemec. Neki Josip Hengert! Pes! Izdajalec! To prepričljivo dokazuje, da so tudi v njegovi tovarni komunisti...

Josipa Hengerta so gestapovci aretirali in ga zverinsko mučili. Ničesar ni priznal, nikogar izdal. Potem so ga poslali v taborišče Jasenovac, kjer so ga ustaši zaklali...

Ostalih članov sabotažne skupine Nemci niso odkrili, čeprav so tudi po Hengertovi smrti nadaljevali delo v tovarni.

Poizvedba

Ohranjenih je zelo malo dokumentov o spopadu 3. bataljona Prešernove brigade 15. decembra 1943 na Goreljku na Pokljuki. Zato prosim vse bivše borce tega bataljona, ki so se udeležili spopada, naj sporočijo svoje naslove uredništvu revije »Borec«. Prav tako prosim starše in sorodnike 15. decembra 1943 na Pokljuki padlih borcev 3. bataljona Prešernove brigade, naj sporočijo imena in priimke padlih. Po nekaterih podatkih je bilo največ padlih iz okolice Tolmina in Logatčanov, imena padlih Bohinjcev pa so že znana.

M. P.

S Tezna skozi Berlin k partizanom

(Zgodba štajerskega železničarja)

LETA 1944, ko je prišla na Štajersko XIV. divizija, je zapopotalo tudi v neposredni bližini Maribora, ki so ga bili Nemci s Hitlerjem na čelu proglasili za nemško mesto in ki naj bi po Hitlerjevem nalogu tudi vso ostalo Štajersko spremenil v nemško pokrajino. Toda strelji iz partizanskih pušk in eksplozije min, ki so jih vsako noč s strahom poslušali Nemci in njihovi pomagači, so povedale »herren-volku«, da Slovenci na Štajerskem ne marajo Rajha, temveč, da si želijo svobodo v svojih domovini.

Dvotirna proga med Mariborom in Ljubljano tudi na odseku Maribor–Pragersko ni

bila več varna. Minerci Lackovega odreda so noč za nočjo rušili ta del proge in objekte ob njej. XIV. divizija je v Framu, tik glavne avtomobilske ceste, zaminirala in porušila nemško postojanko ter hkrati uničila posadko in izdajalce, ki so bili v njej. Lackov odred pa je vdrl v Slivnico pri Mariboru in temeljito zrešetal nemško postojanko, ki je bila v župnišču.

Pogum nam je silno zrastle. Slovenski fantje, ki so služili v nemški vojski, se niso vračali tja, od koder so prihajali domov na dopust, temveč so jih ponoči pobrali z orožjem vred partizani in pohorski gozdovi. Vsi, ki so iz teh krajev

odhajali k partizanom, so bili »navidezno« mobilizirani in »nasilno« odvedeni v gozd, to pa zato, da niso pobesneli Nemci izvajali represalij nad njihovimi svojci. Kljub silnim udarcem, ki sta jih dobivali nemška vojska in policija, so ti krvoloki počenjali vsakovrstna grozodejstva; dan za dnem so padali pod rafali talci; dan za dnem so gestapovci gonili v taborišča slovenske družine. Vse to pa ni moglo več zaustaviti silnega in junškega pohoda vsega ljudstva v svobodo...

Tudi na postaji Tezna, ki je bila glavna ranžirna postaja za smer Balkan in za smer Italija — na tej postaji sem bil takrat prometnik — se je delo vidno slabšalo. Vagoni, naloženi z »nahšubom« za nemško vojsko, so kljub budnim očesom nemških nadzornikov in šefov iztirjali in se prevračali.

Tudi jaz sem s pomočjo kretničarja Alojza Lebra zakrivil takšno navidezno nesrečo. Onesposobila sva pet lokomotiv serije 52, ki so jih morali nato odpeljati v delavnico, kjer so menda počakale do svobode. Kot odgovorni vlakovni odpravnik sem na zaslišanju priznal, da sem zaradi preobilice dela prezrl neko malenkost, ki je potem povzročila nalet in škodo na lokomotivah.

Za to »nerednost« sem bil kaznovan z denarno globo 5 DM, nato pa brzojavno premeščen na postajo Schafferhof v vzhodni Nemčiji! Takoj sem prejel potni nalog in vozni listek Tezno–Schafferhof. V potnem nalogu je bil naveden rok, kdaj je moram brezpogojno javiti na novo službeno mesto. Prikrilo sem se veselil teh potnih listin; vedel sem že za smer, v katero pojdem, in za smer svojih dokumentov, ki sem se za vedno poslovil od njih. Dokumenti so namreč odšli že pred menoj v Schafferhof, jaz pa...

Pri bratu na Slivnici pri Mariboru, kjer sem stanoval, sem povedal, da sem premeščen. V kovček in nahrbtnik sem pospravil le najpotrebnejše stvari, ki jih bom rabil kot vojak, ne pa več kot železničar nemškega Rajha. Poslovil sem se od domačih, vstopil v vlak in se odpeljal z brzim vlakom proti Berlinu.

V Berlinu sem izstopil in poslal domačim na Slivnico razglednico s pozdravi, ki naj bi bila dokaz, da sem odšel tja, kamor so mi ukazali. Nato sem popravil vozni listek, oziroma na povratno stran napisal novo smer: Schafferhof–Kranichfeld (Rače–Fram). Bil sem prepričan, da ni sprevidnika v Nemčiji, ki bi vedel, kje je ta postaja, še manj pa, da bi vedel, da je Rače–Fram blizu osvobojenega ozemlja. Bal sem se le morebitnega legitimiranja. Toda tudi ta strah je bil odveč; bil sem v uniformi nemškega železničarja in sem se vozil od Slivnice do Berlina in nazaj do Rače–Frama, ne da bi me sploh kdo vprašal za vozni listek ali dokumente.

Prijetni, pa tudi tesni občutki so me začeli obhajati, ko sem se spet bližal nevarnemu

Mariboru, kjer sem moral prestopiti iz brzovlaka na lokalni potniški vlak. Ta naj bi me končno potegnil mimo doma v Rače–Fram, od koder je bila že začrtana pot v Morje pri Framu, od tu pa dalje na zeleno Pohorje.

Ko sem v Mariboru izstopil, sem pazil edino na to (bilo je zjutraj in še mrak), da me ne bi opazili nemški železničarji, med katerimi je bilo tudi nekaj članov nacionalsocialistične stranke, ki so se vozili iz Maribora na Tezno v službo in iz službe. Samo oni so namreč vedeli za mojo premestitev in za njen vzrok. Ko sem tako oprezal za nekim stebrom na peronu (moral sem čakati na vstop), se je nenadoma znašel pred menoj pomočnik šefa postaje na Teznu inšpektor Thaler (ki je bil Avstrijec–Dunajčan in ni bil nacist) in me nagovoril v nemščini: »Dobro jutro, gospod Arnuš; vi tukaj? Ali še niste v Schafferhofu?« Kako mi je bilo v tem trenutku, ne morem opisati. Bil sem prepričan, da je bilo vse moje tveganje zaman in da sem kratko malo izgubljen, ker me bo inšpektor Thaler predal prvemu gestapovcu, ki ga bo srečal. Ko sem mu tudi jaz prijazno odzdravil, na vprašanje pa odgovoril z molkom, se mi je Thaler prijazno nasmešnil, se obrnil in odšel. Vedel sem, da me ne bo izdal; to mi je povedal njegov prijazni pogled. Pozneje je baje zaupno povedal našim ljudem,

da je videl v Mariboru partizana v železničarski uniformi – Arnuša. In res se ni zmotil: bil sem pravzaprav že partizan, toda do cilja je manjkalo še nekaj kilometrov.

Iz Maribora sem se odpeljal s prvim jutranjim vlakom, kot sem že omenil, mimo doma v Rače–Fram, kjer sem izstopil in brž odšel v stanovanje tovariša Kmeteca (tudi on je bil v službi pri železnici na Teznu). Ko sem priropotal predenj, je bil še v postelji. Zelo se je ustrašil, ko me je zagledal pred seboj tako zgodaj in z vso prtljago. Toda presenečenja je bilo hitro konec; kot dobra prijatelja sva se hitro zmenila in se nato poslovila z zagotovilom, da se bova po vojni zopet srečala, če jo bova preživel.

S postaje Rače sem krenil po cesti proti Framu k prijatelju Francu Orešiču, ki je stanoval sredi framskih vinogradov, v viničariji Pintar–Lernarta iz Maribora. Ko so me zagledali tako oprtanega, so kar vedeli, kako in kaj. Dali so mi obilno kosilo, nato pa sem na veliki preši v sosednji viničariji napolnil nahrbtnik s stvarmi, ki jih vojak nujno potrebuje. Kmalu so me poklicali; vodič, neki viničar iz Frama – na videz sem ga poznal že prej – me je prijel pod roko z besedami: »Te pa pojma, luft je rajn!« Presrečen, oblečen za vsak slučaj še vedno v železniško uniformo, sem hitel za viničarjem skozi framske vinograde naravnost med partizane. V gozdiču pod vasjo Planica, ki je bila že požgana, sva jih srečala – same znanice: učitelja Pečnika, vodjo obveščevalnega centra, in namestnika vlakovnega odpravnika iz Hoč, oba domačina, oborožena s brzostrelkami in samokresi. Planili smo si v objem; veselja, pozdravljanja in spraševanja ni hotelo biti konec. Vodič, dobri viničar, se je srečen smehljal, ko je gledal in občudoval našo mladostno radost. Železniško kapo sem zalučal po tleh in družno smo steptali kapo in »hakenkroj« na njej za večne čase. Večerjali smo že skupaj pri neki kmetici v Framskem Pohorju. Po večerji pa sem prvič stal na straži. **Mirko Arnuš**

Kako je bilo z razkrojem Wehrmannschafta na Gorenjskem

(Odgovor na pripombe M. P.)

V lanski 7. številki »Borca« (str. 351) mi je M. P. očital, da sem pri svojem članku »Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem«, ki sem ga objavil v drugem letniku »Letopisa Muzeja narodne osvoboditve«, »bržkone prezrl dogodek v Žirovnici na Gorenjskem poleti 1942, ko se je skupina vermanov povezala s partizani, jim omogočila akcijo na most v Mostah in odšla z njimi v gozdove.« Očitek bi ne bil tako hud, če ne bi M. P. dodal: »Ta dogodek je odločilno vplival na razkroj in razpust Wehrmannschafta, avtor pa ga sploh ne omenja.«

M. P. je očitvidno združil dva, časovno med seboj ločena, dogodka v en sam dogodek in mu dal tak pomen, ki ga ta ni nikoli imel. Naj to obrazložim malo obširneje. Spomladi 1942 je NOB na Gorenjskem močno porasla in so Nemci 1. junija pri sedmih najbolj ogroženih postajah ustanovili posebne tridesetčlanske samoobrambne oddelke, ki so jih nazivali »Selbstschutz«. Vpoklicali so predvsem vermane, ki so morali ostati pri orožniški postaji in opravljati stražo in patrolno službo. Tak oddelek so 1. junija ustanovili tudi v Žirovnici, o čemer je vodja radovljške Standarte poročal 22. junija 1942:

»1. junija 1942 smo v Žirovnici ustanovili krajevni »Selbstschutz« s tridesetimi vermani. Prve dni so bili možje navdušeni, ko pa je tretjega dne brez sledu izginilo 11 vermanov, je navdušenje vidno upadlo, dokler ni prišlo tako daleč, da smo 17. VI. 1942 morali ukiniti Selbstschutz, ker možje enostavno niso več hoteli služiti. Do danes še ni nič znanega o 11 izginulih vermanih.«

Komandir jeseniškega orožniškega oddelka je o tem poročal 25. VI. 1942:

»Pri nadzoru vermanov sem danes ugotovil, da pri njih

vladata nevolja in nezadovoljstvo. Svoje službe, ki so jo opravljali v nočnih zasedah, nočejo več opravljati. V zasedah so budni samo nekaj časa, čez pol ure pa zaspijo. Spočetka, to se pravi pred zajetjem 11 vermanov, so bili zelo budni, so pa zadnje dni zelo popustili in pomenijo le še obremenitev za žirovniško orožniško postajo. Z ozirom na nevoljo, ki jo kažejo, obstaja nevarnost, da bi lahko izvedli nepremišljeno dejanje. Da s temi vermani ne bi doživeli še večje sramote, sem ukazal, naj se 17. VI. 1942 vrnejo nazaj k svojemu poslu. Prosim za privolitev.«

Omenjenih enajst vermanov je namreč dobilo zvezo s I. bataljonom Gorenjskega odreda in z orožjem odšlo v partizane. Njihova imena najdemo v Koenobljem delu »Pod Možakljo in Karavankami so se uprli« (str. 119), vendar avtor nepravilno postavlja čas v april 1942. Tam je tudi opis, kako je I. bataljon Gorenjskega odreda 27. junija 1942 požgal železniški most v Mostah pri Žirovnici. Vendar pa ni nikjer govora o nekih vermanih, ki so sodelovali v akciji.

Kot smo videli, so Nemci 17. VI. 1942 ukiniteli Selbstschutz v Žirovnici. Do 25. junija so ga ukiniteli tudi drugod v radovljškem okrožju in začeli snovati lastne samoobrambne oddelke, ki so jih sestavljali sami Nemci. Vendar pa v drugih dveh okrožjih na Gorenjskem Selbstschutzu v tem času še niso ukiniteli.

Čeprav sta oba dogodka precej pomembna, posebno požig mostu, pa ni nobeden sam po sebi »odločilno vplival na razkroj in razpust Wehrmannschafta.«

Na razkroj Wehrmannschafta in na prekinitev njegovega delovanja od začetka julija dalje je vplival celoten razvoj na Gorenjskem spomladi in poleti 1942. Že 11. junija je bila pri šefu civilne uprave konferenca funkcionarjev, ki

je razpravljala o razmerah na Gorenjskem in sklenila, naj se iz nevarno ogroženih krajev umaknejo nemški ljudje (učitelji, poštarji itd.), to pa je pomenilo tudi umik nemških voditeljev Wehrmannschafta. In tako so odslej na Bled deževala poročila o nemški nemoči. Dne 11. VI. je vodja škofje-loške Standarte poročal, da so partizani likvidirali že tri vermane, 18. VI. pa, da je zaradi delovanja partizanov ukinil službo v črnovrškem, poljanskem in javorskem Sturm. 17. VI. je vodja kamniške Standarte naštel že enajst Sturmov, ki so zaradi partizanov morali prenehati z delom, 25. 6. pa, da so partizani likvidirali že osem vermanov, 87 »odvlekli«, 14 pa jih je prostovoljno odšlo v partizane. Istega dne je vodja radovljške Standarte ukinil službo v žirovniškem in brezniškem Sturm. Ker so partizani pridno odnašali vermanske uniforme oziroma so gorenjski mladeniči v uniformah odhajali v partizane, so Nemci že v začetku junija 1942 pobrali uniforme.

5. julija 1942, je imel Sturm iz Kamniške Bistrice svoje vaje. V bližini Gozda je prav takrat padel kamniški okrožni orožniški poveljnik ter štirje orožniki, za kar so Nemci še istega dne aretirali 110 domačinov. 51 so jih ustrelili in med njimi je bilo 25 vermanov. Torej dogodek, ki bi ga lahko tehtali s prebegom 11 vermanov, o katerih Nemci še konec meseca junija niso vedeli nič točnejšega.

Tako je partizanska aktivnost praktično onemogočila delovanje Wehrmannschafta v večjem delu Gorenjske in so Nemci sami odredili vermanom »poletni dopust« oziroma kot je 11. oktobra 1942 nekoliko po svoje povedal šef civilne uprave v Celovcu: »Zaradi trdih ukrepov, ki so bili potrebni v preteklih mesecih, je bilo delovanje Wehrmannschafta začasno ustavljeno.«

M. P. je svojo trditev prevzel iz Janovega dela »Med gorenjskimi partizani«, kjer je na straneh 98 do 102 opisan prehod enajstih vermanov iz Žirovnice v partizane. Jan je

začetek ustanavljanja Wehrmannscharfta na Gorenjskem postavil v 1942. leto, mu pripisal nalogo (»biti v stalni pripravljenosti za boj proti partizanom«), ki mu je ob ustanovitvi Nemci še niso namenili, zamenjal ustanovitev žirovniškega Selbstschutza z ustanovitvijo Wehrmannscharfta in končno prehodu enajstih vermanov v partizane pripisal odločilni vpliv na ukinitve Wehrmannscharfta na Gorenjskem.

Do formalne ukinitve Wehrmannscharfta na Gorenjskem je prišlo oktobra 1942, ko je šef civilne uprave in gauleiter dr. Rainer menil, da so s po-

letno »pomiritvijo« Gorenjske dani pogoji za ustanovitev Sturmabteilung. Na ustanovitve SA pa so mislili že od začetka leta 1942, ko so na Gorenjskem uvedli NSDAP (Dopis SA-Brigadeführerja Becka 6. I. 1942 v AMNO), vendar razmere za to spomladi in poleti 1942 niso bile ugodne.

Ukinitve Wehrmannscharfta na Gorenjskem je bila torej predvidena že pred obema žirovniškima dogodkoma, sama ustanovitev delovanja njegovih enot pa ni posledica zgolj enega samega dogodka, marveč splošnega porasta NOB po vsej Gorenjski.

Tone Ferenc

Kaj vse smo doživeli v Iserniji po kapitulaciji Italije

MED TABORIŠČI za civilne internirance v Južni Italiji je bilo eno najbolj znanih taborišče v Iserniji v pokrajini Campobasso. V nekem bivšem samostanu, ki je sameval v zgornjem delu mesteca, so že v prvih mesecih vojne natrpali fašizmu nevarne ali dozdevno nevarne elemente, med katerimi so bili seveda večidel Slovenci s Primorskega in pa Židje, ki so jih pobrali po vsej Italiji. Ti slednji so se zgnetli v dolgi in temačni dvorani v pritličju, ki je nekoč rabila tudi za kino predstave, Slovenci pa smo imeli svoj oddelek v zgornjih prostorih, na kašči, kjer nas je bilo nad 80. Tu smo se našli ljudje iz Gorice in Trsta, iz Idrije, s Krasa, iz Vipavske, s Pivke in iz Istre. Tu smo na razne načine skušali ujeti novice z bojišča.

Spočetka je bilo težko, pozneje pa smo kljub strogemu nadzorstvu stražarjev navezali stike z nekaterimi zanesljivimi domačini in izvedeli marsikaj, kar nam je vlivalo poguma in nove nade v morečem brezdelju. Tako je naposled prišel tudi 25. julij 1943 in padec fašizma, nato pa še 8. september 1943, ko je Badogliova vlada kapitulirala.

Takrat so se odprla tudi internirancem v Iserniji vrata v svobodo. Večina jih je bila prvi dan neodločnih, saj niso vedeli ne kam ne kako, zlasti ker niso imeli potrebnih sredstev in opreme. Sklenili so, da bodo počakali še nekaj časa na nadaljnji razvoj dogodkov.

Razvoja dogodkov pa ni bilo treba dolgo čakati. Že naslednji dan, 9. septembra 1943, so v dopoldanskih urah privršali ameriški bombniki. Roj za rojem se je poganjal z juga, zakrožil nad mestom in z višine okrog 3000 metrov zasipal mesto s težkimi bombami. Vse je prišlo tako nenadoma, da je le malokdo imel čas za beg in panika je bila nepopisna.

Hiše na obeh straneh glavne ulice so se sesule, ruševine so za več metrov na debelo prekrile vso cesto in pod njimi je našlo smrt na tisoče ljudi. Žena, otrok in starcev. Mesto je bilo namreč utesnjeno med rečicama Carpino in Sordo, ki sta ga v globokih strugah obkrožali na vzhodni in zahodni strani. Skozi mesto je vodila glavna cesta od Campobassa in Beneventa proti Venafu in dalje proti Rimu. Zato je ameriško poveljstvo hotelo preprečiti, da bi se po njej umikale

nemške kolone proti severu. Letalstvo je opravilo to nalogo tako, da je porušilo več kot polovico mesta in z ruševinami podrtih hiš zaprlo edino cesto.

Prvi, ki so se znašli ob napadu, zlasti pa takoj po njem, so bili bivši slovenski interniranci. Utaborili so se na drugi strani reke. Tam je na položnem bregu samevala cerkvena, kamor so v mirnem času romali abruški pastirji in kmetje. Interniranci so tja znesli vse slamnjače in odeje, kolikor so jih mogli rešiti izpod ruševin. Organizirali so tudi akcijo za zbiranje hrane in zdravil ter z odločnim nastopom nudili prvo pomoč številnim ranjenecem, ženam in otrokom. Pozneje so jim prišli na pomoč še gasilci iz Campobassa in orožniki iz bližnjih vasi.

Vso akcijo so vodili naši možje in fantje; z odločnim nastopom so preprečili tudi vlome in krajo med ruševinami. Tisti med njimi, ki so se bolje spoznali na zdravstvene ukrepe, so z razkuževanjem preprečili izbruh kužnih bolezni.

Šele čez nekaj dni je vso reševalno akcijo prevzela pokrajinska oblast, kolikor je takrat sploh še obstajala. Iz glavnega pokrajinskega mesta Campobasso je prišel prefekt in se javno zahvalil našim fantom — bivšim internirancem ter jih pohvalil za njihovo takojšnjo, nesebično in požrtvovalno pomoč prebivalstvu.

Pozneje so skoraj vsi naši fantje in možje odšli v Bari, kjer so se pridružili prekomorskemu oddelku NOV. Domačini iz Isernije in okolice pa so še dolgo in z velikim spoštovanjem govorili o »fantih iz Gorice in Trsta«, ki so jim tako nesebično pomagali v času, ko so bili pomoči najbolj potrebni in ko je ravnatelj bivšega taborišča izginil neznano kam ter ga ni bilo več na spregled.

In ob proslavah 25. aprila, dneva vstaje, oživlja prebivalstvo Isernije v obnovljenem mestu ta spomin z občutkom hvaležnosti do slovenskih internirancev, ki so preživelci nekaj let v tamkajšnjem fašističnem taborišču.

I. M.

Od hladne vojne h koeksistenci

PRED petnajstimi leti je bila Evropa (vsaj njen večji del) popolnoma na tleh in dim se je kadir iz porušenih hiš. Pred petnajstimi leti je Evropa še gledala nazaj, danes pa se naši pogledi že obračajo naprej. Vojna v Evropi se je bila končala, vendar Japonska še ni kapitulirala. Šele 2. septembra so predstavniki premagane Japonske podpisali na križarki Missouri usidrani pred Jokohamo, akt o predaji in druga svetovna vojna je bila s tem končana.

Ta strahotna vojna je trajala natanko šest let. Kdo bi to lahko napovedal tistega dne, ko so nemške čete vdrle na poljsko ozemlje in začele obkoljevati Varšavo.

Nikoli več, je odmevalo poleti 1945, nikoli več vojne! Vojna vojni! Človeštvo mora kreniti po novi poti in pokopati stare račune.

Danes, petnajst let po drugi svetovni vojni, je lahko vsem jasno, da vojna ni sredstvo za poravnavanje računov. Le pomislimo: na naši zemlji, razdeljeni na šest kontinentov in tri oceane, ni več kotička, ki ga ne bi mogli zadeti z modernimi raketami. Očitno pa je tudi, da v bodočem konfliktu ne bi bilo več zmagovalca, marveč samo premaganci in preživeli. Če je tako, potem je vojna nesmisel in največji zločin. To bi bila katastrofa za ves svet, takšna, kakršne svet še ni videl.

Koeksistenca med vsemi državami, ekonomskimi in političnimi sistemi, je torej nujnost, ki je nihče, ki gleda količjak trezno in brez lažnivih očal na svet, ne more in sme zanikati. H koeksistenci vodi že sam naš razvoj. Velike naloge, ki jih bo moralo človeštvo rešiti, če bo hotelo storiti res odločilen korak naprej in poravnati velikanke razlike med razvitimi in nerazvitimi državami, lahko izvršimo le s

skupnimi močmi. Proračuni posameznih držav so za to premajhni.

Razvoj atomske energije (seveda v miroljubne namene), ekonomska pomoč zaostalim državam, borba proti nepismenosti, malariji, priprava milijonov in milijonov novih inženirskih in sploh tehničnih kadrov, vse to zahteva, da se sredstva, s katerimi razpolagamo, združijo v en sklad in investirajo za napredek vsega človeštva.

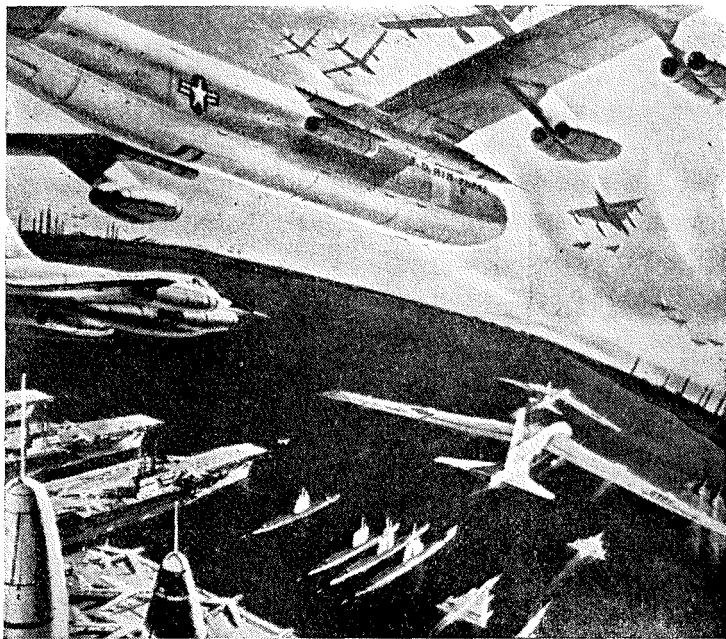
Le pomislimo, da bo ob koncu tega stoletja, na prehodu iz drugega v tretje tisočletje po našem štetju, živelo na naši, tako stisnjeni in že sedaj tako gosto naseljeni zemlji kar sedem milijard ljudi. Pomislimo, da se naši surovinski viri čedalje bolj izčrpjujejo,

jo, naše potrebe pa rastejo skoraj v geometrijski postopci. In vendar smo šele na začetku našega razvoja. Če bi življenjsko dobo človeštva (ne človeka na zemlji) uokvirili v 24 ur, potem bi imeli za seboj prve sekunde prve minute.

Vendar je korak, ki smo ga napravili po vojni, več kot velik. V celi vrsti držav se je proizvodnja v zadnjih dvajsetih letih — od 1939 do 1959 — ne samo podvojila, v nekaterih panogah celo popetorila. V naši državi bomo drugo leto navrtali toliko nafte, da je nam ne bo treba več uvažati. V zadnjih petih letih smo zgradili več cest kot v vseh dvajsetih letih pred vojno.

Še pred nekaj leti so ljudje s strahom prebirali časnike in zaskrbljeno komentirali vesti o koncentracijah čet, pomorskih manevrih, danes pa so te demonstrativne poteze in protipoteze že bolj redke. Prodrlo je spoznanje, da je napredek človeštva le v sožitju, koeksistenci.

Ta prehod od hladne vojne h koeksistenci je imel razne

Slika iz arzenala hladne vojne: takšen bi bil začetek atomskega napada. Na sliki vidimo letala z jedrskimi projektili pod krili, atomske podmornice, lansirne rampe itd. Slika je bila objavljena v ameriški reviji »Life«

faze in se je tudi večkrat ustavil. Upajmo, da si ne delamo utvar, da smo že krenili od negativnega k pozitivnemu polu in da zaradi neresenih vprašanj ne bodo ponovno nabrusili nožev.

Hladna vojna, ki se je začela z berlinsko krizo, je za nami, vendar je Nemčija še vedno razdeljena na dve polovici, dve državi, ki mečeta druga drugi polena pod noge. Že nekaj let je, odkar ločijo 37. vzporednik Severno od Južne Koreje, 17. pa Severni od Južnega Vietnama.

Tu je hladna vojna zapustila krvave posledice.

Kadar mislimo na razvoj zadnjih petnajstih let, se naši pogledi obračajo na druge kontinente, v Azijo in Afriko. Ob koncu druge svetovne vojne je bil velik del Azije in Afrike popolnoma odvisen od evropskih gospodarjev. V Šangaju, Tientsinu, Kantonu so se še vile zastave Združenih držav, Britanije, Francije, pa tudi Belgije, britanski vojaki so še stražili indijska mesta, v Indonezijo so se vrnili nizozemski, v Indokino pa francoski vojaki. Kazalo je, da se bo kolo zgodovine ponovno ustavilo. Vendar je bil to samo vitez.

Avgusta 1945. leta so v Džakarti proglasili indonezijsko republiko, istega leta je proklamiral svojo neodvisnost tudi Vietnam. Dve leti pozneje so izobesili Indijci zastavo svobode na svojih tleh, v Karajiju pa so oklicali neodvisni Pakistan. Odslej razvoja ni bilo mogoče več ustaviti.

Danes so pravzaprav ostali v Aziji od starih kolonij le še drobci. Celo Singapore je sedaj samostojna država, čeprav bi lahko trdili še vedno, da je to le nekoliko privilegirana kolonija. »Zahodni veter« ne prevladuje več v Aziji. Umaknil se je nazaj, na evropski kontinent.

Še večje spremembe je doživela po vojni Afrika. Pred petnajstimi leti nobenemu, še tako dalekovidnemu državniku, ne bi padlo niti na misel, da bo leta 1960 večji del afriškega kontinenta že svobodno dihal. Tehnica se je medtem nagnila že na stran tistih dežel, ki živijo po svojih zakonih

in niso od nikogar odvisne. Le pomislimo. Samo letos se bo na političnem zemljevidu Afrike pojavilo sedem novih dežel. Od tega bosta dve, in sicer Federacija Mali in Madagaskar, res še ostali v okviru Francosko-afriške skupnosti, vendar je to že velik korak naprej.

Pomlad narodov, ki jo je Evropa doživela 1. 1848, je prišla v Afriko dobrih sto let pozneje. Vendar pa je lepša, svetlejša od pomladi v Evropi.

Južnoafriški oblastniki živijo še v velikih iluzijah, če mislijo, da bodo lahko s krvavimi metodami, dum-dumkami, racijami, posebnimi dovolilnicami, ghetti itd. zaustavili pritisk črnskih množic in zagotovili sebi še naprej izredne privilegije.

Onand je neki ameriški konservativni list zapisal, da črnici še niso zreli za samostojnost. Odgovoril mu je neki črnski list iz Durbana v Južni Afriki: »Ali je bila Amerika zrela za neodvisnost, ali so bili ljudje pripravljeni za prevzem oblasti, ko so se ameriški kolonisti uprli britanskim oblastem? Kdo še lahko trdi, da lahko samo popolnoma zre-

li narodi zahtevajo neodvisnost? Če bi morali vsi čakati na to, potem bi bil velik del Azije in Afrike še vedno pod tujo peto.«

Pred nami nastaja popolnoma nov svet in šele sedaj nam je jasno, kako ogromne spremembe je vnesla in prinesla druga svetovna vojna. Le poglejmo, kakšen je bil položaj pred petnajstimi, ali celo petimi leti, na Srednjem vzhodu!

V Egiptu sedaj ni več britanskih vojakov, Suez pa je postal del Egipta, medtem ko je bil prej Egipt del britanskega Sueza. V Jordaniji ni več britanskih oporišč. Irak se je postavil na svoje noge, izstopil iz Bagdadskega pakta in proglasil republiko. In vendar je bila to najbolj probritanska dežela na Srednjem vzhodu.

Gospodarski razvoj pa ni šel vzporedno s političnim. Tujci imajo še vedno prvo besedo v petrolejski industriji, še vedno diktirajo cene, določajo proizvodnjo in izvajajo tako nenehen pritisk na arabske dežele. Kazno je, da bodo Arabci lahko rešili svoje probleme le, če se bodo usedli za skupno mizo, poravnali svoje račune in zbrali vsa sredstva, ki jih dobivajo od petroleja, bombaža, transportnih tarif, v skupni fond. Le združeni bodo kos intrigam spretnih petrolejskih magnatov.

Ceprav se arabske države ne morejo zediniti za skupno politiko, dasiravno so v stalnih sporih in je propadlo že več poskusov, da bi si zgradile skupno streho, je vendar očitno, da se solidarnost arabskih držav krepi in utrjuje iz leta v leto. Arabske države ne morejo najti skupnega jezika v stvareh, ki se tičejo samih arabskih držav, nastopajo pa enotno in solidarno v vprašanjih, ki ne posezajo v njihove lastne probleme.

Tudi severnoafriške dežele so v zadnjih letih pretrgale vezi, ki so jih spletli francoski kolonialisti. Maroko in Tunizija pripadata že nekaj let družini neodvisnih afriških držav. Le v Alžiriji Francozi ne odnehajo. Ze leta in leta manevrirajo z raznimi deklaracijami, obljublajo in napo-

So »krivci« končno oproščeni?

KONEC marca, skoraj petnajst let po zlomu nemškega nacizma in sedemnajst let po propasti italijanskega fašizma, je državni pravdnik pri prizivnem sodišču v Milanu vložil v preiskovalnem odseku zahtevo za ukinitve kazenskega postopka proti Palmiru Togliattiju in drugim, ki so bili obtoženi, da so krivi smrti Mussolinija in Clare Petacci.

V zahtevku, da se ukine kazenski postopek zoper voditelje odporiškega gibanja v Italiji, je rečeno, da ni nobenega razloga za postopek, ker spadajo omenjena dejanja med vojaške akcije. Parri, Togliatti in Longo so bili obtoženi, da so izdali ukaz o ustrelitvi članov fašistične vlade, vsi ostali pa, da so ukaz izvršili.

vedujejo rešitve, organizirajo volitve, vse to, da bi obdržali ta vrata v Afriko in da bi lahko še naprej izkoriščali petrolejska področja in rudniške zaklade saharskega podzemlja.

Šest let se že vleče vojna v Alžiriji, šest let že padajo nedolžne žrtve, gospodarski razvoj je paraliziran, v taboriščih Alžirije, Tunizije in Maroka pa živali na sto in sto tisoče beguncev. Izgubili so vse, ostalo jim je le golo življenje. To je bilanca francoske »pacifikacije« v Alžiriji!

Francozi so pravzaprav v Alžiriji v prav taki manjšini kot belci v Južnoafriški federaciji. Njihov položaj je podoben položaju obleganca, ki se je, da bi rešil svoje življenje in premoženje, zatekel v trdnjavo, iz katere s strahom opazuje, kako se oži obroč okrog njega. Vse kaže, da katastrofa v Indokiniji še ni izmordila tistih, ki odločajo danes o Alžiriji.

To, da se je svet močno spremenil, to je mnogim še težko priznati. In vendar se bodo morali s tem sprijazniti. Minili so časi, ko je lahko Velika Britanija z eno samo salvo topov dosegla v Perzijskem zalivu, kar je hotela. Zdaj mora London marsikdaj bolj upoštevati mišljenje New Delhija, kot pa New Delhi London. Danes v Aziji ljudje ne umirajo več od lakote, na Kitajskem ne kosi več smrtna kosa, voda ne poplavlja več celih pokrajin, ob Rumeni in Modri reki so zgradili ogromne nasipe.

Tehnični razvoj, ki je bil prej omejen na Evropo, je zajel v svoj proces tudi druge kontinente. V Egiptu grade veliko Asuansko hidrocentralo, bavijo pa se tudi z načrtom, da bi speljali vodo Sredozemlja v depresijo Kattare in tako spremenili podnebne pogoje v severnem delu Egipta. V Siriji, na Evfratu, delajo veliko centralo, ki bo dala novih energij Siriji in omogočila industrializacijo vsega njenega severnega dela. V Gani, na Volti, grade veliko hidrocentralo, ki bo dala energijo za veliko tovarno aluminija in glinice. Tudi Zambezi so že zajezili. Afrika spreminja svoje obličje iz dneva v dan.

V Evropi kopljejo predor pod najvišjo goro, 4808 m visokim Mont Blanc, Nizozemci so osušili Zuidersko jezero, Rusi bodo rešili Kaspiško jezero pred upadanjem s tem, da bodo speljali tok dveh rek, ki se izlivata v Severno Dvino, na jug, v Sibiriji pa bodo izkopali kanal skozi Kazakstan in omogočili tako namakanje novih, velikanskih, še deviških površin.

Na našem zemljevidu ni več belih lis. Odkrili so nove podvodne grebene v oceanih, nove, abistične globine v Pacifiku, na Mont Everest pa so se povzpele že tri ekspedicije. Sateliti odkrivajo vedno nove podrobnosti v našem sončnem sistemu. Čas gre hitro naprej.

Atomska energija se za zdaj še ne uporablja v miroljubne namene, vendar ni daleč čas, ko bo izrinila druge oblike energije. Francozi so letos izvedli dve atomski eksploziji v

Sahari, vendar zaradi tega še niso prišli v atomski klub. Morda atomska energija čez nekaj let ne bo več skrivnost za svet. Prav gotovo bi lahko človeštvu in njegovim silno naraščajočim potrebam zelo koristila, če bi jo izkoriščali samo za razvoj in napredek človeštva.

Doba, ko smo gledali s strahom v bodočnost in ugibali, koliko časa bomo še živeli v miru, je za nami. Na obzorju so nove, lepše, svetlejše perspektive. Hladna vojna je postala le še diplomatski pojem. Ideja koeksistence, sožitja z vsemi in ne glede na vse razlike, pa se vedno bolj utrjuje v zavesti državnikov. Blokvska mentaliteta še razdvaja svet, še vnaša nemir, vendar njena ostrina čedalje bolj topi.

Morda ne pretiravamo, če trdimo, da stopamo v novo razdobje človeškega razvoja.

M. O.

Kolonialisti ne morejo nikogar več prepričati, da se kolonialni sistem ni preživel. V zadnjem desetletju se je prebudil tudi črni kontinent — Afrika, katere narodi se otrsajo belega gospodarstva. — Na sliki vidimo prizor ob lanskim nemirih v belgijskem Kongu, ki so pokazali, da tudi najbolj »črni« črnici ne marajo več živeti pod jarmom

Krvavi ponedeljek v Sharpevillu

»Veter sprememb piha na tej celini!« — Britanski premier Harold Macmillan ob nedavnem obisku v Južni Afriki

POKOL v južnoafriškem Sharpevillu 21. marca in atentat na predsednika vlade Južnoafriške unije dr. Hendrika Frensha Verwoerda 9. aprila sta dva sila pomembna in hkrati silno značilna dogodka v življenju dežele, v kateri je razisem postal najvišja državniška modrost, bikovka in krogla pa poglobljena politična metoda belih gospodarjev.

Prvi dogodek, krvav kakor je, ne samo razgalja despotizem belih rasistov, marveč kaže, da se črnsko prebivalstvo čedalje bolj osvešča, da čedalje odločneje zahteva tisto, kar mu gre: svobodo, enakopravnost, zemljo.

Drugi dogodek kaže, da ni mogoče govoriti o enotnem taboru belcev; nasprotja med Buri (potomci pretežno nizozemskih priseljencev) in priseljenci britanskega porekla so bila zmeraj huda, zdaj pa so se očitno še bolj zaostрила. Tudi v vrstah pristašev *apartheida*, rasne ločenosti, se kažejo razpoke, ki jih ne gre podcenjevati, še zlasti, če pomislimo na velikanski val svobodoljubnih teženj, ki preplavlja Afriko in pometa s kolonializmom in njegovimi tvorbami.

Pokol v Sharpevillu je bil odgovor na mirno demonstracijo, ki jo je organizirala Pan-

afriška konferenca, črnsko politično gibanje, ki se je pred letom dni odcepilo od Afriškega nacionalnega kongresa pod vodstvom zmernejšega (in starejšega) Alberta Lutuli. Konferenco vodi mladi, 35-letni sin revnega drvarja, Robert Mangalize Sobukve, izvrsten govornik in nemara še boljši novinar.

Demonstracija — organizirana ne samo v Sharpevillu, marveč tudi v drugih krajih Južnoafriške unije — je bila protest zoper nečloveške »potne liste«, izkaznice, ki jih mora nositi vsak temnopolti prebivalec te dežele s seboj — sicer ga zaprejo. In tako se je geslo glasil: Pojdimo pred policijske postaje brez izkaznic, naj nas zaprejo, premalo ječ imajo za nas vse.

Demonstranti so se približali tudi policijski postaji v Sharpevillu, 50 km južno od Johannesburga. Postaja stoji na samem. Dvanajst, po nekaterih cenitvah celo dvajset tisoč črncev, moških, žensk in otrok, je obkolovalo policiste, ki so čakali za ograjo iz bodeče žice, podprti s šestimi oklepnicami avtomobili. Demonstranti so vzklikali: »Afrika! Afrika!« Najprej si je skozi množico skušal utreti pot en oklopnik, nabito poln policajev. Ni šlo. Nato se je po zgogcem poletnem soncu (na južni polobli smo) zapraskalo med ljudi vseh šest oklopnikov. Bilanca je znana: 56 mrtvih in 162 ranjenih.

Sledila je prepoved vrste organizacij, proglasitev izrednega stanja, aretacija številnih črncev, pa tudi nekaterih belcev, mobilizacija teritorialnih enot belcev z značilnim imenom »strelski oddelki«.

Ni prostora, da bi orisali — pa čeprav zelo na kratko — razvoj te dežele od 6. aprila 1652. leta dalje, ko je nizozemski ladijski zdravnik Jan van Riebeeck pristal na Rtu dobre nade in ustanovil tam »okrevališče« za nizozemsko vzhodnoindijsko družbo. Zadovoljiti se moramo z ugotovitvijo, da zdaj približno tri milijone belcev vlada enajstim milijonom črncev, da so te izrinili z devetih desetih zemlje (najboljše, kakopak), da črnci — pretežno iz plemena Zulu — nimajo dejansko nobenih političnih pravic, da so jih pregnali bodisi v »rezervate«, bodisi v kolibe na robu mest ali pa morajo garati belim gruntarjem.

Rasisti so — zlasti pod zadnjimi tremi ministrskimi predsedniki, Malanom, Strijdomom in Verwoerdom — sprejeli vrsto zakonov, ob katerih je znani ameriški publicist John Gunther upravičeno zastavil vprašanje: »Ali je Južnoafriška unija fašistična?« Tedaj, pred šestimi leti, je odgovoril sam sebi: »Ne povsem. Ne še.« Zdaj, po krvavem ponedeljku v Sharpevillu, je ta »ne še« povsem odpadel...

V zadnjem desetletju je vlada torej prek svoje večine v parlamentu uveljavila dolgo vrsto rasističnih zakonov, katerih jedro je docela jasno razložil prejšnji premier J. G. Strijdom z besedami:

»Mi težimo za tem, da se Evropejec v Južni Afriki zakorenini in ostane Baas (gospodar).« In dalje: »Po našem mnenju je treba Evropejcem pridržati neomejeno pravico, da vladajo deželi in jo ohranijo belemu človeku.«

Ne moremo si kaj, da ne bi navedli še nekaj izjav vodilnih rasistov. Nekdanji, sedaj že pokojni ministrski predsednik dr. Daniel F. Malan, je bil na primer mnenja: »Črnc ne potrebuje doma. Saj lahko spi pod drevesom.« In sedanjí predsednik H. F. Verwoerd: »Živetj moramo vsaksebi (bel-

Medtem ko prebivajo beli gospodarji v palačah in vilah, so v črnskih četrtih takale »stanovanja«

Ta slika je bila posneta lansko leto v enem izmed mest Južnoafriške unije. Kaže nam prizor, ko policija razganja demonstrante

ci in črnici namreč) kot živita vsaksebi lev in slon.«

Živeti vsaksebi pa pomeni: za belca dobro zemljo, delnice v rudnikih zlata, diamantov ali urana, za črnca ležišče na zemlji, koliba iz desak, pokrita z odpadno pločevino, za belca sedež v parlamentu, za črnca mesto za rešetkami, za belce odprta pot do vseh služb, do vseh položajev, do vsega bogastva, za črnca odprta pot v jaške rudnikov, na plantaže belih gospodarjev, na klop za bičanje (zakon o slednjem nikakor ni bil ukinjen).

Ne bo odveč, če si ogledamo portret sedanjega ministrskega predsednika dr. Hendrika Frenschja Verwoerda.

Verwoerd je postal predsednik vlade po smrti Johanna Gerhardusa Strijdoma. To je bilo septembra 1958. Poprej je bil osem let minister za »zadeve domorodcev«, se pravi neposredni izvrševalec politike apartheida, po svojih pooblastilih pa dejansko »vlada

v vladi«. Verwoerd se je rodil na Nizozemskem, a ga je oče, po poklicu kramar, že kot dečka pripeljal v Južno Afriko. Tam je bil že od mladih nog fanatičen nacionalist (beri: rasist). Diplomiral je na univerzi Stellenbosch (Južna Afrika), nato pa študije nadaljeval v Nemčiji, kjer so se mu — kot je kasneje pokazal — nacistične ideje močno prirasle k srcu. Leta 1927 se je vrnil v Južno Afriko, prevzel profesuro, bil kasneje na univerzi Stellenbosch dekan sociološke fakultete. S politiko se je jel javno ukvarjati šele leta 1948, ko je bil izvoljen za senatorja. Toda še preden je postal senator in minister, je prav jasno izpričeval svoje pronacistične, rasistične nazorre.

Kot glavni urednik lista »Die Transvaler« je z zmago-slavnim poudarkom objavljaj poročila o nacističnih zmagah v drugi svetovni vojni in hkrati rohnol proti »britan-

ske-judovskemu liberalizmu«. Ko ga je nekdo obdolžil, da simpatizira z nacisti, je dr. Verwoerd začel tiskovno pravdo. Sodnik je razsodil, da je urednik Verwoerd »podpiral nacistično propagando; svoj časnik je spremenil v orodje nacistov v Južni Afriki, in sicer vedoma.«

Verwoerd ne bi bil Verwoerd, če bi ne bil zvest tradicijam svojih rojakov, ki veljavajo, da se je treba ob slehernem zločinu zoper človečnost sklicevati na moralo in boga. In tako je tudi ob prevzemu predsedniškega položaja izjavil nič manj in nič več kot tole:

»V skladu z Njegovo željo je bilo odločeno, kdo naj prevzame vodstvo vlade v tem novem obdobju v življenju prebivalcev Južne Afrike.« Potem ko je poudaril, da je njegovo imenovanje brezprizivna božja odločitev, je spregovoril o posvetnih zadevah. Obljubil je, da bo še dosled-

neje izvajal politiko apartheidida.

Obljubo je držal, svojim nazorom se ni odpovedal. Tako je Južnoafriška unija še zmeraj edina dežela v vsej prostorni Afriki, ki temnopoltim ljudem ni niti obljubila demokracijskih pravic, kaj šele, da bi jim jih bila dala. Beli Baas je še zmeraj gospodar nad življenjem in smrtjo črncev, ki so po mnenju vladajoče Nizozemske reformatorske cerkve sinovi Hamovi in zatorej prekleti, kot Buri to dokazujejo, kaŝoŝ na nekatera mesta v bibliji.

Koliko časa bo Baas še vzdržal pod pritiskom svobodoljubnih teŝenj afriškega ljudstva? Vsekakor bi bilo pretirano reči, da so mu dnevi ŝteti. Zakaj? *Afrikaans*, ki imajo med belimi prebivalci Južnoafriške unije glavno, odločilno besedo, so čudna mešanica nizozemskih priseljenecv, francoskih hugenotov in nekaterih drugih nebritanskih priseljenecv. Stare domovine nimajo več, ker so ŝe tako rekoč od vsega začetka prepričani, da je Južna Afrika njihova domovina. Zato so nepopustljivi, fanatični, okrutni, kadar gre za ohranitev njihove posesti. Po drugi strani je sistem strahovlade silno izpopolnjen, domačinj pa so dejansko goloroki. Zato bo pot do neodvisnosti, do tega, da bo Južna Afrika postala res afriška — ŝe dolga in trnova.

Toda prav tako ni dvoma, da so leta belih gospodarjev v Južni Afriki ŝteta. Nobeno dokazovanje, čeŝ da so domačini, črnci, nesposobnj vladati sami sebi in izkoriŝčati neizčrpna bogastva svojega črnege kontinenta, ne pomaga več. Takŝno dokazovanje je mladi kenijski politik Tom Mboya takole zavrnil:

»Za tiste, ki pravijo, da ŝe nismo dozoreli za samoupravo, imamo tale odgovor. Najsi so naŝe afriŝke deŝele civilizirane ali ne, nevedne alj ne nevedne, revne ali bogate, vsekakor zasluŝijo vlado, ki jo bomo sami izbrali. Pustite nas, da delamo napake, saj nas bo pri tem tolaŝila misel, da so to naŝe napake.«

J. Ŝ.

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN

Zakaj so Nemci prodrli do Moskve

Sovjetski zgodovinarji, ki proučujejo drugo svetovno vojno, so analizirali vzroke, zaradi katerih je leta 1941 Hitlerjeva vojska tako hitro napredovala in prodrla globoko na ozemlje Rusije. Pri tem so priŝli do teh ugotovitev:

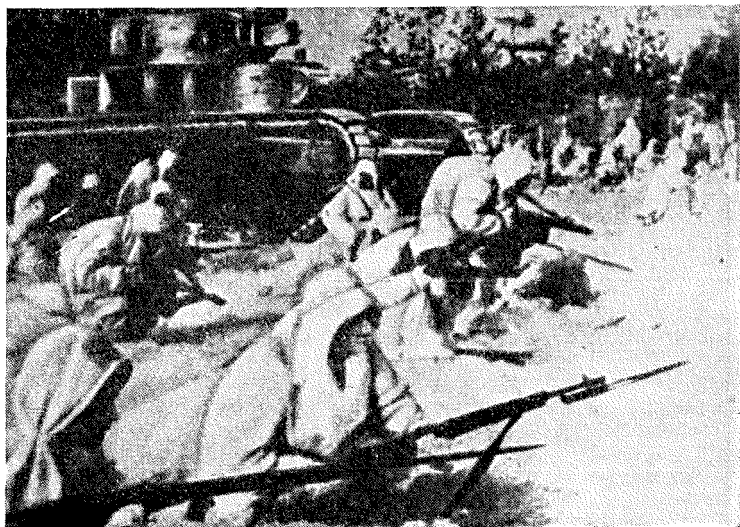
1. Nemŝki gospodarski aparat je ŝe od začetka nacistiŝne oblasti deloval izključno za vojne potrebe in je tako ustvaril najmočnejŝe vojno gospodarstvo, kakrŝnega Evropa ŝe ni videla.
2. Ko je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, je uporabila v ta namen skoraj ves svoj vojaŝki in gospodarski potencial, ker ji iz Anglije ŝe ni grozila nevarnost.
3. Nemŝka vojska je imela za seboj velike izkuŝnje, ker je bila ŝe dve leti v vojni.
4. Nemŝka vojska je bila moderneje oboroŝena kot sovjetska.
5. Nemčija je napadla Sovjetsko zvezo iznenada, zahrbtno, kar ji je omogočilo bliskovite udarce.

Začetne uspehe nemŝke vojske v Rusiji pa so omogočile tudi napake, ki jih je zagreŝi-

la sovjetska vlada, in sicer:

1. Sovjetska vlada je začela prepozno preusmerjati industrijsko proizvodnjo v vojne potrebe.
2. Skoraj polovica sovjetske vojske je bila zelo daleč od zahodnih meja in so se začele njene enote pomikati proti zahodu ŝele takrat, ko je sovraŝnik ŝe začel napad.
3. Sovjetska vojska ni bila bojaŝeljna in ni imela vojnih izkuŝenj, razen tega pa je pogreŝala najboljŝe kadre, ki so izginili v čistkah leta 1937 in 1938.
4. Sovjetska vojska je imela malo oklopnih in motoriziranih enot. Njena letala so bila zastarela, artilerija nezadostna.
5. Nenadni nemŝki napad ni bil predviden.

Da je Sovjetska zveza dočakala nemŝki napad nepripravljena, je bil kriv v prvi vrsti sam Stalin. V novi izdaji zgodovine sovjetske Komunistiŝne partije je med drugim navedeno: »Stalin je bil informiran, da nameravajo hitlerjanci napasti sovjetsko deŝelo, pa je smatral to vest za provokatorsko...«

Prizor iz dni, ko je sovjetska vojska branila Moskvo

Številke o vojnah, njihovih žrtvah in stroških

ŠVICAR Jean Jacques Babel se je lotil nenavadne naloge: začel je računati, koliko so stale vse dosedanje vojne v zgodovini človeštva, koliko žrtev so terjale itd.

Po njegovih računih je bilo v dosedanjih 5600 letih zgodovine 14.513 vojn, v katerih je izgubilo življenje 3640 milijonov ljudi. Potem je izračunal, da znaša škoda, ki so jo povzročile vse dosedanje vojne, 500 milijard milijard švicarskih frankov (to bi bila številka z 20 ničlami). Če bi to vsoto spremenili v zlato, bi lahko naredili osem kilometrov širok in deset metrov debel pas okrog zemeljskega ekvatorja.

Dalje je ta Švicar izračunal, da je stala vsaka vojna povprečno 35 milijonov švicar-

skih frankov. Moderna vojna stane seveda ogromno več, medtem ko so stale vojne v starih časih mnogo manj.

Če naj zaupamo številkam g. Babela, je zaradi vojn v 5600 letih človeške zgodovine izgubilo življenje vsako uro 75 ljudi.

Vse to pa ni tako rekoč nič v primeri s stroški in žrtvami, ki bi jih terjala nova svetovna vojna, vojna z atomskim orožjem. Pomislimo, koliko stroškov terja samo oboroževanje. Skupni stroški za oboroževanje znašajo na našem planetu vsako leto 100 do 110 milijard dolarjev. Kolikšno vrednost predstavlja ta vsota, nam pove dejstvo, da bi se — če to vsoto enakomerno porazdelimo na vse prebivalstvo

sveta — dvignil povprečni dohodek na prebivalca približno za 100 odstotkov. Za štiri in pol milijarde dolarjev, kolikor stane flota ameriških bombnikov »B-47«, bi lahko zgradili velemesto iz 4500 šestnadstropnih nebotičnikov.

Stroški razdejanja, ki bi ga povzročila atomska vojna, se sploh ne morejo primerjati s stroški »klasičnih« vojn. Atomska vojna bi svet totalno opustošila. Zato je klasično načelo »Si vis pacem, para bellum« (»Če želiš mir, pripravljaj vojno«) izgubilo veljavo. V atomskem veku bi moralo obveljati samo eno načelo: če hoče človeštvo živeti, naj se razoroži in uporablja jedrsko energijo edino za miroljubne namene!

Posnetek po eksploziji atomske bombe v Nagasakiju: iskanje žrtev med ruševinami. — Na levi sliki zgoraj vidimo bombnik, ki je odvrigel prvo atomsko bombo. Na desni sliki pa je pilot Claude Eatherly, član posadke v tem bombniku, ki je odvrгла na Hirošimo in Nagasaki atomsko bombo. Pilot Eatherly je pozneje dobil hude živčne motnje, nato pa je zabredel v kriminal

»Pohod II. grupe odredov na Štajersko«

IZID vsake knjige, ki opisuje narodnoosvobodilni boj, nas navdaja z veseljem. Vsakokrat upamo, da je doslej neznan ali malo znan človek ustvaril delo, na katerega bomo lahko vsi ponosni.

S podobnimi upi smo pričakovali tudi knjigo Francija Mekinde »Pohod II. grupe odredov na Štajersko«, ki je izšla pri Državni založbi Slovenije v počastitev 40-letnice KPJ.

Avtorju je vsekakor uspelo, da je zbral obilo gradiva in tako otel pozabi mnoge dogodke, ki bi sicer izginili iz spomina posameznikov ali pa umrli z živimi pričami. Prav tako mu ne gre oporekati prizadevnosti in volje, ki bi bila lahko za zgled marsikomu. Naloga, izbrskati iz preteklosti tolikšno gradivo, ki je ostalo kot dedščina II. grupe odredov, je za enega samega človeka več kot prevelika naloga.

Če začnemo od začetka, lahko rečemo, da bi bilo bolje, ko bi avtor dal knjigi drugačen naslov. Od 465 strani, kolikor jih vsebuje tiskani del knjige, je namreč le manjši del posvečen sistemu pohodu grupe na Štajersko, ki je bil kronan z uspehom. Vse ostalo so opisi nastanka II. grupe, boji na Dolenjskem in oba brezuspešna pohoda čez Savo — decembra 1941 in maja 1942. Pohod na Štajersko sicer pomeni za II. grupo njeno najvažnejšo in najbolj slavno epizodo, ne pa vsega, kar je ta elitna formacija prispevala za zmago nad fašizmom. Knjiga sama pa je opis bojev in dejavnosti II. grupe odredov do prihoda na Štajersko in zajema časovno razdobje skoraj enega leta.

Nadalje bi bilo bolje, če bi bil pisec knjigo napisal v obliki dnevnika. V tem primeru bi lahko za tiste boje in pohode, ki se jih ni sam neposredno udeležil, napisal sestavke v slogu zgodovinske razprave, ali pa bi navajal izjave udele-

žencev te akcije. Tudi okupatorske in partizanske dokumente bi lahko navedel v opombah kot potrdilo svojemu pisanju. Tako pa je menda hotel napisati povest o II. grupi odredov, toda za kaj takega mu je očitno zmanjkalo umetniške vaje, oziroma so potem zgodovinske pripombe in dokumenti odveč. Tako smo dobili s »Pohod II. grupe...« stilstično neenotno delo, ki ga ni mogoče uvrstiti v nobeno do zdaj znano književno zvrst, ker združuje v sebi elemente zbornika, povesti, zgodovinske razprave, spominov in drugega.

Ni mislim na tem mestu pisati o tem, če je Franci Mekinda zadel, kar se tiče zgodovine, vsepovsod v črno. Verjetno se mu je zgodilo tako, kot se navadno zgodi vsem zgodovinarjem, ki pišejo razprave. Posebno, če razpolagajo s tako

maloštevilnimi in pomanjkljivimi dokumenti, kakršni so ostali med drugim tudi za II. grupo odredov. Na okupatorske dokumente se zgodovinar ne more dosti zanesti zaradi njihove politične in vojaške tendencioznosti. Partizanski dokumenti pa so posebno za prva leta zaradi stroge konspiracije redki ali pa uničeni. Zato bi moralo biti težišče dela današnjih zgodovinarjev predvsem na iskanju živih prič in dokumentiranju njihovih izjav, pa tudi na raziskovanju teh izjav in komentiranju. Ta naloga postaja vedno bolj pereča, ker zaradi čedalje večje časovne odmaknenosti ljudje marsikaj že pozabljajo, povrh tega pa, na žalost, mnogi naši tovariši zaradi naporov vojnih in povojnih let prezgodaj umirajo.

Zato bodo o zgodovinski vrednosti Mekindove knjige najlažje sodili nekdani borci II. grupe odredov, ki so opisane dogodke sami doživeli. Njihova dolžnost je, da napake, ki so se pri tako obsežnem delu prav gotovo prikradle, na primeren način popravijo v korist zgodovinske objektivnosti.

M. P.

Še nekaj novih knjig

Beograjska »Prosveta« je izdala zbornik najboljših stihov revolucije pod naslovom POEZIJE UPORA IN ODPORA. V tem zborniku najdemo imena skoraj vseh naših znanih pesnikov. Sestavili so ga Zoran Gavrilović, Skender Kulenović, Steva Raičković in Svetislav Ristić. Delo je nekakšna retrospektiva najboljših del pesnikov naše revolucije. Marsikdo izmed njih je ob začetku osvobodilnega boja zamenjal pero s puško, marsikdo ni dočakal svobode. Zborniku so dodali lapidarno napisan uvod, posamezne cikle in pesmi pa so uvrstili pod poetske naslove: »Čin sputanih ruku« — »Pružene ruke« — »Veš, poet, svoj dolg?« in »Tuga naroda i spomen na ustanak«.

Slobodan Berberski je napisal zbirko pesmi DNEVNIK

VOJNE. Zbirko je izdalo »Mlado pokolenje« iz Beograda. V pesmih je avtor dobro sublimiral zadnjo vojno. Posamezne pesmi tečejo druga iz druge kot živ vrelec. Tako je nastal neke posebne vrste sonetni venec.

Zagrebska založba »Naprijed« je izdala knjigo Joza Lavšića KOSTOLOMI. Po svoji obliki je to roman — poema. Kritiki opozarjajo, da branje tega romana zahteva posebno pozornost. Avtor se ne ustavlja ob zunanjih dogodkih, ampak gleda v notranjost svojih junakov. Delo je polno notranjega bogastva, dobro napisano.

Vjekoslav Kaleb je pri »Naprijedu« v Zagrebu izdal zbirko novel pod naslovom POGLED S STREHE. Posebne pozornosti je vredna novela »Hitri veter«. Novela govori o

ilegalcu, ki pred zasledovalci hiti čez mestne strehe. Posebno lep je odstavek, v katerem pisatelj prikazuje ilegalca, ko je dobil začasno skrivališče v sobi, kjer so se igrali nepoznani otroci. Z njimi se je začel igrati in tako polagoma pridobil njihovo prijateljstvo — s tem pa tudi sebi rešil življenje.

POSMRTNI SESTANEK PETORICE je knjiga, ki jo je izdala »Matica srpska« v Novem Sadu. To je književna dediščina književnikov Miloja Čipliča, Branka Baića, Vladimirja Kolarova, Vitomira Jovanovića in Dejana Brankova. Gre za mlade ljudi, ki jim je zadnja vojna iztrgala pero iz rok, tako da njihova obetajoča setev ni utegnila dozoreti.

Pod naslovom **DIVERZANT** je pri založbi »Rad« v Beogradu izšla knjiga zapiskov legendarnega heroja Ivana Hariša — Gromovnika. To so zapiski o najrazburljivejšem delu njegovega življenja. V knjigi so prikazane številne nevarnosti, ki jih je Gromovnik preživel kot diverzant. Večkrat se ti zdi skoraj nemogoče, da se je iz vsega tega živ izvlekel. Hariš je bil eden najbolj znanih diverzantov ne samo naše NOB, ampak druge svetovne vojne sploh. Zaradi razmer je 1927. leta odšel iz Jugoslavije in prepotoval velik del sveta od Kanade do Patagonije. Povsod se je srečaval s krivico in se boril proti njej. Udeležil se je tudi španske državljanske vojne, po njenem koncu pa je delil usodo številnih španskih borcev po taboriščih Francije in Nemčije. V začetku NOB ga seveda najdemo v Jugoslaviji, kjer je dodobra izkoristil svoje dolgoletne diverzantske izkušnje. Vsak njegov korak so spremljale eksplozije, iztirjanja vlakov in podobno. Sovražnik je imel vtis, da je Gromovnik povsod prisoten. Ocenjevalci knjige omenjajo tudi lep stil njegovega pripovedovanja, seveda pa najbolj poudarjajo avtentičnost fabule. Harišovo delo ob osvoboditvi ni bilo končano, saj je ob umiku sovražnika skušal rešiti, kar se je dalo. Burno življenje tega narodnega he-

roja, ki si je že za življenja spletel legendo o svoji osebnosti, kliče tudi po filmski obdelavi.

Grga Jankež je izdal **ZAPISKE ILEGALCA**, ki so izšli v založbi »Rad«. Avtor se je držal memoarske oblike; v svojem delu pripoveduje to, kar je doživel sam ali pa skupaj z drugimi. Seveda je izbral samo pomembne dogodke. Posamezne dogodke pripoveduje v zgodovinskem zaporedju.

SPLITSKA OPERACIJA LETA 1943 je knjiga, ki sta jo skupaj napisala Pavle Babić in Andrija Božović, izdala pa jo je zagrebška založba »Znanje«. Delo opisuje dogodke okrog italijanske kapitulacije 1943. leta, ko so se na vseh straneh pripravljali, da bi to kapitulacijo čimbolj izrabili. Delo je napisano v zgoščeni obliki, obogateno pa s številnimi ilustracijami in fotografijami.

Založba »Forum« v Novem Sadu je izdala dokumentarno delo Žarka Atanackovića **VOJVODINA V BORBI 1941 do 1945**. V delu so uporabljeni

tudi prispevki udeležencev bojev v tem delu Jugoslavije, zato predstavlja ta prispevek tehten doprinos k historiografiji NOB. V glavnem so prikazi v zgodovinskem zaporedju in obdelujejo važnejše boje vojvodinskih partizanov. Dodane so tudi ocene najpomembnejših vodij o razvoju teh bojev, kar zvišuje vrednost knjige. Prikazani so tudi posebni pogoji specifičnosti NOB v Vojvodini.

Pod naslovom **NA SLEDI** je »Matica Hrvatska« izdala za otroke zanimivo knjigo o poslednjih dneh vojne in o prvem povojnem času, o upanih in tesnobi ter veselju nad končno zmago. Okupator se je umaknil in prišli so partizani. Bogat kmet tega seveda ni najbolj vesel in skriva v svoji hiši ustaša — diverzanta. Partizani dobro vedo, da je v vasi, ne vedo pa, kje je. Nalogo, da ga odkrije, poverijo pionirju Tilku. Temu res uspe, da odkrije ustaševo skrivališče. Knjiga obsega še nekaj zgodb, ki jih je pisatelj deloma sam doživel in so opisane v živem jeziku.

ŠE NE VESTE?

DA SO ČRNOGORCI V BOJU PROTI TURKOM UPORABLJALI CELO SVINEC IZ TISKARSKIH ČRK? To je bilo za časa črnogorsko-turške vojne leta 1852 do 1853. Takrat so se Črnogorci srdito borili proti vojski Omer paše-Lataša. Ker jim je primanjkovalo streliva, je ukazal knez Danilo pretopiti črke cetinjske tiskarne v naboje za puške. Tako je prenehala delovati prva modernjša črnogorska tiskarna, ki jo je leta 1834 ustanovil vladika Petar II. Petrovič Njegoš. Leta 1857 pa je srbska vlada poklonila Črni gori novo tiskarno.

DA SO NEMCI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO UPORABLJALI V INDUSTRIJI CELO ČLOVEŠKE LASE? Največ človeških las so jim nudila koncentracijska taborišča, kjer so žrtve ostrigli, preden so jih poslali v krematorije. Daljše lase (zlasti

ženske) so uporabljali kot surovino pri izdelovanju preprog, krajše pa kot surovino pri proizvodnji papirja.

DA SO NEMCI ZA ČASA PRVE SVETOVNE VOJNE SPUSTILI V MORJE NAD 43.000 MIN? Prvega februarja 1917 so začeli Nemci neusmiljeno podmorniško bitko: vsako ladjo, na katero so naleteli, so torpedirali in pustili na odprtem morju na tisoče min. Samo meseca februarja, marca in aprila l. 1917 so potopili blizu 1000 ladij. Tako je na tisoče in tisoče ljudi našlo smrt v morskih globinah, nešteto pa se jih je potopilo tudi pozneje, med lovom na mine; na vsaki dve ujeti mini se je potopila ena ladja minolovka.

DA SO NASTALE NACIONALNE ZASTAVE ŠELE PO FRANCOŠKI REVOLUCIJI? Leta 1789 so francoski revolucionarji zavrgli dotedanjo fevdalno francosko zastavo (zlate lilije na belem polju) in uvedli rdečo-belo-modro zastavo kot simbol francoskega naroda. Potem so začele še druge države posnemati Francijo.

»Kota 905«

FILM »Kota 905« sodi nedvomno med tiste domače filme, ki zaslužijo dobro oceno. Tako ga je ocenila tudi publika v Ljubljani, ki je v času njegovega predvajanja dan za dnem polnila dvorano kinematografa »Union«.

To je tretji jugoslovanski film s tematiko borbe Jugoslovanske armade proti zakrknjenim sovražnim tolpom, ki so se po koncu vojne zatele v gozdove in nadaljevale svojo zločinsko dejavnost (drugi tak film je bil »Ešalon dr. M.«). V Sloveniji nismo imeli opravlja s takimi tolpmi, zato je »Kota 905« za nas tembolj zanimiva.

Kakor »Ešalon dr. M.« tako je tudi film »Kota 905« sila dinamičen, umetniško pa celo boljši od prvega. Posnet je po resničnem dogodku, kar znova dokazuje, da je zgodovina naše revolucije velika zakladnica tudi za to vrsto umetnosti in da se hudo motijo tisti, ki mislijo, da iz resničnega dogodka ni moč ustvariti dobrega filma. Zato je kritik najnovejšega slovenskega filma »Dobri stari pianino« v zadnji številki revije »Borec« upravičeno kritiziral »za lase privlečeno« fabuliranje, ko imamo vendar resničnih, za filmsko obdelavo zelo primernih dogodkov na pretek! Sicer so bržčas tudi v filmu »Kota 905« nekateri detajli po filmsko prirojeni, oziroma prikazani nekoliko drugače, kakor so v resnici potekali. Toda osnovna fabula je le resnična; nihče ne bi mogel z zgodovinskega gledišča trditi, da dogodki v »Koti 905« niso resničnostni, kar lahko trdimo za nekatere prizore v filmu »Dobri stari pianino«.

Osnovna fabula v »Koti 905« je boj organov varnosti proti Momirovi bandi, proti zločinskim izvržkom, ki napadajo in ubijajo lokalne predstavnike oblasti in političnih

organizacij ter čakajo na pomoč iz tujine, na nekakšen preobrat, ki naj bi pripeljal na oblast njihove včerajšnje gospodarje. To »veliko pričakovanje« je scenarist mojstrsko prikazal: nekateri člani bande so tako zaslepljeni, da nič ne dvomijo o skorajšnjem preobratu, kar živo ponazarjajo prizori pri kvartanju (nihče izmed njih nima denarja, zato pa mora tisti, ki izgubi, obljubiti, da bo soigralcu izplačal zaigrano vsoto po »osvoboditvi«); v drugih članih bande začne glodati dvom — eden izmed njih skuša celo pobegniti in se prijaviti Ljudski milici, kar mora krvavo plačati; med banditi pa je tudi nekaj sadističnih »koljačev«, katerih legitimacija je samo še nož, okrvavljen v nešteti zločinih. Vsej tej bandi ukazuje komandant Momir, tip surovega oficirja, kakršne smo srečavali v stari jugoslovanski vojski. Momir je povezan z bogatim kmetom v dolini, ki mu je obljubil hčer za ženo in ki bandite gostoljubno sprejema, medtem ko njegovemu sinu te zveze niso všeč.

Prizori, ki prikazujejo lov na bando, so skrajno napeti, zlasti pa potem, ko organi državne varnosti ujamejo »odposlanca« iz tujine in ko pride namesto njega k Momiru organ državne varnosti, ki ga kmetova hči prepozna, a ga kljub temu ne izda. Tudi lik tega dekleta je prepričljivo, nevsiljeno vpleten v zgodbo, dasiravno je njena vloga — ko gre za to, ali se bo odločila za izdajo ali za pomoč organom državne varnosti — zelo težavna. Spričo Momirove surovosti in po treznem preudarku položaja, ki je za bandite in njihove pomagače brezupen, se odloči za drugo pot, s čimer pripomore, da banditi še isti dan dožive konec, ne more pa rešiti svojega očeta — njega namreč ubije Momir.

Med zelo dobre prizore v filmu sodi tudi prizor ob smrti najbolj odurnega zločinca v bandi, ki še takrat, ko je smrtno zadet, divje vihti svoj nož... in ko naposled omahne, pade z obrazom na tla in njegov nož se zapiči v zemljo. Ta prizor simbolično prikazuje, kako težko se zakrknjena reakcija sprijazni z neizogibnim koncem.

»Kota 905« nas je vsestransko zadovoljila, tako da ne vemo, kdo zasluži večjo pohvalo: ali scenarist Milutin Janković ali režiser Mate Relja ali igralci. Med igralci sta se nedvomno najbolje izkazala Ilija Džuvalekovski kot komandant bande in Dušan Bulajić kot organ državne varnosti. Bulajićev obraz je filmsko nov in zanimiv. Upamo, da ga bomo še videli na platnu.

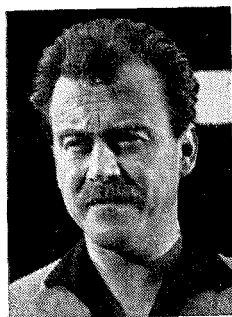
F. Š.

Film o junaku Kočubeju

Sovjetski režiser Jurij Ozerov je znan kot temperamenten, življenjski in mojstrski režiser. Zato je bilo pričakovati, da bo dostojno prikazal življenje heroja državljanske vojne, ki je sledila Oktobrski revoluciji, kozaka Ivana Kočubeja. Da bi bil film bolj verodostojen, ga je režiser posnel na Kubanu, kjer je tudi v resnici potekalo Kočubejevo življenje. To je tudi samo na sebi nudilo izvrstno snov za epski film, za katerega je kot literarna predloga rabila knjiga njegovega rojaka Arkadija Pervenzeva. Kočubejevo življenje je namreč polno dramatskih zapletov in preobratov. Kaj je pomenil, je razvidno tudi iz tega, da so belogardisti razpisali na njegovo glavo 2 milijona rubljev. Seveda zaman! Kot višek omenjajo v filmu prizor, ko belogardisti zasledujejo Kočubeja in ko ta pade s konja, kar pa je le star kovaški trik. Padel je le navidezno. V resnici se je skrival ob konjevem boku in tako uspal sovražnike, nato pa se je spet zavihtel v sedlo, pozval skrite borbe na juriš in obrnil konja proti sovražnikom.

PODJETJE Triglav-film je pričelo snemati sredi marca nov slovenski, celovečerni umetniški film »AKCIJA«. Scenarij je napisal Marjan Rožanc, režiser je Jane Kavčič, snemalec France Cerar, scenograf ing. Niko Matul, glasbo pa je napisal Alojz Srebotnjak.

• Jane Kavčič

»Akcija« nima niti enega glavnega junaka, temveč nastopa v bolj ali manj enakovrednih vlogah sedemnajst igralcev. Med njimi tudi: Lojze Rozman, Silvij Kobal, Stane Potokar, Drago Makuc, Aleksander Valič, Arnold Tovornik, Vanja Drach, France Presetnik, Nikola Popović in drugi.

In še ena posebna zanimivost. »Akcija« je prvi slovenski in jugoslovanski celovečerni film brez ženske vloge.

Posredujemo vam nekaj prizorov iz filma.

Partizani so se zatekli v ropotarnico, kjer odločajo o akciji (Rozman, Kobalin in Lukež)

Medtem jih preseneti delavec (Janez Albreht), stanovalec hiše, ki se je vrnil z dela. Partizani ga morajo zadržati. (Na sliki Lojze Rozman, Janez Albreht, Jožko Lukež in Aleksander Valič.) — Prizor iz filma, ko Ciril (Lojze Rozman) z napeto brzostrelko vdre v sobo in preseneti nemške vojake, ko igrajo karte. Vtem zazvoni telefon kontrole, ki kliče vsake četrte ure. Telefon visi na zidu med dvignjenimi rokami Nemcev. Ciril jim zaukaže tišino in zaklene vrata. Z brzostrelko jim nakaže smer gibanja za nasprotnim zidom, sam pa se pomika do telefona. Ko pride do njega, so Nemci že vsi zbrani pred zaklenjenimi vrati. — Ciril dvigne slušalko, prisluhne vanjo in pravi: »Hier Zentralgefängnis!« Potem znova prisluhne glasu v aparatu in se ga polasti kratkotrajna zmedenost, nakar se zbere in pravi: »A, Kontrolle! Endlich! Alles in bester Ordnung!« ... (Na sliki Ciril — Lojze Rozman, ko odgovarja po telefonu kontroli.)

»Na obali«

TO JE ameriški film, katerega producent je Stanley Kramer. Film so predvajali v 19 glavnih mestih največjih držav — od New Yorka in Londona pa do Moskve in Tokia. Film je pritejen po nadvse uspelem romanu N. Shutea.

April 1964... Nekomu se je zazdelo, da je nekaj opazil na radarskem zaslonu. Pritisnil je na gumb. Tudi nasprotnik je pritisnil na gumb. Drug za drugim so storili isto in sledila je uničevalna atomska vojna. Posledice so usodne. Ko se potniki približajo San Franciscu, tedaj vidijo Zlata vrata in mesto, obsijano s soncem. Vendar trudne oči zaman iščejo kakršnokoli živo bitje. Ceste so prazne in tihe. Atomska vojna je uničila vse življenje. Enako je z vso severno hemisfero. Avstralija je poslednje upanje — morda se je izognila radioaktivni smrti. Ljudje upajo, da bosta sneg in dež sprala radioaktivnost, ki zato ne bo dosegla petega kontinenta. To upanje pa je prazno. Septembra, pet mesecev po usodnem dnevu, začno umirati prvi prebivalci Avstralije. In zadnje upanje ljudi so pilule, ki jim bodo prikrajšale muke umiranja...

Kmalu po premierah pa so se oglasili napredni atomski znanstveniki z Oppenheimerjem na čelu in protestirali pro-

Prizor iz filma »Vohun X«

ti temu filmu. Bistvo njihovih protestov je v tem, da je smrt človeštva zaradi atomske vojne prikazana premilo. Kje so trupla? vprašujejo znanstveniki. In tudi to ne bo najhujše. Hujše kot trupla bo vsesplošna degeneracija tistih, ki bodo preživeli vojno. Najpodlejši zločini bodo vsesplošen pojav in bodo na vse bolj tragičen način, kot pa si to predstavljajo avtorji filma, končali usodo človeštva.

Filma, žal, nismo videli, ampak smo imeli samo priložnost prebrati filmsko zgodbo. Kakor so kritike atomskih znanstvenikov upravičene, pa vendar lahko rečemo, da film »Na obali« pomeni pozitiven prispevek k težnjam tistih, ki žele doseči trajen mir in prepoved atomskega vojskovanja kot uvod v splošno razorožitev.

vanskemu igralcu Dušku Janičjeviću, ki po zunanosti in starosti najbolj ustreza avtorjevi zamisli vohuna Mirka. Razen tega pa poznam njegove igralske zmožnosti, saj je nastopil v mojem filmu »Vrata ostanejo odprta«. Za vlogo Hilde (v romanu Tatjana) sem izbral Tamaro Miletić, ki jo poznate iz filma »Deklica in hrast«. Mirkovega sorodnika Binderja bo upodobil Lojze Rozman. Prvič pa bodo v našem filmu igrali Nemce res nemški igralci. Tako bo na primer šefa nemškega vohunskega oddelka Schulza igral Rolf Wanka. Tudi majorja Probst, adjutanta Poppa in druge »nemške vloge« igrajo nemški igralci.

Prvi metri novega slovenskega celovečernega filma so stekli dne 1. aprila letos v Ljubljani. Film snemajo v črno-beli cinemascopski tehniki in bo to prvi slovenski celovečerni film, posnet v tem sistemu. Za kamero je Janez Kališnik, asistent režije Neda Malova, umetniški svetovalec pa mladi režiser Jože Pogačnik.

Snemalna ekipa bo razen Ljubljane, kjer so snemali za Ljublanico, na Rožniku in pri Muzeju NOB, obiskala še Piran in Zagreb. Računajo, da bodo film posneli do konca tega meseca in da bo zastopal podjetje Triglav film na letošnjem filmskem festivalu v Pulju.

Za konec še izjava direktorja filma Romana Šterglar:

»Film bo napet in ga bodo ljudje radi gledali.« T. K.

»Iz zapisnika vohuna X«

TRAMVAJSKA postaja v Zagrebu. Noč. V mestu odmevajo strelj. Tišina. Gestapo besni. Na tramvaj skoči neznanec. Tramvaj odpelje, potnik se oddahne. Rešen je.

Približno takole se konča novi slovenski celovečerni film, ki nosi delovni naslov »Iz zapisnika vohuna X-25«. Film snema podjetje Triglav film. Snemajo ga po romanu Milana Nikolića »Vohun X javlja«. Snemalna knjigo je napisal František Čap, ki je hkrati tudi režiser filma.

»Pri pisanju snemalne knjige sem se držal vsebine romana. Predelal sem jo le v toliko, kolikor sem povečal napetost. Film bo namreč precej bolj napet in dinamičen, kot je roman. Pri tem pa sem obdržal slog in idejo avtorja,« nam je dejal v razgovoru režiser Čap.

»Kako je bilo z izborom igralcev?«

»Pri izbiri igralcev res nisem imel lahkega dela. Naposled sem se odločil, da zapupam glavno vlogo jugoslo-

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Tri osrednja vprašanja

NA SEJI 1. aprila t. l. je Izvršni svet LRS razpravljajal med drugim tudi o nekaterih vprašanjih bivših borcev NOV in vojaških vojnih invalidov v naši republiki. Kot osnova za razpravo so rabili podatki, ki jih je zbral Svet za socialno varstvo LRS v sodelovanju z drugim organi Izvršnega sveta LRS ter Zvezo borcev NOV in ZVVI.

Razprava je pokazala, da je bila v skladu s skrbjo za človeka ter njegove življenjske in delovne pogoje, ki je značilna za naš socialistični razvoj, posvečena posebna skrb tudi udeležencem revolucije. Ta skrb družbe pa ni temeljila na nekih posebnih predpravicah, temveč je bila usmerjena na reševanje vseh tistih vprašanj, ki so nastala kot posledica vojne in velikih naporov med njo. Skrb družbe za bivše borce in invalide se posebno zadnja leta izraža s celotno vrsto novih predpisov s področja socialnega zavarovanja. Nekatera vprašanja pa so še vedno ostala brez rešitve.

Po podatkih Sveta za socialno varstvo uživa v Sloveniji 11.484 vojaških vojnih in mirovnih invalidov osebno invalidnino. Družinskih vojaških vojnih invalidov, to je članov družine, ki prejemajo invalidnino po ožjem družinskem članu, ki je padel v NOV, je 23.675. Otrok padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, ki se šolajo, je 5456. Posebni invalidski dodatek prejema 3401 otrok. V osemetko hodijo 1536 otrok, v srednjo šolo 3488, v višje alj visoke šole 432. Za celotno varstvo vojaških vojnih invalidov, upoštevajoč invalidnine, stroške za zdravstveno varstvo, medicinsko in poklicno rehabilitacijo, gre letno v naši republiki 1,8 milijarde dinarjev.

Na področju pokojninske zakonodaje so bile z novim zakonom o pokojninah ustvarjene ugodne in zanesljive možnosti za reševanje materialnih vprašanj zavarovancev, inva-

lidov in borcev. Čeprav je na osnovi določil tega zakona že veliko število zavarovancev uveljavilo določene pravice, se pojavljata pri uveljavljanju teh pravic v glavnem dva problema: neažurno poslovanje nekaterih upravnih organov in neobveščenost bivših borcev. Z zaposlovanjem socialnih delavcev in štipendiranjem potrebnih kadrov bi v veliki meri pripomogli k izboljšanju kadrov v upravnih organih. Za boljše obveščanje borcev o omenjenih predpisih bi bilo potrebno še bolj razviti službo pravne pomoči, kakršna že posluje pri nekaterih okrajnih odborih ZB. Tam prejemajo borci pravne nasvete, pa tudi pomoč pri urejanju svojih zahtev.

Večjemu številu borcev je aktivna udeležba v NOV in v povojni socialistični graditvi zavrla normalni razvoj v šolanju in strokovnem usposabljanju. Čeprav do nedavnega za pridobitev ustrezne izobrazbe in kvalifikacije ni bilo posebne organizirane akcije, si je ob pomoči družbe pridobilo po vojni višjo alj visoko izobrazbo 1717 borcev, srednješolsko 2860 itd. V zadnjih letih so bile za pridobivanje šolske izobrazbe ustanovljene Srednje ekonomske šole. Srednja gozdarska šola, Srednja kmetijska šola, Višja upravna šola, Dopolna ekonomska šola ter več drugih šol in tečajev, v katerih se šola 3216 borcev. Tem šolam bo tudi v prihodnje treba posvečati vso skrb, ker se je ta oblika pomoči bivšim borcem pokazala kot najbolj uspešna. Potrebni bodo še veliki napori za strokovno usposobitev, pravilno zaposlitev, izbiro poklica in delovnih mest bivših borcev, saj je po podatkih zadnjega popisa izmed 30.500 delavcev, ki so člani ZB, približno 12.700 nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev. Nekatere gospodarske organizacije so pri usposabljanju članov ZB dosegle že lepe uspehe.

V razpravi je bilo govora tudi o starih borcih, udeležencih NOV pred 9. septembrom 1943 in udeležencih pred 31. decembrom 1944, ki iz stvarnih razlogov nimajo zadostnih sredstev za preživljanje. V zvezi s tem je Izvršni svet sprejel poseben sklep. Dosedanje dodeljevanje priznavalnih borcem za njihove pomembne zasluge v času narodnoosvobodilne vojne se razširi tudi na najbolj pereče primere borcev pred 9. septembrom 1943. Teh je po podatkih ZB okrog 600. Zanje je ZB s pomočjo ankete ugotovila, da je njihovo zdravstveno in socialno stanje tako, da jim je potrebna pomoč družbe. Odbor za splošno in upravna vprašanja bo sestavil posebno komisijo, v kateri bodo tudi zastopniki ZB in ZVVI. Ta komisija bo s sodelovanjem prizadetih družbenih organizacij ugotovila, katerim udeležencem NOV je mogoče zagotoviti dostojno preživljanje v obliki redne ali izredne pokojnine, primerne zaposlitve ali s priznavalnino.

Drugo vprašanje izhaja iz ugotovitev zdravstvene službe, da je zdravstveno stanje bivših borcev pod povprečno ravno ostalega prebivalstva. To ocenjujejo kot posledico vojnih naporov, intervencij in zaporov. Zdravstvena služba bo udeležencem NOV posvetila posebno skrb, med drugim s posebnimi zdravniškimi pregledi v stalnih zdravstvenih zavodih in domovih.

Tretje vprašanje, ki je posebno pereče, je stanovanjsko vprašanje. V tem pogledu bo treba najprej rešiti stanovanjsko vprašanje bivših borcev in invalidov, ki niso v delovnem razmerju. To bo treba upoštevati v okviru stanovanjske gradnje v občinah. Če naj bi se stanovanjsko vprašanje borcev in invalidov rešilo v prihodnjih štirih letih, bi bilo treba vsako leto v stanovanjsko gradnjo vložiti 700 milijonov dinarjev. Za uspešno reševanje stanovanjskega vprašanja, predvsem v tistih občinah, kjer je stanovanjski problem najbolj pereč, bo po-

sredovala tudi republika. Podelila bo 10 % potrebnih sredstev v znesku 70 milijonov dinarjev iz republiškega stanovanjskega sklada. S temi sredstvi bo republiški stanovanjski sklad nastopil kot so-investitor z občinskimi ljudskimi odbori. Kljub tem ukrepom (in ukrepom okrajnih in občinskih ljudskih odborov) za hitrejšo reševanje stanovanjskih vprašanj borcev in invalidov bo ta akcija uspešna le

ob sodelovanju gospodarskih akcij in ustanov, ki naj bi reševale stanovanjska vprašanja borcev in invalidov v svojem obsegu kot prioriteta.

Izvršni svet LRS je sklenil z vsemi temi vprašanji, ki se tičejo bivših borcev in invalidov, seznaniti s posebnim dopisom vse okrajne in občinske ljudske odbore. Ti naj bi na svojih zasedanjih podobno kot Izvršni svet razpravljali o vprašanjih borcev NOV.

Nova možnost za šolanje

LANI novembra meseca je začela posloovati pri Okrajnem ljudskem odboru Ljubljana Uprava za vprašanja invalidov in borcev NOV. Uprava se ukvarja z administrativnimi posli okoli izrednih upokojitev bivših borcev, s pošiljanjem invalidov in borcev na klimatsko in kopališko zdravljenje ter z vprašanji poklicne rehabilitacije in prekvalifikacije.

Posebno zadnji dve dejavnosti Uprave zaslužita, da se z njima podrobneje seznanimo. V zvezi z izobraževanjem odraslih imajo tudi bivši borci in invalidi obilo možnosti, da povečajo svojo izobrazbo oziroma si pridobijo poklicno znanje, kolikor ga še nimajo. To velja posebno za tiste mlajše tovariše, ki so bili v NOV, potem pa so zaradi navezanosti na domačijo ali na svojce, oziroma zaradi bojznosti pred težavami v mestih ostali doma. Ti tovariši so živetarili večidel na majhnih in nedonosnih kmetijah ali so iskali priložnostne zaposlitve kot nekvalificirani delavci.

Okrajni ljudski odbor Ljubljana je pripravljen takim tovarišem pomagati preko Uprave za vprašanja invalidov in borcev NOV. Za tiste tovariše in tovarišice, ki žive na področju ljubljanskega okraja, je namreč načelno sklenjeno, da bodo dobili štipendije, kolikor sami nimajo sredstev za šolanje. Te štipendije bodo vsklajene z udeležbo prizadetega tovariša v NOV in z njegovim socialnim stanjem. Za udeležence NOV od leta 1941, ki nimajo drugih sredstev, bodo

znašale štipendije približno toliko kakor plače v X. plačnem razredu.

Posebno pozornost bo Uprava posvečala tistim tovarišem in tovarišicam, bivšim borcem in invalidom, ki se želijo izpopolnjevati v kmetijstvu in gozdarstvu. S tem pa ni rečeno, da ne bi imeli tudi ostali, ki stremijo po večji izobrazbi, pravice do učenja na vseh šolah, vse do univerze. V zvezi s tem je potrebno naglasiti, da imajo po najnovejših predpi-

sih pravico vpisa na univerzo tudi tisti, ki niso končali srednje šole. Taki morajo položiti le sprejemni izpit in imeti nekaj let prakse za seboj. Tudi takim je OLO Ljubljana pripravljen materialno pomagati preko Uprave za invalide in borce NOV. Večja pozornost, ki jo bo Uprava posvečala kadrom v kmetijstvu in gozdarstvu, je samo posledica našega gospodarskega razvoja in splošne smeri v našem razvoju. Do nedavnega je bila naša skupnost prisiljena razvijati predvsem industrijo, zdaj pa, posebno zadnja leta, dobiva kmetijstvo vedno večjo veljavo.

Uprava tesno sodeluje z organizacijami Zveze borcev. Zaradi enostavnega poslovanja pa je mnenja, da je boljše, če tisti tovariši in tovarišice, ki bi radi hodili v šolo, pa nimajo za to sredstev, pošljejo svoje prošnje z vsemi podatki naravnost na naslov: Uprava za invalide in borce NOV pri OLO Ljubljana. To velja samo za bivše borce in invalide s področja ljubljanskega okraja.

M. P.

Graditev stanovanj v Ljubljani

ŽE PRED ustanovitvijo sklada za gradnjo stanovanj za bivše borce in invalide so se v ljubljanskih občinah lotili zbiranja potrebnih finančnih sredstev. Konec leta 1958 sta okrajni in republiški zavod za socialno zavarovanje v ta namen zagotovila vsak po 100 milijonov din kredita. Mestni svet Ljubljane pa je maja 1959, ob 14. obletnici osvoboditve, odobril za stanovanjsko gradnjo bivšim borcem in invalidom 600 milijonov dinarjev. (Okrajni ljudski odbor je prispeval 55 milijonov, osem ljubljanskih občin pa ostalih 545 milijonov.)

Posebna komisija ZB in ZVVI, ki ima na skrbi stanovanjsko gradnjo za svoje članke, je po ljubljanskih občinah zbrala nadaljnjih 60 milijonov dinarjev. Ta sredstva rabijo samo kot posojila za pologe

posameznim borcem in invalidom, ki gradijo stanovanja na zadružni osnovi.

Zdaj gradijo v Ljubljani 154 stanovanj na zadružni osnovi in 154 stanovanj na osnovi kupnih pogodb za stanovanja. Po sklenjenih pogodbah bi morala biti zadružna stanovanja že letos vseljiva. Od 154 stanovanj, ki jih gradijo po kupni pogodbi, bi jih do konca marca morali zgotoviti 56, pa so jih samo 6. Vsa ostala bi morala biti zgrajena do prihodnje pomladi. Težave gradbenih podjetij z gradbenim materialom in delovno silo ter mehanizacijo ovirajo izpolnjevanje pogodb v pogojenih rokih. Toda poglavito je, da je gradnja zagotovljena.

Komisija je nameravala že letos skleniti pogodbo za zgraditev nadaljnjih 150 stanovanj na zadružni osnovi, ki bi bila

vseljiva do konca leta 1962. Ker pa stanovanja po prvih pogodbah še niso gotova, je komisija počakala s sklepanjem pogodb.

Vsa stanovanja, ki jih gradijo (304), so sorazmerno razdeljena po ljubljanskih občinah. Občinske komisije ZB in ZVVI so že sestavile prioritete liste interesentov za stanovanja iz vrst članov ZB in ZVVI. Po dosedanjih, točno dognanih podatkih, je zdaj v

Ljubljani 234 osebnih in družinskih invalidov, ki so jim nujno potrebna stanovanja. Od tega števila jih je na prioritetni listi 150, 25 pa se jih je že vselilo v stanovanja, ki so bila zgrajena, oziroma so jih dali na razpolago občinski ljudski odbori in posamezna podjetja ter ustanove. Mestna in občinske komisije so enotne v stališču, da je treba pri podeljevanju stanovanj dajati prednost invalidom.

»Topografija NOB« na Gorenjskem

LANI je ekipa Oddelka NOB Pokrajinskega muzeja za Gorenjsko v Kranju pripravljala »Topografijo NOB« na Gorenjskem. Upravitelj oddelka, tovariš Martin Prešeren, ki je vodil ekipo in bil obenem tudi risar, nam je o delu ekipe pripovedoval naslednje:

»Razen mene je bil v ekipi tudi tovariš Gorjanc kot fotograf. Delali pa smo takole:

Obrnili smo se na krajevne odbore ZB, naj nam sporočijo imena tovarišev in tovarišic, ki vedo za posamezne objekte. Po možnosti naj izbere take, ki vedo za več važnih objektov, ki poznajo njihov nastanek, delovanje, pa tudi konec.

Tako smo lani našli in vnesli v kartoteko nad 150 objektov, v načrtu pa smo jih imeli samo 100. Če bo dovolj denarja, bomo s sedanjim tempom dela v petih letih izdelali topografijo za vso Gorenjsko.

Vnašamo pa naslednje objekte: bunkerje, delavnice, karavle, javke, kraje, kjer so bili štabi in komande, važne prehode, kraje, kjer so se zadrževali partizani in aktivisti, ter stalne položaje. Povedati moram, da je skrajni čas, da s tem pohitimo. Partizani, ki vedo za te objekte, se starajo, dosti jih je bolnih, imajo slabo srce ali jih muči naduha ter zato ne morejo v hribe. Mnogi objekti so v najtežje dostopnih krajih. Bojišč za zdaj še ne obdelujemo, ker tam nimamo kaj slikati in risati, zato menimo, da ne more nič propasti in da bomo to lahko napravili kasneje.«

Pripomniti je treba, da je bilo na Gorenjskem med NOB mnogo bunkerjev, karavil, javk in barak v težko dostopnih krajih, to pa predvsem zaradi posebnosti NOB na Gorenjskem. Ozko področje, majhne razdalje, gosto omrežje cest in železnic ter gosta naseljenost dolinskih predelov so prisilili partizane, da so živeli v težko dostopnih gorskih predelih in gozdovih. Drvarske, oglarske, pastirske in planiske kočice ter seniki so bili ali požgani prva prva leta NOB ali pa preveč kompromitirani, da bi bili primerni za prebivališča partizanov. Okupator je bil na Gorenjskem močan do zadnjih dni vojne. Zaradi vsega tega so partizani morali graditi zlasti v zimskih mesecih zasilna bivališča in se pogosto seliti, ker je okupatorjem zaradi izdajstev in drugih okolištin uspelo dosti takih objektov odkriti in uničiti.

Tovariš Prešeren pripoveduje:

»Torej, lani smo obdelali vse objekte na severnem delu Dobrč, v Dragi in okolici, na Begunjsčici, Zelenici, Žingaričici do Valvazorjevega doma, na Jelovici pa na Brezovici, Kroparski gori do Jamnika, na Rečici za Kamno gorico, na Kolnici pri Lipnici, na Ledinci, na Zgoški ravni z okolico ter na Taležu. Letos pa dolino Save Dolinke od Rateč pa do Valvazorjevega doma na obeh straneh, vse do Medjega dola. Obdelati nameravamo tudi Selško dolino — na proš-

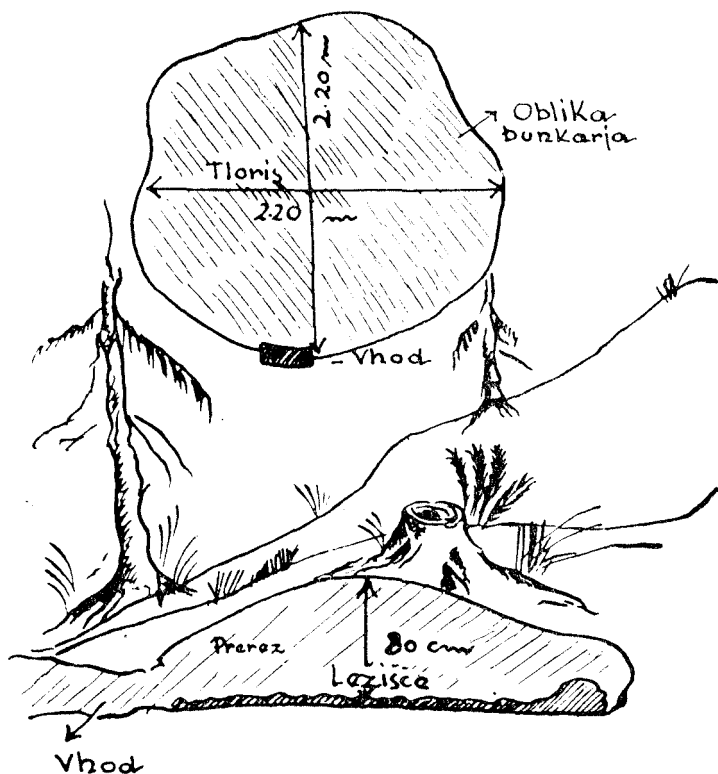
Tehnika T-3 (Jesenice) v Dragi pri Begunjah je imela vodo precej od rok. Zato so si njeni prebivalci omislili zanimiv način za zbiranje vode. V bližini je stala košata bukev. Zarezali so ji deblo, kot kaže skica. Ob deževju se je voda stekala po listju in debelu do zareze, od tod pa je kapljala po lijaku v brento

njo tamkajšnjih tovarišev, ki bi radi izdali nekakšen zbornik. Z Jesenic imamo obljubljenih v ta namen za našo razmere precejšnjo vsoto denarja.

Delamo pa takole: Po pripovedovanju tovarišev, ki so poznali objekt, ga jaz najprej

V tem seniku se je v zimi 1943—1944 zadrževala 4. četa Gorenjskega odreda. Senik stoji na Zgoški ravni na Badonovem rovtu (Jelovica)

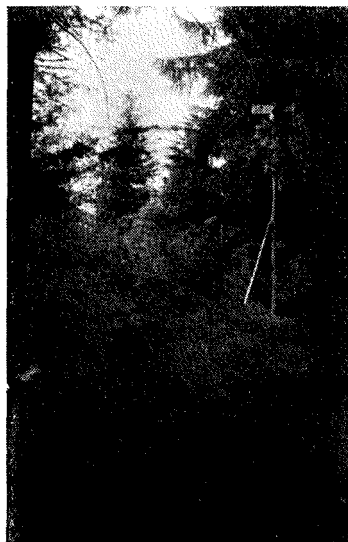
Spomladi 1943 je sekretar ZSM radovljiškega rajona Lojze Pohar našel v gozdu Dobrava nad Dvorsko vasjo prostor, primeren za bunker — pod smrekovim štorom. Mladinski aktivisti so skopali votlino, katere streha je bila iz zemlje, utrjene s koreninami in koreninicami posekane smreke. V bunkerju je bilo prostora za 4 osebe. Nemci so kmalu zaslutili, da mora mladinska organizacija imeti nekje na tem področju skrivališče, zato so začeli jeseni 1943 pošiljati v gozd vohune, ki so »iskali kostanj«. Končno je bunker izdal eden izmed aktivistov, ki je bil ob nemškem napadu tudi ujet (kljub temu so ga Nemci ustrelili). Drugi aktivist je bil ranjen, ujet in pozneje ustreljen, le eden je ostal živ.

Sadna sušilnica v Pevnem, kjer so imeli partizani shrambo za obleko, strelivo in drugo opremo za partizanske novince, ki so prihajali po zvezi k partizanom.

skiciram, nato pa tovariš Gorjanc napravi nekaj posnetkov s fotoaparatom. Napišemo tudi vse podatke, kdaj je objekt nastal, kdo ga je zgradil, kakšne ustanove so bile v njem, koliko časa, kaj so delale in kako je bunker propadel, kateri ljudje so delali in živeli v njem, in njihovo usodo. Potem doma skico napravim s tušem na lep papir; izdelamo tudi fotografije in vnesemo vse podatke v kartoteko na poseben formular. Mimogrede tudi slikamo in opišemo vse spomenike NOB.»

Od konca vojne je minilo že petnajst let. Železne dele je uničevala rja, les je trohnel

Vrh Rovta nad Crngrobom, kjer se je pozimi 1941 pogosto zadrževala Žagarjeva skupina

pod vročimi sončnimi žarki, gozdno vlago, dežjem in snegom. Zemlja se je posipala, potoki deževnice so zasuli jame in vdrtine, deževniki so narili že precejšnje kupčke prsti na površje zemlje.

Zanimalo me je, če so pri iskanju in obisku objektov naleli na kakšne posebno zanimive najdbe.

»Kot že rečeno, so bili objekti navadno na težko dostopnih krajih. Mnogih objektov že več let ni nihče obiskal; nekateri izmed njih morda sploh niso videli človeka, odkar so

odšli partizani v dolino. Vsi objekti so v zadnji fazi razpadanja. Sem in tja so še ostali ostanki tramov in brun, deske, pribite na drevesa, in koščki lubja, delno se še poznajo izkopi. Našli smo še ostanke okenskih križev, nekaj posode, štedilnike. V Čisovci v Dragi, kjer je taboril 2. bataljon Kokrškega odreda, pa smo našli še ostanke baterijskega sprejemnika in žico med dvema smrekama kot ostanek nekdanje antene. Zanimivo je, kako je neznani operater improviziral stikala. V ta namen je uporabil dele nalivnega peresa. Le baraka »Farovž« pod Vodicami, nad Kropo, je ostala še kolikor toliko ohranjena, ker jo še zdaj uporabljajo drvarji in oglarji in jo zato tudi obnavljajo. **M. P.**

Ne bomo ju pozabili

Dne 27. februarja letos je umrl tovariš Venceslav Eržen. Rojen je bil 7. septembra 1897 v Cerknem kot sin malega kmeta. Bil je pastir in hlapec, kot osemnajstletnika pa so ga mobilizirali v avstro-ogrsko armado. Prvo svetovno vojno je preživel po raznih bojiščih. Po vojni se je vrnil domov, kjer pa ni mogel dobiti zaposlitve. Leta 1924 se je izselil v Francijo, kjer se je preživljal z delom po rudnikih železa in premoga. Kot rudar je prišel v stik z naprednimi idejami in se udeležil španske državljanske vojne, kjer je bil dvakrat ranjen, dobil čin narednika in postal član Komunistične partije. Po zlomu republike se je skupaj z drugimi pripadniki mednarodnih brigad umaknil v Francijo, kjer so ga internirali. Avgusta 1942 pa so ga francoske oblasti kot italijanskega državljana izročile Italiji. Bil je zaprt v Gorici in obsojen na pet let konfinacije, ki jo je prestopal na otoku Ventotene. Ob kapitulaciji Italije je pobegnil in se konec 1943 vrnil v Cerkno. Kljub izčrpanosti in bolezni se je takoj vključil v delo. Postal je sekretar rajonskega komiteja KPS za Cerkljansko, Novembra 1944

Zadnja častna straža ob truplu Venceslava Eržena: Stane Bobnar, Alojz Mikenauer, Ivan Kreft in Stane Semič-Daki

pa je bil dodeljen vojaški ustanovi »Novgrad« pri štabu IX. korpusa. Po osvoboditvi je bil referent za ljudsko imetje pri okrajnem NOO za Cerkno. Leta 1946 se je odzval pozivu Partije za dvig proizvodnje in se spet zaposlil kot rudar v rudniku Raša v Istri. Tam je bil večkrat proglašen za udarnika. Marca 1954 pa je bil invalidsko upokojen. Po upokojitvi se je vrnil v Cerkno.

Pokojni Venceslav Eržen je bil zgleden komunist, skromen in pošten ter kot tak zelo priljubljen med ljudmi. Zato ga je spremlila na zadnji poti velika množica ljudi.

Dne 22. marca je umrla tovarišica Ivana Škapin, mati narodnega heroja Mihaela Škapin-Drine.

Pokojnica se je rodila 17. avgusta 1896 v Velikem polju, občina Sežana. Triindvajset let stara se je poročila. Moža so ji fašisti leta 1943 ustrelili. Po moževi smrti je Ivana Škapin odšla k partizanom. Kmalu je bila dodeljena v tehniko »Snežnik«, ki je delovala v Istri. Pokojnica je kot mati veliko darovala domovini: za njenim mlajšim sinom je v NOB izginila vsaka sled, novembra 1943 ji je padla hči Mihaela, mesec dni za njo njena starejša sestra, kmalu zatem pa je padel še starejši sin.

Hvaležnost in spoštovanje partizanski materi in borki, ki je darovala svobodi kar pet svojih najbližjih, je pokazal žalni spreved, ki se ga je udeležila množica ljudi.

Pogrebni spreved Ivane Škapin

Za mlade bralce

Ana Brvar

ZVEZDICE SO PRIŠLE...

NAJBOLJ mi je v spominu partizan, ki je pel o zvezdah. Vem, da so mu pravili Jani, da je bil plavolas, modrih oči in velike, močne postave. Otroci smo ga imeli zelo radi. Kadar je bil dobre volje, me je zgrabil s svojimi močnimi rokami, me vzdignil do stropa in vprašal: »Ali vidiš Ljubljan'co?«

»Ves svet, tovariš,« sem odgovorila. On se je smejal in me položil na tla. Na vrsto so prišli drugi otroci. Posebno je imel rad mojega mlajšega brata Janeza. Menda zato, ker mu je vztrajno zatrjeval, da bo partizan, ko bo velik.

»Kaj bi naredili, tovariš, če bi nenadoma prišli Nemci?« smo spraševali Janita.

»Vzel bi Janezka in tekel. Potem bi se vrnil z ostalimi borci. Naklestil bi Švabe in vas vse rešil!« Tako nam je odgovarjal Jani. Vsi smo zavidali Janezku, ker ga je imel Jani najrajši.

Včasih je Jani iznenada postal otožen in zamišljen. Rekel je: »Otroci, sedaj hočem mir!« In mi smo ga ubogali.

Spominjam se, da sem Janita zamaknjeno občudovala, kadar je sedel za pisalnim strojem in tipkal. Še sedaj živo vidim njegov lepi, prijazni obraz. Za nas vse je Jani pomenil nekakšno pribežališče pred »zelenici«, kakor smo otroci pravili Nemcem zaradi njihovih zelenih uniform. Kadar so se borci vračali pozno ponoči iz borb in »hajk« ter prepevali, smo se otroci takoj zbudili. Napijani smo ušesa in če smo zaslišali pesem:

*»Zvezdice so prišle,
njega ni b'lo ...«*

smo takoj vedeli, da je on, Jani. Poskakali smo s postelj, prižgali petrolejke in brž posedli okrog zakurjenega »gašperja«. Kmalu

je bil Jani med nami. Objemali smo ga vsi vprek. Vsak je sedel najrajši pri njem.

»Danes smo pognali Nemce precej daleč. Pa jim bomo še posvetili! Dolgo jih res ne bomo gledali. Kajne, otroci dovolj je že krvi in streljanja. Puške bomo pometali stran in nič več ne bo pokalo. Vi boste hodili mirno v šolo. Nikjer več ne boste slišali strela, ki bi pomenil, da je pouka konec in da je treba skriti šolsko tablo. Nič več ne boste lačni, otroci! Lepo boste oblečeni.« Za konec je Jani dodal še kaj šaljivega.

»Kje boste vi takrat, tovariš?« smo vsi radovedno vprašali.

»Mogoče pri vas ali — no, ne mislite name. Vam bo lepo!«

»Tudi sedaj je lepo, ker ste vi pri nas.«

»Kako ste dobri, moji partizančki,« nam je nazadnje rekel Jani. Potem je zapel:

*»Zvezdice so prišle,
njega ni b'lo ...«*

Lepo nam je bilo, kadar je bil Jani z nami. Hudo nam je bilo takrat, kadar je bil žalosten in so se njegove lepe oči izgubljale neznano kam. »Pa kaj vam je, tovariš?« smo ga radovedno spraševali.

»Ah, nič, otroci, včasih sem pust in ne ozirajte se takrat name!«

Za Janitov rojstni dan so mu tovariši borci hoteli napraviti majhno presenečenje. Kot mi otroci so ga tudi oni imeli zelo radi. Na večer njegovega rojstnega dne je nenadoma ustrelilo istočasno v zrak osem borcev. Jani je sedel za pisalnim strojem in vneto tipkal. Ko je zunaj zaslišal strel, je planil pokonci, zgrabil puško in vpil: »Kje ste, hudiči? Vse vas bom potolkel.« Njegovi tovariši so mu komaj dopovedali, da je to le šala. Pa vseeno tisti večer Jani ni bil

vesel. Komaj da je govoril. Nas otroke je pobožal in rekel: »Pojdite spat!«

Naslednjega dne Jani ni bil več pri nas. Odšel je nekam na Štajersko. Zaman smo spraševali po njem. Berci so nas tolažili: »Počakajte malo, otroci. Ko bo svoboda, se bo vrnil, in takrat bo sreča še večja.«

Dnevi so tekli. Janita pa ni bilo od nikoder. Moji bratje in sestre so se navezali na majhnega, dobrosrčnega partizana, ki so mu pravili očka.

Mene je Janitov odhod zelo prizadel. Vedno sem upala, da se bo vrnil. Ker ni prišel, sem se v otroški jezi in užaljenosti prve dni po njegovem odhodu skrivala pod posteljo in veliko jokala. Ni mogoče, da Jani ne bi prišel več. Saj smo ga imeli vsi radi. On nam je najlepše govoril o svobodi, veroval je vanjo in hrepenel po njej. Jani se mi je zdel nepremagljiv. Kdo bi si upal streljati na tako lepega in dobrega človeka!

V zgodnji pomladi 1944. leta sem se izgnano potikala ob potoku Drtišci. Usta-

vila sem se pri ukrivljeni vrbi in na misel mi je prišlo tisoč lepih spominov na prijatelja Janita. Nekoč je ležal ob tej vrbi in mi rekel: »Ko boš stara deset let, te bom vrgel v vodo in naučila se boš plavati!« Kje je zdaj Jani? Ali je sploh še živ, ali se bo še kdaj vrnil?

Voda je šumela kot nekoč. Ukrivljena vrba je bila še bolj preperela. Pomlad ni v njej nič več razburkala življenja.

Takrat sem si močnejše kot kdajkoli želela, da bi ga skoraj videla. Lačna sem se napotila po njivi, na kateri se je tu pa tam svetila repa. Sneg in dež jo je opral, da je bila videti še bolj bela in sočna. Sklonila sem se in jo pobrala. Ugriznila sem vanjo, a bila je brez okusa, čisto puhla in vodena. Pokusila sem drugo, tretjo, na videz še lepši. Toda kot prvi grizljaj sem morala izpljuniti še ostale. Zunanost repe me je prevarala. Tudi repa se je spremenila. Zdelo se mi je, da so jo zastrupili Nemci, ki nam ničesar ne privoščijo.

Cedalje bolj sem bila lačna. Po dolgem tavanju sem, na mojo veliko srečo, prišla pod kozolec, kjer so partizani kuhali »menažo«. Neki borec me je poklical. Dal mi je

v roke veliko, ploščeno skledo, ki so ji pravili »porcija«. Nato je zaklical kuharju: »Tovariš, naliž punčki! Pa precej gosto zajemi. Saj vidiš, da je lačna. Same oči so je. Uboga revica!« Kuhar mi je nalil nekako zmes repe, krompirja in korenja. Nikdar prej in ne pozneje nisem imela takega apetita. Sedela sem na polomljenem vozu in jedla, kot bi šlo za stavo. Partizani so me gledali in se smejali. Nikogar nisem poznala. Toda vsi so bili prijatelji. Saj so bili naši.

Po kosilu sem bila še bolj presenečena. Med borci se je pojavil partizan Blaž, Janitov prijatelj, ki sem ga že dolgo poznala. Blaž je pohitel k meni in me vzdignil v naročje: »Ali si sita, punčka?«

»Sem, pa še kako!« sem odgovorila. Tudi Blaž se je usedel na polomljen voz in me posadil na kolena. V meni je ponovno vstala radovednost.

»Tovariš,« sem naposled rekla, »povejte mi, kje je Jani.«

Blaž se je zdrznil in počasi odgovoril: »Punčka, težko je to povedati...«

»Mrtev je!« sem vzdiknila. »Zakaj ste ga poslali na Štajersko?!«

»To so naše dolžnosti, punčka! Mi hočemo osvoboditi vso domovino, vse naše ljudi. Zato je bilo to potrebno!«

»Ne, Jani je bil naš! On bi moral ostati z nami. Zakaj ste ga poslali?«

»Velik človek je bil Jani. V boju je hotel biti prvi. Zato je padel. Ne jokaj, punčka! Jani je tudi na Štajerskem mislil na vas, otroke. Spominjajte se ga kot junaka in to bo najlepše plačilo zanj. Ljubil je otroke. Dal jim je vse. Tudi življenje. Ali ni storil največ, kar je mogel?«

Blaževe lepe besede so me malo potolažile. Nato je Blaž tiho zapel:

*»Zvezdice so prišle,
njega ni b'lo...«*

»Ne pojte te pesmi!« sem strahoma zaprosila.

»Zakaj ne? To je bila vendar Janitova najljubša pesem!« me je začudeno pogledal Blaž.

»Vem, tovariš. Toda — on je pel o zvezdah in je padel.«

»Ne misli toliko, otrok moj!« je rekel Blaž in me privlekel k sebi.

ORGLICE SO NAJU REŠILE

Bilo je v poznem poletju 1944. Po hribih se je leno valil dim. Pred nekaj dnevi so namreč Švabi ponoči izstrelili raketo, od katere se je vnel gozd v bližini Žerjava. Pome je prišel tovariš Mirko.

»Pojdi, greva po literaturo,« mi reče in koj kreneva na pot.

Pred nekaj dnevi smo bili na sestanku s partizani in nismo mogli odnesti vse literature s seboj, ker je bilo neprijetno hoditi skozi švabske zasede. Vojaki so nas tako nezaupno motrili in je marsikateri vprašal, kam gremo.

Srečno sva prišla do skale, kjer sva imela skrito literaturo. Spravila sva jo v aktovko, nekaj pa sva si jo naložila pod obleko. Morala sva izgledati precej grbasti in kaj čudno sva se počutila, ko sva zagazila med Švabe, ki so sedeli na ovinku. Toda prijatelj je zaigral okroglo na orglice in tako sva odvrnila pozornost od svojih obloženih hrbtov. Srečno sva si oddahnila, ko sva se

prerila na varno. Ko sva spravljala časopise in letake v skrivališče, je rekel tovariš: »Tako, danes sva jo dobro izvozila, jutri pa po granato, ki jo imava še skrito!«

(Iz knjige »Še pomnite, tovariši?«
Napisal Anton Rudl, 4. r. gimn. v
Mežici)

SREČKO

Četa se je vračala v taborišče s skupino pravkar mobiliziranih novincev. Nekje so padli v sovražnikovo zasedo. Kljub toči krogel pa se je zgodilo — in kaj se v partizanih ni zgodilo! — da so odnesli celo kožo vsi razen nekega novince. Ko mu je bolničarka Nuša obvezovala ranjeno levico, je rekla:

»Lej si no! Vsi smo se srečno izmazali razen tebe, tovariš... Kako ti je že ime?«

»Srečko.«

BOREC

1960

ŠT. 6

BOREC

VSEBINA 6. ŠTEVILKE

Obsojamo!	249
Zbor bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev (F. S.)	250
V tem gorskem svetu . . . (France Sušteršič)	252
Rawensbrück — L'enfer des femmes (Lord Russel)	254
Vse o Oberländerju	256
Tudi bivši vojni ujetniki so zborovali (Mile Smolinsky)	258
Izmenjava ujetnikov (Stevan Jakovljevič)	259
Bile so vojne (France Filipič)	261
Na Ljubljano (Mirko Ljubič)	262
S pohoda »Ob žici okupirane Ljubljane«	265
Rdeča zastava (Mario Terrosi)	266
Sam proti krdelu gestapovcev (Rado Pušenjak)	269
Ob »Treh spomenikih«	271
Pesek pred hišo (Ana Brvar)	272
Prve akcije Rašiške čete (Terezija Traven)	274
Pri alžirskih ranjencih (France Sušteršič)	276

OKNO V SVET

Konec Rijeve diktature (J. S.)	278
Operacija Pluto	279
V nekaj vrstah	280

ZANIMIVOSTI IZ MINULIH VOJN

Canaris in Mata Hari (Kurt Singer)	281
--	-----

SE NE VESTE?

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV	283
-----------------------------------	-----

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV

»Deveti krog« (Mile Pavlin)	283
Novi filmi	285

MIMO NAŠIH KNJIŽNIH IZLOŽB

Mimi Malenšek: Temna stran meseca (Milko Štolfa)	286
Troje zanimivih del	287
Jean Laffitte: Preživel (S. R.)	287

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Skrajni čas je, da se reši to vprašanje	288
Pozvedba	288
Kaj pravite? (M. P.)	289
Obsežne priprave na Dan borca v novomeškem okraju (M. P.)	289
»Zlet bratstva in enotnosti«	290
Kurirsko srečanje na Jančah	291

KRATKE NOVICE

.	292
-----------	-----

PRAVNA POSVETOVALNICA

.	293
-----------	-----

ZA MLADE BRALCE

Lastovke (Franjo Godec)	294
Priskrbel si je orožje	296

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije — Založba »Borec«, Ljubljana, Titova 17, direktor Milan Škerlavaj-Petrac. — Revijo urejuje uredniški odbor: Mitja Ribičič, Tone Fajfar, Milan Škerlavaj-Petrac, Jože Stok-Korotan, Jože Bertonec-Marjan, France Sušteršič in Mile Pavlin. Glavni in odgovorni urednik France Sušteršič. — Rokopise pošiljajte Uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Trg revolucije št. 1, poštni predal 195. Telefonska številka uredništva: 22 736. Posamezna številka revije »Borec« stane 80 dinarjev, letna naročnina je 600 dinarjev, polletna 300 din. Letna naročnina za tujino 1000 din. Naročnino pošiljajte na naslov: Založba »Borec« (za revijo). Ljubljana, Titova 17, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani ⁶⁰⁰⁻⁷⁰₃₋₁₁₉₅, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-000-74. — Rokopisov ne vračamo. — Klišaji, tisk in vezava: CZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

Industrija metalnih polizdelkov

Slovenska Bistrica

Telefon: Maribor 39-13, Slovenska Bistrica 6, 45, 21

Brzljavi: IMPOL Slovenska Bistrica — Bančna zveza: Narodna banka, podružnica 640, Maribor. Te-koči račun 640-T-1

Teleprinter: 033-13

IZDELUJEMO:

Aluminij: Od 99 do 99,7-odstotne čistosti legure: Al-Mn, Al-Mg-Mn, Al-Mg-2, 3, 5, Al-Cu-Mg-Pb in avtomatske legure: pločevino, trakove in rondele po DIN, valovito pločevino za pokrivanje streh, rebrasto pločevino, profile za vagonsko in karoserijsko industrijo ter za gradbeništvo (polirane, anodizirane odnosno barvane »eloksirane« cevi in ostale profile (okroglice, šesterooglate, ploščate), aluminijaste vrvi (čiste), aluminijevo-jeklene vrvi (Al-Fe) po DIN, valjano in vlečeno žico.

Slika na naslovn strani ovitka, ki predstavlja Loggio v Kopru, je delo akademskega slikarja Franceta Slane.

Koper, sredi katerega na nedkanjem glavnem trgu stoji Loggia, je petindvajset let med obema vojnima trpel pod italijanskim fašizmom in imperializmom. Kljub temu boj ljudstva za pravico ni zamrl. Že leta 1921 so se v Marezigah uprli fašističnim nasilnikom kmetje in delavci. Pozneje je bila v Kopru znana ječa za istrske in primorske patriote, ki so jo po letu 1941 okusili tudi mnogi drugi Slovenci in Hrvati, pa tudi poštenci Italijani. Po kapitulaciji Italije so enote NOV napadle jetnišnico in osvobodile jetnike. Dne 25. oktobra 1944 pa je bil ustanovljen Mornariški odred NOVJ Koper. Dokončno je bil Koper osvobojen prve dni maja 1945. Mesto je bilo do leta 1954 središče cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, tega leta pa je bilo vključeno v sestav FLRJ.

BOREC

GLASILO ZVEZE BORCEV NARODNOOSVOBODILNE VOJNE SLOVENIJE

Številka 6 — Letnik XII — Junij 1960

Obsojamo!

Yav. št. 10944/60.

BIVŠI politični zaporniki, interniranci in deportiranci so na svoji zvezni konferenci 8. maja 1960 razpravljali med drugim tudi o pojavih oživljanja fašizma in antisemitizma, do katerih je prišlo v zadnjih mesecih v nekaterih državah, zlasti pa v Zvezni republiki Nemčiji.

Nacistična aktivnost se je lahko pojavila samo kot rezultat politike falzificiranja minulosti in zamolčanja nacističnih zločinov, toleriranja dejavnosti vojnih zločincev, celo hudih, in zadrževanja le-teh na važnih in odgovornih položajih v vladi, vojski, sodstvu in javnih organizacijah.

Vendar pa fašizem in antisemitizem nista specifična pojava Zvezne republike Nemčije, ampak se pod določenimi pogoji pojavljata tudi v drugih državah.

Zato se tudi tiste sile, ki so podpirale tako smer ter dajale zavetje in podporo raznim pobeglim vojnim zločincem in nacističnim pomagačem, ne morejo znebiti odgovornosti za tako stanje.

Oživljanje fašističnega duha in metod, ki so prizadejali svetu toliko gorja, kaže, da sile vojne in razdejanja niso še mrtve, ampak nasprotno, da skušajo dvigniti glavo in se upreti procesu likvidacije hladne vojne ter ustvarjanja atmosfere zaupanja in sodelovanja med narodi in državami.

Mi, bivši politični zaporniki, interniranci in deportiranci kot predstavniki sto tisočev Jugoslovanov, ki so bili pod fašizmom izpostavljeni hudemu trpljenju, ponižanju in najbrutalnejšemu uničevanju, kakor tudi kot državljani socialistične Jugoslavije, ki veliko doprinaša v boju za mir na svetu

in za miroljubno aktivno koeksistenco ter se bori proti blokovski razdelitvi sveta, se pridružujemo protestom napredne javnosti vseh držav in najostreje obsojamo tako pojave ter zahtevamo, da se v kali onemogočijo in zatro.

Hkrati protestiramo proti nedavnemu sklepu Zvezne republike Nemčije, da se ustavi vsi nadaljnji postopki za ugotavljanje vojnih zločinov ter iskanje tistih, ki so jih zakrivali in izvršili. Tako dolgo, dokler še umirajo žrtve vojnih zločincev za posledicami njihovih zločinov, nima nihče pravice niti pomisliti na to, da bi ustavil kazenski postopek proti vojnim zločincem, kaj šele, da sprejme sklep o tem.

Mi zahtevamo ne samo to, da se organizatorji in neposredni izvrševalci fašističnih izgredev poiščejo ter strogo in pravično kaznujejo, ampak predvsem to, da se prepovedo fašistične in profašistične organizacije, da se odstranijo fašisti in nacisti iz javnega in družbenega življenja ter da se vojni zločinci obsodijo in kaznujejo. Menimo, da je nujno potrebno izvesti potrebne ukrepe, ki bodo ob vzgoji mlade generacije odkrili resnico in dejstva o zločinih fašizma v minulosti in o njegovi potencialni nevarnosti za prihodnost.

Menimo, da je solidarna dolžnost vseh borcev proti fašizmu, da se v svojih državah kakor tudi na mednarodnem področju najaktivneje bore za obsodbo pojavov fašizma in da se učinkovito zavzamejo za odstranitev tega zla, ki še vedno utegne spraviti v nevarnost mir ter prijateljsko sodelovanje med državami in narodi.

Zbor bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev

DNE 8. maja je bila v Beogradu prva zvezna konferenca Sekcije bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev pri Zvezi borcev NOV Jugoslavije.

Srečali so se ljudje iz vseh strani Jugoslavije, ki so preživeli strahote uničevalnih fašističnih taborišč in zaporov. Srečali so se mnogi znanci, ki so za časa vojne skupaj trpeli in se borili proti skupnemu sovražniku. Pozdravljali so se s toplim stiskanjem rok in v živahnih pogovorih obujali spomine na nekdanje dni, dokler jih ni glas zvonca opozoril, da se bo konferenca začela.

Razen 165 delegatov iz vseh republik so prisostvovali konferenci tudi predstavniki JLA general-podpolkovnik Djuro Lončarević, predstavnik Zveze borcev NOV Jugoslavije generalni sekretar Velimir Stojnić in sekretar Centralnega odbora Zveze borcev Neda Božinović, predstavnik Zveznega urada za zaščito jugoslovanske imovine v tujini Mihajlo Smiljanić, predstavnik Združenja rezervnih oficirjev in podoficirjev Jugoslavije Josip Sunarić, predstavnik zveznega odbora sekcije bivših vojni ujetnikov Sima Karaoglanović, predstavnik jugoslovanskega Rdečega križa dr. Boško Jakovljević in drugi.

Pred začetkom konference so delegati z enominutnim molkom počastili spomin svojih umrlih oziroma padlih tovarišev. Nato je pozdravil navzoče v imenu Inicijativnega odbora Sekcije tovariš Velibor Gligorić.

Po uvodnih formalnostih je tovariš Gligorić podal poročilo Inicijativnega odbora. V poročilu je naštel in na kratko opisal vsa večja fašistična taborišča, v katerih je trpelo na sto tisoče jugoslovanskih državljanov. Spomnil je delegate na tiste strahotne dni, ko se podivjanim fašističnim hordam niso smilili niti otroci, žene, starci in starke...

Izdajalci iz vrst buržoazije, polni šovinistične zastruplje-

nosti, so pomagali fašizmu in nacizmu pri okupiranju naše domovine ter stopili v službo okupatorja. Toda ljudstvo se ni hotelo pokoriti okupatorju. Komunistična partija je zbrala naše ljudstvo pod svojo zastavo in ga povedla v boj za svobodo, ki so ga skušali sovražniki z vsemi silami zadušiti, a ga niso mogli.

Niti zapor, internacije, deportacije in množična ubijanja naših ljudi v fašističnih taboriščih doma in v drugih deželah niso omajali borbene duha naših narodov. Tudi v zaporih in taboriščih so se naši ljudje herojsko borili in hrabro umirali. Imena fašističnih taborišč na Banjici, na Sajmištu, na Pagu in Rabu, v Jasenovcu, imena Mauthausen, Auschwitz, Birkenau, Dachau, Buchenwald, Rawensbrück, imena taborišč v Norveški, Italiji, Albaniji, Madžarski, Bolgariji, Grčiji in drugih deželah so del zgodovine naše herojske osvobodilne borbe. To so imena, ki nam sicer vzbujajo žalost, a hkrati ponos, saj so naši ljudje tudi kot interniranci in zaporniki ostali nepremagani, hrabri borci.

Po referatu tovariša Velibora Gligorića se je razvila živahna razprava, ki se je nadaljevala tudi v popoldanskem času. Delegati so obravnavali vsa vprašanja s področja dejavnosti Sekcije v okviru organizacije Zveze borcev. Še posebno je bila živahna razprava o nalogah sekcije in njenih članov v zbiranju zgodovinskih dokumentov o fašističnih zverstvih v taboriščih in zaporih ter o boju naših ljudi v njih.

Precej je bilo govora tudi o novih pojavih fašizma, rasizma in antisemitizma v Zahodni Nemčiji in nekaterih drugih državah. Delegati so ostro obsodili te pojave in tiste temne sile, ki jih podpirajo. Komaj poldrugo desetletje je minilo, odkar je moralo pod fašistično strahovlado umreti na milijone ljudi. Pod to strahovlado je bilo samo v Jugoslaviji 1.700.000 žrtev. Ali naj

torej zdaj mirno gledamo, kako se fašistični elementi spet šopirijo, kako zastrupljajo mladino, nastopajo proti Židom in pogrevajo proslula nacistična gesla? Na zahtevo delegatov je bila sprejeta resolucija, ki obsoja pojave neonacizma, rasizma in antisemitizma. (Resolucija je objavljena na naslovni strani.)

V razpravo je posegla tudi tovarišica Neda Božinović. Govorila je o pomenu borbe naših ljudi v fašističnih zaporih in taboriščih ter poudarila, da je bila ta borba del slavne narodnoosvobodilne borbe naših narodov.

Ob koncu razprave je pozdravil konferenco v imenu Zveze borcev NOV Jugoslavije generalni sekretar Velimir Stojnić. Dejal je, da ima sekcija pomembne naloge in da mora delati čimbolj samostojno v okviru organizacije Zveze borcev.

Sledile so volitve Zveznega odbora sekcije, ki se je takoj nato konstituiral. Za predsednika odbora je bil izvoljen dr. Radomir Gerić, za podpredsednika Dragomir-Gema Petrović in Agneza Sas, za sekretarja pa Dragoslav Rakunjac. Ostali člani sekretariata so: Marjan Vivoda, Gvozden Jovančević, Rudi Supek, Julijana Dobrajčić, Dušan Lalević, Stanika Vučić, dr. Ana Horvat, Miloš Lompar, Dobrila Kastovac, Hasan Dolamić in dr. Dragan Roler.

Delegati so poslali s konference pozdravno pismo predsedniku republike Josipu Brozu-Titu in predsedniku Zveze barcev NOV Jugoslavije Aleksandru Rankoviću.

Pozdravno pismo tovarišu Titu se takole glasi:

»Dragi tovariš Tito!

Z ustanovne skupščine Zvezne sekcije bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev Ti pošiljamo borbene tovariške pozdrave.

Ti, tovariš Tito, si nam že izrekel priznanje, da naš boj in delo za narodnoosvobodilno gibanje nista prenehala, ko smo padli v roke sovražnika, ampak sta se v taboriščih in zaporih nadaljevala. Zato pomeni ta boj, čeprav se je bil

Krsto Hegedušič: Čuvarji taborišča

pod posebnimi pogoji, del boja, ki so ga z orožjem v roki pod tvojim vodstvom bili borci Narodnoosvobodilne vojske.

Naš današnji sestanek je med drugim posvečen tudi nalogam, ki stoje pred nami, da v okviru Zveze borcev NOV organizirano delujemo in zbiramo gradivo za zgodovino narodnoosvobodilnega gibanja, in to tembolj, ker je še malo znanega o tem delu odpora ter osvobodilne borbe naših narodov in ker dolgujemo mladim pokolenjem pričevanja o naši borbi.

Naše izkušnje in žrtve v drugi svetovni vojni so tako velike, načela sedanje politike naše socialistične države pa tako svetla, da smo življenjsko

zainteresirani na ohraniti miru, na boljših odnosih med ljudmi in narodi, da sedanje in bodoče generacije ne bi doživele usode, kakršno smo doživeli mi.

Bodi prepričan, tovariš Tito, da bomo vztrajno izpolnjevali vse naloge, ki jih imamo v okviru Zveze borcev NOV, pa tudi naloge na ostalih področjih družbeno političnega življenja naše socialistične skupnosti.«

V pozdravnem pismu tovarišu Rankoviću pa je med drugim rečeno:

»Delegati bivših političnih zapornikov, internirancev in deportirancev, zbrani na zvezni konferenci, Ti pošiljamo borbene tovariške pozdrave.

Ob tej priložnosti naj se Ti zahvalimo za tvojo veliko in vztrajno skrb in trud, da se nam, bivšim političnim zapornikom, internirancem in deportirancem priznajo vse zakonske pravice, ki jih uživajo borci narodnoosvobodilne vojne. To precej olajšuje našo dejavnost na delovnih mestih, tistim pa, ki so izčrpani, jamči primerne pokojnine in priznanje.

Bodi prepričan, tovariš Marko, da se bomo vsestransko trudili pri izvrševanju vseh nalog, ki jih imamo v okviru Zveze borcev NOV, in da bomo še naprej aktivni borci za mir, za prijateljstvo med ljudmi in za izgradnjo socializma v naši domovini.« F. Š.

V TEM GORSKEM SVETU

*Spomenik talcem v Begunjah
(foto Slavko Smolej)*

ZA TEMI mrzlimi stenami so некоč odmevali kriki na smrt obsojenih in zloben krotot rabljev, ki so na ukaz nacističnega césarja preplavili našo zemljo z morjem najtemnejšega zla.

V teh mračnih celicah je bilo некоč toliko gorjá, da so se še stene zjokale in postale podobne obrazu mučencev, ki so preživeli med njimi zadnje ure življenja.

Begunje... Kaj vse je strnjeno v tej besedi! Če jo hočeš dodobra doumeti, pojdi tja, v muzej, in si počasi, z odprtimi očmi oglej celico za celico. Ko boš prišel do konca in stopil ven, ti bo še vedno zvenel v srcu odmev Borovih verzov, ki se kot neizbrisen motto bleste pri vhodu:

*V tem gorskem svetu,
kjer so v letih zlih
pobijali može, otroke, žene,
je znova mir, a dasi je ves tih,
morilce toži in slavi
umorjene...*

Za mottom se odpre knjiga, katere poglavja so celice in hodnik.

Dne 8. maja so v Begunjah na Gorenjskem, v nekdanji nacistični ječi, odprli muzej, ki ponazarja v lepo zaokroženi celoti vse trpljenje gorenjskega ljudstva za časa nacistične tiranije. Muzej so uredili na pobudo Okrajnega odbora Zveze borcev NOV Kranj in njegove zgodovinske komisije ter po idejni zasnovi tovarišev Slavka Smoleja, Martina Prešerna in arh. Marka Šlajmerja. Pri urejevanju sta sodelovala Pokrajinski muzej za Gorenjsko ter Sekcija političnih zapornikov, internirancev in deportirancev pri Okrajnem odboru Zveze borcev.

Hodnik: na steni so razobešeni plakati, tisti rdečkasti plakati z debelimi naslovi in po nemško pisanimi slovenskimi imeni. Bekanntmachung... Kolikokrat se je šopirila na javnih prostorih ta zoprna beseda, ki je pomenila nove žrtve iz vrst upornega ljudstva...

Prva celica ti priklíče v spomin čase pred vojno, ko je Komunistična partija — edino Komunistična partija! — opozarjala ljudstvo, da mu pretijo s severa temne sile nacističnega demona. »V tem znamenju boš zaslužjen,« je kazala na kljukasti križ. In, ker so »voditelji naroda« upognili pred demonom koleno, se je ljudstvo že leta 1941 znašlo v senci kljukastega križa...

Nacisti so skušali to prelepo zemljo dobesedno prežigosati s svojimi znamenji, kakor da je za vekomaj njihova.

Ta zemlja pa ni bila in ni hotela biti njihova. Božič ni hotel biti Woschitz, Boštjan ni hotel biti Bostian... Ljudstvo ni upognilo kolena pred demonom, čeprav so ga kotilji može je iz visoke šole zla: Rösener, Jauer, Druschke, Linke, Rinke, Luther in drugi zločinci — njihove slike visijo na steni celice, v katero smo pravkar stopili. Zato so se čedalje bolj polnili registri jetnikov v tej kaznilnici in čedalje bolj krvava je bila zemlja okrog mučeniških kolov...

Celica napisov... Postoj, tovariš, in prisluhni tem bese-

dam. Niti stihl največjih pesnikov te bolj ne prevzamejo kakor ti preprosti stavki, ki so med solzami privreli iz dna do smrti izmučenih duš.

»Zena, ne obupuj, prišel bo dan veselja in svobode...«

»Sama sem v bunkerju, ne vem, kaj bo z mano, veliko trpim, kje je moj ljubi dom in moja ljuba, zlata mamica... Stara sem sedemnajst let, pomagajte mi, rešite me iz te grozne ječe...«

Kdo ve, kaj se je zgodilo s tem ubogim dekletom... Morda je morala tudi ona izkrcaveti ob enem izmed treh kolv, ki jih vidiš v naslednji celici. (Ob enem izmed njih je 17. oktobra 1941 izkrcavela komunistka Rezka Dragarjeva. To je bila prva gorenska žena, ki so jo privezali h kolu.)

Celica pregnancev... Do 1. julija 1943 so nacisti samo iz jeseniške občine izgnali 213 družin. Družina za družino je v spremstvu gestapovcev zapuščala rodno grudo... In kdo ve, koliko časa bi se še nadaljevalo to nečloveško prega-

Za žico (prizor iz filma »Deveti krog«)

njanje, da niso preganjalcem partizani prekrižali računov...

Naslednje poglavje: taborišča. Mauthausen, Buchenwald, Rawensbrück, Auschwitz... Tu sta dva kamna iz Hudičevih stopnic v Mauthausnu, na katerih je obležalo nešteto jetnikov... Zebrasta obleka iz Rawensbrücka... Opeka iz krematorija... Žara s pepelom... Prst iz Blutgrabna... Veja, na kateri je viselo na tisoče jetnikov... Popis zapuščine neke žene, ki jo je požrl krematorij; zakonskega prstana ni v seznamu, ker so se ga rablji polakomnili, kakor so se polakomnili celo zlatih zob neštetih jetnikov.

Slika golih žensk v Auschwitzu... Za tako strahotno ponižanje ni besed...

Kogar niso v Begunjah ubili, je moral v koncentracijsko taborišče na tujih tleh, tja, kjer se je noč in dan kadilo iz krematorijev...

Ubijali so jih tudi za zabavo: tu, v begunjskem muzeju vidiš vrata, ki so preluknjana od krogel; jetnika so privezali k steni, nato pa so streljali vanj skozi zaprta vrata...

Številke: od 1941 do 1945 je bilo v Begunjah zaprtih 12.096 jetnikov, med njimi 2280 žensk. Tu so jih ubili 821, medtem ko so jih 4448 odgnali v druge zapore in taborišča.

Pomnimo te številke, pomnimo trpljenje in grozo, ki se zrcalila v njih! Pravimo, da je bilo to nekoč. Toda — komaj poldrugo desetletje je minilo od takrat... In že spet vstajajo v Zahodni Nemčiji in nekaterih drugih deželah prikazni preteklosti, ki strašijo ljudstvo s kljukastimi križi in protižidovskimi napisi...

Zato se ustavi tudi v zadnjem delu muzeja in si oglej svarila pred neonacizmom. Nekaznovani zločinci so se sprva potuhnili, zdaj pa spet rovarijo. Bojmo se njihove metamorfoze, metamorfoze Hitlerjevega nacizma, in dvignimo glas proti njim! *France Šušteršič*

Rawensbrück — L'enfer des femmes

Spet objavljamo odlomek iz knjige bivšega britanskega vrhovnega tožilca Russela o zločinih nemških nacistov. Odlomek opisuje eno izmed najstrašotnejših koncentracijskih taborišč — Rawensbrück, ženski pekel, kakor so ga imenovali. — Op. ur.

V MACKLENBURGU, kakšnih 50 milj severno od Berlina, je več jezer, ki jih obkrožajo močvirnata zemljišča. V bližini enega izmed teh jezer, Fürstenberga, so takoj po izbruhu vojne leta 1939 zgradili novo koncentracijsko taborišče. To je bilo koncentracijsko taborišče Rawensbrück, v katerem sta bili glavno in pomožno taborišče. V glavnem taborišču so bile samo ženske. Od takrat, ko je bilo ustanovljeno, pa do takrat, ko ga je osvobodila Rdeča armada med prodiranjem na zahod, je bilo v njem interniranih nad 123 tisoč žensk. Mnogo teh žensk je bilo francoske narodnosti, zato so dale taborišču ime, kakršnega je zaslužilo in po katerem je splošno znano: L'enfer des femmes (Ženski pekel). Nekatere izmed teh žensk so bile vojne ujetnice, ruske bolničarke, ujete na bojnem polju, največ pa je bilo navadnih državljank. To so bile pripadnice osvobodilnega gibanja, ali pa delavke, ki so jih odpeljali z njihovih domov in odgnali v Nemčijo na prisilno,

suženjsko delo... Vse te ženske so internirali brez vsake sodne razprave...

Glavno taborišče je bilo zgrajeno za šest tisoč oseb. Od leta 1944 pa ni bilo v njem nikdar manj kot dvanajst tisoč interniranih žensk; januarja 1945 jih je bilo kar 36.000. Najmanj petdeset tisoč žensk je izgubilo življenje v tem taborišču, na tisoče pa jih je nedvomno pomrlo kdo ve kje, ko so jih gonili v druga taborišča...

Ves postopek članov komand taborišča — od komandanta pa do esesovskih stražarjev — proti jetnicam, je imel namen, slabšati splošno stanje jetnic, fizično in duhovno...

Ena izmed jetnic v tem taborišču je bila neka Norvežanka... V taborišče so jo prignali samo zato, ker se je dobro poznala z norveškim kraljem...

Ko je prišla, so jo sprejeli kakor druge in jo čez nekaj ur odpeljali v prostrano sobo, ki so jo imenovali, kakor je pozneje zvedela, kopalnica. To pa ni bila kopalnica v pravem

pomenu besede. Na njenem stropu so bile luknje, skozi katere je tekla voda. Kar se je takrat zgodilo, je takole opisala:

»Popolnoma nage smo morale čakati dve uri, preden je pritekla voda... Potem se je zgodilo nekaj, kar nas je globoko presunilo... V sobo sta prišla dva moška v uniformi. Pozneje smo zvedele, da je eden od njiju zdravnik, drugi pa zobozdravnik. Postrojila sta nas, nakar smo morale iti nage mimo njiju, da sta nam pregledovala zobe in roke...«

Hrana je komaj zadostovala za golo življenje, bila pa je povsem nezadostna za ohranitev delovne sposobnosti... Jetnice so bile tako sestradane, da so jedle surove krompirjeve olupke in zeljnate odpadke, ki so ležali po tleh blizu kuhinje. To je povsem razumljivo, saj so dobivale vsak dan samo skodelico kavinega nadomestka zjutraj, krompirjevo ali zeljnato juho opoldne, zvečer pa enako juho in malo kruha.

To pa še ni bilo vse. Taboriščna uprava je uživala v mučenju jetnic, ki so bile polmrtve od gladu, zato jim je včasih vrgla kak kos kruha, ki je plesnel v skladiščih. Opazovanje teh živih okostnjakov, kako se ko divje zveri borijo za ostanke kruha, je bila zabava, ob kateri so se esesovci vedno radovali. Od tako slabo hranjenih jetnic so zahtevali..., da delajo po 10 do 11 ur na dan. Delale so podnevi in ponoči, v dveh izmenah po 11 ur. Vstajale so ob pol šestih zjutraj, apel pa je bil ob sedmih. Po navadi je trajal dve uri in medtem so morale jetnice stati mirno na odprtem prostoru ob vsakem vremenu, poleti in pozimi. Potem so se formirale delovne skupine, ki so odhajale iz taborišča na delo. Po delu je bil spet apel.

Delo je bilo težavno. Delavke so neprestano priganjali z udarci in suvanjem, naj hitreje delajo...

Že same zdravstvene razmere so bile take, da so povzročale velik odstotek umrljivosti. Neka jetnica je pripovedovala:

Prizor 28. aprila 1945, ko je osvobodila taborišče Rdeča armada

»Povsod je bilo videti mrčes, barake so bile polne uši, tako da si včasih našel uši celo v juhi. Kanalizacija in vodovod sta bila pokvarjena, taborišče je bilo podobno ogromnemu dvorišču farme z velikim gnojiščem.

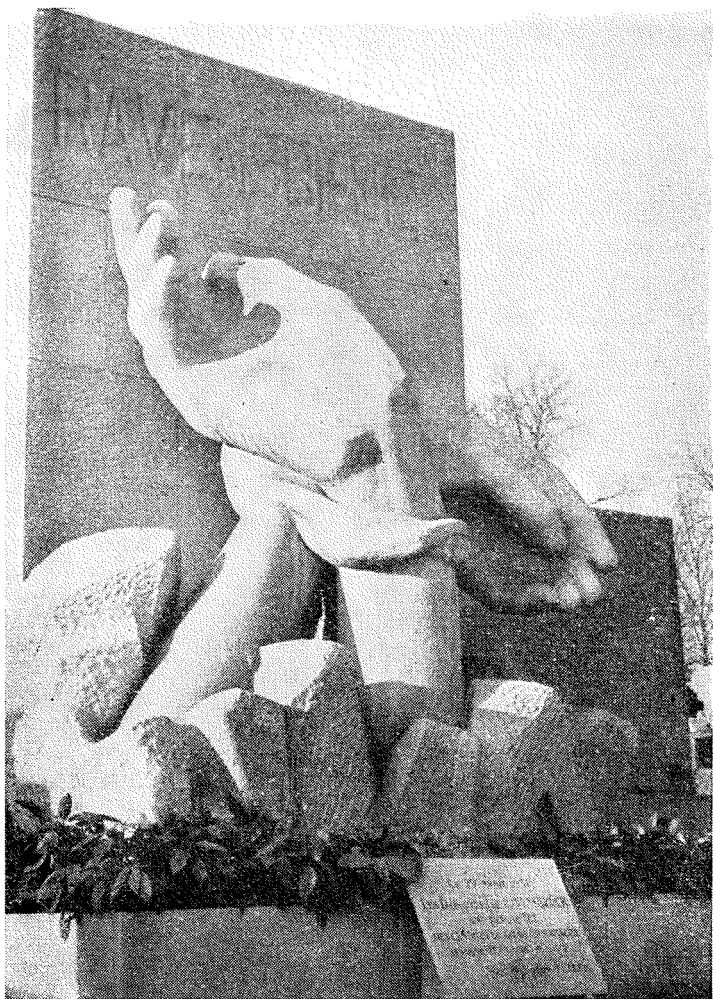
Perilo in obleka sta se redko menjala, ako sta se sploh menjala. Če so nam včasih dali drugo perilo, je bilo vselej polno uši in večkrat umazano od krvi in odpadkov. Nogavic nismo imele, obute pa smo bile v cikle. Spale smo na slamnjačah, umazanih od odpadkov. Po tri jetnice smo imele eno samo odejo. Skodelic za juho ni bilo dovolj in po navadi smo jedle kar iz praznih konzervnih škatel, ki smo jih našle med odpadki na gnojišču.«

Take ženske je Fru Salwesen opazovala z grozo v očeh, ko je prišla iz »kopalnice« in prvikrat zagledala taborišče. Ko pa je 1946 pričala v Hamburgu na razpravi proti vojnim zločincem iz taborišča Rawensbrück, je takole povedala svoje vtise:

»Zdelo se mi je, da glédam podobo pekla; ne zato, ker sem videla, da se dogaja nekaj strašnega, ampak zato, ker sem tedaj prvikrat v življenju videla človeška bitja, ki jih nisem mogla razlikovati — nisem vedela, ali so moški ali ženske. Bile so ostrižene, mršave, vse umazane, bedne. Toda najbolj me je pretresel izraz njihovih oči. Te oči lahko opišem samo kot mrtve oči, oči brez življenja.«

Jetnice, ki so tako oslabele, da jih niso mogli niti z batinami več goniti na delo, so poslali v taboriščno bolnišnico... To pa je bila bolnišnica samo po imenu; sicer se je malo razlikovala od navadnih barak, v katerih so jetnice živele in umirale...

V enem izmed taboriščnih blokov je bila posebna soba, v katero so zapirali ženske, ki so jih imeli za nore. To je bila zelo majhna soba..., a je bilo včasih v njej zaprtih po 60 do 70 žensk. Bile so na pol nage... V sobi je bilo samo eno okno, pa še to brez oknic, zato je bilo pozimi v njej strašno mrzlo. Odeje ali česa

Francoski spomenik žrtvam Rawensbrücka

drugega, s čimer bi se zaprte ženske pokrivala, ni bilo... Sredi sobe je bil čeber — edina sanitarna naprava...

Mnoge ženske, ki so bile zaprte v tej sobi, sploh niso bile slaboumne. Zaprte so bile podnevi in ponoči. Pod nobenim pogojem niso smele iti ven. Tu so bile zato, da so umirale...

Vsak dan so odpeljali petdeset jetnic, da so jih pobili s strelom v tilnik, nato pa sežgali v krematoriju. To so začeli delati konec leta 1944, po enem izmed Himmlerjevih obiskov v taborišču. Reichsführer je komandantu ukazal, da je treba pobiti vse bolne jetnike in tiste, ki ne morejo hoditi. Nemci so namreč pred-

videvali, da bo treba taborišče izprazniti pred prihodom ruske vojske, ki se je čedalje bolj bližala. Sklenili so zabrisati vsako sled o svojih zločinstvih...

Ker so takrat iz enakih razlogov izpraznili tudi koncentracijsko taborišče Auschwitz na Poljskem, sta prišla v Rawensbrück dva strokovnjaka za uničevanje: Schwarzhuber, ki je postal pomočnik komandanta, in neki dr. Winkelmann.

Ob njunem prihodu se je začelo organizirano, množično ubijanje vseh tistih žensk, ki se jim jih ni zdelo vredno evakuirati. Take ženske so odbirali ob posebnih pregledih in

Maketa taborišča Rawensbrück

jim dajali rdečkaste legitimacije. Te legitimacije, v katerih je bilo napisano, da so njihove lastnice oproščene težavnega dela, so bile zdaj potni list v smrt...

Medtem ko so ženske stale v vrsti in čakale, da jih odberejo, sta jih opazovala neki taboriščni funkcionar in zdravnik. Le-ta je pogledal, ali so njihovi lasje sivi in ali so noge otekle. Potem sta jim ukazala, naj gredo mimo njiju,

da sta videla, ali je njihov korak čvrst.

Da ne bi bile odbrane, so si skušale starejše ženske pobarvati lase... V ta namen so imele na razpolago edino saje, ki so jih greble iz kuhinjskih dimnikov. Grozen je bil pogled na te okostnjake, na starke, ki so skušale ob pregledu, ko so jih odbirali, korakati z lahkotnim, dekliškim korakom, da jih ne bi poslali v smrt.

(Sledi nadaljevanje)

Vse o Oberländerju

PRECEJ PRAHU je v svetovni javnosti dvignila vrsta obtožb proti Theodorju Oberländerju, ministru za begunce v vladi Zvezne republike Nemčije, ki so ga obtoževali vojnih hudodelstev med zadnjo vojno. Nazadnje je morala vlada Oberländerja poslati na »daljši dopust«, čeprav trdijo, da je nedolžen in da je vse skupaj intriga komunistov.

Nedvomno pomeni v verigi obtožb proti Oberländerju močan argument tiskovna konferenca, ki je bila 5. aprila letos v Moskvi, v Domu sindikatov. Priredila jo je za domače in tuje novinarje sovjetska Izredna državna komisija za preiskovanje in ugotavljanje vojnih hudodelstev fašističnih okupatorjev. Po tiskovni kon-

ferenci so si novinarji lahko ogledali tudi razstavo fotografij in dokumentov, ki hudo bremenijo ministra Oberländerja.

Po ugotovitvah komisije je Oberländer star nacist, ki je kot tak užival popolno zaupanje vrhov nacistične vladavine. Leta 1934 ga je Rudolf Hess osebno postavil za vodjo »Zveze Nemcev Vzhoda«. Pozneje je bil sodelavec nacistične vojaške obveščevalne službe »Abwehr«. Kot »strokovnjak« za vzhodna vprašanja se je ukvarjal z vohunstvom proti SZ. Že dolgo pred napadom na SZ je Oberländer ustanavljal in uril posebne kazenske odrede za naloge na sovjetskem ozemlju. Iz vrst ukrajinskih nacionalistov je

celo ustanovil bataljon »Nachtigal«.

Ta bataljon je med prvimi nemškimi enotami vkorakal v Lvov že zjutraj 30. junija 1941, torej 8 dni po napadu Nemčije na SZ. Preiskava je pokazala, da je bilo v bataljonu nekaj posebnih skupin, ki so imele vsaka svojo nalogo, kakor uničevanje sovjetskih aktivistov, Židov in poljskih znanstvenikov. Po izjavah prič so »Nachtigalovci« izvrševali množične ustrelitve civilnega prebivalstva, žensk, otrok in starcev, pri tem pa so se iz žrtev še norčevali in jih mučili. Med drugimi so postrelili tudi poljske znanstvenike Bartela, Boj-Zelenskega in Lomnickega. Kot je znano, je bataljon »Nachtigal« izvrševal ustrelitve tudi v drugih sovjetskih mestih, kakor v Zoločevu, Stanovu, Juzvinu in Mihampolju v Ukrajini.

Jeseni 1941 je zaradi svojih »zaslug« Oberländer postal komandant posebnega bataljona »Bergmann«, ki je bil sestavljen iz sovjetskih vojnih ujetnikov. S tem so Nemci prekršili Haaško konvencijo, ki prepoveduje med drugim tudi mobilizacijo vojnih ujetnikov. Oberländer in njegovi sodelavci so obiskovali taborišča sovjetskih vojnih ujetnikov in jih prisiljevali z grožnjami za vstop v bataljon »Bergmann«. Izkoriščali so lakoto ujetnikov in slabo postopali z njimi, potem pa so jih prisilili, da so prisegli Hitlerju. Pri prisegi je bil navzoč Oberländer.

Bivanje bataljona »Bergmann« na Severnem Kavkazu od septembra 1942 do januarja 1943 je zapustilo krvave sledove med prebivalstvom. Posebno zverinsko je postopal v okolici Nalčička deseter Beštikov iz vrst bataljona »Bergmann«. Njegovi podrejeni so z vednostjo in odobrenjem Oberländerja streljali ljudi, ropali in požigali, plen pa pošiljali v Nemčijo. Mnogo predmetov si je prisvojil Oberländer osebno. Drugo polovico oktobra 1942 je Oberländer v celici zaporov v Pjatigorsku osebno postrelil 15 tam zaprtih sovjetskih državljanov.

Na tiskovni konferenci so nastopile tudi priče, ki so bile

med vojno na različne načine povezane z Oberländerjem. Prvi je govoril G. Meljnik. Pripovedoval je o ustanovitvi bataljona »Nachtigal«, dejavnost tega bataljona pa je opisal bivši pripadnik tega bataljona J. Špitalj. Dejal je, da je skozi okno svoje sobe opazoval, kako so na dvorišču streljali ljudi in jih nato osvetljevali z žepnimi svetilkami. Če je kdo še živel, so ga pobili. Trupla so pošiljali neznankam.

Priča T. Sulim, ki je bil zaprt v taboriščih Oswiecim in Mauthausen, prve dni po zasedbi Lvova pa je bil v mestu, je pripovedoval, da v mestu ni bilo ulice, kjer ne bi ležali mrlič. Ranjence so hitlerjevci pobijali s puškinimi kopiti in petami škornjev. Na balkonu opere so obesili dvanajst ljudi. Tudi po drugih balkonih so viseli obešenci.

Priča Aleskerov je bil skoraj dve leti v službi pri Oberländerju. Pripovedoval je o delovanju bataljona »Bergmann« na Severnem Kavkazu. Oberländer je pogosto cinično rekel, da se z boljševiki ni treba igrati, da jih je treba brezobzirno uničevati.

A. Hammerschmidt je bil pri general-feldmaršalu von Kleistu kot nastanjevalec, zatem pa je delal pri Abwehru. Kot tak je dobro poznal Oberländerja. Sam je bil rojen leta 1918 v Saratovski oblasti kot potomec nemških kolonistov. Odrasel je na Kavkazu in je bil pred vojno učitelj v Ust-Labinski. Potem je bil v enotah von Kleista. V SZ se je vrnil leta 1956. Kot priča je Hammerschmidt pripovedoval, kako je Oberländer trdil, da z Rusi ni treba imeti nikakršnega usmiljenja. »Če bi se nam Rusi smilili, bi nam zlomili

vrat, zgodovina pa vedno opraviči zmagovalca, pa naj dela, kar hoče.« To so Oberländerjeve izjave. Po pričevanju Hammerschmidta je Oberländer osebno streljal sovjetske državljane. On in njegovi vojaki so v okolici Nalčika pobili več sto ljudi.

Podrobnosti o bataljonu »Bergmann« je pripovedoval tudi Š. Okropiridze. Po njegovem pripovedovanju je Oberländer s pismenim ukazom prepovedal vsem pripadnikom bataljona govoriti o njihovi prejšnji službi v Rdeči armadi in o njihovi narodnosti. Morali so pripovedovati, da so Španci. Po umiku s Kavkaza je bil bataljon premeščen na Krim, potem pa v Grčijo. Oberländer je ostro zahteval od svojih podrejenih čim večjo surovost. Kot primer, vreden posnemanja, je Oberländer pogosto omenjal enoto kapitana

Skupina bivših internirancev in vojnih ujetnikov ob osvoboditvi, na poti iz Nemčije

Langa, ki je uničila bolnišnico v Pjatihorsku skupno s sovjetskimi vojaki, ki so se v njej zdravili zaradi ran. Ob umiku nemških čet s Kavkaza je nemško poveljstvo ukazalo likvidacijo vseh ujetnikov in ranjencev, ki jih ni bilo mogoče evakuirati. Pri tem delu je Oberländer pokazal precej prizadevnosti. Poleg tega je nalašč ostvarjal strahotne pogoje za vojne ujetnike, ki so bili zaprti v taboriščih Mozdok, Georgijevska, Prohladnaja, Pjatihorski in Nalčički.

Eden izmed novinarjev se je zanimal, zakaj so morali vojaki bataljona »Bergmann« govoriti, da so Španci. Odgovoril je Š. Okropiridze. Rekel je, da so nacisti tako skušali preslepiti javnost glede spoštovanja Haaske konvencije o vojnih ujetnikih. Oberländer je tudi v ta namen izkoriščal različne uniforme. Na Kavkazu so nosili vojaki bataljona »Bergmann« drugačne uniforme kot na Krimu, v Grčiji pa so nosili rumene uniforme »Afrikakorpsa«.

nice. Po vsej Nemčiji in po Norveški pa je raztresenih na stotine, na tisoče grobov nekdanjih vojnih ujetnikov, ki so bili umorjeni ali pa so pomrli od lakote in bolezni.

Ena glavnih nalog sekcije je, da bi čimprej zbrala dokumente in pričevanja o vsej tej borbi in jih ohranila za bodoče rodove. Nadaljnje naloge sekcije so: oskrbovanje grobov in prirejanje obiskov v kraje nekdanjih vojnih taborišč, skrb za uveljavljanje zakonitih pravic bivših vojnih ujetnikov glede pokojnine in izpopolnjevanje zadevne zakonodaje, prirejanje sestankov in zborovanj bivših vojnih ujetnikov iz posameznih taborišč, predvsem pa, da ob takih dogodkih, kakor je n. pr. oživiljanje fašizma v Zahodni Nemčiji in drugih deželah, spregovorijo tudi bivši vojni ujetniki kot celota in dvignejo svoj glas proti preteči nevarnosti. Pred sekcijo stoje tudi številne organizacijske naloge, zlasti v Sloveniji, kjer sekcija še ni formirana.

V razpravi je govoril tudi generalni sekretar zveze borcev NOV Jugoslavije Velimir Stojnić. Poudaril je, naj bi sekcija zajela tudi vse tiste bivše vojne ujetnike, ki niso člani Zveze borcev, a so se v vojnem ujetništvu zadržali hrabro in pošteno. V tem pogledu bo treba spremeniti pravilnik o sekciji.

Ob koncu je bilo izvoljenih okoli 60 bivših vojnih ujetnikov v zvezni odbor sekcije, med njimi tudi tovariši Mirko Tušek, Boris Puh, Anton Maslo, Anton Simčič in Mile Smolinsky iz Slovenije. Za predsednika zveznega odbora sekcije je bil izvoljen Vekoslav Kolb, generalpodpolkovnik JLA, za sekretarja pa dosedanji sekretar iniciativnega odbora Sima Karaoglanović. Zborovalci so sprejeli resolucijo, ki najostreje obsoja pojave rasizma, neofašizma in antisemitizma v Zahodni Nemčiji in nekaterih drugih državah, ter odposlali pozdravni brzojavki predsedniku republike Titu in predsedniku Zveze borcev NOV Jugoslavije Aleksandru Rankoviću.

Mile Smolinsky

Tudi bivši vojni ujetniki so zborovali

DNE 24. aprila je bila v Beogradu prva zvezna konferenca sekcije bivših vojnih ujetnikov pri Zvezi borcev NOV Jugoslavije. Poleg delegatov iz vseh krajev Jugoslavije, bivših vojnih ujetnikov iz najrazličnejših vojaških taborišč v času druge svetovne vojne so se konference udeležili tudi visoki predstavniki JLA in Centralnega odbora Zveze borcev NOV Jugoslavije, med njimi tudi generalni sekretar Zveze borcev NOV Jugoslavije Velimir Stojnić.

Referat, ki ga je podal sekretar iniciativnega odbora za ustanovitev sekcije Sima Karaoglanović, in razprava številnih diskutantov sta pokazala, kako se je tudi po taboriščih vojnih ujetnikov odigravala borba proti istemu sovražniku, proti kateremu so se najzavednejši sinovi domovine borili doma z orožjem v roki. Skoraj po vseh taboriščih so delovale razne tajne organizacije in vodile propagando proti vojni in fašizmu ter seznanjale vojne ujetnike s stanjem na fronti in doma. V nekaterih taboriščih so delovali celo pravi marksistični krožki z razmeroma bogato marksistično literaturo, izhajali so ilegalni časopisi, delovala so ujetniška gledališča, ki so dvigala moralo ujetnikov, in tiskarne, ki so tiskale časopise in letake ter raznoževale Titove slike in drugo propagandno gradivo. Bilo je nešteto manjših in večjih sabotaj,

požigov, uporov in pobegov, pa tudi fizičnih spopadov s stražarji in izdajalci. Nekaterim izmed le-teh so kar v taborišču sodila ljudska sodišča, sestavljena iz najzavednejših vojnih ujetnikov.

Vsa ta borba, ki jo je prav tako kakor v domovini organizirala in vodila Komunistična partija preko svojih članov in simpatizerjev ter zavednih patriotov, ki so se znašli v vojnem ujetništvu, se je od borbe v domovini razlikovala le po tem, da se ujetniki niso mogli boriti z orožjem v roki. Toda tisoči ujetnikov, ki so šli skozi to borbo in so uspeli legalno ali ilegalno rešiti se ujetništva, so se doma pridružili partizanom. Tudi ob koncu vojne, ko so se približale zavezniške vojaške enote, so tisoči bivših vojnih ujetnikov zgrabili za orožje in se pridružili tej ali oni zavezniški vojski. Razen tega so vojni ujetniki prav s svojo borbo po vojaških taboriščih in delovnih komandah vezali nase ogromno število sovražnih vojakov, ki so morali stražiti malo manj kakor vsakega ujetnika posebej, namesto da bi bili na fronti.

Vsa ta borba, ki je širši javnosti še zdaj, po petnajstih letih, kaj malo znana, je zahtevala seveda tudi številne žrtve. Tisoči in tisoči bivših vojnih ujetnikov so šli skozi ujetniške zapore, trdnjavske ječe in »štrafkompanije«, ki so bile ponekod prave mučil-

IZMENJAVA UJETNIKOV

V knjigi Stevana Jakovljeviča »Likovi u senki« so zanimiva zlasti tista poglavja, v katerih opisuje delovanje komunistov med vojnimi ujetniki in njihovo sodelovanje s tovariši drugih narodnosti. O takem sodelovanju govori tudi naslednji odlomek. — Op. ur.

K Draganu in meni je pristopil Lazarič.

»Tovariši so sklenili, da se vidva vključita v naš kolektiv.«

»Hvala lepa,« je odgovoril Dragan radostno.

»Toda, kako bova... saj nič ne prispevava.«

Kotiček ust se mu je neopazno raztegnil v nasmeh in s toplim glasom je Lazarič pripomnil:

»Mar je to potrebno?!... Kar je naše, je tudi vajino. Prišel bo čas, ko bosta imela vidva, mi pa... Sicer pa, kaj bi govoril o tem!«

»Kdo je še v skupnosti?«

»Ranko in mi trije. Ker pa je Ranko zaposlen, naj mi eden izmed vaju dveh pomaga pripraviti kosilo. Danes kuhamo fižol, ki smo ga dobili od doma. In še nekaj...« Lazarič si je odpel bluzo in potegnil iz notranjega žepa preganjen zvezek. »Tu imata prvo poglavje iz »Zgodovine Komunistične partije boljševikov«. Eden izmed vaju dveh naj to takoj prepiše in da drugemu. Rok je tri dni. Stvar je strogo zaupna.«

»Ha, imenitno!« se je navduševal Dragan, prebirajoč rokopis. »Pomislil, v krempljih nacistov oznanjamo komunizem.«

»Pazita dobro,« je dejal Lazarič. »Ta rokopis morata čuvati ko zenico svojega očesa tako pred Nemci kakor tudi pred izdajalci. Nosita ga vedno s seboj. Nemci dostikrat uprizore preiskavo, toda z določenim namenom. Dobe na primer ukaz, naj poiščejo orožje. V tem primeru iščejo samo revolverje in najmanjše nožiče in ne vidijo nič drugega. Ali pa iščejo rezervno hrano. Drugič spet stikajo za rokopisi. Tedaj lahko nastaviš Nemcu pod nos takole dolg nož ali kos slanine, pa ti bo vse pustil, ker je dobil takšen 'befel', in tedaj pobira celo papir, namenjen za stranišče. Doslej se jim še ni posrečilo najti karkoli iz tega gradiva. Podtikamo jim zvezke iz fizike in matematike, kar vneto zbirajo, potem nam pa vrnejo.«

»Ali imate še kaj iz zgodovine Partije?« je vprašal Dragan.

»Prepišita in naučita se najprej to, potem pa dobita še vse drugo... kakor 'Temelji komunizma' in... še druge reči. Vedita pa: rokopisov ne zahtevajta od nikogar in ne poskušajta spraševati po njih. Za vse, kar vaju zanima, se obračajta name. Jaz sem vajina zveza za vsa pojasnila in prek mene bosta dobivala naloge... Še nekaj vama moram pojasniti. Če dobita paket od doma, bosta obdržala zase pecivo in cigarete. Petino vsega drugega izročita meni za sovjetske vojake in naše tovariše, ki paketov sploh ne dobivajo. Vse drugo pa gre v naše kolektivno skladišče, ki ga upravljam jaz z vajino vednostjo. Če pa dobita paket od Rdečega križa, tedaj bosta izročila meni čokolado, zavitek ameriških cigaret in šestino kave.«

»Ali gre tudi to v skladišče našega kolektiva?« je vprašal Dragan.

»Ne!... To gre naprej. Vajina stvar je samo dati, in priporočljivo je, da o tem ne sprašujeta. Glavno je... da gre to v zanesljive roke in da je namenjeno koristnim ciljem. Toliko v vajino vednost!« Lazarič se je sklonil in privlekel izpod svoje postelje škatlo iz trdega kartona, na kateri je bil znak Rdečega križa. Iz nje je vzel vrečko s fižolom, ki jo je bil dobil od doma. »Tako, zdaj pa pojdemo v kuhinjo.«

Spotoma nama je še enkrat zabičal, naj strogo paziva na rokopise. Ko bova prepisala četrto poglavje, bomo govorili o tem.

»Kje imate sestanke?«

»V sobi ali med sprehodom po dvorišču.«

Petar Lubarda: Ujetnik

Šele tedaj nama je postalo jasno, zakaj se zbirajo po skupinah, če pa se jim je približal neznanec, so takoj napeljali pogovor na nepomembne dogodke.

»Kdo pa prevaja tole?«

»Ranko in Ljuba... To je tista literatura, ki smo jo našli na podstrešju, zdaj pa jo skrivamo pod neko barako.«

*

V sobo sem se vračal po bližnjici mimo ograje, na gosto prepletene z bodečo žico. Žico so vsekakor napeli ujetniki pod nadzorstvom Nemcev. Napeli so več vrst žice vodoravno v natanko določeni višini, potem pa so jo prepletli počez in na stikališčih zavezali v vozle. Za prvo vrsto je bila napeta druga, vmes pa je bila žica na gosto prepletana, da bi se človek celo s škarjami težko za silo prebil skoznjo, kaj šele, če stoji v bližini oborožen strazar.

»Stoj!« je kriknil nekdo. Izza vogala barake je pokukala glava nekega ujetnika, ki mi je rekel, naj se vrnem in grem okrog barake.

»Zakaj?«

»Boš že videl.«

Šel sem okrog barake in se mu približal.

»Tu je smetišče in semle letajo vrabci. Jaz pa sem jim nastavljal pasti in jih lovim.«

Vprašal sem ga, čemu mu bodo vrabci.

»Kako čemu?... Iz njih skuham imeniten golaž.«

Vrnil sem se v sobo, kjer sem našel vse živo. Vsi so bili na nogah, se smejali in gledali v kot sobe, od koder se je primajal Aca v uniformi francoskega vojaka.

»Imenitno!... Le preveč si se zadržnil in odrevenel.«

»Sprosti se in potisni kapo na eno oko,« so mu klicali od vseh strani.

»Ecoutez... ça va?« je vprašal Aca. »E, votre nom, prénom et numéro?«* se je obrnil k ujetniku v zamaščeni uniformi jugoslovanskega vojaka.

»Gaston Tulasne,« in izmenjala sta ujetniški tablici.

Obrnil sem se k Ranku in ga vprašal, kaj vse to pomeni.

»Tale tu,« in pokazal je z roko na fanta v oguljeni uniformi našega vojaka, »je eden izmed tistih Francozov iz sosednjega taborišča, ki pridejo občasno pod stražo v skladišče našega taborišča po nekatere stvari. Oni drugi pa je, kakor vidiš, naš Aca. Francoz ostane pri nas, Aca pa gre v francosko taborišče, da naveže stike s Francozi, kar nam je potrebno, če bi se znašli v „gneči“.«

Pod pojmom „gneča“ je bilo namreč razumeti kolektiven pobeg ali skupno obrambo za primer, če bi se Nemci ob svojem zlomu odločili za skrajnje ukrepe. Konspiraciji na ljubo pa nisem silil vanj, naj mi pove podrobnosti. Glavno je, da navežemo stike. Na poti k temu cilju pa je prežalo mnogo nevarnosti. Aca bi se moral neopaženo pomešati med druge Fran-

coze, ki so čakali pred skladiščem, pri tem pa ga niso smeli opaziti ne Nemci ne izdajalci.

»Djibo, poglej, ali je kdo na hodniku,« je rekel Aca. »Glavno je, da me naši ne opazijo in ne spoznajo.«

»Tam pa se moraš paziti pred petainovci,« mu je svetoval Dile.

»Veš, ta mi je vse pojasnil. Tisti, h katerim grem, so zanesljivi in eden izmed njih me bo takoj odvedel k njihovemu zdravniku v ambulanto, kjer se bom skril.«

»Aca, pojdi!« je zaklical Djiba.

»Zdravo, tovariši!« je pozdravil Aca in odšel.

»Vrni se čimprej!« je zaklical za njim Dile, potem pa se je obrnil k Francozu in mu v francoskem jeziku pojasnil, kako mu je zdaj ime. Opozoril ga je, naj ne hodi iz sobe, razen na zборе dopoldne in popoldne. Na zboru bo stal med tovariši, ki so jih že klicali, nikogar pa naj nič ne sprašuje.

»No, ali pa smem govoriti tu?« je vprašal Francoz.

»Zapomni si najprej obraze navzočih, potem pa lahko govoriš, kolikor ti drago. Če pa bi prišel kak neznanec, čeprav bi bil naš tovariš, se nekoliko potuhni.«

Bil je eden tistih živahnih in nemirnih Francozov, ki nikakor ne morejo sedeti ali stati pri miru. Kar naprej je hodil po sobi in spraševal zdaj to, zdaj ono.

»Kaj pravi, Dile?«

Dile je bil preveč zaposlen z urejanjem biltena; hlinil je ljubeznivost, se obračal k Francozu in prevajal. Odleglo mu je, ko je prišel Dragan, ki je dobro govoril francoski, da mu je lahko Dile zaupal skrb za našega novega člana. Iz pogovora s Francozom smo zvedeli, da je mehanik iz Toulousa. Po zlomu Francije se ni hotel izreči za Petainovo vladno in z mnogimi drugimi so ga prignali v sosednje taborišče. Pod pritiskom težavnega življenja in nenehne propagande prek brošur in ljudi, ki so jih pošiljali iz Francije v njihovo taborišče, pa je nastalo med ujetniki kolebanje in mnogi so se v upanju, da se bodo rešili suženjstva, izrekli za vladno generala Petaina. In tako so se tudi Francozi razdelili v dve skupini, ki sta naskrivoma, včasih pa tudi javno, rovarili druga proti drugi.

»Povsem naravna stvar,« nam je pojasnjeval Ranko, »pogojena z zgodovinskimi dogodki. Zdaj ni človeka, ki ga ne bi bil zajel val dogajanja, hočeš nočeš se mora vsak človek opredeliti za eno ali za drugo stran. Celo tisti, ki trdijo, da se ne ukvarjajo s politiko, so najbolj ogabni konjunkturisti, ker izza vogala budno spremljajo dogodke in čakajo na odločilni trenutek, da se opredele.«

V sobo je prihrumel Lazarić z loncem, iz katerega se je kadil kuhan fižol. »Ranko, nehaj no že s temi svojimi predavanji in daj hitro krožnike... Uh, kar zgoreli smo pri ognju. Šele zdaj cenim delo svoje žene. Kuhati ni lahko.«

»Kaj pa naj rečem šele jaz, ki moram potem pomivati posodo in ribati ta lonec,« je tarnal Ranko, ko je razporejal krožnike.

* No... ali je zdaj dobro? Vaše ime, priimek in številka?

Obrnjen s hrbtom k mizi in ko da govori s svojim sosedom, je Dile pripomnil:

»Postavite na mizo še en krožnik in pokličite tega našega novega tovariša.«

Dragan se je obrnil k Francozu in ga povabil, naj prisede k mizi.

»Kaj pa onegaviš in govoriš po francosko,« pravi Lazarič in se obrne k Francozu: »Izvoli, tovariš, če si lačen. Tako dobro jemo enkrat v tednu, druge dni pa poje repa.«

Djiba se smeje, pripravlja posode za kosilo in pravi:

»Tako, fant moj, povej mu po srbsko, pa te bo najbolje razumel.«

Lazarič pa ko da ni slišal te šale, vpraša Francoza:

»Iz katerega taborišča so te pa prignali?«

Francoz skomizgne z rameni in nekako z očmi vpraša Dragana, o čem govori Lazarič.

»Čujte, ljudje božji, nikar ne onegavite, ali je ta fant res Francoz?«

Dragan, ki je že delil hrano, je odgovoril:

»Prav zares. Z Acom sta izmenjala vlogi.«

»Šele zdaj mi je stvar jasna,« se je prijel Dragan za glavo. »Slišal sem v kuhinji govoriti o Francozih in nekdo je omenil Aco. Prav tedaj sem mešal prežganje.«

»Mar je prišla ta vest celo v kuhinjo?« je vprašal Dile. »To mi ni po volji.«

Drugi dan, po jutranjem zboru, se je Aca vrnil v taborišče s skupino Francozov. In ko

so še stali v skupini pri skladišču, je trobentač zatrobil enkrat, dvakrat, kar je pomenilo izreden in nujen zbor. Iz poslopja so prihajali ujetniki v skupinah in se spraševali, čemu jih sklicujejo in kaj se je zgodilo. V našo sobo je privihral Djiba.

»Gotovo so zvedeli za Aco. Hajdi, Gaston, brž steci v zunanje stranišče, tja pride Aca, potem pa se preoblecita. Dile, prevedi mu to.«

Vtem ko smo se še postavljali v vrste, sta odšla onadva v sosednje stranišče; in že je prihitel Aca iz njega. Spotoma si je še zapenjal hlače in se v zadnjem trenutku postavil v vrsto. Straža je obkolila ujetnike. Na sredo jase so postavili mizo s seznam, prišli so tolmači, »folksdojčerji«, oficirji, podoficirji in začeli klicati ujetnike po številkah.

»Uh, kako srečno naključje, da se je Aca vrnil...«

»Nekdo jim je moral nesti to na nos.«

»Nedvomno,« je pripomnil Dile. »Brž ko je Lazarič rekel, da se je o njegovem odhodu govorilo celo v kuhinji, sem nekaj takšnega tudi predvideval.«

Vsak ujetnik, ki so prebrali njegovo številko, je moral stopiti pred stroj in pokazati tablico s številko, potem pa povedati svoje ime in priimek, očetovo ime in rojstni kraj. Preverjanje je trajalo cele tri ure. Število ujetnikov in njihovo istovetnost so ugotovili. Že davno je bilo minilo poldne, ko so stroj razpustili.

FRANCE FILIPIČ

BILE SO VOJNE

Bile so vojne,
pa so minile,
tudi spomin nanje,

a ta je ostala,
z njo spominov
za tisoč let,

zakaj podrli
smo v sebi
svojo sužnost,
in zgradili
z malto krvi
nov svet.

Naši otroci
in naših otrok
otroci
bodo pesmi
o tej vojni,
o naših junaštvi,
peli,

naši potomci,
naših potomcev
potomci
bodo od kruha

naše borbe,
naših žrtev in naših
smrti
živeli.

Bile so vojne,
pa so minile,
tudi spomin nanje,

toda ta ne bo,
zakaj
podarili smo ji
vso svojo srečo,
vso svojo ljubezen,
vse svoje sanje.

Na Ljubljano

(Iz spominov partizanskega topničarja)

PETNAJSTA udarna divizija je zadnjikrat napadala utrjeno kočevsko postojanko. Naše baterije so v vztrajnem ognju lomile obupni odpor Nemcev, ki so pod zaščito domobrancev skušali izsiliti proboj iz obkoljenega mesta. V zgodnjih jutranjih urah je bojni metež dosegel vrhunec. Topničarji so usmerili cevi na zadnje bunkerje, ki so še dajali odpor, in zbile branilce v mesto, za njimi pa so vdrle pehotne brigade. Ustavili smo ogenj.

Utrujeni topničarji so posedli okrog topov in se po prečuti noči nekoliko oddahnili. Baterije prve slovenske topniške brigade so v širokem loku obdajale kočevsko postojanko in se uspešno uveljavljale pri osvobajanju mesta, ki je predstavljalo prvo večjo oviro za osvoboditev Dolenjske. V mestu se je zbrala čudna družina Nemcev, četnikov ter domobrancev, ki so morali ščititi umik glavnine nemških enot čez našo Primorsko. Četrta armada je prodrla do Trsta, po deželi je zavel dih bližnje svobode.

Pred topovskim položajem se vlečejo bele majske meglice, ki kdaj pa kdaj zakrijejo pogled na Kočevje. Spričo ju-

tranjega hlada se neprespansi tesneje zavijajo v plašče in odeje. Nestrpno postopamo ob topovih, pričakujoč nadaljnjih povelj. S postojanko smo opravili. Oddaljeno pokanje pehotnega orožja, pomešano z eksplozijami ročnih bomb, izdaja prodiranje pehote proti središču mesta. Nič določnega ne vemo, kaj se dogaja pred nami, slutimo pa le, da so baterije za zdaj izpolnile svojo nalogo in da bo vsak čas prišlo povelje za premik.

Prav radi bi si ogledali pravkar osvobojeno mesto. Zapustili smo ga kmalu po italijanski kapitulaciji in tudi pozneje je terjalo precej naših žrtev. Toda bojna pripravljenost zahteva, da ostanemo pri topovih, ne da bi videli sadove svojih naporov. Takšna je pač usoda topničarjev.

Brigadno povelje nas reši negotovosti. Takojšnja priprava za pohod — smer Ljubljana. S počitkom ne bo nič, pa kaj zato! Baterije se mrzlično pripravljajo na dolgo pot. Z neprikrito zavistjo se oziramo za dolgimi kolonami pehote, ki se že odpravlja proti severu. Prvič se nam naši toliko cenjeni topovi zazde neprijetno breme, ki nam ne dovoli,

da bi se pognali s pehoto po prašni kočevski cesti.

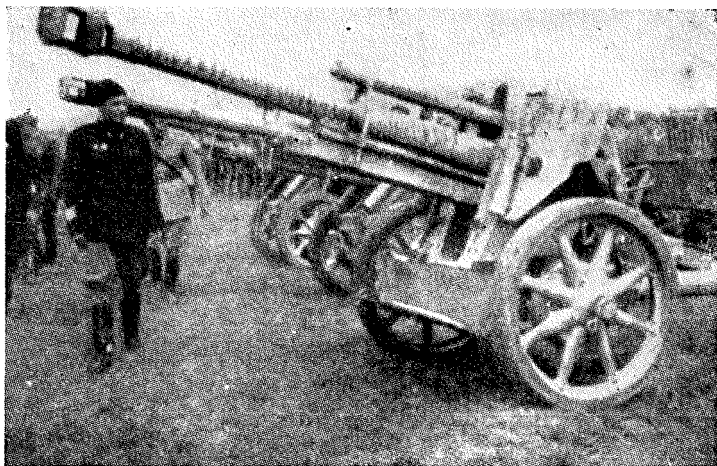
Nekaj Nemcev in njihovih hlapcev se je izmuznilo iz obroča in sedaj jih naša pehota potiska skozi gozdove proti Ribnici in Laščam. Živo drdranje strojnic in brzostrelk zgovorno priča, da so jim naši tesno za petami. Nemci drže domobrance in četnike trdo na vajetih in vzdržujejo prisilen red na umiku, da bi se pod njihovo zaščito izvlekli iz partizanskih klešč. In to gonjenje se nadaljuje z nezmanjšano naglico. Spotoma se poraženim beguncem pridružujejo domobranci iz postojank, pa tudi vsi tisti, ki se boje končnega polaganja računov za svoje delo v času dolgotrajne okupacije. Zanima nas le, kam se bo zatekla pisana družina, kje na tem lepem svetu bodo našli zatočišče pred neizprosnim maščevanjem tlačenege ljudstva?

Se nikoli, niti pod grozečim ognjem sovražnika, se nam ni zdelo, da se brigada odpravlja na pohod s tako obupno počasnostjo. Topovi, municija, hrana — vse, prav vse nas ovira, da bi se že spustili za pehoto, ki bo prva deležna slave in hvaležnosti osvobojenih krajev in vasi. Preklete, prvič obžalujemo, da smo topničarji!

Hitro zamenjujemo pri vpreгах konje in mule z zaplenjenimi živalmi, ki so jih v diru prignali vozarji iz osvobojenega Kočevja. Kar čudno se nam zdi, da se na tem svetu še najdejo takšne močne in rejene mrhe! Pravo nasprotje so našim izmučenim konjskim parom, ki so v neskončnih pohodih obredle zadnje čase pol Slovenije in še del Hrvaške.

Vendar pa zamenjava vprežnih živali ni potekala povsem gladko. Prvi se upre vozar Nace, ki se z nekam vlažnimi očmi poslavlja od svojega mršavega Prama. Nace nekaj časa hitro utripa z vekami, nato pa se odločno postavi pred svojega komandirja baterije: »Jaz svojega Prama ne pustim! Ne menjam! Z mano pojde, naj tudi on vidi Ljubljano! Zaslužil je. Ne dam, pa amen!«

Vsi ki smo poznali dobričino Naceta, smo vedeli, da je tokrat vsako prigovarjanje bob ob steno.

Zaplenjeni nemški topovi

Dne 9. maja letos, ob prazniku osvoboditve Ljubljane: člani Mestnega sveta polagajo venec k spomeniku v Gramozni jami

Nace bi še dolgo protestiral in uveljavljal pravice svojega zvestega Prama, če ne bi posegel vmes komandant Boris, češ: »No, pa ga vleci s seboj, če ti ne bo opešal do Ljubljane. Samo kaj prida se ne boš postavil z njim pred Ljubljančani, poglej ga, kakšna mrha je!«

Nace pa je že odločil: »Naj bo, kakršen že je, naš je, partizanski, in z nami pojde. Tudi on je napadal Kočevje, in kje vse je hodil od Suhe krajine do Gorskega Kotarja. Če bi ne bil konj, bi prav gotovo zaslužil odlikovanje, prej kot jaz. — Hijo, Pram, greva!«

Ko je Nace tako odločno uveljavil pravice svojega Prama, je nastala med vozarji pravcata revolucija. Vsi so spoznali, da bi bilo nepravilno, če bi na pragu svobode zapustili in tako ponižali svoje bojne prijatelje ter jih nadomestili s tujimi »najemniki«.

Po kratkem posvetovanju je bil sprejet tak sklep: tudi konji in mule pojdejo z nami, toda brez tovora in vprege. — »Tako po buržujsko in z dodatnim obrokom hrane!« odloči Nace in povede Prama na začelje komore.

»Povsod smo zadnji kot pasji rep,« rentajo topničarji in priganjajo vozarje k hitrejšemu delu.

»Boste pa vi vlekli topove, zijala neučakana!« jim vračajo vozarji, ki — po pravici reče — hitijo kot še nikoli in prav gotovo ne zaslužijo očitkov. — Naposled pa smo le nared za pohod.

Proti Ribnici se je potegnila za tiste čase nezaslišana naša topniška sila. Štiriindvajset skoraj novih topov se pomika v dolgi koloni po kočevski cesti, kompletna topniška brigada hiti osvobajati naše glavno mesto. Res, ponosni smo na svoje orožje, ki so ga zavezni-

ki pred kratkim poslali na osvobojeno ozemlje. Posebno elegantni ti »angleži«, kot smo jih radi imenovali, res niso bili, zato pa od sile natančni. »Kakor bi granate z roko polagal!« so zadovoljno ocenjevali vrline svojih topov komandirji baterij, kadar se jim je po nekaj salvah posrečilo pregnati sovražno pehoto s položajev, ali prisiliti k molku sovražno topništvo. Le nekaj je kazilo njihove priznane bojne vrline: čeprav so se dali razstavljati za prenos na tovornih živalih, nismo nikoli prav doumeli, kako se to napravi. Vedno je težko železje obtiščalo tovrne živali na dolgih pohodih. Končno pa smo se znašli, po partizansko: privezali smo topove na sprednja kolesa razstavljenih kmečkih voz. Po ravnini je šlo kar zadovoljivo, navkreber pa so pomagale vrvi in krepke partizanske pesti.

Približujemo se Ribnici. Bežeči sovražnik se ne upira dosti. Pehota sproti pometa sovražne zaščitne oddelke, tako da nam ni treba izpregati topov in jih pripravljati za boj. Sledovi sovražnega poraza so čedalje očitnejši: odeje, menažke, razbitine voz, sem in tja kak kos zlomljenega orožja. »Mudi se jim,« ugotavljajo borci, »toda daleč najbrž ne bodo prišli!«

Pohod se nadaljuje z nezmanjšano hitrostjo, tako rekoč za petami belih zaščitnic. Ljudje v vaseh se niso še prav zavedli. Svoboda je prišla po tolikih upih in razočaranjih tako nepričakovano, da vanjo ni moč prav verjeti. Ko pa po začetni tesnobi in strahu pred protinapadi sovražnika izbruhne donebesno veselje, so naše enote tako rekoč že mimo.

Mnogi ljudje ustavljajo borce in se zanimajo za svoje, ki so po brigadah; dobre matere nudijo vina, kruha, mesa. Dekleta pripenjajo šopke na prsi svojih junakov, otroci vihtijo partizanske zastavice ter se obešajo na voze in topove. Celo naši konji so deležni naše slave, ljudje jim prinašajo kruha in ovsa.

»Postojte, tovariši, postojte, vsaj kozareček žganega vzemite, alj pa cigarete, ki jih hranimo za vas že od začetka vojne. Za trenutek se ustavite, da si vas ogledamo od blizu. Kam tako hitite, fantje naši?« se skoraj užaljeno poslavljajo ljudje in nočejo razumeti, da da jim ne moremo ustreči. — Radi bi ostali, radi bi stisnili roke vsem, ki nas objemajo s tolikim veseljem! Toda vojne še ni konec. Pred nami je naš veliki cilj, naša še neosvobojena Ljubljana. Dragocena je vsaka minuta, za pozdravljanje pa bo časa še dovolj!

Brez zadrževanja gremo skozi Ribnico in Lašče. Postojanke so prazne, nič bojov, nič zased, nič letal. Premišljamo, kako se bo to končalo. Nič ne kaže, da se bodo bežeče sovražne enote, ki se zgrinjajo v Ljubljano od vseh vetrov, umaknile brez boja. Čedalje bliže smo naraščajočemu roهنnenju sovražnega topništva, nekaj kilometrov pred nami se naša pehota čedalje ostreje

spopada s sovražnimi zaščitnimi oddelki.

Nemci in domobranci se še vedno umikajo v popolnem bojnem redu, toda vedno številnejši so sledovi, ki kažejo, da jim gori pod nogami. Po stranskih poteh pa se za okupatorskimi oddelki umikajo tudi skupine civilistov, ki se iz kakršnih koli razlogov bojijo prihoda naše vojske. Naše pehotne patrole jih odrivajo s poti, sicer pa jih nimamo dosti za mar. Mudi se nam naprej!

Za Laščami dohitimo staro ženico. Upehana in sključena v dve gube sedi na obcestnem kamnu in nam maha s palico: »Za božjo voljo, fantje, naj se popeljem z vami. Ne morem več, noge so me čisto gozdale!«

»Ja, kam pa ste namenjeni, mati?« pobara starko štabni kurir Zvonko.

»Na Koroško, sinko, na Koroško!« hiti pojasnjevati starka v pojočem dolenskem narečju. »Naši so že naprej in naš gospod tudi. Jaz pa sem onemogla, pa so me kar tukaj pustili. Vzemite me, fantje s seboj, vzemite! Rdeči gredo od Kočevja, kaj bo, kaj bo...«

»Tako torej,« se posveti Zvonku, »za bele nas ima, reva slepa. Potem pravi: »Ja mati, z rdečimi pa res ni šale, na stare ljudi imajo pa še posebno piko. — Ampak, tod jih ne bo. Ravno kar smo jih pri Kočevju pošteno naklestili!«

»Ojej, ojej, ali res?« se razveseli starka. »Samo da jih ne bo, antikristov! Saj bojda požigajo in pobijajo vse, kar srečajo na poti.«

»Kar domov, mati, kar domov! Še vse bo dobro. In vašega gospoda vam tudi nazaj pripeljem, če ga le kje dobimo. Boste videli, kako bo še veselo v tej naši lepi deželi!«

»Bog te blagoslovi za dobro besedo, sinko. Saj sem vedela, da ne bo tako hudo, pa so nas tako pritiskali in priganjali zdoma!« pravi starka in jo priprči ubere nazaj proti Laščam.

»Pa zdravi ostanite, fantje, pa naše pripeljite nazaj. Kaj bi brez potrebe lazili po svetu,« se zahvaljuje starka vzdolž kolone ter z na pol ugaslimi očmi ogleduje naše

krepke fante v čednih angleških uniformah.

In tako sta se razšla starost in mladost. Še dolgo so se nasmihali borci za sključeno črno postavico, ki se je opotekala po prašni cesti proti domu.

»Rad bi poznal tistega gospoda, ki je zbežal to staro revše,« se mršči kurir Zvonko. »Naložil bi mu jo na pleča in ga gnal na Koroško in nazaj, da bi mu presedlo delati zdrabo med neukim ljudstvom. Sicer pa, morda se še kje srečamo?«

Malce mučne vtise, ki jih je napravila zbegana starka, kmalu zabriše prijazno sonce in prazničnost velikega pričakovanja. Pot se je pričela vzpenjati, utionili smo v turjaške gozdove.

Na Turjaku se ustavimo, da nahranimo živali, da se enote zbero in uredijo. Izvidniki iščejo zvezo s pehoto.

Brigadni obveščevalec Jernej nam sporoči grozno novico: nekaj ur pred našim prihodom se je v turjaških ječah zgodil zločin, ki bi mu težko našel enakega v dolgi vrsti belih grozodejstev. Domobranci so postrelili naše najboljše aktiviste, med njimi Kraigherja, Tumo in druge... Obnemeli smo ob nepričakovanem zlodejstvu in črne slutnje so nam začele vrtati po možganih. Kaj neki počno sedaj pobesneli izdajalci v Ljubljani, kjer je toliko naših dragih? Če se sovraštvo združi z obupom, kaj dobrega je pričakovati?

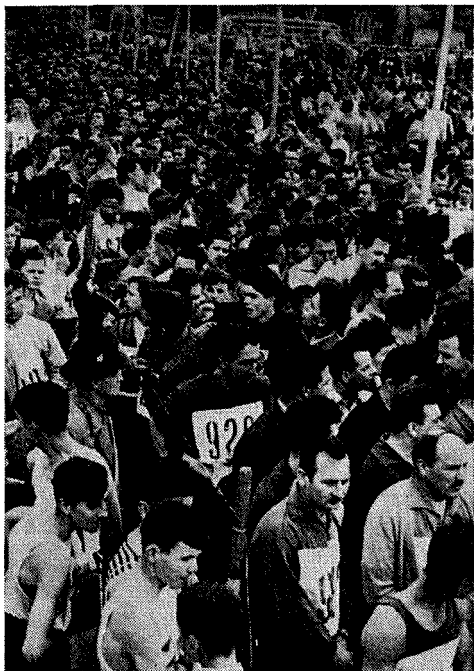
Vozarji krepkeje poprimejo za biče in prično spodbadati živali v hitrejši korak. Najraje bi se sami vpregli pred topove in preleteli dolge turjaške klance, da bi se še to uro pojavili pred ljubljanskimi predmestji. Hitreje, hitreje, da se prepreči, kar se preprečiti da... Starešine morajo miriti kolono, saj bi se sicer polomile vprege.

V ranem jutru se brigada spusti v barjansko ravnico. Prvi jutranji žarkj obsijejo ogromno zeleno preprogo. Bele meglice se dvigajo v višave in nežno zastirajo Polhograjske hribe. Ljubljana! Samo del našega dragega mesta vidimo, pa vendar bi se najraje zjokali od sreče.

(Konec prihodnjič)

S POHODA »OB ŽICI OKUPIRANE LJUBLJANE«

Letošnjega partizanskega »Pohoda ob žici okupirane Ljubljane« se je udeležilo 10.000 pionirjev in 13.000 mladincev, mladink in odraslih. Ta pohod je bil potemtakem doslej najbolj množična manifestacija partizanskih in revolucionarnih tradicij.

1. Tekmovalci pred startom
2. Tudi pionirji so tekmovali
3. Skupina tekmovalk med pohodom
4. Tekmovalci pred prihodom na cilj
5. Prvo pomoč je nudila saniteta JLA

RDEČA ZASTAVA

Mario Terrosi iz Grosseta v Italiji je bil za časa druge svetovne vojne (od l. 1941 do 1942) v Sloveniji kot grenadir v fašistični okupacijski vojski. Svoja doživetja je opisal v knjigi »Novakova hiša«. To je zgodba mladega vojaka, ki je začel v okupirani Sloveniji, med boji s partizani, spoznavati, česar ga v Italiji ni nihče učil: da je vojna grozna in nesmiselna, da imajo ljudje vsake dežele pravico do svobode.

Odlomek iz te knjige, ki ga objavljamo pod naslovom »Rdeča zastava«, opisuje, kako se je italijanska fašistična vojska počutila v okupirani Ljubljani, kako se je bala partizanov in kako se je znašala nad prevlilstvom. Čas dogajanja je bržčas jesen leta 1941. — Op. ur.

BIL JE osemindvajseti oktober. Že nekaj dni sta se Pantano in Levis pričkala, ker je eden trdil, da se vas, ki smo jo zasedli na dan borbe, imenuje Škofljica, drugi pa, da je ta vaš Šmarje. Pantano je prisegel, da je Škofljica tista vas, kjer smo se na povratku ustavili in iskali partizane, ne pa ona druga.

»Kakšna svinjarija,« je dejal Ferragni. »Kruh iz tiste vasi je bil tak kot vosek.«

»Zate, da,« je rekel Pantano. »Zame je bil dober in sem pojedel kar dve štruci.«

»Misliš, da ti je v čast, če poveš?«

»Pusti to, Vettieri,« je rekel Pantano.

»To je bil partizanski kruh.«

Capra, ki je sedel, se je vzdignil:

»Jaz grem. Zebe me,« je rekel.

Tudi Santoro in Russo sta vstala ter odšla proti umivalnici, kjer so že drugi grenadirji pomivali menažke.

Levis je rekel:

»Danes dajejo dovoljenja za v Ljubljano; praznik je.« Vstal je in dodal: »Jaz se grem vpisat v seznam.«

Ko se je oddaljeval, mu je Ferragni sledil s pogledom.

»Tudi jaz bi šel rad v Ljubljano,« je rekel. »Pa ne grem. Ne grem, ker vidim, da partizani mislijo zares: streljajo. Pravite, da jih je malo, da delujejo zaradi hrupa. Ampak ubijajo nas, to niso čenče! Ste videli v Škofljici? Mislim, da jih ni bilo manj kot sto, ki so streljali.«

»Sneg! Sneg!« sta vzkliknila Scoglio in Valente ter odhitela na dvorišče. Otroško srečna sta iztegnila roke in pustila, da so jima snežinke padale na dlani. Tudi Volpe je šel ven. Z glave si je snel čepico, jo držal kot vedro pod snegom, gledal v nebo in odpiral usta, da so mu snežinke padale noter, da jih je požiral.

»Sneg! Sneg!«

»Vas bo že minilo, terroni!«¹ je vzkliknil Darico in se odmaknil od vrat. »Vas bo že minilo!«

Metež je bil čedalje gostejši in na tleh je nastajala tenka plast. Ob treh popoldne je bila že kakih deset centimetrov debela. Skozi sobna okna smo gledali travnik in strehe hiš v Mostah, vse odeto v belo. Nekaj grenadirjev je šlo na travnik in se kepalo.

Vstopil je Caserio ter stresel sneg s sebe. V rokah je imel listek. Zaukazal je tišino:

»Dovoljenja za v Ljubljano so ukinjena,« je rekel. »In tudi prost izhod je ukinjen.«

»Pa zakaj?«

»Prišel je ukaz od komande bataljona,« je pojasnil Caserio.

Nekdo je trpko komentiral ukaze in protiukaze komande bataljona, ki da so kot nalašč, da otežkočajo življenje grenadirjev.

»Če bi bilo od mene odvisno,« je dejal Caserio, »bi vas vse poslal na dopust.« Spet je zaukazal tišino, ker je moral prečitati imena dežurnih...

Potem se je pripetilo nekaj, zaradi česar je bila menjava straže odgodena. Ko ni nihče niti najmanj pričakoval, je Delfo, trobentač, dal znak za alarm. Obraze grenadirjev je spreletela negotovost, nejevernost. Nato je nekdo vzkliknil:

»Pa smo spet tam!«

V sobo sta vstopila poročnik Visconti in Caserio. Caserio je zavpil:

»Tako j se pripravite in pojdite na dvorišče!«

»Kaj se dogaja, gospod poročnik?«

»Nič, pohitite!« Oficir je mirno kadil cigareto.

Vojaki pa so bili videti zaskrbljeni. Z njihovih obrazov, iz njihovih gibov sta odsevala zbeganost in tesnoba.

¹) Kričači

Kaj se dogaja? Čemu alarm. Ali gre spet za partizane?

Oficir je rekel:

»Minometov ne potrebujemo, ni jih treba razstaviti.«

Te besede so me opogumile. »Verjetno je alarm samo zaradi vaje,« sem si rekel. Povedal sem svoje mnenje Ferragniju.

»Ko bi le bil!« je dejal. »Toda bilo bi neumno zapravljati čas s takimi igrami. Saj nismo v taborišču.«

Na dvorišču je bil zbor stotnije. Nato smo šli na cesto in od tam so se vodi odpravili proti Mostam. Sneg je še vedno padal v debelih kosmih, a ne več tako na gosto. Ko smo prišli do končne tramvajske postaje, smo se ustavili. Polprazen tramvaj je odpeljal v smeri Ljubljane. Neki moški je čistil sneg pred vrati neke hiše. Ulica Moste, bela in prazna, je bila podobna ulici zapuščene vasi. Ko smo tam stali, smo opazili kapitana in druge stotnijske oficirje. Gledali so proti reki in eden izmed njih je z roko kazal neko točko. Nato se je skupinica razšla, oficirji so prišli vsak k svojemu vodu in se postavili ob stran.

Odrinili smo.

Ko smo prešli most na reki, smo se morali spet ustaviti. Kapitan nam je hotel objasniti položaj: nedaleč od tod so se pojavili partizani in izobesili veliko rdečo zastavo na vrh nekega drevesa. Sedaj moramo zastavo sneti. To pa moramo opraviti z največjo opreznostjo, zakaj partizani utegnejo izkoristiti zastavo kot pretvezo, da nam postavijo zasedo.

Zasede ni bilo. Vsekakor pa so bili podvzeti vsi potrebni ukrepi, da bi jo preprečili. Napredovali smo v razmaku in obkolili tisti kraj: hosto in nekaj majhnih hiš na robu Most. Da so nemoteno izvršili svoje dejanje, so partizani izkoristili slabo, temačno vreme. Zastavo so dvignili na vrh drevesa, ki je bilo najvišje med drevesi pred nami. Njena rdeča barva je plamtela sredi čiste beline snega. Ko sem jo gledal, si nisem mogel kaj, da se ne bi spomnil podobnega dogodka, ki se je pripetil v našem mestu pred šestimi ali sedmimi leti. V Grossetu so ponoči privezali zastavo na vrh zvonika Duoma. Dogodek je na ljudstvo napravil močan vtis. Nekaj so jih zaprli in pretepli. Naposled so obtožili nekega B., ki je bil potem obsojen in zaprt. Ob spominu na ta dogodek se mi je zdelo,

da vidim temni obraz tistega upornega B., in občutil sem nekaj kot strah, da ga bom zdaj zdaj zares videl, da se bo pojavil s puško, naperjeno proti meni. Tega neumnega privida so me rešile besede, ki jih je izgovoril Ferragni:

»Tista zastava ni slovenska,« je rekel. »To je zastava komunistov, partizanov.«

Razumel sem namig in pričakoval Vettierjev odgovor. Toda Vettieri ni rekel ničesar.

Ko smo zastavo sneli z drevesa, smo videli, da je zelo velika. Na sredi sta bila v zlati barvi izvezena prekržana srp in kladivo. Oficirji so jo opazovali od blizu, nato so naročili nekemu grenadirju, naj jo zloži.

Menda je bilo okoli štirih. Sneg je še vedno naletaval in pokrtil še zadnje sledove, ki so jih pustili na tleh partizani. Ko so bile čete zbrane, smo se vrnili proti Mostam.

Tisti večer je bila policijska ura dve uri prej kot običajno. Na ceste so bile poslane patrole z nalogo, da jih izprazniijo. Prebivalci so se držali odredbe. Vrata hiš so se zaprla, ulice so se pogreznile v samoto in tišino.

Tudi jaz sem šel patroljirat, skupaj s Carradinijem in Lombardijem. Del ceste, ki smo ga morali nadzorovati, je bil dolg kakih dve sto metrov, od vrat vojašnice do križišča pri končni tramvajski postaji. Nabili smo puške, se opremili z ročnimi bombami in točno ob devetih zapustili vojašnico. Ko smo se odpravljali, nam je Carradini povedal geslo. Carradini je vodil patrolo — korakali smo v gosjem redu, s puškami v rokah. Prenehalo je snežiti. Mrazilo je. Pred mano je s sklonjeno glavo hodil Lombardi po stopinjah, ki jih je puščal Carradini.

»Ej,« je nenadoma vzkliknil Inghilesi. »Glejte, tam: ljudje so.«

Sunkoma smo se okrenili.

»Boia d'un mond!«² je vzkliknil Carradini. »Civilist!«

»Resnično, civilist,« je presenečeno potrdil Lombardi.

Jaz, ki s svojimi kratkovidnimi očmi nisem mogel razločiti ničesar, sem vztrajno vpraševal:

»Kje je?... Kje je?«

²) Kletvica,

»Pojdimo,« je dejal Carradini in prijel za puško. »Moramo ga prijeti.«

S puško v roki smo šli z dolгими koraki proti tramvajski postaji, dokler nam ni desetar ukazal, naj se ustavimo.

Carradini je naperil puško.

»Chiavalà?³ je zakričal.

Od postaje smo bili oddaljeni kakih dvajset metrov. Zdaj sem tudi jaz lahko videl, kaj se dogaja. Neki moški se je premikal na cesti in kazno je bilo, da nam prihaja naproti. Carradini mu je zaukazal »stoj«. Mož pa ko da ni slišal. Opetekaje se je prišel do obzidja vojašnice in se tam ustavil.

»Pijan je,« sem rekel, prepričan, da se ne motim. »Nikar ne streljajmo.«

»Treba ga je prijeti,« je rekel Carradini. S puškami v rokah smo se mu približali za nekaj korakov.

»Chiavalà!« je spet dejal Carradini.

Mož se je naslonil na zid in majal z glavo kot brezbrizen pijanec, ne da bi se zmešnil za nas.

»No, glej, caporà⁴: ta je natreskan!« je dejal Lombardi in se mirno približal Slovencu. Postavil se je predenj in ga pogledal v obraz: »Prekleta, kako se ga je nalezel!... Pridite pogledat,« je rekel.

S Carradinijem sva se mu približala. Bil je gologlav, brez plašča, star kakih štirideset let. Ko je zagledal nas, vojake, je prenehal majati z glavo, spregovoril je v svojem jeziku s pojočim glasom. Niti ene njegove besede nismo razumeli.

»Odvedimo ga v vojašnico,« je rekel Carradini. »Lahko da se nalašč pretvarja.«

»Ta je pijan kot štirje,« je pripomnil Lombardi.

Carradini se mu je še bolj približal in ukazal: »Roke kvišku!«

Ob teh besedah je mož krotko vzdignil roke in pustil, da ga je desetar preiskal. V žepih je našel robec, nožič in kos papirja, popisanege z računi.

»Orožja nima,« je rekel Carradini. »Peljimo ga s sabo.«

Z Lombardijem sva ga prišla vsak na eni strani pod pazduho in ga vzpodbujala, naj se gane. Mož pa se je prilepil na zid in se ni hotel ločiti od njega.

»Alo, gospod,« je dejal Lombardi. »Ti bom že dal, čakaj.« In ga je skušal sunkoma povleči proč.

Mož je tedaj jasno pokazal, da noče iti. Nekaj nam je dopovedoval v slovenščini in se skušal rešiti, ostati svoboden. In tedaj ga je Lombardi, ki ga je minilo potrpljenje, s pestjo udaril po glavi. Potem ga je prijel z obema rokama in ga porinil naprej. Mož je kričal in se skušal vreči na tla. Toda sedaj smo ga vsi trije podpirali in porivali proti vratom vojašnice. Medtem je Inghilesi poklical dežurnega. Videli smo Mangana, ki nam je prihajal naproti z nekaj stražami.

Moža smo odvedli v vojaško pisarno.

Poročnik Visconti je sedel v kotu z iztegnjenimi nogami in zdelo se nam je, da dremlje na stolu. Ko smo vstopili s Slovencem, ki je kričal, je mirno pogledal proti nam in, ne da bi trenil, vprašal:

»Kje ste ga dobili?«

»Na tramvajski postaji, gospod poročnik,« je odvrnil Carradini.

Poročnik je nekaj časa opazoval moža, ki je stal pred njim:

»Je imel orožje?« je vprašal.

»Signorno.⁵ Pijan je.«

Oficir si je prižgal cigareto.

»Pokličite Robca,« je rekel.

Pustil sem Slovenca v Lombardijevih rokah in stekel v sobo. Robec se je pripravljaj, da pojde v patrolo.

»Pridi, Robec. Poročnik te kliče,« sem rekel Istranu.

Robec si je zapel pas z nabojnjačo, nato mi je sledil.

Ko sem skupaj z Robcom vstopil v pisarno, sem našel poročnika še vedno v istem položaju.

»Robec,« je rekel poročnik, »povprašaj malo gospoda, čemu hodi okrog ponoči po policijski uri.«

»Signorsì,«⁶ je odvrnil Robec. Nato se je obrnil k Slovencu.

Ta je nehal vpiti in je nemo strmel v poročnika. Na Robčeve besede je odgovoril s smehom. Robec je prevedel:

»Pravi, da je bil v gostilni in da se je napil... Šel je domov, a se ne spominja, kje stanuje.«

³) »Kdo tam?«

⁴) Desetar

⁵) »Ne, gospod.«

⁶) »Da, gospod.«

Poročnik si je spet prižgal cigareto, ki je ugasila med njegovimi negibnimi prsti.

»Vprašaj ga, če kaj ve o partizanih, o zgodbi z zastavo.«

»Signorsì,« je dejal Robec. Govoril je Slovencu, ta mu je odgovoril.

»Pijan je, gospod poročnik. Pravi, da so vsi Slovenci partizani in da je tudi škof partizan. Pravi, da ne ve, ali je bil škof ali cerkovnik tisti, ki je izobesil zastavo.«⁷

Poročnik se je dvignil:

»In ti praviš, da je pijan?« je dejal.

»Vprašaj ga, če je komunist.«

Robec je spet prevajal.

»Pravi, da so tudi kamni komunisti v Jugoslaviji.«

»Gospod se dela duhovitega,« je dejal poročnik. Približal se je Slovencu.

»Tu comunista?« je rekel. »Comunista, vero?«⁸

Mož je bruhnil v smeh, nato je začel peti.

In že ga je oficir s pestjo sunil v obraz.

»Salame,«⁹ je rekel. »Te že naučim!«

⁷) To je bilo seveda ironično, norčavo rečeno

⁸) »Si komunist?« — »Komunist, kajne?«

⁹) Cepec

Mož je sprejel udarec, ne da bi trenil. Nasprotno, zdelo se je, da mu je udarec vrnil ravnotežje in ga stregnil. Iz nosa mu je začela teči kri.

Oficir je stopil dva koraka nazaj. Za trenutek se je sklonil in privlekel izpod pisalne mize rdečo zastavo, ki smo jo bili popoldne sneli z drevesa. Razgrnil jo je in pokazal pijancu.

»Poznaš to?« mu je zavpil v obraz. Potem je vrgel zastavo na mizo.

Ob teh besedah in ob pogledu na zastavo je mož vzdrltel; nato je pričel vpiti:

»Jaz komunist! Jaz komunist!« In z razkoračenimi nogami, uprt v tla, je zavzel drzno in izzivalno držo. Z naglo kretnjo nama je nato smuknil iz rok, prijel zastavo in jo strastno poljubil.

Da smo mu jo iztrgali iz rok, smo se morali boriti ter trdo tolči s pestmi in puškini mi kopiti, dokler se ni mož, izčrpan, vdal.

Zaprli smo ga v zapor v vojašnici. Naslednjega dne je odšel v spremstvu petih oboroženih mož drugega regimenta. Naložili so ga na kamion in ga odpeljali.

Prevedel M. Košuta

Sam proti krdelu gestapovcev

Med mladinci, ki so se junaško borili in padli v narodno-osvobodilni borbi, je bil tudi Janko Ribič iz Prlekije. Lik tega mladince je svetel zgled nesebične ljubezni do domovine, ki je vodila naše partizane od zmage do zmage.

JANKO RIBIČ je bil rojen 17. avgusta 1928 v Cezanjevcih kot sin zavednih slovenskih staršev. V narodnoosvobodilno gibanje se je vključil že leta 1941, ko je bil star šele 13 let. Opravljal je razne kurirske in obveščevalne naloge. V hišo njegovih staršev sta zahajala tudi znana prvoborca prof. Kerenčič in ing. Hedžet, ki sta se prav rada posluževala zanesljivega kurirčka.

Da bi mu ne bilo treba iti v nemški »Arbeitsdienst«, se je Janko zaposlil v očetovem mlinu kot vajenec.

Ideje Osvobodilne fronte so se fanta čedalje bolj oprijemale. Postal je zagrižen sovražnik okupatorjev. Nanj je

vplivalo tudi dejstvo, da so Nemci leta 1941 ustrelili njegovega strica Jakoba Babiča iz Cvena, ki je bil prva žrtev nemškega nacizma v Prlekiji.

Dne 5. aprila 1944 so gestapovci odkrili bunker na Stari cesti, kjer je čakalo na zvezo s Pohorjem 5 fantov. To so dosegli z zvijačo: preoblekli so se v civilne obleke ter prepričali Janka Slavinca st., da hočejo skupaj z ostalimi 5 fanti odriniti na Pohorje, k partizanom. Janko Slavinec st. jim je verjel in šel z njimi iz Cezanjevcev na Staro cesto, prav do vhoda v bunker. Potem je spoznal z grozo v očeh, da je — seveda nehote — izdal bunker sovražnikom, da je

izdal tudi svojega lastnega sina Janka, ki ga je očetovsko ljubil... Janko je zavpil: »Oče, kaj si storil!« Seveda ni vedel, da so gestapovci z zvijačo pripravili njegovega očeta do izdaje. Janko Slavinec ml. je sprejel borbo, a je kmalu padel, medtem ko so se ostali vdali...

Ta tragični dogodek, ko je vsled naivnosti lastnega očeta (le-ta je bil še isti mesec ustreljen kot talec pri Ribičevem mlinu) padel dober borec, je bil povod za še več hudih nesreč in tragedij.

Janko Ribič ml. je dobil nalogo, da gre na železniško postajo v Žerovince in da obvesti o najnovejših dogodkih kurirko Anico Slavinec, ki bi se morala vrniti iz Maribora — tam je iskala povezavo s partizani — in da s tem prepreči, da bi imenovana kot sestra ustreljenega borca padla v

roke gestapovcem. Obenem pa se je hotel posloviti od svojega mrtvega prijatelja Janka Slavinca ml., čigar truplo je ležalo v mrtvašnici v Cezanjevcih.

Toda pri mrtvašnici je bila nemška zaseda, ki je Janka takoj aretirala. Odpeljali so ga na občino v Cezanjevce, kjer so ga zasliševali gestapovci iz Ljutomer. Janko se je obnašal povsem neustrašeno in mirno, tako da stražarja Milavec in Mohr iz Ljutomer nista niti slutila, da ima že skovan načrt za beg v gozdove. Prav nedolžno je zaprosil, ali sme na stranišče. Približal se je stražarju Milavcu ter mu z bliskovito naglico iztrgal pištolo. Čeravno še otrok, ni dolgo razmišljal. Naglo se je odločil. Sprožil je. Gestapovec Milavec se je zrušil. V trenutku, ko je padel Milavec, je Janko naperil pištolo še proti gestapovcu Mohru, katerega pa je le lahko ranil.

Streli so povzročili zmešnjavo med ostalimi. Janko je izkoristil to priliko. Brž je odprl okno, skočil ven in že je bil na svobodi.

Poštna uslužbenka, znana izdajalka, ki je vsled svojega podlega početja uživala pri gestapovcih polno zaupanje in podporo, je vpila: »Primate tega bandita, držite ga!«

Janko ji je odgovoril: »Pazi se, da ne boš dobila za tega bandita primerne plačila!«

Janko je po svojem junakem dejanju urno zapustil vas Cezanjevce.

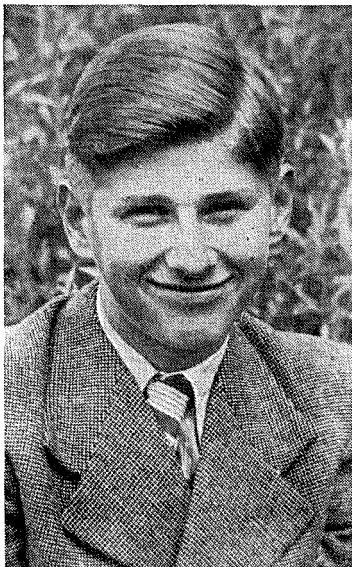
Gestapovec Milavec je med prevozom v bolnišnico umrl, medtem ko se je gestapovec Mohr izognil zasluženi kazni.

Janko se je javil v Lukavcih pri družini Viktorja Makovca, kjer se je najedel. Makovčevi so ga nagovarjali, naj se skrije pri njih, a jih ni poslušal, ker se ni počutil dovolj varnega — hiša je bila ob glavni cesti, blizu njegovega doma. Napolnil se je skozi gozd na Grabe, od tam pa v Vogričevce k Filipičevim. Bil je prepričan, da bo našel družbo fantov in deklet, ki se niso mogli več vrniti na svoje domove.

Pri Filipičevih se je javil dne 5. aprila 1944 zvečer. To hišo so cenili borci kot odlič-

no partizansko postojanko, ki pa je bila, žal, Jankova poslednja postojanka...

Tistega dne je bila pri Filipičevih večja skupina partizanov, ki pa se je na predlog očeta Janka Ribiča umaknila, ker je bilo pričakovati, da jo bodo napadli Nemci. S tem je sicer Janko Ribič st. rešil več borcev, ki bi verjetno izkrnaveli v borbi, toda odvezel je svojemu sinu potrebno pomoč.

Janko Ribič

Janko Ribič ml. je na prigrvarjanje gospodinje ostal v hiši. On sam se je hotel odpokčiti in šele nato odriniti drugam. Ni pa mogel slutiti, da je to njegova poslednja noč.

V Cezanjevcih so gestapovci iskali mladega junaka od hiše do hiše, dokler niso prišli do izdajalca, ki jim je izjavil: »Ne iščite ga tukaj v vasi, ker ga ni, temveč ga iščite v Vogričevcih št. 6.«

Švabi so nemudoma poskakali v avtomobile, oddrveli v Vogričevce, se ustavili pred hišo št. 6 — pred Filipičevo domačijo — in jo obkolili. To je bilo okrog 10. ure zvečer.

Janko ni mogel več pobegniti. Kaj naj napravi? Ali naj se vda in prosi krute zatiralce milosti? Star je bil šele 15 let in pol. Za fanta pomenijo ta

leta po navadi šele konec otroške dobe. Toda Janko ni bil navaden fant! Prepojen je bil s sovraštvom do okupatorja in z neizmerno ljubeznijo do slovenskega naroda. Veroval je v svobodo, bil je vdan Osvobodilni fronti. Nekoč je obljubil svojemu očetu: »Švabi me ne bodo dobili živega.«

Čeravno popolnoma sam, se je sovražnikom postavil po robu s pištolo, ki jo je bil odvezel gestapovcu Milavcu. Zvest svoji obljubi, je vdačo odločno odklonil. Zabarikadiral se je v kleti.

Nemce je izredno presenetila ta drznost. Najprej so poslali v klet nekega žandarja. Janko pa je bil hitrejši od njega. En sam strel je odjeknil in žandar se je zvrnil — Janko mu je odvzel orožje in municijo, da je lahko borbo nadaljeval.

Nato so Nemci poslali v klet nekega domačina. Le-ta naj bi Janka prepričal, naj se vda, češ da je borba enega samega mladincega proti odlično oboroženi nemški posadki nesmiselna.

Janko ni okleval z odločitvijo. »Odposlanca« je zapodil. Neenaka borba se je nadaljevala. Švabi so streljali skozi okna. Brž ko je Janko opazil kakega Nemca pri oknu, je sprožil ter zadel v živo.

Ker Janka niso mogli ukrotiti, so poslali Nemci po ojačenje v Ljutomer. Na straži so pustili le domače vermane. Le-ti bi mu bili lahko omogočili pobeg, če bi jih bilo kolikšaj sram služiti okupatorju.

Ko je prispelo ojačenje, se je borba zaostрила. Rafali so padali skozi okna. Janko jim je pogumno odgovarjal. Kdor se je pojavil pri oknih, jo je skupil. Zob za zob! Janko se je boril na življenje in smrt.

Okrog 2. ure zjutraj se je še vedno boril kakor lev. Že 4 ure! Število nabojev je naglo padalo. Zunaj je bilo že več ranjenecov.

Nemci so začeli metati v klet ročne bombe. Janko jih je vračal pred eksplozijo, kolikor je mogel.

V klet je padlo že 11 bomb. Gospodinja, ki se je zatekla v hlev, je poslušala pesem brzostrelk in detonacijo bomb.

Strašno se je bala za mladega Janka.

V kleti je postajalo nevzdržno. Plini od bomb so pričeli dušiti mladega borca. Odločil se je za umik. Zapustil je klet, preskočil je prag hiše ter prišel teči po dvorišču proti skednju, kjer je upal, da bo najlaže prebil obroč sovražnika.

Toda nastala je nova ovira! Ta stran je bila namreč zaplankana. Ko je odtrgal desko, ga je zapazila straža. Nemec je naperil nanj brzostrelko ter ga prerešetal s krogli. Mladi junak se je zrušil in izkrvavel.

Mrtvega Janka so Nemci zapeljali na dvorišče pošte v Ljutomeru, kjer je ležal ves naslednji dan. Nacistični suroveži in domači izdajalci so ga brcali ter vzklikali: »Prekleti bandit, prav ti je tako!«

Truplo so skrivaj odpeljali v Ptuj, kjer je bilo naročeno

grobarju, naj izkoplje izredno globok grob, seveda izven pokopališča. Bali so se menda, da jim ne bi še iz groba ušel...

Naši aktivisti pa so vendarle zvedeli, kje je Janko pokopan.

Vsa Slovenska Prlekija je občudovala junaštvo mladega Janka, saj je pokazal, kako se je treba boriti in žrtvovati za ideale Osvobodilne fronte. S svojim zgledom je mnogim kmetskim fantom pokazal pot v boj za svobodo.

A tudi nekateri nemški oficirji niso bili ravnodušni, ko so videli, da ima Prlekija neustrašene borce za svobodo. Nekdo izmed njih je spričo junaštva Janka Ribiča dejal: »Take fante bi morali imeti mi in ves svet bi bil naš.«

Na junake, kakršen je bil Janko, smo zares ponosni.

Rado Pušenjak

Drugače pa sem uporabil res tri spomenike za ponazoritev tega, kar pravijo verzi. Spomenik na Urhu z njegovo monumentalnostjo, skromno ploščo na poslopju »Starega piske« v Celju in pa tretji spomenik — gozdne jase, drevesa, pokopališki zid, požgane hiše, jablano. Na vseh teh krajih in predmetih ni nobene plošče, čeprav so se tudi tam dogajale reči, ki si jih je vredno zapomniti. Tam so streljali talce, metalji žive ljudi v ogenj, tam so besnele bitke. Ni ga koščka naše zemlje, ki ne bi bil okrvavljen, s spomeniki in spominskih obeležij pa smo doslej zaznamovali le neznaten del zgodovinskih krajev.

»Tvoji načrti za prihodnost?«

»Ne bom oporekal: snemanje dokumentarnih filmov mi je pri srcu in za to se čutim sposobnega. »Trije spomeniki« so samo prvi izmed tistih, ki sem si jih zamislil kot ciklus »Zločini okupatorjev in njih pomagačev v Sloveniji«. Ta ciklus naj bi bil del širšega ciklusa o NOB. Vanj bi prišli filmi o Rogu, o operativnih enotah, taboriščih smrti, o kulturi v NOB, zdravstvu itd. Naši ljudje imajo zdaj drugačne kriterije o umetnosti, kot so jih imeli takoj po vojni, njihove umetniške zahteve so porasle in se plemenitile. Predvsem pa je treba pokazati naši mladini, ki ni doživela vojne, po čem je svoboda, kako drago so jo plačali njihovi predniki.«

Ob »Treh spomenikih«

Na letošnjem festivalu kratkih filmov v Beogradu je dobil slovenski film »Trije spomeniki« prvi nagradi za režijo in za tekst. V zvezi s tem je naš sodelavec zastavil režiserju »Treh spomenikov« Dušanu Povhu nekaj vprašanj.

»Kdo so bili tvoji sodelavci pri snemanju in realizaciji Treh spomenikov?«

»Omeniti moram Blaža Arniča, ki je napisal glasbo za film, snemalca Ivana Marinčeka in književnika Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora, ki je napisal besedilo za film. Mogoče bo bralce »Borca« zanimalo tudi to, da je film dolg 350 metrov ali časovno 14 minut. Posnelo ga je podjetje »Viba film« iz Ljubljane, tehnični del pa je bil opravljen v Filmservisju v Ljubljani in Centralnem filmskem laboratoriju v Beogradu. Sam film je posnet v barvah in v črno-belji tehniki.«

»Katere nagrade je dobil film razen nagrad v Beogradu?«

»Že leta 1958 je bil nagrajen od Centralnega filmskega fonda. Lani pa je dobil diplomu v Moskvi.«

»Kaj si hotel povedati s Tremi spomeniki?«

»Zdi se mi, da je vsa vsebina filma strnjena v Borovih verzih proti koncu filma: »Vsak košček te lepe zemlje nam govori brez kamnov in napisov: Tudi tu je padel nekdo, da bi vi ostali...«

Režiser Dušan Povh in snemalec Ivo Marinček

ANA BRVAR:

pesek pred hišo

Ana Brvar, katere sestavek »Zvezdice so prišle...« ste lahko brali v zadnji številki »Borca«, je izgubila med zadnjo vojno očeta in doživela največje strahote ob sovražnih napadih. To boste lahko spoznali tudi iz pričujočega njenega sestavka, ki je napisan z vso globino doživetja. — Op. ur.

KADAR je mama sedla na klop pred hišo in se zagledala v tla, na posuti pesek, me je vselej prešinila velika žalost in strah pred nečem groznim, kar se je že zgodilo in noče utoniti v pozabo. Na misel mi je prišla očetova smrt. V duhu sem videla velik kmečki voz, na katerem je ležal oče, ko so ga sosede mrtvega pripeljali iz gozda. Ustrelil ga je domači izdajalec. Oče je imel razmesarjene prsi in je ležal na slami. Kri je curljala na tla, dolgo v noč...

Mama je do jutra bedela poleg voza. Nas otroke je podila spat; bili smo vsi prestrašeni in onemogli od groze. Končno smo le pospali, vsi na eni postelji. Šele naslednji dan so prišli ljudje. Vzdignili so očetovo truplo z voza in ga položili na mrtvaški oder.

Še dolgo potem so se pred hišo na pesku poznali krvavi sledovi. Mama ni hotela, da bi kdo na novo posul pesek. Vsak dan je posedala na klopi pred hišo in strmela v tla. Mene je njen molk mučil. Skrivaj sem jo opazovala in želela le eno, da bi se skoraj dvignila in zapustila to žalostno mesto.

Leto je bilo že minilo, odkar je padel oče. Pesek pred hišo je že izpral dež in sneg. Vojna je še vedno divjala. Mama že dolgo ni posedala na klopi. Tega sem bila najbolj vesela.

Vročega julijskega dne sem se igrala nedaleč od doma. Nenadoma sem vznemirjena zapustila igranje. Na klopi pred hišo je sedela mama s sklonjeno glavo in očmi, uprtimi v tla. Prešinila me je nekaka groza. Zopet sem želela, da bi mama odšla s tega mesta. Ona pa je sedela nepremično, kakor da sluti bližajočo se nesrečo. Ni še minilo pol ure. Pritekel je sosedov Ivan in zaklical: »Be-

žite, Nemci gredo! So že pod Grmačami!«

— V hiši sta nastala preplah in zmeda. Mama je planila v hišo in poklicala partizanko Metodo, ki je bila že dalj časa pri nas. Hitro sta začeli tlačiti v veliko vrečo partizansko obleko in članke, raztresene po mizi. Neki borec je zgrabil pisalni stroj in z njim tekkel v bližnji gozd. Na pragu hleva se je prikazal ranjenec Nace in težko odšel po poti za kozolcem. Pred vsemi je stalo vprašanje, kam se poskriti. Partizanki, Metodi in Neža, sta oboroženi izginili za hišo. Ostali smo otroci z mamo, ki nas je peljala v klet in zaklenila vrata za seboj. Klet je bila temna. Okno je bilo samo eno, tako imenovana lina, zabita z deskami. Prostor je bil podol-

govat. Na tleh je bila zbita glina. Otroci smo se gnetli okrog mame, ki nam je govorila: »Tiho, tiho, da nas ne odkrijejo! Napad bo kmalu mimo.«

Zunaj se je slišal moški glas in butanje na vrata.

»Štefka, odpri!« je klical sosed Močilnikar. Mama je hotela odpreti, pa smo jo otroci vlekli za krilo, jokali in prosili: »Mama, nee, ne! Zunaj so Nemci. Vse nas bodo nasadili na bajonet in zmetali v ogenj!« Meni se je zdelo, da že slišim zven noža, ki ga »Švaba« brusi zame. Zunaj je ropotalo. Strešna opeka je s truščem padala na tla. Mislili smo, da se bo strop vsak čas zrušil in nas pokopal. Ven pa tudi nismo marali, ker smo trdno verovali, da nas zunaj čakajo Nemci, ki nas bodo grozansko mučili in nazadnje vse poklali.

Sosed je ponovno pobutal z vso silo na vrata in zakričal: »Štefka, odpri! Brž! Še lahko pobegneš.«

Mama je planila k vratom. Nismo je mogli več zadržati. Krogle so švigale od vsepovsod. Nemcev še ni bilo blizu. Pred hlevom je žalostno zavijal pes, ki je ves položaj napravil še bolj mučen. V veliki zmedbi smo bili presenečeni, ker nas je zunaj čakal Močilnikar, pripravljen, da nas reši. Z njim je bil še sedemdesetletni starček, Vidičev oče. Močilnikar je vzel v naročje mojega mlajšega brata, ostali smo se oprijeli mame in se sklonjeni spustili po bregu pred hišo. Krogle so nam švigale nad glavami, mi pa smo tekli proti sušilnici. Tam smo se ustavili in čakali Vidičevega očeta, ki ni mogel hoditi hitro. Ko smo ga pričakali, smo zopet oprezno nadaljevali pot proti gozdu. Starček ni hotel z nami. Pod sušilnico se je ustavil in rekel: »Vi kar pojdite! Jaz sem star in jih bom tu počakal. Mene ni škoda!«

Šele v gozdu smo se ustavili in se hoteli oddahnuti. Nenadoma je brat Tone z grozo zakričal: »Mama, Elko smo pozabili!«

Mama ni pomišljala niti trenutke. Obrnila se je in, ne meneč se za množico krogel, ki so divje švigale okrog nje, stekla proti domu. Otroci smo zajokali in hoteli za njo. Močilnikar nas je miril in nas komaj zadržal. Neskončne so bile minute čakanja na mamo. Pa se je le vrnila, z najmlajšo sestrico Elko v naročju. Res je bil pravi čudež, da jo je odnesla v takšni nevihti krogel. Elka je spala v hiši. Mama jo je pograbila v spanju, v sami srajčki; toliko da je utegnila vzeti še rjuho, v katero je bil otrok sedaj

Otroci, presrečni, da smo zopet vsi skupaj in da se je vrnila mama, smo s sosedom Močilnikarjem nadaljevali pot v dolino. Prišli smo do prve hiše, kjer sta Močilnikar

in mama prosila, ali lahko malo stopimo pod streho. Vsaj za toliko časa, da mine borba.

»Kaj pa mislite! Še nas boste spravili v nesrečo! Kar pojdite naprej!« je vpila Martinova Franca in vila roke.

Šli smo dalje. Malo niže nas je vabila siromašna vdova Reza. K sebi je tiščala hlebec kruha in nam rezala velike kose. Mama se je branila, češ, saj se bomo kmalu vrnili domov, ko bo streljanja konec. »Za kosilo se kuha prašičevo meso in stročji fižol. Ko se vrnemo, se bomo že najedli. Kar spravi, Reza! Sama si reva. Mi ti ne bomo dolgo v napoto. Kmalu se bomo vrnili domov!«

Tedaj so prišli po poti neki ljudje in kričali mami: »Štefka, poglej, vaša hiša gori in Močilnikarjeva tudi!«

Čez nekaj časa smo zaslišali strahovito mukanje živine. Morala je zgoreti.

Močilnikar je zaklel: »Prekleti hudiči!« Mama pa je mirno odgovorila: »Ne bom jokala za bajto. To bomo že zgradili, ko bo svoboda. Samo njega so za vedno požrli!«

Ilustrirala Cita Potokar

Prve akcije Rašiške čete

Objavljamo poglavje iz lokalne kronike, ki jo je napisala tovarišica T. T. To je dobro napisana kronika, podprta z vsestransko dokumentacijo. Dokumentarne pripombe smo sicer spustili, bodo pa objavljene, ko bo kronika v celoti izšla kot knjiga. — Op. ur.

RAŠIŠKA ČETA je takoj po ustanovitvi začela izvajati akcije proti okupatorju: uničevanje telefonskih naprav, požiganje gospodarskih poslopij, ki jih je bil zasegel okupator, rušenje mostov in uničevanje nemških avtomobilov.

Najprej je začela lažje akcije — uničevanje telefonskih naprav. V prvih dneh avgusta je skupina 15 borcev uničila več sto metrov telefonske žice in podrila več telefonskih drogov ob cesti Črnuče—Trzin. Nemška patrola, ki je kontrolirala to cesto, se je umaknila, ker je bila premoč na nasprotni strani.

Naslednji večer so uničili telefonske naprave na cesti Gameljne—Črnuče. To pot se niso dobro pripravili na akcijo. Tisti, ki bi bili morali prinesiti orodje za podiranje telefonskih drogov, tega niso storili. Toda borci so akcijo vseeno uspešno izvršili. Tine Zaletel je splezal na vrh telefonskega droga in začel z bajonetom sekati žice. Ostali pa so toliko časa majali drogeve, da so jih izpulili.

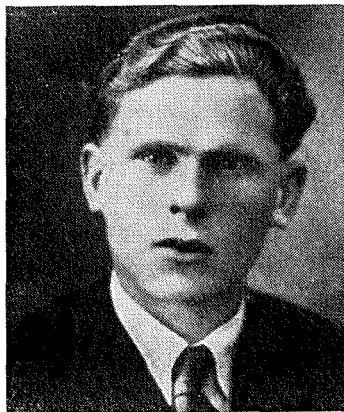
Paroli »Nobenega zrna pšenice okupatorju« so sledile akcije požiganja kozolcev in gospodarskih poslopij, katerih so se bili polastili Nemci po preselitvi lastnikov.

V noči med 4. in 5. avgustom so goreli kozolci, napolnjeni s pšenico, v Vodicah, Repnjah, Šmartnem pod Šmaro goro, Črnučah.

Vodstvo Rašiške čete je borce porazdelilo v več skupin.

V noči med 4. in 5. avgustom sta bila požgana gospodarsko poslopje v Repnjah, na katerem so Nemci po izgonu uršulink naselili nekega Kočevarja, in kozolec pri župnišču v Vodicah.

Naslednjo noč, med 5. in 6. avgustom, sta bila zažgana kozolca pri župnišču v Šmartnem pod Šmaro goro in pri posestniku Vavpotiču na Čr-

Narodni heroj Stane Kosec, komandir Rašiške čete

nučah, katerega so bili Nemci ob prvih preselitvah izselili na Hrvaško.

Akcijo požiga kozolca pri župnišču v Šmartnem pod Šmaro goro je vodil Martin Kos, kateremu je bila ta naloga preizkušnja za sprejem v Partijo. Tej skupini 8 borcev je bil Stane Kosec, komandir Rašiške čete, izročil tri žveplene ploščice, katere je Martin Kos razdelil med tri dobre borce z nalogo, da jih polože pod snope pšenice v kozolcu. Akcija je dobro uspela. Kozolec je pogorel do tal. Nemci na orožniški postaji v Šmartnem, ki je bila oddaljena komaj tri sto metrov, so začeli streljati za umikajočimi se borci. Le-ti so bežali proti Gameljniam. Vsi so se vrnili na Rašico. Martin Kos pa je bil sprejet v Partijo.

Akcija požiga kozolca na posestvu kmeta Janeza Vavpotiča na Črnučah je bila bolj tvegana, kajti kozolec je stal tik ob glavni cesti Črnuče—Trzin. Toda akcija je uspela, kozolec z žitom je kljub nastopu gasilcev s Črnuč, ki so jih Nemci prisilili, da morajo gasiti, pogorel do tal.

Dne 7. avgusta je Rašiška četa likvidirala izdajalca Lojza Majheniča, čevljarja s Črnuč. Pod vodstvom Janeza Bizjaka iz Črnuč je to jutro z Rašice odšla večja skupina borcev, da bi likvidirali izdajalca Lojza Majheniča. Zasedo so postavili ob glavni cesti Črnuče—Trzin. Majhenič se je po tej cesti vsako jutro vozil s kolesom — med šesto in sedmo uro — v Domžale na delo. Tudi ta dan je mimo zasede pripeljal ob običajni uri. Borci so streljali, Majhenič je obležal mrtev na cesti. Mrtvega so vaščani, ki so šli po tej cesti na delo, odnesli na njegov dom. O dogodku sta bila takoj obveščena orožniška postaja na Črnučah in župan Hrovatin. Le-ta in Jože Vidmar s Črnuč sta to sporočila še političnemu komisarju Martinu Justu v Kamniku. Razložila sta mu, da je bil Majhenič malopridnež, ki je bil že zaprt v stari Jugoslaviji, ker je pomeveril denarno nakazilo. Vprašala sta ga tudi, kdaj naj ga pokopljejo. Odgovoril jima je: »Zaradi mene lahko ob devetih zvečer.« Pokopali so ga. Represalij na Črnučah za uboj izdajalca Majheniča ni bilo.

Dne 9. avgusta je na področje Kamnika in Litije prišel 181. nemški bataljon z namenom, da prepreči delovanje partizanskih enot. Nemško poročilo o prihodu 181. bataljona pravi, da vlada na okroženem službenem področju Kamnik in Litija zelo napeto in nemirno stanje. »Že prve dni smo izvedli skupaj s 181. bataljonom večje akcije proti opazeni tolpi. Od tedaj se skoraj dnevno vrste teroristična dejanja (umori folksdojčerjaev in Nemcem naklonjenih Slovencev, sabotaže na telefonskih in električnih vodih, vlomih, postavljanje pasti in obstreljevanje motornih vozil, požigi itd.). Glavna področja nemirov so: Smlednik, Gornje Pirniče, Medvode pod Šmaro goro, Črnuče, Trzin, Jarše, Radomlje, Dob, Moravče, Palovice in Tunjice.

Tolpe so v glavnem sestavljene iz komunistično usmerjenih industrijskih delavcev in kmetov, soudeleženi pa so ba-je tudi slovenski nacionalni elementi. Člani tolpe nosijo pri

napadih večidel uniforme in so dobro oboroženi. Bataljon je v boju s tolpmi ugotovil, da uporabljajo tudi puškomitraljeze. V njihovih taboriščih so našli velike množine razstreliva in ročne granate. Bližina meje (Ljubljana) koristi tolпам, ker jim nedvomno omogoča oskrbovanje z orožjem in municijo, v primeru policijske akcije pa pobeg v Ljubljansko pokrajino.

Kaže, da je center uporniških akcij v Ljubljani. Tolpe operirajo večidel v manjših skupinah, stalno menjajo mesto taborjenja in se s postavljanjem prednjih straž čuvajo pred presenečenjem. Upornikom koristi hribovitost predelov in poznanje krajev. Gozdna podrast in do človeške glave visoka praprotna otežujeta zasledovanje.«

»Ukrepi proti terorističnim dejanjem — jemanje talcev, javno streljanje komunistov — doslej še niso dosegli pričakovanega uspeha. Večji del prebivalstva simpatizira s teroristi in jih podpira, zlasti z živili itd. V delovanju tolп vidi hkrati osvobodilno borbo nacionalnega slovenstva. Je pa tudi mnogo Slovencev, ki obsojajo teroristična dejanja ter žele mirno in v redu opravljati svoje delo. Da se prebivalstvo na ukaz firerja do nadaljnjega ne bo evakuiralo, ni še vsem znano. Zadevno pojasnilo bi vplivalo nedvomno pomirjevalno. Doslej ni bilo mogoče doseči, da bi prebivalstvo sodelovalo v boju proti tolпам, to pa predvsem zaradi tega, ker se boji represalij. Število razpoložljivih konfidentov je vse premajhno. Konfidente strahujejo z grozljivimi pismi. Ti se zato iz bojazni za svoje življenje naglo odtegnejo delu za policijo.«

Ker niso bili vsi borci oboroženi in ker so prihajali vedno novi, je sklenil štab Rašiške čete vzeti orožje iz skladišča na hribu nad Stanežičami. To orožje je bilo določeno za partizansko skupino, ki bi se bila morala organizirati na desnem bregu Save pod vodstvom Alojza Šifrerja.

Organizacija za prenos tega orožja je bila poverjena namestniku komandirja čete Mihi Novaku. Dne 12. avgusta je

skupina 14 partizanov pod vodstvom Mihe Novaka odšla v Stanežiški hrib, da vzamejo orožje iz skrivališča in ga prenesejo na Rašico. Sklep štaba čete, da se dvigne to orožje, je bil sporočen Alojzu Šifrerju, ki je ta dan tudi prišel na dogovorjeno mesto. Orožja pa v skladišču ni bilo. Že takrat so osumili Šifrerja. Le-ta pa se je izgovarjal, da mu ni znano, kdo naj bi odnesel orožje. Ker orožja niso našli, je Tine Zaletel z manjšo skupino odšel na svoj dom v Stanežiče in vzel orožje iz domačega skladišča. Tisto noč bi morala Rašiška četa likvidirati izdajalca Logarja — kočevskega Nemca, ki je bil kriv, da je moral Tine Zaletel že maja pobegniti pred aretacijo Gestapa od doma. Likvidacija ni bila izvršena, ker so domačini preprosili borce, naj tega ne storijo, češ da bi se Nemci maščevali nad prebivalci. Borci so med potjo, ko so se vračali na Rašico, uničili nekaj metrov železniške proge Vižmarje—Medno, na tacemskem mostu preko Save pa so razbili več telefonskih izolatorjev in porazili žico.

Ko so šli mimo hotela »Sava« v Tacnu pod Šmarno goro, je stal na dvorišču vojaški kamion za napeljavo vojaških telefonskih linij. Sklenili so ga uničiti. Skojevec Slavko Kra-

lič je položil pod avto bombo, misleč, da bo sama eksplodirala. Šele po nasvetu ostalih jo je pravilno namestil. Bomba pa kljub temu ni eksplodirala. Zato so avto polili z bencinom, ki so ga dobili v avtu, in zažgali.

Tisto noč se je Rašiški četi, ki je počivala v vzožju Šmarne gore, priključil Stane Mrhar iz Šentvida nad Ljubljano. Pripeljal ga je Mirko Tomšič, kurir Rašiške čete. Po kratkem odmoru so borci odšli proti svojemu taborišču na Rašici. Spotoma so uničili ob cestah Tacen—Šmartno—Gameljne nemške napisne znake.

Neposredno po teh dogodkih je bilo dvignjeno tudi preostalo orožje pri Hilariju Habjanu v Podgori. Na Rašico je pripeljal orožje (več pušk in težki mitraljez), skrito pod žganim apnom v zidarski »trugi«, Peter Kosec, brat Staneta Kosca. Orožje se je peljalo mimo močne gestapovske postojanke v Poljanah pri Šentvidu ter mimo orožniških postaj v Šentvidu in Šmartnem.

Da bi bila četa čim boljše opremljena, sta Mirko Tomšič in Ludvik Thuma pripeljala iz svojega skladišča na Rašico vojaške čelade in šotorska krila.

Dne 13. avgusta so minirali leseni mostiček v Sp. Gamelnah preko Gameljščice.

Skupina borcev Rašiške čete na Krvavcu

Da bi preprečili Nemcem prevoz izseljenih ljudi iz Kamnika skozi Gameljne v taborišča za izseljence v Šentvidu, se je štab Rašiške čete odločil za razstrelitev mostu preko Gameljščice v Sp. Gameljnah.

Na večer 13. avgusta je odšla skupina 10 borcev iz čete, da minira most. Miniranje je vodil Ivan Tobijas (delavec v valjčnem mlinu pri Juvanu v Gameljnah), ki je komaj prišel v četo. Zaradi neznanja se akcija Tobijasu ni posrečila. V zrak je zletelo le nekaj mostnic. Ob tej priliki so borci od Sp. Gameljnov trosili letake, ki so pozivali ljudi v boj proti okupatorju, in prepevali revolucionarne pesmi. Vaščani so vseprek govorili, koliko je bilo borcev in kako so bili oboroženi.

V zgodnjih jutranjih urah pa je v Sp. Gameljne prišla večja skupina dobro oboroženih policistov; s seboj so pripeljali dva moška, ki so ju na mestu sabotaže ustrelili, po ustrelitvi so ju vrgli v vodo. Nemci so se takoj umaknili. Odšli so v smer Šmartnega pod Šmarno goro. Ustreljenih talcev ni nihče od vaščanov prepoznal. Ljudje, ki so ju šli gledat, so povedali, da sta morala biti oče in sin, ker sta si bila tako podobna. Na mestu ustrelitve sta ležala ves dopoldan. Popoldne pa ju je po nalogu nemške komande iz Šmartnega pod Šmarno goro pokopal občinski cestar France Debenjak iz Sp. Gameljnov na vznožju Rašiškega hriba, na koncu vasi Sp. Gameljne.

Po miniranju mostu v Sp. Gameljnah sta prišla na Rašico Vid Kovač, kovač iz Sr. Gameljnov, in Stanko Živalič, pleskar iz Sp. Gameljnov, iz Trzina pa člana Partije Tine Kmetič, ključavničar, in Karel Mlakar, krojač. Takrat je prišel v Rašiško četo tudi mizar Peter Rehberger iz Vižmarij, ki ga je na zbornem mestu v Povodje pripeljal Lojze Šifrer. Le-ta bi bil moral na mesto pripeljati še več moških iz Broda. Toda po njegovi krivdi so se že na prvem zbornem mestu, ki je bilo v Vikrčah pod kamnolomom, vrnili domov. Prišli so Franc Sedej, Jože Vičič, Jože Jermol in Janez Curk, vsi delavci v tekstil-

ni tovarni »Hribnik-Beer« iz Vižmarij. Ker jih pa Lojze Šifrer ni znal prepričati, da bi odšli v partizane, so se vrnili domov. Le Petra Rehbergerja, ki se je odločil, da gre v partizane, je Šifrer odpeljal do zbornega mesta v Povodje. Tam sta že čakala Stane Koscec in Miha Novak, ker sta upala, da bo tja prišla večja skupina mož, da bi jih odpeljala na Rašico. Takrat je prišlo med Stanetom Koscem in Lojzetom Šifrerjem do ostrege spora, ki je bil usoden za razvoj narodnoosvobodilnega odpora na tem področju. Zaradi oportunitizma in pa zvez z gestapovskim agentom Smodejem (»Samorokcem«) iz Vižmarij je Šifrer postal izdajalec.

V prvi polovici meseca avgusta je Rašiška četa dobila tudi svojo zastavo. Mara Koscec je v četo prinesla kos temnordeče svile, ki jo je prinesel iz Kranja Drago Kristan iz Sela pri Vodica, brat Franca Kristana, borca Rašiške čete. Črnuške žene so na svilo uvezle emblem srpa in

kladiva ter peterokrako zvezdo. Borci Rašiške čete so ponovno zaprisegli. Čuvar zastave je postal namestnik komandirja Miha Novak. Takrat mu je bilo naročeno, »da lahko pridejo Nemci do zastave le preko njegovega trupla«. Zato jo je nosil vedno s seboj, ovito okoli pasu.

V obdobje prve polovice meseca avgusta sodi tudi likvidacija partizana Rašiške čete Ivana Pirnata, ki je v nočnih urah zapustil stražno mesto in odšel domov. Skupina borcev iz Rašiške čete ga je našla doma, skritega v drvarnici. Pripeljali so ga na Rašico. Stane Koscec je sklical štab čete, ki je odločil, da se Ivana Pirnata kaznuje zaradi dezertstva in zapustitve stražarskega mesta s takojšnjo ustrelitvijo.

Ker ni bilo znano, ali je Ivan Pirnat kaj izdal, kje se četa zadržuje, je sklenilo četo poveljstvo, da bodo postavili novo taborišče. Postavili so si ga v Jakčevi (Španovi) kotlini, na razgledni točki nad cestnimi vozlišči.

Pri alžirskih ranjencih

V LJUBLJANI, v Zavodu za rehabilitacijo invalidov, se zdravi pet alžirskih ranjencev. Sredi meseca maja smo jih obiskali in prosili, naj kaj povedo za bralce revije »Borec«.

Preden smo šli v njihovo sobo, smo se oglasili pri šefu-zdravniku dr. Pintariču. Le-ta nam je povedal, da so trenutno samo štirje v Zavodu, medtem ko je peti na kliniki, kjer je preстал plastično operacijo.

»Kako se kaj počutijo v Ljubljani?«

»Prav dobro. Kot pacienti pa so zelo disciplinirani, pravi partizani.«

Dr. Pintarič se je pri tem spomnil na partizane, ki jih je zdravil v naših gozdovih med narodnoosvobodilno borbo. Zdaj, petnajst let po končani drugi svetovni vojni, ima na skrbi pet pacientov, ki jih lahko primerja z našimi partizanskimi ranjenci. Če so jim podobni, so jim zato, ker so se bojevali in bili ranjeni v bor-

bi, ki ima mnogo sličnega z našo narodnoosvobodilno borbo. To so nam tudi sami povedali.

Ob toplem stisku njihovih rok smo čutili sledove njihovih nedavno zaceljenih ran. Sprva so bili nekam redkobesedni, ko pa so videli, da imajo opravka s partizani, so se kmalu razživel. Sporazumeli smo se v francoščini, ki pa jo obvlada samo eden izmed njih. Ta je bil hkrati za tolmača.

»Kdaj ste vstopili v osvobodilno vojsko?«

»Pred štirimi leti.«

»In kdaj ste bili ranjeni?«

»Leta 1957, julija, ob napadu na sovražno postojanko. Oplazil me je kos mine...«

V očeh alžirskega tovariša je blisnilo nekaj kakor spomin na hude sanje, ki jih ni moč opisati z besedo. Kdo ve, koliko so morali preстати ti mladeniči, preden so prišli k nam; vsi so bili hudo ranjeni in si bodo lahko dodobra opomogli

šeše zdaj, po tako imenovanih korektivnih operacijah. Zdravljenje zahteva dosti potrpljenja, vaje in vztrajnosti. Roka, ki jo je ohromilo sovražno orožje, noče zlepa ubogati... Rana na nogi se ni pravilno zarasla, potrebna je bila ponovna operacija... In po operaciji novi napor, nove vaje...

Začeli smo se pogovarjati o bojih. Vprašali smo, ali ima alžirska vojska dosti orožja.

»O, zdaj ga ima dovolj,« so odgovorili. »Spočetka pa smo se borili večidel s starimi puškami. Kako je bilo pa pri vas, ko ste se začeli boriti s fašisti?«

Povedali smo jim, da smo tudi pri nas začeli s starimi puškami in da so se naši ljudje spočetka borili celo z vilami in podobnim »orožjem«.

»Comme chez nous« (»Kakor pri nas«), je vzkliknil tolmač in takoj prevedel naš odgovor svojim tovarišem.

»Vaše zavetje pa so bili gozdovi, kajne?« se je spet oglasil tolmač.

»Seveda.«

»Kakor pri nas!«

»Toda naši gozdovi so bržčas večji in gostejši od vaših,« sem dejal.

»Menda... Vaših gozdov nisimo še videli,« se je glasil odgovor.

V nadaljnjem pogovoru smo ugotovili, da se boji v Alžiriji razlikujejo od naših partizanskih bojev le toliko, kolikor je tam drugačen teren. Razdalje so tam ogromne, gozdov pa je sorazmerno malo. Najučinkovitejši so napadi alžirske vojske pozimi, ko so dnevi kratki,

Alžirski mitraljezec na položaju

noči pa dolge. Po napadu se je treba namreč še isto noč umakniti nazaj v gorovje, ker bi jih sicer sovražnik zlahka zasledoval z letali.

»Koliko kilometrov ste po navadi prehodili ponoči?«

»Kakšnih štirideset.«

To so skrajno naporni pohodi, ki jih zmorejo le mladi, žilavi ljudje. »Včasih po tri dni nismo nič jedli,« je dejal tolmač. In še to: izviri pitne vode so v Alžiriji zelo redki, od žeje pa človek še bolj trpi kakor od lakote...

Povedali smo jim, da so bili tudi naši partizani večkrat lačni kot siti, zlasti potem, ko so sovražniki požgali mnogo naših vasi in odvedli ljudi v internacijo.

»Kakor pri nas,« je spet vzkliknil tolmač in spet mu je blisnil plamen v globokih

očeh. »Tudi pri nas se sovražnik besno znaša med prebivalstvom. Saj nas, borcev, se izogibljejo ti vrage, bojijo se nas, zato pa tembolj preganjajo in mučijo naše družine. Toda klonili kljub temu ne bomo, do konca se bomo borili.«

»Kaj ste bili v vojski, ste imeli kak čin?« sem zaokrenil pogovor.

»Ne, vojak sem, samo vojak. Pri nas smo pravzaprav vsi vojaki. Tudi oficirji, saj se borijo kot vsi drugi.«

»Kaj ste po poklicu?«

»Jaz sem rudar, ta dva sta študenta, onile je pa prav tako rudar — nekoč sva skupaj delala. Tale,« je pokazal na enega od študentov, »zna že malo slovenski.«

Tovariš se je nasmehnil in povedal nekaj slovenskih besed.

Potem smo si še marsikaj povedali — tako je bilo, ko da se že dolgo poznamo.

»Se nas obiščite,« so prosili.

S takimi ljudmi se zlahka razumeš, čeprav ne znaš njihovega jezika. Naš skupen jezik je ljubezen do svobode, za katero se alžirsko ljudstvo prav tako krvavo bori, kakor smo se borili mi pred dobrim poldrugim desetletjem. In kakor smo nekoč upali mi, tako zdaj tudi alžirsko ljudstvo trdno upa, da bo zmagalo nad tiranijo.

Zdravo, tovariši iz Alžirije!

France Šušteršič

Skupina alžirskih borcev

Konec Rijeve diktature

ODKAR se je leta 1953 končala korejska vojna, ni bilo na Koreji še nikoli tako burno kakor od srede aprila do prvih dni maja. V dobrih štirinajstih dneh je bila na tleh ena najhujših diktatur na svetu: režim Sing Man Rija, 85-letnega starca, ki se je naslanjal na ameriške dolarje in divizije in na desetisoče policajev, na skorumpirane uradnike in na zelenosrajčnike iz »Protikomunistične lige«.

Začelo se je s truplom 16-letnega dijaka Kim Ču Jula. Truplo je našel neki ribič, ko je lovil v pristanišču Masan. Kim Ču Jula so pogrešali po demonstracijah, ki so izbruhnile v tem južnokorejskem mestu ob predsedniških volitvah 15. marca. Policija je zatrdjevala, da nima pojma, kaj se je zgodilo s tem fantom. Toda v glavi rajnkega so ljudje zagledali naboj s solzivcem, ki ga je policija obilno uporabljala proti demonstrantom.

Ko se je po Masanu razširila novica, da so našli truplo Kim Ču Jula, je 10.000 ljudi, med njimi mnogo študentov, prihitelo pred mrtvašnico in zahtevalo, naj jim izroče truplo, »da ga bodo nesli pokazat parlamentu«. Demonstranti so zahtevali odstop Sing Man Rija, razveljavljenje goljufivih predsedniških volitev, demolerali so magistrat s sedežem Rijeve liberalne stranke, spravili so se nad policijsko postajo in obračunali s poveljnikom policije. Demonstracije so trajale več dni.

Iz Masana, kjer so leta 1956 ljudje volili kandidata progresivne stranke Čo Bong Ama (tega je dal Ri kasneje obesiti zaradi »izdajstva«), se je plamen upora zoper Sing Man Rijevo diktaturo bliskovito razširil še na druga mesta, Pusan, Teagu in Činju, pa tudi na glavno mesto Seul.

Demonstracije so bile zgoščen izraz nezadovoljstva s

Sing Man Rijevo diktaturo, nezadovoljstva, ki se je kopičilo, odkar je Ri prišel na krnilo v Južni Koreji.

To je bila pot političnih umorov — dva Sing Man Rijeja protikandidata na predsedniških volitvah sta »nenadoma umrla« — pot terorja zelenosrajčnikov iz Rijeve Protikomunistične lige, ki so na začetku demonstracij med drugim vdrli v bolnišnico, v kateri so ležali ranjeni demonstranti, te izvlekli iz postelj in jih pretepli; marsikateriga do smrti. To je bila pot popolnega skorumpiranja aparata oblasti in malone popolnega skorumpiranja parlamenta. Tako je Rijej notranji minister Čoi In Kju pred zadnjimi predsedniškimi volitvami, ki so bile 15. marca, po naročilu vlade zbral podpisane odstopne vseh korejskih županov in policijskih načelnikov s pripombo, da bodo njihove demisije sprejete, »če ne bodo zagotovili zmage Rija in Li Ki Punga« (kandidata za podpredsednika republike). Da župani in policijski šefi ne bi bili v zadregi, kako zagotoviti zmago 85-letnemu Riju in 63-letnemu Li Ki Pungu, jih je notranji minister seznanil z vladnim načrtom, da je treba »volilne skrinjice vnaprej na-

Prizor ob nedavnem prevratu v Seulu

tlačiti s 40 % glasov za liberalne kandidate».

Nobena skrivnost ni, da brez ZDA Sing Man Ri ne bi bil prišel na krmilo, da se brez ameriške pomoči ne bi toliko časa obdržal na oblasti — zdaj pa tudi ni več nobena skrivnost, da so Američani iz praktičnih političnih razlogov pustili naposled Rija in njegove na cedilu. Že poprej jim je Ri šel včasih na živce s svojimi starčevskimi muhami, a vendarle so ZDA rade volje dostikrat zamižale, če je ta ali oni Rijeve nasprotnik za vekomaj izginil. Ri je bil namreč eden glavnih »branilcev svobodnega sveta« pred »komunistično nevarnostjo«, Južna Koreja pa ima mimo tega v Vzhodni Aziji zelo važen strateški položaj. Tako je Sing Man Ri dobil po vojni več kot dve in pol milijarde dolarjev ameriške pomoči, ZDA pa so v zamenjavo dobile med drugim vojna oporišča in prostor za dve svoji diviziji ob meji proti Severni Koreji.

Ko pa se je v viharju demonstracij Sing Man Rijeve režim jel majati kakor bambusov trs med uraganom, so ZDA zapustile metodo dajanja nasvetov. Storile so tisto, kar bi v primeru, če bi to storila kaka druga vlada, označile bržkone kot »flagrantno vmešavanje v notranje zadeve« te dežele. Ameriški zunanji minister Herter je prve dni demonstracij poklical k sebi tedanjega južnokorejskega veleposlanika v Washingtonu Janga in mu izrazil »globoko in naraščujočo zaskrbljenost svoje vlade« ter pripomnil, da demonstracije Korejcev razkrivajo »javno nezadovoljstvo z izvedbo nedavnih volitev in z represivnimi ukrepi, ki niso dostojni svobodne demokracije«. Razgovor v State Departmentu ni ostal za zaprtimi vrati, kakor večina drugih. Pristojni ljudje so poskrbeli, da sta tisk in radio dobila v roke Herterjevo izjavo. Riju je bila podžagana veja, na kateri je sedel.

Nato so se dogodki bliskovito vrstili. Odstop vlade, simpatiziranje vojske (ki naj bi podprla policijo pri zatiranju demonstracij) z demonstranti,

kolektivni samomor ali poboj v družini podpredsednika Južne Koreje Li Ki Punga, ko je Lijev sin in Sing Man Rijeve posinovljenec ubil očeta, mater, mlajšega brata, nato pa še sebi pognal kroglo v glavo — in naposled odstop Sing Man Rija (spet na ponovno intervencijo ZDA).

Vodstvo države in vlade je prevzel 64-letni Huh Čung, ki ne pripada nobeni stranki, sicer pa je veleposestnik in mož, ki je prebil večino let emigracije (pred Japonci) v New Yorku.

Težko je reči, kako se bodo stvari v Južni Koreji razvijale dalje. Nova, prehodna vlada je sicer odstavila vseh devet gu-

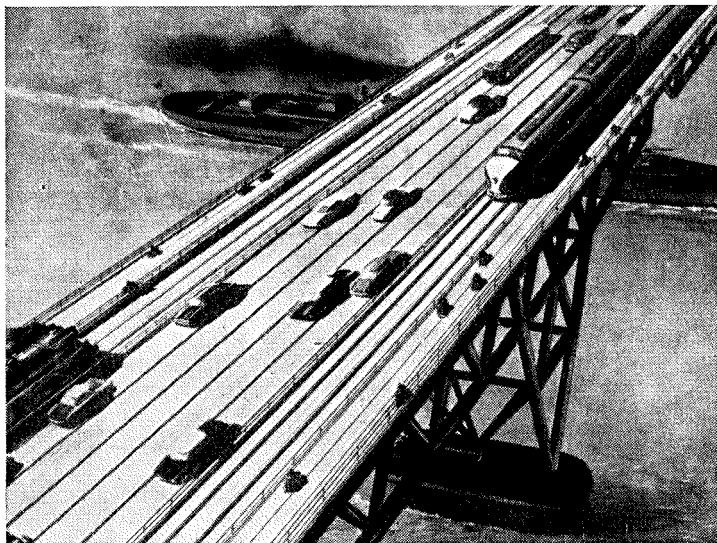
vernerjev in policijske načelnike, obljubila, da bodo letos poleti nove volitve, vendar vse kaže, da je ves položaj v znamenju besede »prehodno«. Študentje so pa nedavno preprečili, da bi nova vlada imenovala na vodilna mesta v policiji Sing Man Rijeve ljudi. To je po eni strani znamenje, kako čuječne so napredne sile, po drugi strani pa kaže, kako obotavljivi so nekateri ljudje v sedanji vladi.

Ravno zato, pa tudi zato, ker si delavsko gibanje še ni opomoglo od Rijeveh udarcev in ker kmetje še molče — je še težko reči, kako se bodo stvari v Južni Koreji razvijale dalje. J. Š.

Operacija Pluto

V ZADNJEM času se je razvila v Angliji živahna razprava o načrtu za zgraditev predora pod morsko gladino Kanala, ki naj bi povezal Veliko Britanijo z evropsko celino. Nasprotniki predora, med katerimi je tudi general Montgomery, pravijo, da je strategija Velike Britanije vedno temeljila na njeni pomorski mo-

či in da bi tudi sedaj, v atomski dobi, ostala Anglija močnejša, če ne bi bila povezana s celino. General E. L. Spears je v zvezi z načrtom poslal dnevniku »Times« pismo, v katerem protestira proti zgraditvi predora s temi besedami: »Da nismo bili s Kanalom ločeni od Evrope, bi bili izgubili zadnjo vojno. Zdrav ra-

Takle naj bi bil most čez Kanal. To bi bil most grandiozne razsežnosti, zgrajen za železniški in avtomobilski promet

zum našega naroda bo predor odklonil, ker bi posledice njegove zgraditve lahko popolnoma uničile naše otoške pozicije, ki so omogočile našemu narodu, da je postal velik narod.«

Tisti, ki so za zgraditev predora, pa pravijo, da spričo sedanjega mednarodnega vzdušja ni nobenih ovir za uresničenje načrta, oziroma, da ovire strateškega značaja so dijo v preteklost. Če bi prišlo do atomske vojne, pravijo, bi bilo vseeno, ali bi bila Velika Britanija povezana z evropsko celino ali ne, ker bi atomske bombe tako in tako dosegle vsak kraj na zemeljski obli.

Ideja za zgraditev predora je že stara. Za časa Napoleona I. je neki francoski inženir izdelal načrt, ki je bil za tisto dobo naravnost fantastičen. Ta načrt je predvideval razen predora tudi umetni otok, na katerem bi med pohodom počivali konji. O zgraditvi predora sta se sporazumela tudi angleška kraljica Viktorija in Napoleon III. Ker pa je bilo med Angleži mnogo nasprotnikov tega sporazuma, je padel

načrt v vodo. Leta 1882 je ideja za predor spet oživila. Začeli so ga že kopati, leta 1883 pa so dela prenehala. Ideja o predoru pa kljub temu ni zamrla. Leta 1930 je britanska vlada ustanovila v ta namen tehnično komisijo, ki je izdelala nov načrt. Druga svetovna vojna je preprečila njegovo izvedbo.

Zdaj razpravljajo o dveh načrtih. Po prvem naj bi zgradili pod morskim dnem en sam, zidan predor, po drugem pa naj bi tvorili predor dve ogromni jekleni cevi. Vsaka cev naj bi imela en tir — prva za eno, druga za drugo smer prometa. Temu načrtu so dali ime »Operacija Pluto«, to pa zato, ker je med drugo svetovno vojno obstajalo nekaj podobnega: cevovod, po katerem je l. 1944, po invaziji, teklo iz Anglije v Francijo pogonsko gorivo za preskrbovanje motoriziranih zavezniških vojaških enot.

Razen tega pa se v Angliji in Franciji ogrevajo tudi za načrt za zgraditev ogromnega mostu čez Kanal. Most naj bi bil zgrajen tako, da bi se lahko po njem razvijal železniški in avtomobilski promet.

75.000 prebivalcev, predvsem uradnikov. Brasilia bo namreč upravno središče države, industrija bo koncentrirana še vedno v Sao Paulu, finančna vprašanja pa bodo reševali v Rio de Janeiru.

BEN GURION BI RAD V MOSKVO — Predsednik izraelske vlade Ben Gurion je v posebnem pismu predlagal, da bi obiskal Moskvo in se tam sestel s premierom Hruščevom. Toda sovjetska vlada je odgovorila, da politika Izraela ni v interesu miru in da bi ta obisk ne mogel roditi nobenih sadov.

NOVA REPUBLIKA V AFRIKI — Na referendumu za ali proti novi ustavi je glasovala velika večina ganskega prebivalstva za novo ustavno ureditev, se pravi za republiko. Gana je sicer ostala članica Commonwealtha, vendar ne priznava več britanske kraljice kot suverena. S tem je dobila isti status kot ga imata Indija in Pakistan.

V nekaj vrstah

ZARJAVELO ZLATO — Konec aprila so v Johannesburgu slavili petdesetletnico proglačitve južnoafriške neodvisnosti. Tedaj, se pravi 1910. leta, so Buri še uživali simpatije vsega sveta, saj so se borili za pravično stvar. Zdaj pa so prav Buri (potomci nizozemskih kmetov) tisti, ki zatirajo črnce in si domišljujejo, da jim je sam bog dal to pravico. Iz naroda zatiranih so postali sami zatiralci.

VISOKE ŠTEVILKE — Po najnovejših cenitvah živi na ozemlju LR Kitajske 660 milijonov prebivalcev, v Indiji 404 milijone, Japonska šteje 93 milijonov preb. Indonezija 90 milijonov preb., Pakistan 88, Turčija 27, Filipini 25, Južna Koreja 23, Siam 22, Iran 21, Burma 21, Izrael pa ima le

2,1 milijona prebivalcev. Na ozemlju nekdanje britanske Indije — ta je obsegala današnjo Indijo, Pakistan, Kašmir, Burmo in Ceylon — živi 530 milijonov prebivalcev.

TEZIŠČE JE V AZIJI — To so ugotovili na zadnjem sestanku Commonwealtha, Britanske skupnosti narodov, v Londonu. Središče dogodkov ni več v Evropi in Ameriki, marveč v Aziji in Afriki. Tu se piše nova zgodovina sveta, tu je prišlo v povojnih letih do največjih političnih in teritorialnih sprememb.

NOVA PRESTOLNICA — Glavno mesto velike 65-milijonske države Brazilije ni več kozmopolitski Rio de Janeiro, marveč Brasilia, ki je zrasla v moderno mesto v borih štirih letih. V mestu živi sedaj kakih

Motiv iz Gane

Canaris in Mata Hari

(Iz knjige Kurta Singerja: *Vohuni in izdajalci v II. sv. vojni*)

ZGODOVINSKEGA prvega septembra 1939 zjutraj je mož nizke postave, brezhibno oblečen — toda na videz nobena zgodovinska osebnost — naglo prečkal Wilhelmstrasse, v središču Berlina. Pred nekaj urami se je začela druga svetovna vojna. Navsezgodaj so nemške čete prestopile mejo in vdrle na poljsko ozemlje.

Na Wilhelmstrasse je promet zastal. Oblasti ne žele, da bi prišlo pred vladnimi uradi do patriotičnih ali kakršnihkoli demonstracij. Možiček gre brez posebnih težav mimo vseh policijskih straž proti sloveči državni pisarni, ogromnemu poslopju poganjske navdiha, podobnemu babilonskemu stolpu. Vstopi v poslopje in gre mimo Hitlerjeve osebnosti straže, oficirja visokega čina z mnogimi našivi in trakovi na modri uniformi, ki vzdigne roko in zakliče: »Heil Hitler, admiral!«

Možič v civilni obleki seveda ni civilist. Pred nekaj dnevi je bil imenovan za admiral in zdaj se gre zahvaliti Hitlerju za nedavno napredovanje. Vajen je hoditi sproščeno po labirintu stopnic in hodnikov te strašne palače. Od zlata in srebra bleščeči stebri mu ne jemljejo vida, nanj ne napravijo vtisa ne marmorni vhodi ne galerije z grozljivimi freskami, ki prikazujejo vojne prizore. Po vsem je videti, da je tu doma.

Mož v civilni obleki, pozdravljen pri vходу z imenom admiral, je novi vrhovni kolovodja nacističnega vohunstva, nemške tajne obveščevalne službe v drugi svetovni vojni.

Admiral Walther Wilhelm Canaris — skrivnostni in močni kolovodja nemške vohunske organizacije. Bodoči zgodovinarji ga bodo imeli za največjega vohuna naše dobe: nedvomno je največji organi-

zator vohunstva, kar jih je svet kdaj poznal.

Canaris, bolj kakor kdorkoli eksponent nacizma, se je rad skrival v senci. Iz svoje osebnosti je namenoma napravil šifro. Čeprav je mož, ki so pred njim najbolj trepetali v nacistični Nemčiji, časniki njegovega imena nikoli niso imenovali. Nikoli ni govoril po radiu, nikoli ga niso videli na sestankih nacističnih kolovodij v berlinski Športni palači. Namenoma se je branil, da bi prišlo njegovo ime v javnost.

Vendar pa svojih uradov ni mogel prikriti. Čez nekaj časa je njegova birokratska organizacija dobila del prostorov vojnega ministrstva v Bendorstrasse št. 14 v središču Berlina. Od 20.000 ljudi, ki so obiskovali to ogromno poslopje, so zelo redki videli Canarisa. Tisti, ki so ga mimogrede videli, trdijo, da je bil nizke, nekoliko mršave postave. Njegova polt je bila brezbarvna, koža zgubana, kakor vseh ljudi, ki delajo ponoči. Imel je močne ličnice, njegov obraz je bolj spominjal na slovanski kakor na germanski tip. Ime Canaris pa je grško. Njegovi predniki so bili Grki, ki so se priselili v Nemčijo.

Admiralova drža ni bila lepa; hodil je nekoliko upognjen in za spoznanje s privzdignjeno glavo. Redki lasje so mu bili že nekoliko sivi. Bližal se je šestemu križu in bil nagljen k debelosti. Nihče si ga ni mogel misliti v admiralski uniformi, ker je hodil zmerom v civilni obleki.

Ves čas vojne nihče ni vedel, kje stanuje. Samo neznatno število njegovih pomagačev je vedelo, da stanuje v predmestju Zehlendorf in da stoji njegova hiša sredi vrta. Gojitev cvetja je bila admiralova strast. Silna zaposlenost med vojno pa mu ni dopušča-

la, da bi negoval svoj vrt. Sprva sta delali na vrtu njegova žena in hčerka, potem pa samo njegova žena, ker je po zavezniški invaziji v Francijo leta 1944 Canaris sklenil poslati svojo hčerko v šolo v Švico. To roditeljsko zaskrbljenost je lahko razumeti. Devetnajstletna Canarisova hčerka se je vpisala pod tujim imenom v neko šolo blizu Zenevskega jezera.

Lahko si šel po vseh hodnikih velikega poslopja v Bendorstrasse št. 14, ne da bi našel le ena vrata z admiralskim imenom. Pač pa bi te redko kdo lahko pospremil v tisti del poslopja, kjer so bili njegovi uradi.

V marcu 1935 je dal Canaris po zasebnem stopnišču napraviti poseben vhod, ki ga je uporabljal izključno on. Velik »mercedes«, avto glavnega štaba, ga je vozil vsak dan v njegovo stanovanje v predmestju. Avto je bil oklopni, njegovih oken kroglice niso mogele prebiti.

Njegova normalna vsakdanja dejavnost je bila v tem, da je počenjal »popolne zločine«. Skladno s tem je bilo admiralovo ravnanje, ravnanje popolnega zločinca in popolnega »detektiva«. Značilno je, da tisti redki ljudje, ki so ga poznali, brez izjeme govorijo o njegovem stalnem »stanju preplaha« nevrotičnega značaja.

»Zanj noben položaj ni brez nevarnosti. Boji se vam obrniti hrbet, zato se zmerom postavi tako, da vam gleda v obraz, obrnjen proti steni. Njegov glas in njegova drža kažeta, da živi v stalnem stanju preplaha in sumničenja.« To so besede nekega tajnega zavezniškega agenta, ki je imel priložnost sestati se s Canarisom.

Splet teh dveh značilnosti: močnega vpliva na druge in nenehnega strahu za svojo osebo, nam jasno pokaže določen tip in neizprosno značaj, sposoben, da počenja najbolj brutalne znanstvene zločine nacističnega sistema. Nesporo in nedvomno je bil Canaris instinktivno pripravljen na krutosti, tudi če ne bi bil na položaju, ki ga je zanj izbral Hitler.

Njegovi vohunski posli so se začeli leta 1914. S petindvajsetimi leti je bil mornariški oficir z upanjem na sijajno kariero. Že takrat je bil član poveljstva križarke »Dresden«.

Začetek vojne ga je našel na odprtem morju. Ker ni imel upanja, da bi lahko prispel v kako nemško pristanišče, je usmeril svojo ladjo proti nevtralnemu deželi Čilu. Tam so ga z vso posadko internirali. Nek oficir nemške tajne službe, ki se je izdajal za odposlanca Rdečega križa, je navezal z njim stike v taborišču za internirance.

Skupno sta zasnovala načrt o drznem pobegu, ki bi Canarisu omogočil vrniti se v službo svoje domovine. Ko bi pobegnil iz taborišča, bi se vključil v tajno cesarsko službo in odpotoval v Združene države, kjer bi delal po nalogah Franza von Papena, ki mu je bilo zaupano organiziranje sabotaže in vohunstva v Ameriki.

Pobeg se je posrečil brez težav. Leta 1916 je možic nepričakovano zunanosti z močnimi licencami prispel v New York. Predstavil se je kot Otto Seliger, poljski Žid. Ameriška in kanadska tajna služba sta imeli v svojih arhivih debel sveženj aktov o Ottu Seligerju. Njegova naloga je bila opravljati nevarne posle sabotaže pod vodstvom drznih vohunov in saboterjev nemške tajne cesarske službe, ki sta jo v Ameriki vodila Franz von Papen in Franz von Rintelen. Ameriški arhivi omenjajo še nekoga, ki se je vključil v to službo, nekega Mojzesa Meyerbeera. Pod tem imenom se je izdajal Canaris za trgovca z glasbil in bil je tako predrezen, da se je izdajal za nečaka velikega skladatelja Meyerbeera. Alj je šlo tu za nekakšno mazohistično pobudo, ki je napotila Canarisa, da je dvakrat privzel lik Žida? V vsem svojem življenju pa je bil Canaris patološki antisemit.

Dva tedna prej preden so Združene države posegle v vojno, je dobil Canaris nalogo, naj pospeši izpolnitev zaupanih mu nalog. Zato je zapustil Združene države in odpotoval

v Španijo, da bi ondi organiziral vohunsko središče. V Španiji je srečal žensko, ki je ni nikoli več pozabil in ki je usodno vplivala na njegovo življenje. Ta ženska je, kakor bomo videli, žrtvovala svoje življenje za to, da je Walther Canaris napredoval.

Ta ženska je zaslovela, kakor so potrdili mnogi ljudje, s svojo lepoto. Bila je Getrude Margherita Zelle. Zagorela, eksotična, očarljiva, nadarjena in strastna plesalka. Rojena na Javi kot hči holandskih staršev je kot umetnica privzela ime Mata Hari, arabski besedi, ki pomenita »jutranje oko«. Mladi Canaris jo je prvičkrat videl v Trocaderu, slovečem nočnem lokalu v Madridu. Ko je vstopil, mu je prikazala avtentičen javanski ples. Po zaključenem programu jo je Canaris povabil k svoji mizi. Oficir ni bil lep, toda s svojo prusko uglednostjo in trdoto svoje notranje ambicije jo je očaral. Začelo se je z lahkotnim »flirtom«, ki je Canarisa vsak večer pripeljal v Trocadero. Ta »flirt« se je kmalu spremenil v nepremagljivo strast, ki pa ni trajala dolgo. Canaris je moral Mati Hari zaupati druge naloge. Njegov prvi predstojnik, nemški poslanik na Španskem, baron Eberhard von Stohrer, naj bi čimprej poslal v Pariz vohunko. Ko že govorimo o njem, naj omenimo, da je bil ta baron Stohrer med drugo svetovno vojno znova nemški poslanik na Španskem.

Canaris je bil uradno na Španskem vojni ataše. Njegov pravi poklic pa je bil čisto drugačen. Pripravljati je moral bazo za nemške podmornice vzdolž obal nevtralne Španije, organizirati v lukah vohunsko službo za kontroliranje zavezniške plovbe in skrbeti za tihotapljenje agentov na španski dvor, da bi pobiljali vpliv zaveznikov na španski kraljevski dom. Glavna Canarisova naloga pa je bila pošiljati nemške agente čez Pireneje v Španijo. Za to delo je najel Mato Hari. S holandskim potnim listom je odpotovala v Pariz, kjer je plesala v Moulin Rougeu in postala glavna Canarisova agentka v Franciji. Pričakovati je

bilo, da bo spričo svoje lepote in umetnosti očarala ves Pariz, zlasti pa — a to je posebno zanimalo Canarisa — visoke oficirje vojske in mornarice.

Mata Hari spočetka ni hotela odpotovati v Francijo. Canaris ji je obljubil, da se bosta znova sestala. Slepil jo je z laskanjem in obljubami in jo rotill, da bo napel vse sile, da ji priskrbi sijajne nastope. Zagotavljal ji je, da postane največja evropska plesalka.

Canarisovo prerokovanje se je uresničilo. Mata Hari je očarala Pariz. Največji gizdalini, ki jih je težko zadovoljiti, so jo oboževali tako, da so poklekali pred njo. Denar je kar deževal. Mata Hari pa je denar ljubila. Blizu Boulogenskega gozda je kupila majhno posestvo, kjer je vsak teden prirejala sprejeme. Neprestano jo je spremljalo štirideset ali petdeset moških, med njimi tudi oficirji francoskega glavnega štaba.

Canaris, njen ljubček, ki je ostal na Španskem, pa se je čedalje bolj ohlajal; njegova pisma so bila čedalje redkejša. Preveč je bil zaposlen, da bi mogel izgubljati čas v sentimentalnih izlivih. Navsezadnje dekle ni Nemka, in zakonska zveza sploh ne pride v poštev. Tako je Mata Hari postala zanj samo agent H 21. Kot takšna je zelo dobro delala; zvedela je za skrivne premike čet, za nove ofenzive, za utrdbe, za obrambne načrte, večkrat je potovala na Holandsko, da bi sporočila svoje informacije nemškim oficirjem.

Agent H 21 je leta 1917 odpotoval prek Holandske v Köln. V tem mestu je imel v loži v Operi že vnaprej dorejen sestanek z enim najvišjih oficirjev nemškega glavnega štaba. Vohunka je zbrala podatke o važnih premikih čet iz Anglije v Francijo in zvedela podrobnosti o zavezniških obrambnih črtah. Agenti francoske obveščevalne službe so jo slučajno videli, ko je govorila z nekim nemškim oficirjem.

Ko je Mata Hari opravila svoje poslanstvo, je odpotovala v Francijo. Brez najmanjšega

ŠE NE VESTE?

suma se je vkrcala na ladjo, ki je odplula prek Danske in Anglije v Francijo. Ko se je hotela izkrcati, se ji je približal angleški carinski oficir in ji pošeplnil: »Ne izkrcajte se na francoska tla. Bolje je za vas, da ostanete na ladji. Odpotujate na Špansko.«

Mata Hari je takoj spoznala, da jo je nekdo razkrinkal. Čutila se je srečno, da je na nevtralni ladji, sklenila je, da se bo izkrcala v Španiji.

Njena pogostna potovanja na Holandsko, na videz brez slehernega cilja, so vzbudila sumničenje britanske in francoske obveščevalne službe in Mato Hari so več mesecev nadzorovali. Dejstvo, da so jo videli govoriti z nemškim oficirjem, je več ko zadostovalo, da je vzbudila sumničenje. Toda nemška protivohunska služba je bila budna in angleški carinski oficir, ki je Mati Hari svetoval, naj se ne izkrca na francoska tla, je bil v resnici nemški agent.

Na Španskem je odšla vonunka na nemško veleposlaništvo in poiskala Waltherja Canarisa, moža, ki je bil še zmerom gospodar njenega srca. Canaris pa se je namrgodil, ko jo je zagledal. Mata Hari mu je hotela povedati, kaj se je zgodilo, pa jo je prekinil in se strašno razjezil zavoljo njenih »ljubezenskih pustolovščin« v Parizu. Naposled se je pomiril in teden dni sta preživela skupaj. Prišle so nove naloge. Nerodna stvar, toda pomoči ni bilo. Delo te ženske je bilo tako koristno, da so njegovo prekinitvev takoj opazili. Morala se je vrniti v Pariz, pa naj velja kar hoče.

Zgodilo se je tisto, kar je bilo neogibno. Mato Hari so Francozi aretirali. Prišla je pred vojno sodišče. Na jesen 1917 so jo ustrelili. Na smrt pa je pravzaprav niso obsodili Francozi. To je storil sam Canaris. Ko ji je velel, naj se vrne v Pariz in opravi ondi svoje zadnje poslanstvo, je obvestil nemško tajno službo v Amsterdamu, da je Mato Hari poslal na pot. Za to obvestilo je Canaris namenoma uporabil šifro, ki jo za sporočanje važnih obvestil niso več uporabljali, ker je bila prišla v roke Francozov.

DA JE SRBIJA LETA 1912 VSTOPILA V BALKANSKO VOJNO S ŠESTIMI LETALI? Od tega števila je bilo eno letalo enosedežnik tipa Bleriot, dva dvosedežnika Bleriot in trije dvosedežniki tipa Farman. Leta 1912 je bila v Nišu ustanovljena »Vazduhoplovna komanda«, ki je imela poleg kupljenih letal v svojih vrstah tudi »Balonsko četo« in golobjo pošto. Razen teh šestih, v Franciji kupljenih letal, je Srbija kmalu dobila tudi dve turški letali, ki sta bili zaplenjeni v začetku vojne, ko so ju vozili iz Nemčije skozi Srbijo v Turčijo po železnici. Pilotov je bilo v Srbiji leta 1912 pet, med njimi je bil eden Francoz. Ob istem času je imela Bolgarija samo eno letalo ter dva pilota. Kasneje so na prošnjo Bolgarov poslali Rusi v Bolgarijo še svoje prostovoljce s štirimi letali.

DA JE BIL SLAVNI FRANCO-SKI KNJIŽEVNIK HENRY BARBUSSE KOT VOJNI DOPISNIK PARIŠKEGA LISTA »JOURNAL« PRI SRBSKI VOJSKI med Balkanskima vojnama in v Prvi svetovni vojni do umika leta 1915? Njegovo impresivno obveščanje javnosti je bilo velika pomoč evropskemu javnemu mnenju, da je lahko pravilno ocenilo ogromne

vojne napore male srbske države proti velikima cesarstvoma in njunima zaveznikoma. Barby je na podlagi člankov, dnevnikov in vtisov z bojišča objavil tudi nekaj knjig o srbskih zmagah in trpljenju. Med temi knjigami je najbolj pretresljiva »L'Épopée Serbe«, Paris 1916. Pri nas so jo pred vojno prevedli z naslovom »Albanska Golgota«. Vsebinske te knjige, ki opisuje agonijo Srbije ter strahoten umik vojske in ljudstva skozi Albanijo, je globoko pretresla narode zavezniških držav in mnogo pripomogla, da so zavezniški začeli dajati učinkovito pomoč srbski vojski v zadnjih trenutkih.

DA JE SLAVNI PESNIK GOETHE ZAKRIČAL »OD DANES IN NA TEM MESTU NASTAJA NOVA DOBA« po bitki pri francoski vasi Valmy, kjer je revolucionarna francoska vojska pod poveljstvom generalov Dumourieza in Kellermana premagala reakcionarne pruske in avstrijske čete septembra 1792? Čeprav je revolucionarna vojska bila sestradana in slabo opremljena, je uspela premagati močnejšega sovražnika, ki je poskušal prodreti proti Parizu in uničiti revolucijo. Razen navdušenja revolucionarnih vojakov je k zmagi pripomogla tudi njihova nova taktika. Francoska revolucionarna vojska se je namreč bojevala v nestrnjenih strelskih vrstah, kar je bilo mnogo boljše kot bojevanje po starem.

IZ NAŠIH KINEMATOGRAFOV

»Deveti krog«

FILM je posnelo podjetje »Jadran film« iz Zagreba kot svoj štiriindvajseti igrani film, po scenariju Zora Dirnbach. Režiral ga je France Štiglic, glasbo pa je napisal Branimir Sakač.

Pisec scenarija Zora Dirnbach je sama doživljala usodo preganjanih Židov v ustaški NDH. Zamisel za scenarij, ki bi prikazal nečlovečnost antisemitizma kot ene bistvenih potez fašizma, je nosila v sebi že od začetka zadnje svetovne vojne. Za osnovo scenarija ji je rabil resničen dogodek.

Neki starši so namreč poročili komaj doraslega sina z židovsko mladoletnico, da bi jo rešili preganjanja. Seveda pa je resnični dogodek umetniško obdelala in skozenj pokazala antisemitizem v vsej njegovi goloti in nehumanosti. Cisto slučajno pa se je zgodilo, da je bil film posnet v času, ko se v Nemčiji in drugod spet pojavljajo pošastni prividi novega antisemitizma, ki ima korenine v hitlerizmu.

Naslov filma »Deveti krog« je smiselno povezan z znano Dantejevo pesnitvijo »Božan-

Trije prizori iz filma »Deveti krog«. — Prva slika: Ivo in Ruth si izpovesta ljubezen s prsti ob miniaturnem parku, ki ga je napravil Ivo za Ruth, ker ta kot Židinja ne sme v pravi park. — Druga slika: Ustaška racija v Zagrebu. — Tretja slika: Prizor iz taborišča smrti: ustaške orgije z mladimi jetnicami

ska komedija«. Dante slika v njej pekel, razdeljen v koncentrične kroge. Vsak krog je ožji in hujši, v vsakem so večji grešniki. Ustaši in ostali fašisti pa so si izmislili še en krog, ožji in strašnejši od drugih — svoja koncentracijska taborišča. Tako so prekosili mistični krščanski pekel.

Odlična režija in humana realistična vsebina sta nedvomno veliki odliki tega filma, ki ga uvrščajo med naša najboljša filmska dela. Zato je »Deveti krog« zastopal letos Jugoslavijo na mednarodnem filmskem festivalu v Cannesu in tudi tam požel aplavz. Vrsti dobrih filmov, ki jih je posnelo podjetje »Jadran film«, se je torej pridružil še »Deveti krog«.

Film se godi v Zagrebu in bližnji okolici med zadnjo vojno. Družini Alkalaj in Vojnović, židovska in hrvaška, živita v prijateljskih odnosih. Slučajno se zgodi, da mlada Ruth prenoči pri Vojnovićevih in se tako izogne deportaciji. Ker je skrivanje mlade Židinke zelo nevarno in tvegano, se stari Vojnović in žena odločita, da bosta poročila svojega sina edinca z Ruth. Zakon pa naj bi bil samo formalnost, da bi tako Ruth pridobila »arijske pravice«. Toda zdaj pa je prizadet mladi Vojnović, ki je imel svoje dekle, Magdo, ki sicer ve, da je zakon Iva Vojnovića z Ruth samo formalnost. Toda v meščanski sredi, ki ju obkroža, ne more več imeti stikov z njim. Ivo tako spozna, da je njegova poroka tudi zanj žrtev. Ostro reagira proti staršem in Ruth. Ruth si to žene k srcu, da se hoče vdati v usodo in se izročiti v roke policiji. Zdaj nastopi preobrat. Ivo vzljubi svojo ženo. Toda spet ju ločujejo ovire. Ne smeta se ljubiti, čeprav sta poročena. Kaj bi rekel stari Alkalaj, če bi se vrnil in našel svojo hčerko, čeprav poročeno, brez svoje privolitve v objemu prijateljevega sina? — Zdi se, da je pomanjkljivost scenarija prav v nenadnem preobratu od nestrpnosti do ljubezni in v reakciji Vojnovićevih na slutnje o ljubezni med Ruth in Ivom. Ta negativna reakcija namreč ni dovolj psihološko utemeljena.

Vendar pa ta pomanjkljivost ne pomeni za film večjega spodrsrlaja.

Nazadnje Ruth kljub vsemu pade v roke policiji, ko zapazi na lepaku obvestilo o usmrtitvi svojega očeta. Prepoznata jo ustaška policista, ki jima postane sumljiva, ko joče ob lepaku. Priimek, ki zvenj židovsko, jo dokončno pokoplje. V zmedenosti se Ruth ne more spomniti, da se piše Vojnović po svojem možu.

Vzporedno z zgodbo o ljubezni med Ruth in Ivom pa poteka zgodba o prebujanju mladine na univerzi, kjer študira Ivo arhitekturo. V začetku vojne so mladeniči še brezskrbni, med njimi še ni izrazite politične diferenciacije. Pozneje pa se začne diferenciacija naglo izražati v odporu večine študentov proti ustašem. Nekaj je prav nepozabnih prizorov, kot na primer ustaški apel, ko ustaški funkcionar grmi z govorniškega odra proti Židom in zatrjuje, da ima država pravico uničiti manjšino v korist večine. Židje morajo na levo stran dvorišča. Le nekaj jih je, toda za njimi gre vsa množica hrvaških študentov ter tako demonstrira proti ustaškemu antisemitizmu. Zdaj ostane na desni strani peščica ustaško razpoloženih študentov — manjšina. Besede ustaškega funkcionarja o pravici države, da uniči manjšino, so zdaj

uperjene proti tem ustašem. Prav tako propade vpis v ustaško vojsko in študentje demonstrativno odidejo. Raštoče osvobodilno gibanje pritegne v svoje vrste tudi Iva, čeprav je to le bolj nakazano kot pokazano. Z Ruth bi šla k partizanom, toda dogodki ju prehitijo. Dokaj simpatično je prikazan lik Ivovega sošolca, v katerem slutimo aktivista NOB.

Zadnji del filma, v katerem Ivo išče svojo ženo, je resnična podoba ustaškega pekla in življenja v ustaških koncentracijskih taboriščih, ki so po svojih grozotah prekašala nemška uničevalna taborišča. Nazadnje Ivo najde Ruth pri plesu z ustaši, ki lepša dekleta in žene najprej prisilijo k plesu, potem pa jih posilijo in nazadnje pomorijo. Vrata v taborišče mu je odprl njegov bivši sošolec Zvonko, ki predstavlja v filmu izrazito negativen lik. Ivo se posreči izveči ženo iz rok ustašev, skrijeta se v stolpu in čakata, kdaj bodo ustaši izključili elektriko iz bodeče žične ograje, da bi odstranili truplo jetnice, ki je tam napravila samomor. Ko je tok izključen, splezata Ruth in Ivo čez ograjo. Toda Ruth obnemore, zato izgubita nekaj dragocenih minut. Vtem ustaši spet vključijo tok — in oba umreta, objeta na bodeči žici...

Mile Pavlin

Novi filmi

Novinarja Gordan Mihić in Dušan Kozomara sta napisala scenarij za film »Ples«. To je delo, ki prikazuje življenje v koncentracijskih taboriščih, režiral pa ga bo hrvaški režiser Mate Relja, čigar film »Kota 905« smo pred kratkim gledali v naših kinematografih. Pri tem se bo poslužil objektov koncentracijskega taborišča na Banjici, ki so jih zgradili za koprodukcijski film »Kapo«, o katerem smo že poročali.

Pri Budvi snemajo v ateljejih »Mediterran filma« notranje posnetke novega srbskega igranega filma »Partizanske zgodbe«. Film režira Stole

Janković, ki je režiral tudi film »Skozi vejevje nebo« in ki je tudi napisal scenarij za omenjeni novi film. Glavne vloge v novem filmu igrajo Boris Buzančić, Stojan Aranđelović in Nikola Popović. Za nas Slovence je zanimivo, da v tem filmu igra tudi mlada slovenska igralka Špela Rozin, ki se je spominjala iz slovenskega filma »Tri četrtine sonca«. — Nadaljnja kraja snemanja sta še Kotor in Mostar, kjer bodo posneli eksteriere. Beograjsko podjetje UFUS upa priti s tem novim partizanskim filmom še na letošnji puljski festival.

Pri »Vardar filmu« so se odločili posneti igrani film »Solunski atentatorji«. Scenarij zanj je napisal Jovan Boško-vić, režijo pa so zaupali Žiki Mitroviću, ki je pred kratkim dokončal film »Kapetan Leši«, pri nas pa smo že videli tudi njegova filma »Ešalon dr. M.« in »Miss Stone«. Za kamero bo stal Ljube Petkovski.

V Beogradu se je mudil francoski režiser Claude Autant-Lara zaradi dogovorov s črnogorskim podjetjem »Lovčen film«. To podjetje name-rava posneti (ne v koprodukciji) film »Ne ubij«, za katerega sta napisala scenarij znana francoska scenarista Jean Auranche in Pierre Bost. Zgodba temelji na nekem resničnem dogodku in prikazuje dva obtoženca, ki sta isti dan vstopila pred preki sod v Franciji. Pri tem je zanimivo, da eden izmed obeh še živi v Zahodni Nemčiji. Prvi je nemški duhovnik, ki je med zadnjo vojno izvršil zločin na ukaz nemškega komandanta, drugi pa je mlad Francoz, ki je obtožen zato, ker se upira prijeti za orožje, s katerim bi počel isto. Sodba se glasi: Nemec je oproščen, Francoz pa obsojen...

Beograjsko podjetje UFUS bo posnelo nekaj novih dokumentarnih filmov. Prvega že snemajo v režiji Milenka Štrbca. Film je poskus, prikazati vse nekdanje strahote in zločine nacistov. Naslov je »Srečna nova«. — Nadaljnji film obravnava probleme, na katere smo zaradi navade pozabili, pa ne bi smeli pozabiti in je zato prav, da znova oživljamo spomin nanje.

V moskovskih kinematografih pa so začeli prikazovati film »Oberländer, vi ste zločinci«. Pri tem je zanimivo, da so film začeli prikazovati v času, ko so temu zahodnonemškemu ministru sodili v vzhodnem delu Berlina. Film je posnet na podlagi dokumentov, ki jih je dala filmskim delavcem na razpolago posebna komisija za raziskovanje zločinov nacističnih okupatorjev. Po poročilih obsega film nekatere avtentične posnetke iz druge svetovne vojne, poleg tega pa tudi pričevanja o zločinih, ki jih je minister izvršil na sovjetskem ozemlju.

Mimi Malenšek: Temna stran meseca

BOŠTJAN LOGAR, belogardistični nadporočnik, se je ob kapitulaciji Italije zatekel s svojo skupino na Turjak. Po neuspelem poskusu, da bi se obleganci pogodili s partizani, se prične boj, med katerim obleganci pričakujejo rešitev od Angležev ali od Nemcev. Med oblegovalci je najbrž tudi Boštjanov brat Jože. Boštjan pade, zadet od kroglice, ki jo je lahko sprožila tudi bratova puška.

V ta okvir je Malenškova postavila zgodbo glavnega »junaka« svoje nove, šest sto strani debele knjige »Temna stran meseca«. Med grmenjem partizanskih topov razmišlja Boštjan o sebi in obuja spomine. Iz teh razmišljanj zve mo, da je Boštjan po zaslugi strica, ki je bil advokat v Ljubljani, trgal hlače v Škofjih zavodih v Šentvidu ter omahoval pri izbiri poklica — mati je želela, da bi bil duhovnik. Vendar se je odločil proti materini želji. Kmalu po okupaciji so ga nekateri sošolci povezali s plavo in nato z belo gardo, nakar ustanavlja belogardistične postojanke po Dolenjski, hodi na akcije proti partizanom, jih izroča Italijanom, jih strelja, ravnodušno posluša vesti o okupatorjevih grozodejstvih, sam gleda, kaj počenjajo njegovi ljudje, in končno pade na Turjaku.

To je v kratkem vse, o čemer nam Malenškova pripoveduje na šest sto straneh. Pravzaprav ni vse, kar je v zgodbo vpletla toliko postranskih dogodkov in oseb, da se bralec le s težavo prebija skozi knjigo in se kljub nekaterim zanimivim opisom in iskrihim stavkom utruja že po prvih straneh.

Osebnost Boštjana Logarja je vseskozi medla, v njem se ves čas dogajanja v knjigi ni

nič spremenilo, nič premaknilo, tudi takrat ne, ko za obleganimi turjaškimi zidovi ugotavlja, da zanj ni nobene svobe več. Zadet in smrtno ranjen ne pomisli na izdajstva, na sodelovanje s sovražniki naroda, na umore in uboje, na žrtve. Njegova tragična krivda je v tem, da bo moral umreti, ker je »ljubil obraz mrtvega časa«. Ko se Boštjan poslavlja od življenja z dolgim razmišljanjem o tem, kako bodo domači sprejeli vest o njegovi smrti, kako jih bo morda sram žalovati za njim, si prizna: »Zdaj ni čas, da bi lagal sebi« (str. 585).

»Potem bodo prihajali drugi za drugim iz gradu z dvignjenimi rokami. Pogrebni spreved mrtvega časa. To je bila njegova tragična krivda... Pomislil je, da sam na sebi ni bil niti dober niti slab« (str. 587).

Boštjan je imel velikokrat možnost, da bi se prepričal, kaj je prav in kaj ni, še posebno zato, ker se je v njem kaj je hodil po Dolenjski, »začelo oglašati kmečko zdravje, zdravje zemlje, iz katere je izšel« (str. 410). In ta »zdravi« Boštjan se, ranjen, mirno pripravlja na smrt, ker bi morebiti ne mogel po drugi poti, čeprav bi bil prej vedel, da je njegova »pravica davno izgubljene stvari, mrtva pravica... tragika norcev« (str. 580).

Po vsem tem lahko pribijemo z eno besedo: Boštjan, tak, kakršnega opisuje Malenškova, ni nikoli živel in ne bi mogel nikoli živeti. Porodil se je prej kot v pisateljčini domišljiji v njenem šest sto strani obsežnem, dolgoveznem fabuliranju, polnem nepotrebnih retrospekcij ter dolgočasnih in napačnih razmišljanj.

Pa ne gre le za bolj ali manj realistično upodobitev

glavnega junaka. Malenškova opisuje ob Boštjanu politično dogajanje pred vojno in med njo, krog ljudi, ki je izdajal, da bi se obdržal na oblasti. Najmanj, kar lahko rečem glede tega opisovanja, je to, da je Malenškovi ušla iz rok glavna nit razvoja dogodkov. Hotela je najbrž pokazati ob Boštjanovem propadu propad izdajalcev slovenskega naroda. Da ji to ni uspelo, ni zadnji razlog morda ta, da je vse njeno opisovanje »kakor mozaični drobci in raztreseni spomini, ki bi jih mogel zbrati, da bi dobil podobo nečesa, kar nikoli doslej ni mogel doumeti« (str. 147). In iz teh drobcev Malenškovi ni uspelo ustvariti mozaika. Končno pa ne gre le za umetniško oblikovanje in vrednost njenega dela, gradnje romana ali povesti in psihološke utemeljitve oseb. Vajnejše je vprašanje, kaj je Malenškova hotela s tem delom. Kramljati zaradi kramljanja o belogardistih ali o čemerkoli, ali pa je hotela opisati del naše zgodovine, naše nedavne preteklosti. Nimam nič proti, če naši umetniki opisujejo tudi sovražnike, čeprav je partizanščina neizčrpen zaklad snovi za umetniško oblikovanje. Knjige, ki se kakorkoli tičejo naše bližnje preteklosti, bere zlasti mladina, ki bi se rada seznanila z našim bojem in našo zgodovino. Zaradi te odgovornosti do mladine morajo biti taka dela res umetniška, to pomeni iskrena in stvarna.

Dokler bo Mimi Malenškova pisala »zgodovinske« romane o starih Slovanih, o Črtomiru in Bogomilu, biografske romane o Primožu Trubarju in drugih, bodo morda prizadeti le zgodovinarji in literarni zgodovinarji. Ti bodo iskali in našli v njenih delih netočnosti ter zamahnili z roko, češ saj to je literatura, ne znanost. Kritiki bodo po časopisju ugotavljali njeno plodovitost ter njene sposobnosti, kako zna pripovedovati oziroma kramljati, hkrati bodo prizanesljivo zapisali, da je pisateljica spet napisala dober »ljudski« roman. Po njem naj bi segali »nezahtevni« bralci, ki bodo zgodbo brali brez posebnega haska. Do tu bi še šlo, čeprav ne bi od tega imel nihče ko-

risti, niti založniki. Končno pa je to njihova stvar. Ko se pa Malenškova loteva problematike, ki je še vsa živa in tisočem zelo blizu, ne moremo biti ravnodušni do takega njenega kramljanja o stvareh, ki so še boleče. Ravnodušni ne moremo biti predvsem iz spoštovanja do bralcev — živih

prič dogajanja, ki ga poskuša opisovati. Spodrsrljave ne more opravičiti niti plodovitost niti ne moremo in smemo prizanesljivo zatisniti očesa in iti preko njih. Iz spoštovanja do naših žrtev ne moremo in ne smemo priznavati »tragike norcev«.

Milko Štolfra

Troje zanimivih novih del

Beograjska založba »Rad« je izdala knjigo Milutina Jančkovića »Kota 905«. To je razburljiva zgodba, ki jo že poznamo iz istoimenskega filma.

Bora Marjanović je napisal knjigo »Po poti brezumja«, ki je izšla pri beograjski založbi »Prosveta«. To je kronika o četniškem terorju in nasilju nad borci in simpatizerji NOB. Uporabljeni material je verodostojen. Piscu je uspelo, da je iz obilja podatkov izvel najbolj pošastne in najbolj tragične. Iz te knjige vstaja vsa groza dogodkov, ki so v štirih letih zadnje vojne zadel posavsko prebivalstvo. V knjigi je opisan tudi pokolj v vasi Vranići, ki spada med enega najhujših četniških zločinov v Srbiji. Seveda je to dejanje v središču avtorjevega zanimanja. V ostalem pa je prikazana ustanovitev Kosmajskega partizanskega odreda, kar se je zgodilo takoj po nemški okupaciji. Istočasno pa tudi vzporedna rast četniških organizacij po vaseh. Pred nami vstane tudi slika zloglasnega četniškega komandanta Zeke, čigar pot so označevali mrliči in pogorišča. Pripoved

je strogo realistična in se razvija v zgodovinskem zaporedju. Kritika pa pripominja, da je v delu odmerjenega premalo prostora partizanskemu gibanju.

»Na atomskih vulkanih« je delo, ki ga je v dveh zvezkih izdal hrvatski znanstvenik Ivan Supek pri zagrebški založbi »Naprijed«. To je zanimivo delo, inspirirano za osnovno dilemo: ali rastoče blagostanje ali splošna propast v atomski vojni. Pri tem avtor prikazuje v retrospektivi znanstveni razvoj človeštva. Znanost je za ljudi dragocena, škoda pa je, da so bili ljudje na splošno le opazovalci njenega razvoja, ki pa ga v celoti niso razumeli. Nasprotnje je v tem, da družbeni odnosi zaostajajo za napredkom znanosti. In zdaj smo prišli do točke, kjer je to nasprotnje doseglo skrajnost. V prihodnji vojni ne bi bilo ne zmagovalcev ne premagancev, ampak samo uničenje. Rešitev vidi pisatelj v koeksistenci. Treba je mobilizirati ljudsko zavest, saj se ljudje na splošno še ne zavedajo vseh nevarnosti.

ni, knjiga Preživeli ni roman, temveč knjiga spominov. Njen avtor Jean Laffitte je bil še pred vojno med vidnejšimi funkcionarji naprednega francoskega delavskega gibanja. Takoj po razpadu francoske armade se je vrnil v Pariz in se vključil v ilegalno delo proti okupatorju. Toda kmalu ga je prijel policija. Najprej so ga imeli zaprtega v raznih ječah, potem pa so ga francoski policisti izročili Nemcem. Ti so ga poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen, od tod pa v Ebensee, kjer so v podzemeljskih dvoranah izdelovali rakete »V-1« in »V-2«. Vsa svoja doživetja v teh taboriščih je avtor opisal v treh delih. V prvem opisuje svoja doživetja v Parizu, drugi del je posvečen strahotam Mauthausna, tretji pa doživetjem v Ebenseeu.

Laffittovo pripovedovanje je vseskozi preprosto, stvarno, vendar zanimivo. Kaka literarna umetnina delo sicer ni. Zato pa je pripoved prežeta z močno osebno noto. In prav ta pečat osebnosti revolucionarja daje delu poseben značaj. Prav tako izžareva ta knjiga polno toplote in razumevanja do sočloveka ter neuničljivo vero v zmago poštenja in pravice. Tako nam ta knjiga spominov na trpljenje v nacističnih taboriščih znova oživlja vse strahote nemškega barbarizma. Zanimivo je pri tem, kako v lepi luči prikazuje Laffitte jugoslovanske internirance.

Ob tej knjigi pa moramo vendarle opozoriti še na nekaj. Predvsem bi lahko tudi od domačih ljudi pričakovali podobna dela. Mišljenje, da bi bilo tako pisanje zastarelo, je zmotno. Tako morajo naše založbe posegati po tujih delih, čeprav je bilo v nemških taboriščih tudi na tisoče naših ljudi, med njimi mnogo takih, ki se ukvarjajo s pisanjem in pisateljevanjem.

Drugo, na kar naj opozorimo, pa je okusna oprema knjige, delo Janeza Vidica.

Knjiga Preživeli se po svoji kvalitetni vsebini in svoji okusni opremi uvršča med najboljše dela o strahotah nemških taborišč.

S. R.

Jean Laffitte: Preživeli

V dneh, ko poteka petnajst let od uničenja fašizma, je v spomin na vojne strahote in žrtve taborišč izdala mariborska založba OBZORJA zanimivo knjigo spominov naprednega francoskega avtorja Jeana Laffitte. To je knjiga »Preživeli«. Da ne pozabimo na strahote vojne in da se oddol-

žimo milijonom, ki so žrtvovali življenja v boju proti barbarstvu, postavljamo tem borcem z govorno in pisano besedo spomenike — pravi založba. In eden takih spomenikov je tudi knjiga Preživeli.

V nasprotju s podobno knjigo »Kartoteka živih«, ki smo jo nedavno dobili v slovenšči-

ORGANIZACIJA ZVEZE BORCEV

Skrajni čas je, da se reši to vprašanje!

Na zadnjem plenumu Okrajnega odbora SZDL Ljubljana so razpravljali o nekaterih ukrepih glede nadaljnjega razvoja stanovanjske reforme ter o problemih za uveljavljanje demokratičnih osnutkov pri reševanju urbanističnih, projektantskih pa tudi posameznih arhitektonskih rešitev v Ljubljani ter v drugih mestih in industrijskih središčih ljubljanskega okraja. Referat o teh zadevah je podal član predsedstva okrajnega odbora SZDL Janez Vipotnik. Ko je govoril o novem zakonu za financiranje stanovanjske gradnje, ki predvideva najrazličnejše oblike združevanja sredstev, je omenil tudi potrebo po varčevanju oziroma po organizaciji varčevanja. Ker je dandanes še širrokemu krogu proslincev za stanovanja in državljanom nasploh premalo pojasnjen pomen namenskega varčevanja, naj postane SZDL pobudnik te akcije. SZDL je najbolj poklicana, da zastavi ves svoj politični vpliv in organizacijske sposobnosti za reševanje tega vprašanja. Glede stanovanj za bivše borce pa je tovariš Vipotnik dejal:

»OB AKCIJI čim večje mobilizacije sredstev za nezmanjšani tempo stanovanjske izgradnje se nam odpirajo nekatera posebna vprašanja. Najprej gre omeniti težave, ki nastajajo s stanovanji članov Zveze borcev.

Stanovanjska problematika med članstvom Zveze borcev je izredno pereča. Po zbranih podatkih v lanskem letu je v ljubljanskem okraju 1262 nerešenih stanovanjskih primerov članov Zveze borcev. Od tega odštejmo 300 najnujnejših primerov, za katere se gradi 150 stanovanj preko Zavoda za stanovanjsko izgradnjo OLO Ljubljana, 150 stanovanj pa v zadružni gradnji. — Ta stanovanja, razen osnovnega pologa za zadružno gradnjo, financiramo iz sredstev, ki so bila za to odobrena na slavnosti seji Mestnega sveta Ljubljana 8. maja lani, ter iz sredstev republiškega in okrajnega Zavoda za socialno zavarovanje. Po dogovorjeni dinamiki bi morala biti vseljiva v 1958. letu 3 stanovanja, 1959. leta 43 stanovanj, 1960. leta 61 stanovanj in 1961. leta 46 stanovanj; skupaj torej 153 stanovanj. Doslej pa je Zveza borcev dobila vsega 7 stanovanj. Zakasnitev je nastala, pravi Zavod za stanovanjsko izgradnjo OLO Ljubljana, zaradi pomanjkanja gradbenega materiala, v prvi vrsti stekla.

Odbori Zveze borcev so v težavnem položaju, ko je bor-

cem treba pojasnjevati, zakaj petnajst let po osvoboditvi še niso dobili stanovanja. V javnosti je tudi mnogo govorenja o velikih sredstvih, ki da so bila predvidena v te namene, stanovanj pa ni. Čestokrat so borci prepričani, da ne gre za pomanjkanje sredstev, temveč za pomanjkanje — dobre volje. Psihoza, ki se ponekod celo umetno ustvarja, češ, koliko sredstev da je na razpolago za gradnjo stanovanj za bivše borce, povzroča v nekaterih podjetjih, da upravičenega prosilca, člana Zveze borcev, odrivajo s prioritetne liste podjetja, češ, kar na Zvezo borcev pojdi, tamkaj se rešuje tvoja zadeva.

Pri tem vprašanju se je treba predvsem nekaj dogovoriti! Nikakor ni več mogoče čakati, da se stanovanjski problemi bivših partizanov kar naprej vlečejo v nedogled. Petnajst let po osvoboditvi je res že skrajni čas, da se reši stanovanjsko vprašanje ljudi, ki so v najhujših časih našega naroda brez pamišljanja zastavili svoja življenja. Treba je, da tudi naša politična organizacija reče besedo o tem problemu, da z vso upravičenostjo zahteva od odločujočih organov hitrejšo reševanje in razumevanje za te probleme.

Človek bi pričakoval, da se politični problemi — in med te spadajo problemi bivših borcev — v prvi vrsti in na prvem mestu rešujejo. Z vso

upravičenostjo zahtevamo, da se v letošnjem letu najprej zgrade po pogodbi vezana stanovanja borcev, ter da se tudi pri gradnji novih stanovanj za bivše borce, za katere je nekaj sredstev, občine postavijo na stališče, da bo ta gradnja stanovanj prišla čimprej na vrsto. Z enako upravičenostjo želimo, da tudi delovni kolektivi upoštevajo zahteve bivših borcev.«

Kako važno je to vprašanje, je pokazala tudi seja Mestnega sveta Ljubljane ob letošnji 15. obletnici osvoboditve Ljubljane. Potem ko je predsednik sveta Marijan Jenko seznanil udeležence seje z izvajanjem sklepa o pomoči pri gradnji stanovanj za borce NOB, ki ga je svet sprejel na lanski slavnostni seji ob prazniku osvoboditve Ljubljane, je priporočil vsem podjetjem in ustanovam, naj skušajo priskrbeti stanovanja vsem bivšim borcem, ki so pri njih zaposleni. Ker sta zvezni in republiški izvršni svet sprejela sklep o delnem financiranju stanovanjske gradnje za borce, naj bi se poleg Mestnega sveta tudi ljubljanske mestne občine odločile za nadaljnje financiranje gradnje stanovanj za borce, predlog za število nadaljnjih primerov pa naj pripravijo okrajni in občinski odbori Zveze borcev. Pri tem naj upoštevajo obveznosti, ki jih imajo Mestni svet in občinski odborji po sedanjem odloku še za leto 1961.

Poizvedba

V Parku narodnih herojev v Slovenjem Gradcu nameravajo odkriti doprski kip narodnemu heroju Ronku. Istočasno bi radi prekopali njegove posmrtno ostanke. Niso pa mogli doslej ugotoviti, kje je pokojni narodni heroj Ronko pokopan. Zato prosijo vse bivše borce 14. divizije, ki vedo, kje je Ronko pokopan, naj to sporoče občinskemu odboru ZB NOV Slovenj Gradec.

Kaj pravite?

SKUPAJ z drugimi občinskimi ljudskimi odbori se je tudi odbor občine Ljubljana-Vič lotil reševanja stanovanjskega vprašanja bivših borcev in invalidov, ki živijo v neprimernih stanovanjih. Poleg gradnje stanovanj izključno za bивše borce in invalide je zaprosil za pomoč podjetja in ustanove na svojem območju, da bi iz svojega stanovanjskega fonda odstopila nekaj stanovanj bivšim borcem in invalidom. Podjetja in ustanove, oziroma njihovi kolektivi, so pokazali zadovoljivo razumevanje za težave bivših borcev in invalidov. Kolektiv Tobacne tovarne je odstopil dvoje stanovanj, čeprav je znano, da je stanovanjsko vprašanje članov tega delovnega kolektiva zelo pereče. Tudi ELES je dal dvoje stanovanj. Občinski ljudski odbor jih je odstopil kar sedem, čeprav bi jih nujno potreboval za svoje uslužbenice, prosvetne in zdravstvene delavce ter socialno ogrožene.

Predstavniki občinskega ljudskega odbora Vič so se obrnili tudi na inštitut »Jožef Štefan«. V njegovem imenu se je zglasil na občinskem ljudskem odboru direktor. V imenu občine so nastopili predsednik občinskega ljudskega odbora, sekretar občinskega komiteja ZKS in predsednik SZDL. Ti so skušali direktorju predočiti potrebo, naj pove kolektivu inštituta, kako potrebno je rešiti stanovanjsko vprašanje bivših borcev in invalidov. V ta namen naj bi kolektiv odstopil borce in invalidom vsaj eno stanovanje v blokii, ki jih gradi inštitut.

Pripomniti je treba, da si je nekaj članov kolektiva inštituta »Jožef Štefan« zgradilo na združni osnovi stanovanjske hiše deloma z lastnimi sredstvi, deloma pa s sredstvi iz sklada za gradnjo stanovanj, oziroma s posojilom. Poleg tega je tik pred dograditvijo njihov blok z 20 družinskimi in 4 samskimi stanovanji, enak blok pa bo vseljiv prihodnje leto. Inštitut »Jožef Štefan« je kolektiv, ki je v ob-

čini Ljubljana-Vič eden izmed treh največjih potrošnikov sklada za gradnjo stanovanj, saj je prejel do zdaj že 60 milijonov dinarjev. Kot je znano, so se ta sredstva nabrala iz 10-odstotnega prispevka od plač, invalidnin in pokojnin. Torej so del teh sredstev prispevali tudi bivši borci in invalidi, ki so izven delovnega odnosa...

Zanimivo pa je, da je direktor inštituta vztrajno odbijal vse argumente predstavnikov občine, ko so ga prosili, naj bi inštitut odstopil eno stanovanje bivšim borcem in invalidom.

»Vest mi ne dovoljuje, da bi šel preprečevati kolektiv, da bomo dobili eno stanovanje manj...«

Obsežne priprave za Dan borca v novomeškem okraju

NA PRAZNOVANJE 4. julija se v novomeškem okraju temeljito pripravljajo že od zgodnje pomladi. Osrednja proslava bo na Prežeku nad Cerovim logom. (Ta kraj je primeren za proslavo zaradi prometnih zvez.)

Letošnje praznovanje bo v znamenju obletnice »Gorjanskega bataljona«, ki je bil ustanovljen 2. maja 1942 na Pragu na Gorjancih. Pozneje je bil bataljon vključen v Vzhodnodolenjski odred kot njegov 1. bataljon, septembra 1943, ko je iz odreda nastala 15. brigada, pa kot 1. in kasneje 2. bataljon v to brigado. Gorjanski bataljon je bil leta 1942 področna enota, ki je odigrala svojo vlogo v širjenju vstaje in nastanku osvobodilnega ozemlja v vaseh pod Gorjanci. Po nastanku brigad pa je pomenil neizčrpen rezervoar novih borcev, ki so iz bataljona odhajali v brigade.

Okrajni odbor ZB Novo mesto ima namen, v okviru proslave opraviti veliko delo s področja zgodovine NOB in označevanja zgodovinskih kra-

»Moram se posvetovati s tovarišem Rankovičem in če bom dobil njegovo privolitev, potem da...«

Vprašujemo se, ali bi se kolektiv inštituta res upiral odstopiti eno izmed stanovanj bivšemu borcu ali invalidu, ki je veliko žrtvoval, da imamo zdaj v Jugoslaviji inštitute, kakršen je »Jožef Štefan«. Vprašujemo se, ali je kolektiv sploh seznanjen s stališčem direktorja glede tega vprašanja.

Več kot jasno je, da ne bi bilo umestno vznemirjati visoke državne predstavnike pri njihovem odgovornem delu zaradi enega samega stanovanja. Zato so predstavniki občinskega ljudskega odbora odstopili od svojega priporočila in sklenili, naj raje javnost zve za stališče predstojnika inštituta, ki je brez pozdrava odšel z občine... M. P.

jev. Skozi Gorjanski bataljon je šlo mnogo borcev. Zato si pripravljajni odbor prizadeva s pomočjo zgodovinske komisije ugotoviti imena vseh borcev in funkcionarjev bataljona. (Vsi partizani iz te enote naj se prijavijo Okrajnemu odboru ZB pisмено ali ustno z navedbo, od kdaj in do kdaj so bili v bataljonu, v kateri četi so bili in kakšno funkcijo so imeli.) Istočasno pripravljajo historiat bataljona. Zbiranje podatkov o njem pa se ne bo končalo ob proslavi 4. julija, ampak se bo nadaljevalo.

V drugi polovici julija bo posebna ekipa hodila po Gorjancih in sploh po sektorju Gorjanskega bataljona med NOB ter zbirala podatke za topografijo NOB.

Okrajni odbor ZB nadaljuje tudi z zbiranjem podatkov o zločinih belogardističnega »Štajerskega bataljona« v okolici Šentjošta. Po doslej zbranih podatkih so ti belogardisti pobili nad 600 pripadnikov NOG.

Ob Dnevu borca bodo odkrili tudi celo vrsto spomin-

skih plošč, spominskih obeležij in grobišč:

Na Gaju, skoraj vrh Gorjancev, bodo odkrili ploščo v spomin na partizansko tehniko ter stalno zadrževanje in zbiranje enot v tem kraju. V Dragah, žumberški vasi ob cesti Metlika—Novo mesto, bodo vzdicali spominsko ploščo na hiši, kjer se je pozimi 1942–43 ter poleti 1943 dlje časa zadrževal štab Vzhodnodolenjskega odreda. Na Suhorju bodo odkrili spominsko obeležje v spomin na likvidacijo postojanke leta 1942, prav tako tudi na Hrastu. V Suhorju bodo hkrati uredili grobišče padlih borcev. V Gotni vasi pri Novem mestu bodo odkrili spominsko ploščo v spomin na prvo konferenco učiteljev, pripadnikov OF s tega področja, ki je bila tam leta 1941.

Na Pragu, kjer je bil ustanovljen Gorjanski bataljon, bodo vklesali v skalo spominsko obeležje. V Smolenji vasi bodo uredili grobišče 25 padlim, v Brusnicah 24 padlim, v Gaberjih 32 padlim, v Orehoviči 42 padlim. Med temi padlimi so pripadniki skoraj vseh slovenskih brigad, zlasti pa 15. in Cankarjeve. Nekaj je tudi pripadnikov 24. brigade NOV Slovenije, italijanske brigade »Fontanot«, ki se je zadrževala pod Gorjanci in v okolici Novega mesta spomladi 1945.

V Čadražah pri Šentjerneju bodo vzdicali spominsko ploščo v spomin na prve javne volitve narodnoosvobodilnega odbora avgusta 1942. Na Otoku bodo uredili grobišče 28 padlih borcev. V Šentjerneju bodo vzdicali ploščo na Kušlanovi žagi, kjer je bilo 1941 skladišče orožja in zbirališče aktivistov. V Apneniku bodo odkrili ploščo na kraju, kjer je bila 1942 bolnišnica NOV. V njej sta se zdravila tudi Ivan Kavčič-Nande in Stane Semič-Daki.

V Vodenicah bodo znova postavili in prenovili obeležje na kraju, kjer je v začetku 1943 padel komandant Vzhodnodolenjskega odreda Dušan Kambič. V vasi Dovžce bodo odkrili spominsko ploščo na Zagorčevi kovačnici, kjer so se med NOB zbirali aktivisti in kjer je bilo skladišče orož-

ja. V vasi Pristava pa bodo postavili spominsko obeležje na kraju, kjer sta Cankarjeva in Gubčeva brigada pred napadom na letališče Cerklje prekorčili Krko. V Mladjah bodo odkrili ploščo v spomin na kurirsko javko ter sedeže podokrožnega in rajonskega odbora OF in tehnike. Na Penđirjevki bodo uredili grobišče tam pokopanih ranjencev, umrlih v bolnišnici, ki jo bodo obnovili.

V Zameškem bodo vzdicali ploščo v šoli, ki so v njej imeli

sovražniki svojo postojanko, pa so jo napadli partizani leta 1942. Uredili bodo tudi grobišča v Rosalnicah, Bušnji vasi in Podzemlju v Beli krajini ter postavili spominska obeležja v Prekopi pri Šentjerneju in Malincih, kjer so Nemci v okto-brski ofenzivi streljali ujetnike in domačine. Na Mrzlem polju na Gorjancih pa bodo postavili spominsko obeležje na kraju, kjer so 25. maja 1942 prvič na tem področju prišli skupaj slovenski in hrvaški partizani.

M. P.

»Zlet bratstva in enotnosti«

LETOS, v prvi polovici junija, je bil sedmi »Zlet bratstva in enotnosti« na območju novomeškega okraja (oziroma njegove glavne in zaključne prireditve).

»Zlet bratstva in enotnosti« ima svoj začetek v letu 1944, ko so se v vasi Trnovo, občina Glina na Hrvaškem, zbrali mladinci in mladinke Bosenske krajine, Banije in Korduna ter pripadniki 7. banijske in 8. kordunaške divizije. Zlet, ki ga je vodil takratni poveljnik banijskega področja Simo Todorović, je bil odgovor tistim, ki so skušali sejati razdor med našimi narodi.

Leta 1952 se je ponovno rodila zamisel o takih zletih. Ta-

ko je bil leta 1954 že drugi zlet v Slunju, 1955 v Cazinu, 1956 v Vrginmostu, 1957 v Bihaču in 1958 v Sisku.

Zastopniki novomeškega okraja so se prvič udeležili zleta 1957. leta, t. j. bihaškega zleta. Zdaj je stalni sekretariat zleta v Karlovcu. Zleti so bili vsako leto bolj množična prireditve, ne samo športna, pač pa tudi manifestacija politične enotnosti mladine in uspešen način seznanjanja mladine s kraji in dogodki iz naše revolucije.

Letošnji zlet je bil prvičrat na slovenskem ozemlju, na področju, kjer so se med NOB bojevali borci in brigade iz Slovenije, Hrvaške in Bosne.

Pogled na Otočec

V novomeškem okraju so bile skupne bolnišnice, prebivalci so pomagali borcem s hrano, sprejemali so begunce in negovali ranjence.

Dejansko so nekatere prireditve »VII. zleta bratstva in enotnosti« že za nami. Lani julija je bil v oviru zleta pohod na Triglav. Septembra lani je bil zlet na Bazo 20, ki se ga je udeležilo nad 300 oseb, med njimi precej mladincev in mladink iz Bihaća, Siska in Karlovca. Letos januarja pa je bil zimski pohod na Gorjance.

Letošnje prireditve v juniju so bile: finalna nogometna tekma v Črnomlju, aeromiting v Prečni, tekmovanje v športnem ribolovu na Otočcu, šahovska tekma v Novem mestu, plavalne tekme v Vidmu-Krškem, nastop gasilcev in veslaška regata v Novem mestu, tekmovanje v atletiki, namiznem tenisu, streljanje na glinaste golobe, kegljanje, kolesarstvo, tekmovanje modelarjev. Glavni nastop je bil določen na 19. junij. Novost letošnjega zleta je bila tudi štafeta, ki se je začela 1. junija na Bazi 20. Štafetna proga je bila dolga 1000 km, preteklo pa jo je 5000 mladincev in mladink iz Bosne, Hrvaške in Slovenije.

Kurirsko srečanje na Jančah

VZHODNO od Ljubljane, na višini, ki kraljuje nad okolico, leži partizanska vas Janče. Med zadnjo vojno je bila tam kurirska postaja TV 2, ki je imela važno nalogo, posredovati zveze Štajerske z Glavnim štabom na Dolenjskem in zveze Ljubljane z osvobojenim ozemljem. Leta 1942 pa so se mimo Janč poskušale prebiti na Štajersko preko Save enote II. grupe odredov.

Zato so si nekdanji kurirji izbrali Janče za kraj, kjer so proslavili petnajsto obletnico osvoboditve. Na Jančah so se sestale kurirske patrulje, ki so prišle iz Štajerske, Gorenjske, Notranjske in Primorske.

Na najvišji točki so zakurili velikanski kres. Okoli ognja so se zbrali stari partizani, pridružila pa se jim je tudi mladina. Zaorila je partizanska pesem, stari partizan Vladimir Mohar-Cene je zaigral na harmoniko. Dolgo v noč so nekdanji kurirji skupaj z vaščani obujali spomine na osvobodilno vojno, zraven kresa pa sta se pekla dva prašička, ki so ju »organizirali« domačini. Za obilico spominov in za srečanje po dolgih letih je bila noč prekratka. Prenosišča so ostala večinoma prazna.

Po zajtrku je kolona nekdanjih kurirjev odšla z zastavo in harmoniko k spomeniku II. grupe odredov, kjer so voditelji patrulj položili venec. Ludvik Kukavica-Papež, udeležec

nec boja na Jančah, je opisal boje na tem kraju.

Nato je kolona odšla v dolino. Nekdanji kurirji so bili oblečeni v partizanske uniforme, z odlikovanji na prsih. Ko so vaščani slišali partizanske pesmi, so se zbrali, sprejeli bivše borce in jih pogostili. Nekdanji partizan Pleško je kurirje pričakal z vso družino, triletna hčerka pa jih je pozdravila. Dolga je bila pot do Ljubljane, še marsikje bi se kurirji lahko ustavili. Spotoma je kolona rešila avtomobil, ki bi kmalu zdrsnil s ceste.

Kurirji so se ustavili na Urhu, nato pa so prikorakali po Zaloški cesti v Ljubljano, kjer so se udeležili sprejema ekip, ki so tekle »Ob žici okupirane Ljubljane«

Zbor bivših kurirjev na Jančah

Skupina bivših kurirjev pri spomeniku na Urhu

KRATKE NOVICE

● **LJUBLJANA.** Ob petnajstletnici osvoboditve so v Ljubljani na krajih, kjer so glavne ceste nekadaj sekale žično ograjo okoli mesta, odkrili tri spominska obeležja v spomin na zavedno in odločno prebivalstvo našega glavnega mesta. Dne 5. maja so odkrili spomenik na Litijski cesti, ki ga je napravil akademski kipar Stane Keržič. Sestega maja je bil odkrit spomenik na Dolenjski cesti — delo akademskega kiparja Slavka Kranjca. Sedmega maja pa so odkrili spomenik na Zaloški cesti, ki ga je izdelal akademski kipar Ivan Štrekelj.

● **BRUXELLES** — Pod pokroviteljstvom Belgijskega združenja deportirancev je minister javnih del Belgije Venaudenheuve odprl potujočo razstavo o življenju internirancev v koncentracijskih taboriščih. V svojem govoru je poudaril, da je razstava namenjena predvsem mladini, ki včasih ne razume, kaj je pomenilo »taboriščno življenje« v Nemčiji.

● **WASHINGTON** — Bivši borci iz ZDA, združeni v organizaciji AMVETS, so objavili program štipendiranja otrok bivših borcev. Otroci bodo dobivali štipendije 4 leta za študij na koledžih in leto dni na univerzi, če so njihovi starši stoodstotni invalidi, ali če so padli v vojni. Štipendiste bodo izbirali po natečaju. Od leta 1952 je AMVETS podelila za štipendije nad 100.000 dolarjev.

● **MARIBOR** — Prve dni marca so v Brezju, na vrtu hiše na Dupleški cesti 75, našli okostje, ko je lastnik kopal zemljo za brajdo. Ugotovili so, da so to posmrtni ostanke sekretarja mestnega komiteja SKOJ za Maribor Antona Zagernika-Vasje, ki je padel v boju z gestapovci dne 10. julija 1944, oziroma si je sam vzel življenje, da ga ne bi ujeli. Posmrtni ostanke so identificirali v mariborski bolnišnici. Dne 12. aprila so na kraju, kjer je bil pokopan, zasadili vrbo žalujko, istega dne zvečer pa je bila v Brezju žalna seja krajevnega odbora ZB. Sklenili so, da bodo 10. julij slavili odslej kot krajevni praznik.

● **OSIJEK** — Ob petnajstletnici osvoboditve mesta so 13. aprila letos odprli razstavo. Svečanosti so se udeležili vidni predstavniki javnega življenja. Med njimi je bil tudi generalni polkovnik Kosta Nagy, bivši komandant III. armade, ki je 14. aprila 1945 pre-

koráčila reko Dravo in osvobodila mesto Osijek.

● **DORTMUND** — Tu so odkrili spomenik žrtvam fašističnega nasilja na kraju, kjer so gestapovci leta 1945 postrelili 265 Francozov, Rusov, Jugoslovancev, Belgijcev, Čehoslovakov, Nizozemcev in Nemcev. Spomenik je odkril nemški minister Lemmer, ki je ob tej priliki dejal: »Vsi nosimo odgovornost, da se kaj takega v prihodnosti ne bo več ponovilo.«

● **JESENICE** — Na stavbi Podjetja za vzdrževanje prog so za Dan železničarjev odkrili spominsko ploščo padlim železničarjem, hkrati pa so razvili sindikalni prapor. Isti večer je bila žalna svečanost na Hrušici in akademija v Čufarjevem gledališču.

● **RIJEKA** — Na enem svojih potovanj so mornarji ladje »Lustovo« zbrali denar in v Trstu kupili za otroke padlih borcev paket. Poslali so ga otrokom v kraju Preko pri Zadru skupaj s pismom, naj se pridno učijo, da bodo vredni nasledniki svojih očetov.

● **BUKAREŠTA** — Ob 90-letnici rojstva Vladimirja Iljiča-Lenina, tvorca sovjetske države, so v Bukarešti odkrili njegov spomenik.

● **BEOGRAD** — Svetovna federacija bivših borcev je podelila ZB NOVJ sredstva za specializacijo enega strokovnjaka, ki bi v inozemstvu proučeval znanstvene in praktične dosežke s področja uporabe nuklearne energije v miroljubne namene.

● **OSLO** — V začetku aprila so se v Oslu zbrali strokovnjaki iz mnogih držav, ki so v povojnih letih raziskovali medicinske, sociološke, psihološke in pravne posledice internacije za bivše internirance.

● **LJUBLJANA** — Zadnje nedeljo v aprilu so pripadniki JLA in mladinci izvedli napad na Urh, nato pa je bila pri spomeniku spominska svečanost. Po kulturnem programu so mladinci in vojniki odšli v Polje, kjer je bilo športno srečanje, nato pa je bil brigadirski popoldan v Zajčji dobravi. Proslava je bila v okviru 15-letnice osvoboditve.

Isti dan je bilo ob spomeniku »Ilegalca« zaključno zborovanje Zveze tabornikov Slovenije, ki so pred tem sodelovali v akciji »Ilegalca«. Po ljubljanskih ulicah so potresli številne listke s kraticami OF, KP in zvezdicami. Druga skupina, 24 tabornikov, pa se je morala prebiti do določenih krajev v Ljubljani ter tam razobesiti zastave, nalepiti letake in izvesti druge »ilegalne« akcije. Pri tem delu jih je oviralo 800 tabornikov, ki so igrali vlogo okupatorskih policistov. Igra je bila posvečena spominu na Varnostno-obveščevalno službo med NOB v Ljubljani.

● **BEOGRAD** — V začetku maja je na Poljsko odpotovala delegacija Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, ki jo je vodil podpredsednik CO ZVVI Dane Olbina. Iz Slovenije se je udeležil potovanja na Poljsko kot član delegacije Ivan Jenko. Delegacija se je seznanila z delom poljskih invalidov.

● **NOVA GORICA** — Za Prvi maj so v Avčah odkrili grobnico padlim borcem, kjer so zbrali vse posmrtni ostanke padlih borcev iz okolice.

● **OSLO** — Konec aprila so se sestali v Oslu predstavniki organizacij bivših borcev iz 40 držav, ki so članice FMAC. Svečano zasedanje generalnega sveta FMAC, katerega člani so bili navzoči delegati, je odprl norveški kralj Olaf V. Zasedanja se je iz vrst ZB NOV udeležil Predrag Ajtić.

● **BEOGRAD** — Predsednik egiptskega Združenja bivših borcev in žrtev vojne, generalmajor Mohamed Novein Amin je konec aprila obiskal Jugoslavijo. Obiskal je tudi predsednika ZB NOV Jugoslavije tovariša Aleksandra Rankovića.

● **SISAK** — Dne 8. maja so odkrili na mestem trgu spomenik Moši Pijadu. Svečanosti se je udeležilo kakih 10.000 meščanov, spomenik pa je odkril armadni general Ivan Gošnjak, ki je tudi ob tej priliki govoril o liku pokojnega revolucionarja.

● **MARIBOR** — Šest do sedem tisoč mariborskih mladincev in mladink se je zbralo na Pohorju pri Ruški koči, kjer so proslavili osvoboditev mesta. Govoril jim je član OO ZB NOV in znan pohorski partizan Ivo Skerlovnik, o Pohorskem bataljonu pa še posebej Leon Zalaznik.

KAKO SE ŠTEJE ČAS, PREBIT V VOJNEM UJETNIŠTVU?

Vprašanje: Ali se pri oficirjih jugoslovanske ljudske armade, prevzetih iz bivše jugoslovanske vojske, šteje v napredovanje čas, prebit v vojnem ujetništvu?

Odgovor: V smislu čl. 82 zakona o pokojninskem zavarovanju se čas, ki ga je bivši oficir jugoslovanske vojske, prevzet v JLA, prebit v vojnem ujetništvu, ne more šteti v dobo za napredovanje, temveč se šteje tak čas le za vštetje v minimalno dobo, ki se zahteva, da jo je oficir, vojaški uslužbenec ali podoficir, prebit v JLA. Cit. člen namreč določa, da ima vojaški zavarovanec, ki mu preneha aktivna služba v Jugoslovanski ljudski armadi, pravico do osebne pokojnine, ne glede na leta starosti, ako ima najmanj 15 let pokojninske dobe, od te najmanj 10 let v JLA. V dobo desetih let, prebitih v JLA, pa se vštete ves čas, ki so ga oficirji, vojaški uradniki ali podoficirji, prevzeti iz bivše jugoslovanske vojske v aktivno službo Jugoslovanske ljudske armade, prebili v ujetništvu.

O tem je dokončno že odločalo Zvezno Vrhovno sodišče, ki se je postavilo na stališče, da dobe, prebite v ujetništvu, ni mogoče šteti drugače kot le za minimalno dobo, ne pa za napredovanje.

PRISILNA IZTERJAVA PREŽIVNINE ZA OTROKA

Vprašanje: Otroka imate, ki je sedaj že deset let star. Mož, od katerega živite dejansko ločeno že vrsto let, se za otroka ne zmeini. Otroka preživljate sami in vam mož ničesar ne prispeva. Vi pa ste bolni, zaradi posledic internacije niste polno delovno sposobni. Zdaj boste invalidsko upokojeni in se vam bodo dohodki zmanjšali. Radi bi vedeli, ali lahko po prisilni poti uveljavljate od moža prispevek za otroka in, ali obstoje tudi kazenske sankcije, da bi moža prisilili k plačevanju preživnine.

Odgovor:

Vaše vprašanje ni dovolj popolno, da bi vam nanj lahko iz-

črno odgovorili in vam dali konkretne napotke. Lahko pa vam samo na splošno povemo nekaj besed o preživnini otrok.

Na vsak način velja, da sta oba roditelja dolžna vzdrževati otroke v skladu s potrebami otroka in v skladu s svojimi materialnimi možnostmi. Nič ne poveste, kaj je vaš mož in kakšne dohodke ima. Ne glede na višino svojih dohodkov pa je v vsakem primeru zavezan po svojih močeh prispevati za otroka. Čudno se nam zdi, da doslej niste še ničesar pokrenili, da bi tudi otrokov oče prispeval za vzdrževanje otroka, posebno, če ste vi bolehní in pridobitno manj sposobni. Vsekakor je tudi vaša dolžnost, da otroku oskrbite možnost pravnega razvoja. Mnenja smo, da vam ni treba posebej razlagati, da je za to edino možna sodna pot, če pač oče prostovoljno ne bo hotel ničesar dati. Potem boste imeli tudi možnost izvršbe na plačo, da vam bo podjetje ali ustanova, kjer je mož zaposlen, sama nakazovala prisojeni znesek za otroka. Vsekakor pa morate najprej vložiti tožbo pri pristojnem okrajnem sodišču. To pa lahko izberete, ker je lahko pristojno sodišče, kjer vi z otrokom stalno živite, ali pa sodišče na območju, kjer živi vaš mož. Svetujemo vam tožbo pri sodišču vašega bivališča, da si na ta način prihranite stroške.

Kar se tiče kazenskih sankcij, pripominjamo, da je Zakon o spremembah in dopolnitvah kazenskega zakonika uvedel strožje kaznovanje tistega, ki se izmika plačevanju preživnine. Seveda je potrebna prijava očeta javnemu tožilstvu z navedbo dokazov, da se res izmika plačevanju preživnine za otroka.

POKOJNINA PRED VOJNO LOČENE ŽENE

Vprašanje: Tik pred vojno je bil vaš zakon po takratnih predpisih s sodbo sodišča ločen od mize in postelje, in to po obojestranski krivdi. Ker ste takrat imeli svoje premoženje, vprašanja preživnine sploh niste sprožili in vam tudi ni bila priznana. Vašega moža pa so leta 1943 okupatorji ustrelili, ko se je vračal

iz službe. Postal je vsekakor žrtev okupatorjevega terorja in, ker vaša zakonska zveza z njim ni bila razvezana, ste mnenja, da imate pravico do pokojnine. Zavedo se socialno zavarovanje vam je zahtevke odbil. Tudi vaša pritožba ni imela uspeha. Vložili ste tožbo na Vrhovno sodišče, pa je bila zavrnjena. Zdaj je zadeva pri Vrhovnem sodišču FLRJ. Radi bi povsem odkrito vedeli, ali vam res v nobenem primeru ne gre pravica do družinske pokojnine.

Odgovor: Mnenja smo, da ne boste uspehi, ker ne izpolnjujete pogojev za doseg družinske pokojnine. Vsekakor imate prav, ko navajate, da po čl. 249 zakona o pokojninskem zavarovanju izpolnjujete pogoje za pokojnino. Res je, da je bil vaš mož ustreljen in da ga je šteti za žrtev okupatorjevega terorja. Res je tudi, kar pravi cit. člen, da gre taki vdovi pokojnina ne glede na delovno dobo umrlega. In 15. maja 1945 ste bili stari nad 40 let, torej izpolnjujete tudi ta pogoj. Toda isti člen Zakona o pokojninskem zavarovanju izrecno pravi, da gre vdovi pokojnina le, če izpolnjuje ostale pogoje za pridobitev pravice do družinske pokojnine. Teh pogojev pa po našem mnenju vi res ne izpolnjujete. Po členu 120 zakona o pokojninskem zavarovanju nima pravice do pokojnine zakonec, če je bila zakonska zveza razvezana in mu ni bila priznana preživnina. Pa tudi ne v primeru, če je pred smrtjo zavarovanca neupravičeno zapustil zakonsko skupnost in živel izven nje šest mesecev. Res je, kot pravite, da vaš zakon ni bil razvezan. Po predvojnih predpisih tudi ni mogel biti. Toda vaša zakonska skupnost s pokojnim možem je bila dejansko prekinjena. Sodno ločitev od mize in postelje, izrečeno po obojestranski krivdi, je vsekakor treba obravnavati najmanj kot primer, ko zakonec neupravičeno zapusti zakonsko skupnost. V tem smislu imamo že sodbne Zveznega Vrhovnega sodišča, ki enačijo ločitev po obojestranski krivdi, izrečeno od sodišč v stari Jugoslaviji, združeno z dejansko ločitvijo, z razlogom po točki 4. čl. 120, v smislu katerega vdovi ne gre pravica do družinske pokojnine, če je pred smrtjo neupravičeno zapustila zakonsko skupnost in živila izven te skupnosti več kot šest mesecev.

Za mlade bralce

FRANJO GODEC

LASTOVKE

V ZGODNJIH urah tistega deževnega poletnega dne se je vas potopila v molk, da je bilo slišati le šum potoka in lajež psov, ki so besno napenjali verige na borjačih. Okna hiš so bila zaprta, na šipah pa so se premikale medle sence obrazov, ki so v napetem pričakovanju zrlí na blatno cesto.

Nekje za vrtovi je zaregljala strojnica. V tišino se je zarezal bolesten krik, nato pa je nekdo pribežal izza grmovja ob potoku, švignil čez kolovoz in izginil za vogalom nizke, s slamo krite hiše.

Obrazi za šipami so se vznemirili in se še bolj stisnili drug k drugemu. Vsa vas je trepetala v mučni bojazni: Ali je ranjen? Da bi jim vsaj ušel, da ne bi še njega ubili...

Na ledini za vasjo je ležalo mrtvo truplo, med zeleno travo se je nabirala rdeča luža tople krvi. Na belih marjeticah so se poznali krvavi sledovi zasledovalcev, vojakov v sivih čeladah, ki so — ne da bi se še kaj zmedli za mrliča — odvihrali naprej, čez vodo, da bi ujeli ali ubili še njegovega tovariša.

V nizki koči blizu potoka sta ždeli pri oknu mlada žena in drobna deklica, njena hčerka, ki je slonela materi na prsih in nemo poslušala, kako ji čedalje močnejše bije srce.

»Ali je kaj hudega, mama?«

»Ne boj se, Marjetka, saj si pri meni.«

Pod oknom so se prikazale sive čelade, na puškah so se bliskali bajoneti. Nato udarec po vratih in surovo vpitje v veži — v mračno izbo so vdrli sovražniki..., trije, štirje, pet... cela desetina. Žena pa je videla samo njihove surove obraze, njihove steklene oči, ki so jo prebadale od vseh strani kakor strupene puščice.

»Kje je bandit?«

Stala je pred njimi, ne da bi spregovorila besedo. Surova vprašanja in strupeni

pogledi so jo zmedli, da niti opazila ni, kdaj se ji je Marjetka izmuznila iz rok.

Marjetka je izginila v vežo, od tam pa po strmih stopnicah na podstrešje, kjer je stalo sredi pisane šare nekaj praznih skrinj, kolovrat in zibelka. Ni se zatekla v skrivališče, ampak je tiho obstala sredi temačnega prostora in pogled ji je zdrsnil pod zakajeno ostrešje, kjer so bila prilepljena na tramu tri velika lastovičja gnezda.

Njene lastovke... Spomladi je vsak dan stala pred hišo in gledala, kdaj bodo prile-

tele. In čim topleje je sijalo sonce, čim bolj je zelenela trava na vrtu, tem bolj jo je stiskalo v drobnih prsih: Morda pa se ne bodo več vrnila, morda so se ujele v mreže ali pa omagale na dolgi poti... In ko jih je naposled le pričakala, je brž odhitela na podstrešje, da jih pozdravi kot stare znanke. Potem je vsak dan poslušala njihovo čebljanje, spremljala njihov urni let in hvalila njihovo marljivost, ko so se z drobnimi bilkami v kljunih vračale v gnezda.

Lastovke, njene prijateljice... Saj prinašajo srečo — tako je nekoč dejal očka, ko sta sedela na topli peči in se pogovarjala o pomladi. Potem pa se je očka nekega dne poslovil in ga ni bilo več nazaj. Toda lastovke so se vrnila, in ker prinašajo srečo, se bo tudi očka kmalu vrnil domov, prav gotovo se bo vrnil...

Vsak dan je prihajala na podstrešje in prisluškovala njihovemu cvrčanju. Ko pa so se nekega dne prikazale iz gnezd žametasto temne glavice mladičev, je vsa žareča od radosti privlekla iz drvarnice staro lestev, jo prislonila k ostrešju in se povzpela do gnezda, da bi se pogovarjala z njimi, s svojimi neboljlenimi ščebļjavci, ki bodo jeseni odleteli in se spet vrnila... in prinesli srečo v hišo. Gledala je, kako so odpirali kljune in postajali vsak dan zgovornejši, hkrati pa se je bala, da ne bi v lačni razposajenosti popadali iz gnezda in se pobili na trdih tleh.

Bala se je — ali kaj je bilo to v primeri z bojaznijo, ki jo je spreletela danes, pred nekaj minutami, ko so vdrla sovražniki v hišo! Morda bodo preiskali tudi podstrešje, našli gnezda in jih razdrli, izropali...

Zrinila se je na črvido skrinjo in poiskala lestev. Ko pa jo je dvignila na rame, se je prestrašeno zganila in mrzel pot se ji je zasvetil na čelu — med cunjami za skrinjo je zagledala bled obraz mladega fanta z rdečo zvezdo na kapi.

»Psst!... Vzemil lestev in pojdi!«

»Kako si prišel sem?«

»Za hišo sem splezal po zidu... Pojdi tja... k lastovkam.

Ne da bi še kaj vprašala, je vzela lestev in jo prislonila k tramu. Noge so se ji šibile, srce ji je sililo v grlo. Nekaj ji je reklo, naj bo tiho, kakor da ni nikogar na podstrešju. Toda na lastovke ni pozabila. Stegnila je ročice v gnezdo, vzela mladiča in ga položila v

predpasnik. Stara dva sta prestrašeno frfotala nad glavo, mladiči so ju cvrče klicali...

Spet je stegnila ročico proti gnezdu — tedaj pa so priropotali po stopnicah vojaki z naperjenimi puškami v rokah. Hiša se je tresla pod njihovimi stopinjami, leseni strop je votlo bobnel. Med surovim vpitjem je slišala mater, ki je z boleznim krikom izgovarjala njeno ime.

»Marjetka, otrok moj, kje si?«

Ni se oglasila. Varno je zavila mladiča v predpasnik in ga nežno pritisnila na prsi.

Vojaki so jo obkolili in jo gledali začudeno, z režečimi obrazi. Povesila je oči in zahtela — tedaj pa je začutila koščeno roko na nedrih. Hoteli so, naj pokaže, kaj ima v predpasniku.

»Pustite!... Lastovke so moje... Gorje vam, če storite mladiču kaj žalega!«

»Ha, ha, ha,« je odmevalo po mračnem prostoru.

In spet je začutila na sebi koščeno roko. Bila je močna, neusmiljena roka. Ni se ji mogla izvit. Mladič je ježno zacvrčal — te-

daj pa ga je že zgrabila surova roka in vsi pogledi so se uprli vanj.

»Ha, ha, ha...«

Mladič pa — kot bi trenil — je vzfrfotal, a ni mogel zleteti, padel je na tla. Brž se je sklonila, da bi ga pobrala, tedaj pa mu je okovan škorenj trdo stopil na drobno perutničko.

»Pustite ga...«

»Ha, ha, ha...«

Mladič je čvkal in prhotal po tleh, okrog vojakov pa sta letala stara dva in žalostno odgovarjala svojemu ljubljencu. Vojaki so se tako zabavali ob nedolžni živalci, da ni nihče izmed njih opazil matere, ki je vsa zasopla prilezla na podstrešje.

»Marjetka, kaj delaš tukaj?«

Planila je med vojake, da bi prišla Marjetko za roko in jo odpeljala v sobo, pa so jo pahnili stran, da se je ihté zgrudila na kup šare v kotu.

»Začnimo,« je zavpil eden izmed vojakov.

Pustili so mladiča na tleh in začeli stikati po kotih. Ko ga je Marjetka pobirala, se je spomnila na bledega fanta z rdečo zvezdo na kapi. Zdaj je po njem... Mati jo je spet poklicala, pa je ni slišala — z očmi in ušesi je spremljala početje surove svojati in zadrževala dih. Že sta dva rogovilila okrog tiste stare skrinje, že sta razkopavala šaro... Toda za čudo — nikogar nista našla, vse je bilo prazno.

PRISKRBEL SI JE OROŽJE

Bilo je poleti 1941, ko se fašisti v Ljubljani še niso počutili ogrožene in so še dokaj brezskrbno postopali po mestu. Nekega dne so trije sošolci, Jože, Janez in Vlado, sklenili, da si bodo priskrbeli orožje. Vsi trije so prihodnjo pomlad nameravali v gozdove k partizanom. Dolgo so ugibali, kako bi prišli vsaj do pištole. Nazadnje je Vlado predlagal, da bi šli v kino, kamor zahajajo tudi vojaki. V gneči bi se dalo kmalu komu izmed njih izmakniti pištolo.

Čeprav je bilo zapovedano, da pošteni Slovenci ne smejo gledati okupatorskih filmov, so trije tovariši odšli v Moste in vsak zase kupili vstopnico.

Največ sreče je imel Vlado. Pred njim je sedel topničar, ki se je razpasal in obesil

Vse skrinje so prevrnili, vso šaro razmetali. In ko niti v najtemnejšem kotu niso nič našli, so preklinjaje zapustili hišo. Marjetka je spet splezala po lestvi in spravila mladiča nazaj v gnezdo. Mati pa je še vedno čepela v kotu in tiho izgovarjala njeno ime. Srce se ji še ni oddahnilo, še vedno jo je mučil strah. Ko pa je gledala Marjetko in njene lastovke, jo je začel strah zapuščati, srce pa ji je napolnila prečudna toplota...

Zvečer je nekdo spet potrkal na vrata. Bil je partizan, ki ga je dopoldne videla Marjetka skritega na podstrešju. Stisnil ji je roko, rekoč:

»Hvala ti, deklica, življenje si mi rešila. Ko so te obkročili sovražniki in buljili v tvoje lastovke, sem se tiho splazil s podstrešja in jim srečno ušel.«

Ostal je v hiši čez noč. Zgodaj zjutraj, ko se sonce še ni prikazalo izza gora, ga je Marjetka odpeljala na vrt, kjer sta natrgala rož za mrtvega tovariša.

Jeseni so lastovke odletele. In potem se je zgodilo še mnogo, mnogo hudega. Ali nobena noč ni tako temna, da je ne bi pregnala rožnata zarja, nobena zima se ne more upirati zeleni pomladi. Pomlad je spet prišla in tudi lastovke so se vrnile v gnezda. Marjetki so prinesle srečo: vrt okrog hiše se je tako bujno razcvetel kakor še nikoli dotlej — in nekega dne se je na stezici med drevjem prikazal očka z rdečo zvezdo na kapi in s puško na rami.

pas s pištolo na naslonjač. Brž ko je ugasnila luč, je Vlado pazljivo odpel zaponko na torbici in že je bila pištola v njegovem žepu. Potem je vstal in počasi odšel iz dvorane. Vrtarju je rekel, da mu je slabo.

Janez in Jože sta ostala v dvorani do konca predstave. Bila sta priča kriku in viku, ki ga je zagnal topničar, ko je opazil, da je ob orožje. Takoj so zaprli izhode in preiskali vse gledalce, toda pištole ni bilo nikjer. Grozili so ljudem, da bodo vse zaprli in postrelili, tedaj pa je povedal vratar, da je ob začetku predstave odšel iz dvorane neznan mladenič. Tudi topničar se je spomnil praznega sedeža za seboj. Zdaj so začeli loviti neznanca po vsem mestu, gledalce pa so spustili domov.